This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

KPC 1090 (1)

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

Jo: Lee:

T. LIVII PATAVINI HISTORIARUM AB URBE CONDITA LIBRI QUI SUPERSUNT.

LONDINI:
Ex Officinâ JACOBI TONSON,
& JOHANNIS WATTS.
MDCCXXII.
CUM PRIVILEGIO.

~~LL16.1420~~
KPC 1090(1)
HARVARD COLLEGE LIBRARY

Honoratiſſimo Domino

EDVARDO

DOMINO *HARLET.*

QUamvis ſint, qui ſummam tàm Libertatem quàm Eruditionem non niſi in populari ſtatu florere ſedulò aſſerunt, Regum

tamen favorem ſtudia liberalia non minùs feliciter promoviſſe facilè conſtabit. Honorem quem in patriâ meruerat, in Siciliâ conſecutus eſt Plato. Nec magis Athenis quàm Macedoniæ Ariſtotelem debemus. Tanta erat ſub Auguſto Literarum Gloria, ut humanum ingenium vix quò ulteriùs progredi poſſet habuiſſe videretur. Ad quod probandum & nobile Teſtimonium adducimus. En Livius, non humilis, non ſervilis animi ſcriptor. Illum audiamus, qualis fuerit jactata illa Reipublicæ Romanæ Libertas, quam decemviralis Tyrannis, Tribunitiæ procellæ, Plebis ſeditiones, factiones Patriciorum omni-

omnibus ſanè admirabilem, nulli invidendam fecerunt, Nemini ſaltem Britonum, utpote quibus ſatis ſuperque compertum ſit, omnium Tyrannorum graviſſimum eſſe effrænem populum, omniumque mancipiorum viliſſima Poplicolas.

Lubentiùs tolerabis, pro Modeſtiâ, pro Humanitate Tua, pro eâ (quâ Harlæorum domum tantùm inſignivit & Tua & Parentis Tui Virtus,) in patriam charitate, Tuæ Patriæ laudes quàm Tuas attingentem; Britanniam Romæ antiquæ, quàm Te Romanorum illuſtriſſimis præferentem. Vultu itaque quo literatos ſoles, T. Livium

in Clientelam Tuam recipies, Authorem Elegantem, Eruditum, Veracem, Te denique patrono dignum, Quem ſummo obſequio Tibi dedicat

Dignitatis Tuæ

Cultor Devotiſſimus.

Lectori, S.

PAUCIS, Lector, admonendus es de forma & ratione noſtræ hujus Livianæ editionis: quam quidem ſimplicem, & nudam, nec annotationibus nec commentariis oneratam; ſed elegantem, ſed accuratam exhibere curavimus. Editiones itaque fideliter comparavimus, Oxonienſem ut plurimùm ſecuti. Schedas, ut quæque ſub prælo laborarent, iterum atque iterum ea diligentia perſcrutati ſumus, ut pauciſſimos errores typographicos, utpote in opere longo, reſtare meritò confidamus. Chronologiam per totam voluminum ſeriem ſubnotavimus; & ad calcem operis indicem magis quàm antea abſolutum addidimus. Tu verò laboribus noſtris utere, & fave.

DE
TITO LIVIO
TESTIMONIA.

Seneca pater Suaſoria 6. vel 7. ut alii.

QUoties magni alicujus mors ab hiſtoricis narratu eſt, toties fere totius conſummatio vitæ, & quaſi funebris laudatio redditur. Hoc ſemel atque iterum à Thucydide factum: idem in paucissimis perſonis uſurpatum à Salluſtio. Livius benignius, omnibus magnis viris præſtitit. Sequentes hiſtorici multo id effuſius fecerunt.

Idem eodem.

Ut eſt natura candidiſſimus omnium magnorum ingeniorum æſtimator T. Livius, pleniſſimum teſtimonium Ciceroni reddidit.

Prœmio lib. 5. Controverſ.

Pertinere ad rem non puto, quo modo Lucius Magius gener Titi Livii declamaverit, quamvis aliquo tempore ſuum populum habuit; quum illum homines non in ipſius honorem laudarent, ſed in ſoceri ferrent.

Con-

Controverſ. 24.

Titus Livius tam iniquus Salluſtio fuit, ut hanc ipſam ſententiam (*Res ſecunda mirè ſunt vitiis obtentui*) & tanquam tranſlatam & tanquam corruptam dum transfertur, objiceret Salluſtio. Nec hoc amore Thucydidis facit, ut illum præferat. Laudat quem non timet. & faciliùs putat poſſe à ſe Salluſtium vinci, ſi ante à Thucydide vincatur.

Controverſ. 25.

Titus Livius de Oratoribus, qui verba antiqua & ſordida conſectantur, & orationis obſcuritatem, ſeveritatem putant, ajebat, Miltiadem rhetorem eleganter dixiſſe, Ἐπὶ τῷ πλησίον μαίνεσθαι.

Velleius Paterculus lib. 1. *c.* 17.

Hiſtoricos (ut & Livium quoque priorum ætati adſtruas) præter Catonem, & quoſdam veteres & obſcuros, minùs octoginta annis circumdatum ævum tulit, &c.

Idem lib. 2. *c.* 36.

Pene ſtulta eſt inhærentium oculis ingeniorum enumeratio. inter quæ maximè noſtri ævi eminent, princeps carminum Virgilius Rabiriuſque, & conſecutus Salluſtium Livius, Tibulluſque & Naſo, &c.

Valerius Maximus lib. 1. *cap. ult.*

Quia ſupra uſitatam rationem excedentia attingimus; ſerpentis quoque à T. Livio curioſè pariter ac facundè relatæ fiat mentio. Is enim ait in Africa apud Bagradam flumen, tantæ magnitudinis anguem fuiſſe, ut Atilii Reguli exercitum

uſu

uſu armis prohiberet: multiſque militibus ingenti ore correptis, compluribus caudæ voluminibus eliſis, quum telorum jactu perforari nequiret, ad ultimum balliſtarum tormentis undique petitam, ſilicum crebris & ponderoſis verberibus procubuiſſe; omnibuſque & cohortibus & legionibus ipſa Carthagine viſam terribiliorem. atque etiam cruore ſuo gurgitibus imbutis, corporiſque jacentis peſtifero afflatu vicina regione polluta, Romana inde ſubmoviſſe caſtra. Dicit belluæ etiam corium, centum viginti pedes longum, in Urbem miſſum.

Seneca filius lib. 1. cap. 16. de Ira.

Non eſt quòd exiſtimes, verum eſſe quod apud diſertiſſimum virum Livium dicitur, *Vir ingenii magni magis quàm boni.* Non poteſt illud ſeparari: aut & bonum erit, aut nec magnum, quia &c.

Idem lib. de Tranquillitate. cap. 9.

Quadringenta millia librorum Alexandriæ arſerunt: pulcherrimum regiæ opulentiæ monumentum. Alius laudaverit, ſicut Livius, qui elegantiæ regum curæque egregium ait opus fuiſſe. Non fuit elegantia illud aut cura, ſed ſtudioſa luxuria, imo non ſtudioſa quidem; quoniam non in ſtudium, ſed in ſpectaculum comparaverant: ſicut pleriſque, ignaris etiam ſervilium literarum, libri non ſtudiorum inſtrumenta, ſed cœnationum ornamenta ſunt.

Idem Epiſtola 46.

Librum tuum, quem mihi promiſeras, accepi, &, tanquam lecturus ex commodo, adaperui, ac tantum deguſtare volui. Deinde blanditus eſt ipſe,

ut

ut procederem longiùs. Qui quàm disertus fuerit, ex hoc intelligas licet: brevis mihi visus est, quum esset nec mei nec tui corporis, sed qui primo aspectu aut T. Livii aut Epicuri posset videri. Tanta autem dulcedine me tenuit & traxit, ut illum sine ulla dilatione perlegerem.

Idem Epistola 100.

Adfer quem Fabiano possis præponere. Dic Cicerones, cujus libri ad philosophiam pertinentes pene totidem sunt quot Fabiani. Cedam, sed non statim pusillum est, si quid maximo minus est. Dic Asinium Pollionem. Cedam, sed ut respondeam, *in re tanta eminere est & post duos esse.* Nomina adhuc Livium. scripsit enim & Dialogos, quos non magis philosophiæ annumerare possis, quàm historiæ: & ex professo philosophiam continentes libros. huic quoque dabo locum. Vide tamen quàm multos antecedat, qui à tribus vincitur, & tribus eloquentissimis.

Idem lib. 5. *Natur. quæst. cap.* 18.

Nunc quod de Cæsare olim majore, vulgò dictitatum est, & à Tito Livio positum; *In incerto esse, utrùm illum magis nasci reipublicæ profuerit, an non nasci:* dici etiam de ventis potest.

Fabius Quinctil. lib. 1. *Instit. Orat. c.* 9.

Peregrina porro ex omnibus prope dixerim gentibus, ut homines, ut instituta etiam multa, venerunt. Taceo de Tuscis & Sabinis & Prænestinis quoque. nam, ut eorum sermone utentem, Vectium Lucilius insectatur; quemadmodum Pollio deprehendit in Livio Patavinitatem; licet omnia Italica pro Latinis habeam.

Idem

TESTIMONIA.

Idem lib. 8. cap. 1.

Attica anus Theophrastum, hominem alioqui disertissimum, annotata unius affectatione verbi, hospitem dixit: nec alio se id deprehendisse interrogata respondit, quàm quòd nimiùm Atticè loqueretur. Et in T. Livio, miræ facundiæ viro, putat inesse Pollio Asinius quandam Patavinitatem, *&c.*

Lib. 9. cap. 2.

Apud historicos reperiuntur obliquæ allocutiones: ut in T. Livii primo statim libro, *Urbes quoque, ut cætera, ex infimo nasci: deinde quas sua virtus ac Dii juvent, magnas opes sibi, magnumque nomen facere.*

Lib. 9. cap. 4.

T. Livius hexametri exordio cœpit: *Facturusne operæ pretium sim.* Nam ita edidit: estque melius quàm quo modo emendatur.

Lib. 2. Instit. cap. 4.

Sæpe etiam quæri solet, de tempore, de loco, quo gesta res dicitur. nonnunquam de persona quoque: sicut Livius frequentissimè dubitat, & alii ab aliis historici dissentiunt.

Lib. ejusdem cap. 6.

Ego optimos quidem, & statim & semper, sed tamen eorum candidissimum quemque & maximè expositum, velim; ut Livium à pueris magis quàm Sallustium. & hic historiæ majoris est auctor: ad quem tamen intelligendum jam profectu opus sit. Cicero, ut mihi quidem videtur, & ju-

jucundus incipientibus quoque, & apertus est satis: nec prodesse tantùm, sed etiam amari potest. tum (quemadmodum Livius præcipit) *ut quisque erit Ciceroni simillimus.*

Lib. 10. *cap.* 1.

Fuerit igitur brevitas illa tutissima, quæ est apud Livium, in epistola ad filium scripta; *legendos Demosthenem atque Ciceronem; tum ita ut quisque esset Demostheni & Ciceroni simillimus.*

Eodem capite.

Neque illa Sallustiana brevitas, qua nihil apud aures vacuas atque eruditas potest esse perfectius, apud occupatum variis cogitationibus judicem, & sæpius ineruditum, captanda nobis est. neque illa Livii l. ætea ubertas satis docebit eum, qui non speciem expositionis, sed fidem quærit.

Post multa ibidem.

At non historia cesserit Græcis: nec opponere Thucydidi Sallustium verear. Nec indignetur sibi Herodotus æquari T. Livium; cum in narrando miræ jucunditatis clarissimique candoris; tum in concionibus supra quàm enarrari potest eloquentem. ita dicuntur omnia cum rebus, tum personis accommodata. Sed affectus quidem, præcipuè eos qui sunt dulciores, ut parcissimè dicam, nemo historicorum commendavit magis. ideoque immortalem illam Sallustii velocitatem diversis virtutibus consecutus est. Nam mihi egregiè dixisse videtur Servilius Nonianus, pares eos magis quàm similes.

Pli-

TESTIMONIA.

Plinius Avunculus Præf. Natur. Hist. ad Vespas. Imp.

Equidem ita sentio, peculiarem in studiis caussam eorum esse, qui, difficultatibus victis, utilitatem juvandi prætulerunt gratiæ placendi. idque jam & in aliis operibus ipse feci, & profiteor mirari me T. Livium, auctorem celeberrimum, in historiarum suarum, quas repetit ab origine Urbis, quodam volumine sic orsum: *Satis jam sibi gloriæ quæsitum, & potuisse se desinere, ni animus inquies pasceretur opere.* Profectò enim populi gentium victoris & Romani nominis gloriæ, non suæ, composuisse illa decuit. Majus meritum esset, operis amore, non animi caussa perseverâsse; & hoc populo Rom. præstitisse, non sibi.

Josephus Antiq. Jud. lib. 14. c. 8.

——μαρτυροῦσι πάντες οἱ τὰς κατὰ Πομπήϊον πράξεις ἀναγράψαντες ἐν οἷς καὶ Στράβων καὶ Νικόλαος, καὶ πρὸς τούτοις Τίτος ΛΙΒΙΟΣ, ὁ τῆς Ρωμαϊκῆς ἱστορίας συγγραφεύς.

Cornelius Tacitus oratione Cremutii Cordi, l. 4. Annal.

Brutum & Cassium laudavisse dicor: quorum res gestas quum plurimi composuerint, nemo sine honore memoravit. Titus Livius, eloquentiæ ac fidei præclarus inprimis, Cn. Pompejum tantis laudibus tulit, ut Pompejanum eum Augustus appellaret. neque id amicitiæ eorum offecit. Scipionem, Afranium, hunc ipsum Cassium, hunc Brutum, nusquam latrones & parricidas, quæ nunc vocabula imponuntur, sæpe ut insignes viros nominat.

Sue

TESTIMONIA.

Suetonius Tranquillus Caligula. c. 34.

Sed & Virgilii & T. Livii ſcripta & imagines, paullum abfuit, quin ex omnibus bibliothecis amoveret. quorum alterum, ut nullius ingenii minimæque doctrinæ; alterum, ut verbofum in hiſtoria negligentemque carpebat.

Idem Claudii cap. 41.

Hiſtoriam in adoleſcentia, hortante T. Livio, Sulpicio verò Flavio etiam adjuvante, ſcribere aggreſſus eſt.

Idem Domitianus cap. 10.

Metium Pompoſianum, quòd habere imperatoriam geneſin vulgò ferebatur, & quòd depictum orbem terræ in membranis, concioneſque regum ac ducum ex T. Livio circumferret, interemit.

Plutarchus.

Auctoritatem Livii adduxit in vita Camilli, Marcelli, Catonis Majoris, Flaminini, Sullæ, Luculli, Cæſaris. item quæſtione Romana 25. ſed ſine elogio.

Martialis lib. 14. Epigr. 190. de Livio in membranis.

Pellibus exiguis arctatur Livius ingens.
Quem mea non totum bibliotheca capit.

Plinius Junior lib. 2. Epiſt. 3.

Nunquamne legiſti Gaditanum quendam, Titi Livii nomine gloriaque commotum, ad viſendum eum

cum ab ultimo terrarum orbe veniſſe, ſtatimque, ut viderat, abiiſſe?

Statius Papinius lib. 4. Silv. 7. ad Maximum Junium.

Sed tuas artes puer ante diſcat;
Omne quîs mundi ſenium remenſus
Orſa Salluſtî brevis & Timavi
Reddis alumnum.

Juſtinus, qui Trogum contraxit, lib. 38. Hiſtor. c. 6.

Quam orationem dignam duxi, cujus exemplum brevitati hujus operis inſererem; quam obliquam Pompejus Trogus expoſuit: quoniam in Livio & in Salluſtio reprehendit, quòd, conciones directas pro ſua oratione operi ſuo inſerendo, hiſtoriæ modum exceſſerint.

Auſonius, de Staphylio Rhetore.

Grammatice ad Scaurum atque Probum, promptiſſime rhetor,
Hiſtoriam callens Livii & Herodoti.

Flavius Vopiſcus in Aureliano.

Aſſerente Tiberiano, quòd Pollio multa incuriosè, multa breviter prodidiſſet; me contra dicente, neminem ſcriptorum, quantum ad hiſtoriam pertinet, non aliquid eſſe mentitum: prodente quintiam, in quo Livius, in quo Salluſtius, in quo Cornelius Tacitus, in quo denique Trogus, manifeſtis teſtibus convincerentur.

Idem in Probo.

Cn. Pompejum, tribus fulgentem triumphis, belli Piratici, belli Sertoriani, belli Mithridatici, multa-

multarumque rerum gestarum majestate sublimem, quis tandem nôsset, nisi eum M. Tullius & T. Livius in literas retulissent ? &c.

Mox eodem capite.

Et mihi quidem id animi fuit, non ut Sallustios, Livios, Tacitos, Trogos, atque omnes disertissimos imitarer viros, in vita Principum & temporibus dirigendis ; sed Marium Maximum, Suetonium Tranquillum, Fabium Marcellinum, Gargilium Martialem, Julium Capitolinum, Ælium Lampridium, ceteroſque, qui hæc & talia, non tam disertè quàm verè, memoriæ prodiderunt.

Eusebius in Chronico, num. 1955.

Ea quæ de Catilina, Cethego, Lentulo, & consule Cicerone Sallustius scribit & Livius, hoc gesta sunt tempore.

Idem, n. 1958.

Messala Corvinus orator nascitur, & T. Livius Patavinus scriptor historicus.

Idem, n. 2033.

Livius historicus Patavii moritur.

D. Hieronymus Proœmio in Danielem.

Ad intelligendas extremas partes Danielis multiplex historia Græcorum necessaria est &c. præcipuèque nostri Livii, & Pompeji Trogi, atque Justini ; qui omnem extremæ visionis narrant historiam : & post Alexandrum usque ad Cæsarem Augustum, Syriæ & Ægypti, id est, Seleuci & Antiochi & Ptolemæorum bella describunt.

Idem

Idem Epiſtola ad Paullinum, tom. 3.

Ad Titum Livium, lacteo eloquentiæ fonte manantem, de ultimis Hiſpaniæ Galliarumque finibus quoſdam veniſſe nobiles leginus: & quos ad contemplationem ſui Roma non traxerat, unius hominis fama perduxit. Habuit illa ætas inauditum omnibus ſeculis celebrandumque miraculum; ut, tantam urbem ingreſſi, aliud extra urbem quærerent.

De quo Gaditano iterum epiſtola ad D. Auguſtinum quædam.

Sidonius Apollinaris Panegyr. Anthemii.

————vel quicquid in ævum
Mittunt Euganeis Patavina volumina chartis.

Caſſiodorus.

C. Cæſar VI. & M. Agrippa III. Cæſar leges protulit, judices ordinavit, provincias diſpoſuit, & ideo Auguſtus cognominatus eſt: cujus temporibus floruit Virgilius, Horatius, & Livius.

Joan. Malelæ Chron. p. 276. Part. 1.

Ἐν τοῖς αὐτοῖς χρόνοις Λίβιος, ὁ σοφὸς Ῥωμαίων ὑπῆρχεν ἱστορικὸς, ὃς ἔγραψε πολλὰ περὶ Ῥωμαίων.

Ex MS. Chronico vetuſto, in Bibl. Bodl. fol. 20. b. inter Codd. Laud. G. 85.

Hujus [*Auguſti*] temporibus Romæ ſapientes inſignes erant, Virgilius, Horatius Flaccus, LIVIUS, Saluſtius, &c.

Ex

TESTIMONIA.

Ex Cod. MS. in Bibl. Coll. Nov.

Titus Livius inter ceteros cujuscunque ævi scriptores clarissimus historiographus fuit. Hic, ut nonnullis placet, anno secundo Olympiadis CLXXX. Patavii ex clara familia honestisque parentibus natus est. Qui quum jam doctrinis eruditus & ætate provectus esset, Romam se conferens & equestri adscriptus ordini, ad scribendas Romanorum historias animum apposuit. Visisque eorum annalibus, & scriptorum qui se præcesserant summa vigilantia voluminibus, & superfluis omissis, tanta cum fide atque veritate & elegantia stili, tam solida atque succi plena oratione, tamque decora atque perlucida continuatione centum quadraginta duos libros scripsit, ut nil medium aut finis tam ingentis operis differre videatur. Sumpsit enim initium ab urbe condita, & ad id usque tempus protraxit historiam in quo Drusus Tiberii Cæsaris frater bellum adversus Germanos gerens cruris fractura mortuus est. quod circa Olympiadem CCXXXIII. Octaviano Augusto imperante gestum creditur. Et sunt qui existiment eum Patavii tantùm scripsisse, ac Romam librariis seu bibliothecarum custodibus per decadas misisse, nec quenquam eo scribente secum conferre potuisse. Alii verò non Patavii tantùm, sed & Romæ aliquando, seu rure, apud quod haud longè Roma sibi solitariam mansionem delegerat. Hujus tam celebris splendidaque longè latèque fama fuit, ut ab extremis orbis partibus nonnullos, ad se tanquam divinum hominem visendum, adeo ardenti desiderio traxerit; ut venientes neglecta Roma, si abesset, illum extra perquirerent, ut liquidò vir sanctissimus atque doctissimus Jeronimus Romanæ Ecclesiæ presbyter cardinalis in prohœmio bibliæ in

ejus

ejus eximiam laudem testatur, scribens sic: *Ad Titum Livium lacteo eloquentiæ fonte manantem de ultimis Hispaniæ Galliarumque finibus quosdam venisse nobiles legimus, & quos ad contemplationem sui Roma non traxerat, unius hominis fama perduxit.* Habuit illa ætas inauditum omnibus seculis celebrandumque miraculum, ut urbem tantam ingressi aliud extra urbem quærerent. Demum quum LXXVII. ætatis suæ annum ageret, anno Tiberii Cæsaris IIII. Patavii labori atque vitæ substractus est, & ibidem cives sui sepultum volunt, producentes lapidem unum, ab agricultore agrum secus civitatem altius solito fodiente diebus nostris compertum, in quo hæ leguntur literæ, *V. F. T. Livius Livia T. f. quanta L. nuriis. concordialis Patavi sibi & suis omnibus.* quas in suum epitaphium sculptas credunt. Is autem lapis vetusta purgatus carie, & literis in primam formositatem redactis, jussu inclyti viri Jacobi de Carraria tum Patavii imperantis, apud Monasterium Sanctæ Justinæ Virginis in pariete vestibuli Ecclesiæ affixus in hodiernum usque videtur.

EX

EX

GERARDO VOSSIO

De Hiſtoricis Latinis.

TITUS Livius, Patavinus quin fuerit, nemo ambigit. Sed non æquè apertum, utrùm natus ſit in Apono vico, qui hodie *Albano*: ut eo modo dicatur Patavinus, quo Maro dictus Mantuanus, quia Andibus natus, qui vicus in agro erat Mantuano. Qui Aponenſem Livium faciunt, adferunt Martialis lib. 1. ep. 62.

Cenſeatur Apona Livio ſuo tellus.

Et ſanè unus hic locus prora & puppis iis videtur, qui in vico eo natum fuiſſe Livium crediderunt. Qua in ſententia, ut intelligo ex clariſſimo Pignorio, etiam eſt Guilielmus Oagarillius, hiſtoricus Patavinus necdum editus. Sed ſi Livius Aponi natus à Martiale dicatur, idem dixiſſe credendus de Stella, & Flacco. Atqui obſtare videtur illud ejuſdem libri epigr. 77.

Flacce Antenorei ſpes & alumne laris.

Ubi in Antenoreo, hoc eſt Patavino, lare natum non obſcurè ait. Quare videndum, an non ab Apono fonte, qui celebratiſſimus erat inter aquas Patavinas, Aponam terram generatim dixerit pro Patavina; non pro Apono vico, cujus Martialis tem-

temporibus nullum fuisse nomen videtur. Estque in hac etiam sententia ὁ μακαρίτης Cluverius noster in Italia sua. Scripsit Livius post quidem Augusti triumphum de bello Actiaco, qui incidit in annum Urbis IↃCCXXV. sive consulatum Augusti V. ante vero Cantabros ductu L. Antistii domitos, quod fuit anno IↃCCXXX. sive consulatu Augusti X. Hoc liquet ex verbis illis ipsius Livii lib. 1. *Bis deinde post Numæ tempora Janus clausus fuit; semel T. Manlio Cos. post Punicum primum perfectum bellum; iterum, quod nostræ ætati Dii dederunt ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Cæsare Augusto, pace terra marique parta.* Satis constat ter ab Augusto clausum esse templum Jani, secundò quidem anno Urbis IↃCCXXX, Cantabris devictis; tertiò autem anno sequenti, sive consulatu Augusti XI. Quum vero Livius semel duntaxat sim ætate clausum dicat, quid apertius quàm scripsisse ista, antequam secundò tertiòque clauderetur? Quanquam vero sub Augusto quidem historiam suam edidit, tamen eo diutius vixit. Quarto enim obiit Tiberii anno, ætatis suæ LXXVI. quo & Ovidius decessit Tomis: ut de utroque Eusebius in Chronicis testatur. Scripsit historiarum libros CXL. vel potius CXLII. ut jam olim agnovit Petrarcha. Iis complectebatur res Romanas ab U. C. usque ad bellum in Germania gestum à Druso, ejusque mortem. Ex illis soli supersunt XXXV. Nam secunda periit Decas, & quicquid sequebatur librum quadragesimum quintum. Ceterorum nihil habemus, præter argumenta, quæ epitome Liviana (si argumentum libri CXXXVI. & CXXXVII. exceperis) continentur, sive ejus Florus, sive alius est auctor.

Libri CIII. meminit Serenus Sammonicus, quo loco agit de carbone medendo:

Tertia namque Titi simul & centesima Livi
Charta docet ferro talem candente dolorem
Infectum, aut pote raparum semine pulsum,
Infecti dicens vix septem posse diebus
Vitam produci, tanta est violentia morbi.

Nihil hoc scriptore est grandius atque uberius. Vir disertissimus à Seneca in primo de ira vocatur. Lacteam quidem ubertatem ejus praedicat Fabius lib. 10. cap. 1. Ibidem arbitratur, ut Thucydidi Sallustium, ita Herodoto Livium aequiparari posse. Quanto ille candidiùs, quàm Caligula Imperator, qui, Tranquillo teste, verbosum vocabat? Sed de stylo etiam litem intentabat olim Asinius Pollio. Patavinitatem in eo animadvertere se ajebat, ut Fabius testatur lib. VIII. c. 1. Nimirum delicatum Romani hominis palatum videbatur sibi aliquid sentire, quod non usquequaque saperet genium Romani sermonis. At non audiendus est Keckermannus, quando hinc colligit, reprehensum ab Asinio esse sublimem Livii stylum. Uti & quum à Seneca propterea culpari putat lib. 2. de Ira cap. ult. & de Tranquilitate cap. IX. Nam longè aliud & Fabium & Senecam velle nemo dissitebitur, qui verba eorum attendat. Nec probare illa Lipsii possum, viri ab ingenii elegantia & varia eruditione, quàm dictione, laudatioris: *Nos quoque supinum eum alibi, aut frigidum, imo & ταυτολόγον agnoscimus; derivatum tamen libenter in exscriptores hanc culpam.* Cui & subscribere videtur Possevinus bibliothecae selectae lib. XVI. ubi & judicium eorum sequitur improbantium, quòd superstitiose

perstitiosè referat prodigia tam multa: ut boves locutos, infantes semestres triumphum clamâsse. Quæ sanè in gentili laudem magis merentur, quum qualemcumque numinis cultum ἀθέοις oportet præferre. Sed quid de istis dicemus, quibus ne bonæ quidem fidei videtur? Hi firmatum sunt sententiam suam verbis Antonini Cæsaris in Itinerario suo, ubi hæc legas, *Fano Volturnæ, cujus claris gestis invidit Livius.* Eum verò ad locum hæc annotavit Annius Viterbiensis: *Quid sibi vult, quod ait,* Cujus præclaris gestis invidit Livius, *equidem alii alia existimant. Dicam & ipse opinionem meam. Suetonius Tranquillus in vita C. Caligulæ scribit, paullulum abfuisse, quin ab omnibus bibliothecis statuas & scripta Livii deleret, qui illum, uti verbosum & negligentem in historia, carpebat. Est autem negligens is, qui supprimit quæ referenda sunt, & verbosus, qui absque probatione contradicit asserenti rationes & auctores. Et his duobus peccavit Livius in multis, ut patet. Sed ex multis, quoad fanum Volturnæ hæc exempla sint. Cælius Tuscus Lartes Fani juvit Romulum imploranten ab eo auxilium contra Caninenses, Crustuminos, & Latines, & retulit triumphum. Et id idem fecit contra Sabinos Galeritus Lucumo. Et ob id ipse primus posuit prætoria Romæ, & divisa Roma in tres tribus, imposuit nomina, & tertiam partem dedit Tuscis. ut clarè tradunt Propertius in elegia ad Vertumnum, & altera paullulum præcedente, & Varro in* 1. *de lingua Latina, & Fabius Pictor de origine urbis Romæ, & Dionysius Halicarn. in* 11 *lib. & Mythici sub fabula Jani ejaculantis aquas fulgurias in Sabinos, ut Macrobius in* 1. *Saturnal. &*

Ovidius in 1. *de Faſtis indicant. At lividus fuit Livius, ut hic notat Antoninus, qui, ut funditus exſtingueret Tuſcorum fulgorem, & triumphos obnubilaret, ab eis partos, non à Romulo geſtos; omnino etiam ſcribere unum verbum neglexit. Quod profectò invidiſſimi hominis eſt officium, & negligentis veritatem in hiſtoria. Similiter fuit verboſus, quia abſque certo auctore & probatione dicit contra Varronem, quòd Lucerum nomen incertæ originis. Fabius enim Pictor, antiquior eo, oſtendit ab hiſtoria eſſe Etruſca originis atque certiſſima. Rurſus Livio antiquior & doctior Varro in* 1. *de L. L. dicit eſſe certæ originis; à Lucumone Luceres dictos: idque probat vetuſtiſſimis auctoribus, Junio, & Tolumnio, Tuſcarum Tragœdiarum ſcriptore. Et item inexpugnabili argumento, quòd Luceres eſt derivatio Etruſca à Lucumone, & non Latina à luco Aſyli, ut Pedianus & Plutarchus in vita Romuli, turpiter in Grammatica Latina aberrantes, dicunt, quia lucus Latinè à luceo verbo per antiphraſin derivatur, & à luco Lucii & Lucani, Latina derivatio eſt, & non Luceres, ut linguæ Latinæ peritiſſimus Varro oſtendit. Non eſt igitur mirum, ſi Cæſar excanduit ira contra ſcripta Livii, negligentia & ſupprimentia quæ clariſſima erant: & eum appellavit jure verboſum, qui contra Varronem, afferentem teſtes antiquiſſimos & invincibilem rationem, verboſa ſolum & anili loquacitate dixit, Lucerum nomen eſt incertæ originis. Et ideo, ut utamur regula B. Hieronymi, eadem facilitate Livius, & omnes alii ſimiles contemnantur, quæ ſine ratione ac certo auctore, contra doctiores ſola verboſitate uſi proferunt. Quum verò conſtet Livium non ignorâſſe, quæ Varro, & Fabius Pictor,*

& alii referunt, constat equidem illum non ignoratione scientiæ, sed malignitate naturæ in historia neglexisse dicenda, & verbosè dixisse subticenda. Et ob id, uti Cajus, ita & Antoninus Cæsar, eum argui invidiæ, dicens: Volturnæ præclaris gestis invidet Livius. Hactenus, nimis profectò patienter, latrantem audivimus caniculam istam. Cujus omnia singulatim refellere velle, planè sit otio suo abuti. Sed mirati satis non possumus, in sententiam suam pertrahere potuisse viros aliquot eruditos: eosque inter L. Joannem Scoppam Parthenopæum, qui Collectaneorum lib. 1. cap. XVIII. sic scribit: *Livius, historicus luculentissimus, in primo ab urbe condita:* Eodem, *inquit*, tempore & centuriæ tres equitum conscriptæ sunt: Ramnenses à Romulo: à Tito Tatio, Titienses appellati; Lucerum nominis & originis causa incerta est. *Hæc Livius. Non quod (ut mea est sententia) Lucerum originem ignoraverit; sed perinde ac Gallus Cisalpinus, & Hetrusca Italiæque gloria invidens, conscripsit: quod Antoninus Cæsar in suo itinerario his verbis arguit:* Volturna, cujus claris gestis invidet Livius. *Et Cajus Caligula, Tranquillo in Caligulæ vita scribente, paullum abfuit, quin statuas & scripta Livii ab omnibus bibliothecis amoveret, tanquam verbosi & in historia mendacis. Scius ergo erat Livius, sed ut invidus omisit.* Hactenus Scoppa. Sed quid in mentem venit Scoppæ, ut se tueretur auctoritate Cæsaris Caligulæ? quem ignorare non potuit similiter de Virgilio sensisse: imo & Homerum contempsisse. Sunt enim ista Tranquilli verba: *Cogitavit etiam de Homeri carminibus abolendis. Cur enim sibi non licere, dicens, quod Platoni licuit, qui*

eum è civitate, quam constituebat, ejecerit? Sed & Virgilii, & T. Livii scripta & imagines, paullum abfuit, quin ex omnibus bibliothecis amoveret: quorum alterum, ut nullius ingenii, minimaque doctrinæ; alterum, ut verbosum in historia, negligentemque, carpebat. Ex eodem scimus, quid de abolendis jurisconsultis sæpe jactârit: ac quale ejus de L. Seneca fuerit judicium. Quamobrem sanum neminem movebit auctoritas Caligulæ, qui, ut ejusdem Tranquilli verbis utar, *non minore livore ac malignitate, quàm superbia sævitiaque, pene adversus omnis evi homines grassatus est.* Quod verò ad Antoninum imperatorem, quo & ipso se tuetur Scoppa, nusquam leguntur ea de Livio verba in genuino seu Antonii, seu Antonini, seu Æthici Itinerario, quod primùm edidit Josias Simlerus, posteaque ex antiquis Codd. correxit, & commentario illustravit Hieronymus Surita Cæsaraugustanus. Sed sunt ea verba in Itinerario isto, quod Annius Viterbiensis commentus fuit, ac cunctis obesæ naris, ut germanum, obtrusit. Sanè isto τῶν Ἑλλήνων Antonini Itinerario nihil indoctius atque insulsius. Quod & res clamat, & ubertim ostensum ab eruditissimo, ac, dum viveret, amicissimo mihi Philippo Cluverio in Italia sua. Quare, cur vel propter Caligulam, vel suppositititium Antoninum, suspectior nobis sit Livius, nihil sanè caussæ est. Nec magis movere debet Henricus Glareanus, vir variæ eruditionis, quum Livium bellicosæ Gallorum gentis res gestas odiosè tractare, virtutesque eorum malignè elevare, conqueritur. Quod etiam Barthius facit Adversariorum lib. LX. in Augustini de Civitate Dei lib. I. cap. VI. Quàm enim Livius veritati

veritati ſtuduerit, vel ex eo conjecturam capere poſſumus, quòd in deſcriptione belli civilis ne Auguſto quidem in tantum voluerit gratificari, ut aliter res narraret, quàm factum ſciret. Audiamus, quæ Cremutius Cordus apud Tacitum dicat Annalium lib. IV. *Titus Livius, eloquentiæ ac* FIDEI *præclarus imprimis, Cn. Pompejum tantis laudibus tulit, ut Pompejanum eum Auguſtus appellaret: neque id amicitiæ eorum effecit. Scipionem, Afranium, hunc ipſum Caſſium, hunc Brutum, nuſquam latrones & parricidas, quæ nunc vocabula imponuntur, ſæpe ut inſignes viros nominat.* Verùm aliud ſibi telum intentant. Malevolentiæ enim eo reum agunt, quòd Polybium, quem κατὰ πόδα ſæpe cæſtribit, non alio dignetur elogio, quàm *haudquaquam ſpernendi auctoris*. Quam frigidam ſanè audationem eſſe Fulvius Urſinus annotavit. Petrus Victorius eo putabat crimine liberari Livium, quòd pareiores olim in tribuendis fuerint elogiis. Quod non negârim. Sed non id ſatis eo comperit, quòd putabat id etiam ex Appulejo patere in Apologia: ubi quæſtorem publicum, qui coram aderat, non *ornatiſſimum* appellat, ſed *virum ornatum* vocare eſt contentus. Fortaſſe ut Scipio Gentilis putabat, ordinis & dignitatis habuit rationem, quia, ut notum omnibus, primus in ſenatum veniendi gradus erat quæſtura. Livii verò locus omnino intelligi debet κατὰ λιτότητα, ut nequaquam aſpernandus auctor idem valeat, ac ſi ſcriptorem dixiſſet ſummæ fidei & auctoritatis. Cui rei probandæ multa adferrem, niſi fuſè hanc Livianorum eſſe verborum mentem docuiſſet Caſaubonus in collectis à ſe Polybii fragmentis. Elo-

quentiæ

quentiæ ſtudioſo, præſertim tenella ætate, magis Livium profore, quàm Salluſtium, Quinctiliani judicium eſt, lib. II. Inſtit. cap. IV. ubi ait, *Livius à pueris magis legendus, quàm Salluſtius, & hic hiſtoriæ majoris eſt auctor; ad quem tamen intelligendum jam profectu opus ſit.* Quod Fabii judicium carpit Barthius Adverſar. XLVIII. cap. XIX. Putat, Salluſtium dici majoris hiſtoriæ auctorem: quum ea non ſit annorum XXV. Ergo, inquit, legendum, *ſit hic hiſtoria: major is eſt auctor.* Imo omnino τὸ *hic* ad Livium refertur. Et penè quæcumque eo capite adverſus Fabium diſſerit idem Barthius, ſunt ἄῤῥητα ἀμείνω. Quantum ejus fuit nomen quum viveret, etiam docent hæc Plinii verba lib. II. epiſt. III. ad Nepotem: *Nunquamne legiſti, Gaditanum quendam, Titi Livii nomine gloriaque commotum, ad viſendum eum ab ultimo terrarum orbe veniſſe, ſtatimque ut viderat abiiſſe?* Nempe, ut hac ipſa de re B. Hieronymus ad Paullinum ait: *Quos ad contemplationem ſui Roma non traxerat, unius fama perduxit.* Ac poſtea idem ait: *Habuit illa ætas inauditum, & omnibus ſeculis celebrandum miraculum, ut tantam urbem ingreſſi, aliud extra urbem quærerent.*

EX

Balthaſſare Bonifacio

De Romanæ Hiſtoriæ Scriptoribus.

TItus Livius Patavinus, lac Muſarum, mare tranquillum, anima eloquentiæ, eorum, qui nunc ſuperſunt, ſcriptorum Romanæ Hiſtoriæ longè princeps, lactea quadam ubertate dictionis divinitus facundus, amans virtutum, oſor vitiorum, rectus judicii, rerum rogæ, rerum ſagi, & ſi non ex uſu, neque experientia, egregiè tamen peritus, ab Urbe Condita ad Divi Auguſti ævum centum & quadraginta libris divinas illas lucubrationes perduxit, quarum tamen longè maximam partem, ingenti rei literariæ jactura deperditam, nunquam fortaſſe inventuri, deſideramus; nec tanti operis reliquos habemus niſi quinque & triginta libros. Solus hic mortalium dignus cenſetur, cujus propè invicto calamo populi omnium gentium victoris res geſtæ ſcriberentur. Neque ſanè mirum videri poteſt ſapientiſſimum regem Alphonſum Aragonium ſumma ambitione & conatu petiiſſe à Patavinis brachium hujus viri, quo præclara illa commentaria deſcripſit. Nullius certè libri tam libenter, ut inquit Regius, nec tanta cum voluptate lectitantur: nimirum, quòd mellea

ea quadam dicendi ſuavitate exundare videtur; qua vel in quotidiano & familiari ſermone adeo polluiſſe vir ille traditur, ut complures, nobilitate opibuſque præſtantes, tam admirabilis facundiæ fama permoti, ex ultimis Hſpaniæ Galliæque finibus, quo eum audirent loquentem, Romam ſeſe contulerint: &, quod eſt maximè mirandum, quos tantæ Urbis, ac tum præcipuè florentis ac triumphantis, contemplatio ad ſe antea non traxerat, unius viri eloquentia perduxit. Quo major ſit eorum inſcitia, qui Patavinitatem quandam in Livio reprehendunt, quam diſpeream ſi Aſinius ipſe, tam ridiculæ inventor calumniæ, quid eſſet ſciebat. Dubitatum quidem ſemper eſt ab eruditis, pendetque etiamnum inexplicata quæſtio de Liviana Patavinitate; nonnullis exiſtimantibus delicatum Pollionis Aſinii palatum viſum ſibi fuiſſe aliquid in Livio guſtare, quod non uſquequaque ſaperet genium Romani ſermonis. Credentibus aliis hoc nomine peregrinitatem orthographiæ fuiſſe reprehenſam; ſcribebat enim, ut ex lapidibus antiquis colligitur, *ſibe*, & *quaſe*, pro *ſibi*, & *quaſi*: quod primus, niſi fallor, obſervavit Laurentius Pignorius, alter Patavinorum Livius, originum patriæ atque adeo totius vetuſtatis ſolertiſſimus indagator. Contendentibus aliis eam Patavinitatem nihil aliud eſſe, quàm iterationem ſimul plurium in eiſdem periodis verborum. Quibuſdam volentibus ſtudium partium Pompejanarum illam eſſe Patavinitatem ab Aſinio notatam. Denique non paucis ſuſpicantibus patriæ ſuæ ſuorumque civium laudes, parte operis jam deperdita effuſè amplificatas, hâc voce cenſeri. Senecæ Livius creditus

eſt

est fuisse ingenii magni magis, quàm boni. Bodinus accusat in Livio dicendi varietatem, interdum enim valde copiosus est, interdum verò concisus; contra quàm fecit Polybius, sibi semper æqualis. Cajus autem Caligula Maronis & Livii scripta ac imagines, teste Suetonio, minimum abfuit quin ex omnibus bibliothecis amoveret, accusim alterum nullius ingenii doctrinæque perexiguæ, alterum verbositatis & negligentiæ. Cæsar quoque Antoninus in suo illo pseudhodœporico exprobrat Livio malam fidem, quòd Tuscorum clarissimis rebus gestis inviderit. Denique Glareanus Livium bellicosæ Gallorum gentis egregia facinora odiosè tractare, virtutesque illorum malignè elevare conqueritur. Quibus apertè reclamat verendæ auctoritatis & acris judicii vir Cornelius Tacitus, cui Titus Livius eloquentiæ ac fidei præclarus in primis habetur. Sed nemo de hoc melius judicavit quàm Fabius Quinctiljanus, cujus illa sunt: Non indignetur sibi Herodotus æquari Titum Livium, cum in narrando miræ jucunditatis, clarissimique candoris, tum in concionibus supra quàm enarrari potest eloquentem; ita dicuntur omnia cum rebus, tum personis accommodata: sed affectus quidem, præcipuè eos, qui sunt dulciores, nemo historicorum commendavit magis. Plinius præfatione operis Livium auctorem celebrem vocat. Seneca, sibi parum constans, disertissimum appellavit, tantæque probitatis, ut liqueat eum sensisse quæ scripsit. Marcus autem Annæus Rhetor asseruit illum fuisse natura candidissimum omnium magnorum ingeniorum æstimatorem. Philippus Comminæus Livium existimavit esse Latinorum Polybium, omnibus-

buſque ſenatoribus & rerum publicarum gubernatoribus perlegendum. Iſaacus Caſaubonus ad Livium tranſtulit illud Senecæ Rhetoris de Oratorum principe encomium, Populum Romanum hujus unius ingenium par imperio ſuo habuiſſe. Et quidem certè adeo viſus eſt nonnullis cum Ciceronе conferendus, ut non dubitaverint affirmare, Ciceronem ipſum, ſi ad ſcriptionem hiſtoriæ totam illam vim forenſis facundiæ convertiſſet, futurum fuiſſe Livio noſtro aliquanto inferiorem.

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBER PRIMUS.

EPITOME.

I, II. *Adventus Æneæ in Italiam, & res ab eo gestæ;* III. *Ascanii regnum Albæ, & Silvii Æneæ, ac deinceps Silviorum regum, primo libro continentur.* IV. *Numitoris filia à Marte compressa; nati Romulus & Remus:* V. *Amulius obtruncatus.* VI. *Urbs à Romulo condita.* VIII. *Senatus lectus.* XI. *Cum Sabinis bellatum.* X. *Opima spolia Jovi Feretrio lata.* XIII. *In curias populus divisus.* XIV, XV. *Fidenates & Vejentes victi.* XVI. *Romulus consecratus.* XVII. *Interregnum.* XVIII, &c. *Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit: Jano templum constituit: ejusque portam, pacatis omnibus circa populis, primus clausit: cum Dea Egeria sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit.* XXII, &c. *Tullus Hostilius Albanos bello petiit.* XXV. *Post hac Tergeminorum*

pugna. XXVI. Horatius absolutus. XXVIII. Mettii Fuffetii supplicium. XXIX. Alba diruta: XXX. Albani in civitatem recepti. Sabinis bellum indictum. XXXI. Ad postremum fulmine Tullus absumptus est. XXXII. Ancus Marcius cærimonias à Numa institutas renovavit: XXXIII. Latinis victis, & ad civitatem adscitis, montem Aventinum assignavit: Politorium, urbem Latinorum bello repetitam, quam prisci Latini occuparverant, diruit: pontem sublicium in Tiberim fecit: Janiculum collem urbi addidit: fines imperii protulit: Ostium condidit. Regnavit annos viginti quatuor. XXXIV. Eo regnante Lucumo, Demarati Corinthii filius, à Tarquiniis, Etruriæ civitate, Romam venit; &, in amicitiam Anci receptus, Tarquinii nomen ferre cœpit; & post mortem Anci regnum excepit. XXXV. Centum addidit, Patrum numerum auxit: Latinos subegit, Circum designavit, ludos edidit: Sabinorum bello petitus, equitum centurias ampliavit. XXXVI. Tentandæ scientiæ causa Attii Navii auguris, consuluisse fertur, an id, de quo cogitaret, effici posset? quod quum ille fieri posse respondisset; jussisse eum novaculæ cotem præcidere, idque protinus ab Attio factum. XXXVII. Sabinos præterea acie vicit: XXXVIII. Urbem muro circumdedit, cloacas fecit. XL. Occisus est ab Anci filiis, quum regnasset annos triginta octo. XLI. Successit ei Serv. Tullius, natus ex captiva nobili Corniculana: cui puero adhuc in cunis posito caput arsisse traditum est. Vejentes atque Etruscos prœlio fudit. XLII, XLIII. Censum primus omnium egit. Lustrum condidit, quo censa octoginta millia esse dicuntur. Classes centuriasque descripsit. XLIV. Pomœrium protulit: colles urbi,

Quirina-

Quirinalem, Viminalem, Esquilinumque adjecit. XLV. *Templum Dianæ cum Latinis in Aventino fecit.* XLVII, XLVIII. *Interfectus est à L. Tarquinio Prisci filio, consilio filiæ suæ Tulliæ, cum regnasset annos quadraginta quatuor.* XLIX. *Post hunc L. Tarquinius Superbus, neque Patrum, neque populi jussu, regnum invasit: quo die scelerata Tullia per patris jacentis corpus carpentum egit. Armatos circa se ad custodiam corporis sui habuit.* L, LI. *Turnum Herdonium fraude interemit.* LIII. *Bellum cum Volscis gessit: & ex eorum præda templum Jovi in Capitolio fecit.* LV. *Terminus & Juventas non addixere: quorum ara moveri non potuerunt.* LIV. *Filii Sexti Tarquinii dolo, Gabios in potestatem suam redegit.* LVI. *Ejusdem filiis Delphos profectis, & consulentibus, quis eorum regnaturus esset Romæ, dictum est, eum regnaturum, qui primum matrem osculatus esset. Quod responsum cum ipsi aliter interpretarentur, Junius Brutus, qui cum iis profectus erat, prolapsum se simulavit, & terram osculatus est. Idque factum ejus eventus vei comprobavit. Nam cum, impotenter se gerendo, Tarquinius Superbus omnes in odium sui adduxisset; ad ultimum, propter expugnatam nocturno vi à Sexto filio ejus Lucretiæ pudicitiam (quæ, vocato patre ad se Tricipitino, & viro Collatino, obtestata, ne inulta mors ejus esset, cultro se interemit)* LIX. *Bruti opera maxime expulsus est, quum regnasset annos viginti quinque.* LX. *Tunc consules primum creati sunt L. Junius Brutus & L. Tarquinius Collatinus.*

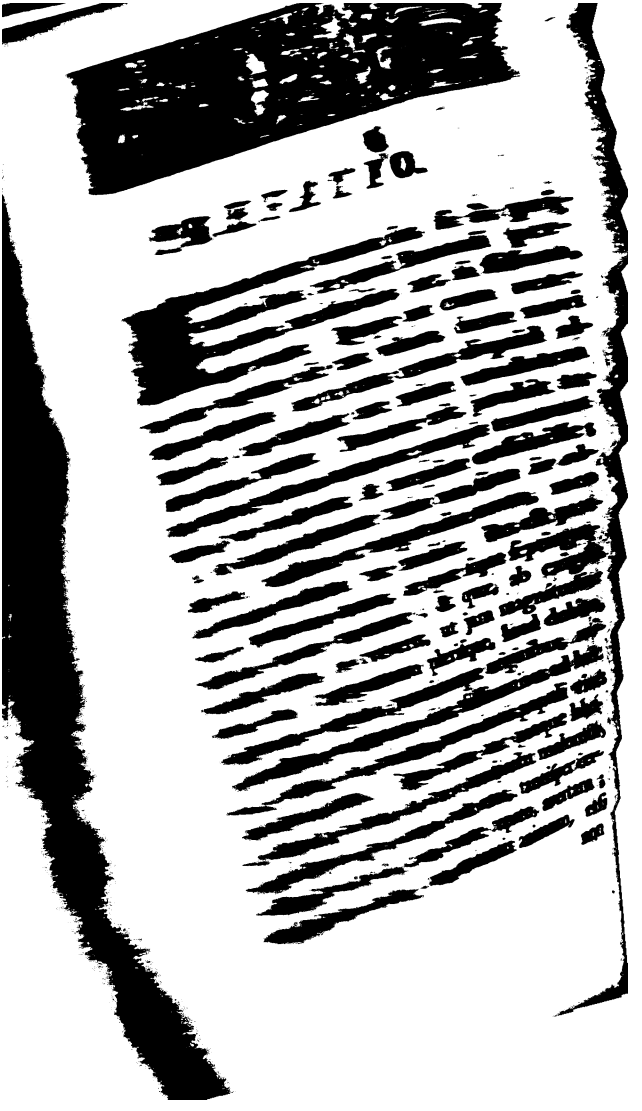

non flectere à vero, ſollicitum tamen efficere poſſit. Quæ ante conditam condendamve urbem, poëticis magis decora fabulis quam incorruptis rerum geſtarum monumentis, traduntur, ea nec affirmare nec refellere in animo eſt. Datur hæc venia antiquitati, ut, miſcendo humana divinis, primordia urbium auguſtiora faciat. Et, ſi cui populo licere oportet, conſecrare origines ſuas, & ad Deos referre actores; ea belli gloria eſt populo Romano, ut (quum ſuum, conditoriſque ſui parentem, Martem potiſſimum ferat) tam & hoc gentes humanæ patiantur æquo animo, quam imperium patiuntur. Sed hæc & his ſimilia, utcunque animadverſa aut exiſtimata erunt, haud in magno equidem ponam diſcrimine. Ad illa mihi pro ſe quiſque acriter intendat animum, quæ vita, qui mores fuerint: per quos viros, quibuſque artibus, domi militiæque, & partum & auctum imperium ſit. labente deinde paullatim diſciplina, velut defidentes primo mores ſequatur animo: deinde ut magis magiſque lapſi ſint, tum ire cœperint præcipites; donec ad hæc tempora, quibus nec vitia noſtra, nec remedia pati poſſumus, perventum eſt. Hoc illud eſt præcipuè in cognitione rerum ſalubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illuſtri poſita monumento intueri: inde tibi tuæque reipublicæ quod imitere, capias: inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites. Ceterùm aut me amor negotii ſuſcepti fallit, aut nulla unquam reſpublica nec major, nec ſanctior, nec bonis exemplis ditior fuit: nec in quam tam ſeræ avaritia luxuriaque immigraverint: nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parſimoniæ honos

fuit. adeo, quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. Nuper divitiæ avaritiam, & abundantes voluptates desiderium, per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia, invexere. Sed querelæ, ne tum quidem gratæ futuræ, quum forsitan & necessariæ erunt, ab initio certè tantæ ordiundæ rei absint. Cum bonis potiùs ominibus, votisque ac precationibus Deorum Dearumque, si, ut poëtis, nobis quoque mos esset, libentiùs inciperemus, ut orsis tanti operis successus prosperos darent.

LIBER

LIBER PRIMUS.

I. JAM primum omnium *Ante Chr.* 1184. *Ante Urb. Cond.* 433. satis constat, Troja capta in cæteros sævitum esse Trojanos; duobus, Æneæ Antenoreque, & vetusti jure hospitii, & quia pacis reddendæque Helenæ semper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abstinuisse. Casibus deinde variis Antenorem cum multitudine Henetûm, qui seditione ex Paphlagonia pulsi, & sedes & ducem, rege Pylæmene ad Trojam amisso, quærebant, venisse in intimum maris Adriatici sinum: Euganeisque, qui inter mare Alpesque incolebant, pulsis, Henetos Trojanosque eas tenuisse terras: & in quem primûm egressi sunt locum, Troja vocatur; pagoque inde Trojano nomen est: gens universa Veneti appellati. Æneam ab simili clade domo profugum, sed ad majora initia rerum ducentibus fatis, primo in Macedoniam venisse: inde in Siciliam quærentem sedes delatum; ab Sicilia, classe Laurentem agrum tenuisse: Trojæ & huic loco nomen est. Ibi egressi Trojani, ut quibus ab immenso prope errore nihil præter arma & naves supereset: quum prædam ex agris agerent, Latinus rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex

urbe atque agris concurrunt. Duplex exinde fama eſt : alii prœlio victum Latinum, pacem cum Ænea, deinde affinitatem junxiſſe tradunt : alii, quum inſtructæ acies conſtitiſſent, priuſquam ſigna canerent, proceſſiſſe Latinum inter primores, ducemque advenarum evocaſſe ad colloquium : percunctatum deinde, qui mortales eſſent, unde, aut quo caſu profecti domo, quidve quærentes in agrum Laurentem exiſſent ? Poſtquam audierit, multitudinem Trojanos eſſe ; ducem Æneam, filium Anchiſæ & Veneris : cremata patria & domo profugos, ſedem, condendæque urbi locum quærere : & nobilitatem admiratum gentis virique, & animum vel bello vel paci paratum, dextera data fidem futuræ amicitiæ ſanxiſſe. Inde fœdus ictum inter duces, inter exercitus ſalutationem factam ; Æneam apud Latinum fuiſſe in hoſpitio ; ibi Latinum apud penates Deos domeſticum publico adjunxiſſe fœdus, filia Æneæ in matrimonium data. ea res utique Trojanis ſpem affirmat tandem ſtabili certaque ſede finiendi erroris. Oppidum condunt ; Æneas ab nomine uxoris Lavinium appellat. Brevi ſtirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit ; cui Aſcanium parentes dixere nomen.

II. Bello deinde Aborigines Trojanique ſimul petiti. Turnus Rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Æneæ fuerat, prælatum ſibi advenam ægrè, patiens, ſimul Æneæ Latinoque bellum intulerat. Neutra acies læta ex eo certamine abiit. Victi Rutuli : victores Aborigines Trojanique ducem Latinum amiſere. Inde Turnus Rutulique, diffiſi rebus, ad florentes Etruſcorum opes, Mezentiumque eorum regem confugiunt ;

unt: qui Cære opulento tum oppido imperitans, jam inde ab initio minimè lætus novæ origine urbis, & tum nimio plus quàm ſatis tutum eſſet accolis, rem Trojanam creſcere ratus, haud gravatim ſocia arma Rutulis junxit. Æneas adverſùs tanti belli terrorem, ut animos Aboriginum ſibi conciliaret, ne ſub eodem jure ſolum, ſed etiam nomine omnes eſſent, Latinos utramque gentem appellavit. Nec deinde Aborigines Trojanis ſtudio ac fide erga regem Æneam ceſſere. fretuſque his animis coaleſcentium indies magis duorum populorum Æneas, quanquam tanta opibus Etruria erat, ut jam non terras ſolum, ſed mare etiam per totam Italiæ longitudinem, ab Alpibus ad fretum Siculum fama nominis ſui implêſſet; tamen quum mœnibus bellum propulſare poſſet, in aciem copias eduxit. Secundum inde prœlium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit. ſitus eſt, quemcunque eum dici jus faſque eſt, ſuper Numicium flumen: Jovem indigetem appellant.

III. Nondum maturus imperio Aſcanius Æneæ filius erat: tamen id imperium ei ad puberem ætatem incolume manſit: tantiſper tutela muliebri (tanta indoles in Lavinia erat) res Latina & regnum avitum, paternumque puero ſtetit. Haud nihil ambigam (quis enim rem tam veterem pro certo affirmet?) hiccine fuerit Aſcanius, an major quam hic, Creuſa matre Ilio incolumi natus, comeſque inde paternæ fugæ, quem Iulum eundem Julia gens auctorem nominis ſui nuncupat. Is Aſcanius, ubicunque & quacunque matre genitus (certe

A. C. 1176. *A. Ur. C.* 425.

(certè natum Ænea constat) abundante Lavinii multitudine, florentem jam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, seu novercæ, reliquit: novam ipse aliam sub Albano monte condidit. quæ, ab situ porrecta in dorso urbis, Longa Alba appellata. Inter Lavinium & Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interfuere anni. tantum tamen opes creverant, maximè fusis Etruscis, ut ne morte quidem Æneæ, nec deinde, inter muliebrem tutelam, rudimentumque primum puerilis regni, movere arma, aut Mezentius Etruscique, aut ulli alii accolæ ausi sint. Pax ita convenerat, ut Etruscis Latinisque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis esset. Silvius (a) deinde regnat, Ascanii filius, casu quodam in silvis natus. Is (b) Æneam Silvium creat. Is deinde (c) Latinum Silvium. Ab eo coloniæ aliquot deductæ, Prisci Latini appellati. Mansit Silviis postea omnibus cognomen, qui Albæ regnarunt. Latino (d) Alba ortus, Alba (e) Atys, Atye (f) Capys, Capye (g) Capetus, Capeto (h) Tiberinus; qui, in trajectu Albulæ amnis submersus, celebre ad posteros nomen flumini dedit. (i) Agrippa inde Tiberini filius. Post Agrippam (k) Romulus Silvius, à patre accepto imperio, regnat. (l) Aventino, fulmine ipse ictus, regnum per manus tradidit. is sepultus in eo colle, qui nunc est pars Romanæ urbis, cog-

A. C. 1151. A. Ur. C. 446.

(a) A. Ur. C. 387. (b) A. Ur. C. 358. (c) A. Ur. C. 327. (d) A. Ur. C. 276. (e) A. Ur. C. 237. (f) A. Ur. C. 211. (g) A. Ur. C. 183. (h) A. Ur. C. 170. (i) A. Ur. C. 162. (k) A. Ur. C. 121. (l) A. Ur. C. 102.

nomen

nomen colli fecit. (m) Proca deinde regnat: is Numitorem atque Amulium procreat. Numitori, qui ſtirpis maximus erat, regnum veruſtum Silviæ gentis legat. Plus tamen vis potuit, quam voluntas patris, aut verecundia ætatis. Pulſo fratre, (n) Amulius regnat, addit ſceleri ſcelus: ſtirpem fratris virilem interimit: fratris filiæ, Rheæ Silviæ, per ſpeciem honoris, quum Veſtalem eam legiſſet, perpetua virginitate ſpem partus adimit.

IV. Sed debebatur, ut opinor, fatis tantæ origo urbis, maximique ſecundum Deorum opes imperii principium. Vi compreſſa Veſtalis, quum geminum partum edidiſſet, ſeu ita rata, ſeu quia Deus auctor culpæ honeſtior erat, Martem incertæ ſtirpis patrem nuncupat. Sed nec Dii, nec homines aut ipſam, aut ſtirpem à crudelitate regia vindicant: ſacerdos vincta in cuſtodiam datur; pueros in profluentem aquam mitti jubet. Forte quadam divinitus ſuper ripas Tiberis effuſus lenibus ſtagnis, nec adiri uſquam ad juſti curſum poterat amnis; &c. poſſe quamvis languida mergi aqua infantes, ſpem ferentibus dabat. ita velut defuncti regis imperio, in proxima alluvie, ubi nunc ficus Ruminalis eſt (Romularem vocatam ferunt) pueros exponunt. vaſtæ tum in iis locis ſolitudines erant. Tenet fama, quum fluitantem alveum, quo expoſiti erant pueri, tenuis in ſicco aqua deſtituiſſet, lupam ſitientem ex montibus, qui circa ſunt, ad puerilem vagitum curſum flexiſſe: eam ſummiſſas infantibus adeo mitem præbuiſſe mammas,

(m) A. Ur. C. 65. (n) A. Ur. C. 42.

ut

ut lingua lambentem pueros magiſter regii pecoris invenerit. Fauſtulo fuiſſe nomen ferunt. Ab eo ad ſtabula Larentiæ uxori educandos latos. Sunt, qui Larentiam vulgato corpore lupam inter paſtores vocatam putent; inde locum fabulæ ac miraculo datum. Ita geniti, ita educati, quum primum adolevit ætas, nec in ſtabulis, nec ad pecora ſegnes, venando peragrare circa ſaltus. Hinc robore corporibus animiſque ſumpto, jam non feras tantum ſubſiſtere, ſed in latrones præda onuſtos impetus facere, paſtoribuſque rapta dividere: & cum his creſcente indies grege juvenum ſeria ac jocos celebrare.

V. Jam tum in Palatino monte Lupercal hoc fuiſſe ludicrum ferunt, & à Pallanteo urbe Arcadica Palatium, deinde Palatinum montem appellatum, ibi Evandrum, qui ex eo genere Arcadum multis ante tempeſtatibus ea tenuerat loca, ſolenne allatum ex Arcadia inſtituiſſe; ut nudi juvenes, Lycæum Pana venerantes, per luſum atque laſciviam currerent. quem Romani deinde vocârunt Inuum. Huic deditis ludicro, quum ſolenne notum eſſet, inſidiatos ob iram prædæ amiſſæ latrones, quum Romulus vi ſe defendiſſet, Remum cepiſſe; captum regi Amulio tradidiſſe, ultro accuſantes. Crimini maximè dabant, in Numitoris agros ab his impetum fieri: inde eos, collecta juvenum manu, hoſtilem in modum prædas agere. ſic Numitori ad ſupplicium Remus deditur. Jam inde ab initio Fauſtulo ſpes fuerat, regiam ſtirpem apud ſe educari; nam & expoſitos juſſu regis infantes ſciebat, & tempus, quo ipſe eos ſuſtuliſſet, ad id ipſum congruere; ſed rem immaturam, niſi aut per occa-

occasionem, aut per necessitatem aperiri noluerat. necessitas prior venit. ita metu subactus, Romulo rem aperit. Forte & Numitori, quum in custodia Remum haberet, audissetque geminos esse fratres, comparando & ætatem eorum, & ipsam minimè servilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum: scisciandoque eodem pervenit, ut haud procul esset, quin Remum agnosceret. Ita undique regi dolus nectitur. Romulus non cum globo juvenum (nec enim erat ad vim apertam par) sed aliis alio itinere jussis certo tempore ad regiam venire pastoribus, ad regem impetum facit: & à domo Numitoris alia comparata manu adjuvat Remus. ita regem obtruncant.

VI. Numitor inter primum tumultum hostes invâsisse urbem atque adortos regiam dictitans, quum pubem Albanam in arcem præsidio armisque obtinendam avocasset, posteaquam juvenes perpetrata cæde pergere ad se gratulantes vidit, extemplo advocato concilio, scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, cædem deinceps tyranni, seque ejus auctorem ostendit. Juvenes, per mediam concionem agmine ingressi, quum avum regem salutassent, secuta ex omni multitudine consentiens vox, ratum nomen imperiumque regi effecit. Ita Numitori Albana permissa re, Romulum Remumque cupido cepit, in iis locis, ubi expositi, ubique educati erant, urbis condendæ. & superat multitudo Albanorum Latinorumque. ad id pastores quoque accesserant: qui omnes facile spem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium, præ

Ante Chr. 751. *Anno Urbis Cond.* 1.

ea

ea urbe quæ conderetur, fore. Intervenit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde fœdum certamen coortum à ſatis miti principio; quoniam gemini eſſent, nec ætatis verecundia diſcrimen facere poſſet, ut Dii, quorum tutelæ ea loca eſſent, auguriis legerent, qui nomen novæ urbi daret, qui conditam imperio regeret.

VII. Palatinum Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum templa capiunt. Priori Remo augurium veniſſe fertur, ſex vultures: jamque, nunciato augurio, quum duplex numerus Romulo ſe oſtendiſſet, utrumque regem ſua multitudo conſalutaverat. tempore illi præcepto, at hi numero avium regnum trahebant. Inde cum altercatione congreſſi, certamine irarum ad cædem vertuntur. ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatior fama eſt, ludibrio fratris Remum novos tranſiluiſſe muros: inde ab irato Romulo (quum verbis quoque increpitans adjeciſſet, *Sic deinde quicumque alius tranſiliet mœnia mea*) interfectum. Ita ſolus potitus imperio Romulus; condita urbs conditoris nomine appellata. Palatinum primum, in quo ipſe erat educatus, muniit; ſacra Diis aliis Albano ritu, Græco Herculi, ut ab Evandro inſtituta erant, facit. Herculem in ea loca, Geryone interempto, boves mira ſpecie abegiſſe memorant; ac prope Tiberim fluvium, qua, præ ſe armentum agens, nando trajecerat, loco herbido, ut quiete & pabulo læto reficeret boves, & ipſum feſſum via procubuiſſe. ibi quum eum cibo vinoque gravatum ſopor oppreſſiſſet, paſtor accola ejus loci, nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine boum,

quum

quum avertere eam prædam vellet, (quia, si agendo armentum in ſpeluncam compulliſſet, ipſa veſtigia quærentem dominum eo deductura erant) averſos boves, eximium quemque pulchritudine, caudis in ſpeluncam traxit. Hercules ad primam auroram ſomno excitus, quum gregem perluſtraſſet oculis, & partem abeſſe numero ſenſiſſet, pergit ad proximam ſpeluncam, ſi forte eo veſtigia ferrent. quæ ubi omnia foras verſa vidit, nec in partem aliam ferre, confuſus atque incertus animi, ex loco infeſto agere porrò armentum occœpit. Inde quum actæ boves quædam ad deſiderium, ut fit, relictarum mugiſſent, reddita incluſarum ex ſpelunca boum vox Herculem convertit, quem quum vadentem ad ſpeluncam Cacus vi prohibere conatus eſſet; ictus clava, fidem paſtorum nequicquam invocans, morte occubuit. Evander tum ea, profugus ex Peloponneſo, auctoritate magis quam imperio regebat loca: venerabilis vir miraculo literarum, rei novæ inter rudes artium homines; venerabilior divinitate credita Carmentæ matris, quam fatiloquam, ante Sibyllæ in Italiam adventum, miratæ hæ gentes fuerant. is tum Evander, concurſu paſtorum trepidantium circa advenam manifeſtæ reum cædis excitus, poſtquam facinus facinoriſque cauſſam audivit, habitum formamque viri aliquantùm ampliorem auguſtioremque humana intuens, rogitat qui vir eſſet? Ubi nomen patremque ac patriam accepit; *Jove nate, Hercules, ſalve,* inquit, *te mihi mater veridica interpres Deum auctorum cœleſtium numerum cecinit: tibique aram hic dicatum iri, quam opulentiſſima olim in terris gens maximam vocet, tuoque ritu colat.*

lat. Dextra Hercules data, *accipere se omen, impleturumque fata, ara condita atque dicata*, ait. Ibi tum primum, bove eximia capta de grege, ſacrum Herculi, adhibitis ad miniſterium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maxime inclytæ ea loca incolebant, factum. Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus præſtò eſſent, iiſque exta apponerentur; Pinarii, extis adeſis, ad ceteram venirent dapem. inde inſtitutum manſit, donec Pinarium genus fuit, ne extis ſolennium veſcerentur. Potitii, ab Evandro edocti, antiſtites ſacri ejus per multas ætates fuerunt: donec, tradito ſervis publicis ſolenni familiæ miniſterio, genus omne Potitiorum interiit. Hæc tum ſacra Romulus una ex omnibus peregrina ſuſcepit; jam tum immortalitatis virtute partæ, ad quam eum ſua fata ducebant, fautor.

VIII. Rebus divinis rite perpetratis, vocataque ad concilium multitudine, quæ coaleſcere in populi unius corpus nulla re, præterquam legibus, poterat, jura dedit: quæ ita ſancta generi hominum agreſti fore ratus, ſi ſe ipſe venerabilem inſignibus imperii feciſſet, cum cetero habitu ſe auguſtiorem, tum maximè lictoribus duodecim ſumptis fecit. Alii ab numero avium, quæ augurio regnum portenderant, eum ſecutum numerum putant, me haud pœnitet eorum ſententiæ eſſe, quibus & apparitores & hoc genus ab Etruſcis finitimis, unde ſella curulis, unde toga prætexta ſumpta eſt, numerum quoque ipſum ductum placet: & ita habuiſſe Etruſcos, quòd, ex duodecim populis communiter creato rege, ſingulos ſinguli populi lictores dederint. Creſcebat interim urbs munitionibus,

bus, quum, alia atque alia appetendo loca, in ſpem magis futuræ multitudinis, quam ad id, quod tum hominum erat, munirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo eſſet, adjiciendæ multitudinis cauſſa, vetere conſilio condentium urbes, qui, obſcuram atque humilem conciendo ad ſe multitudinem, natam è terra ſibi prolem ementiebantur; locum, qui nunc ſeptus deſcendentibus inter duos lucos eſt, Aſylum aperit. eò ex finitimis populis turba omnis, ſine diſcrimine, liber an ſervus eſſet, avida novarum rerum perfugit: idque primum ad coeptam magnitudinem roboris fuit. Quum jam virium haud pœniteret, conſilium deinde viribus parat. centum creat ſenatores: ſive quia is numerus ſatis erat; ſive quia ſoli centum erant, qui creari patres poſſent. Patres certe ab honore, patriciique progenies eorum appellati.

IX. Jam res Romana adeo erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatum bello par eſſet; ſed, penuria mulierum, hominis ætatem duraturæ magnitudo erat. quippe quibus nec domi ſpes prolis, nec cum finitimis connubia eſſent. Tum ex conſilio patrum Romulus legatos circa vicinas gentes miſit, qui ſocietatem connubiumque novo populo peterent: *Urbes quoque, ut cætera, ex infimo naſci: deinde quas ſua virtus ac Dii juvant, magnas opes ſibi magnumque nomen facere. Satis ſcire, origini Romanæ & Deos aſſuiſſe, & non defuturum virtutem. proinde ne gravarentur homines cum hominibus ſanguinem & genus miſcere.* Nuſquam benignè legatio audita eſt: adeo ſimul ſpernebant, ſimul tantam in medio creſcentem molem ſibi ac poſteris ſuis metuebant. A pleriſque rogitantibus, di-

dimissi; *ecquod feminis quoque Asylum aperuissent? id enim demum compar connubium fore.* Ægre id Romana pubes passa, & haud dubiè ad vim spectare res cœpit. cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, ægritudinem animi dissimulans, ludos ex industria parat Neptuno Equestri solennes: Consualia vocat. Indici deinde finitimis spectaculum jubet: quantoque apparatu tum sciebant aut poterant, concelebrant; ut rem claram exspectatamque faciant. Multi mortales convenere, studio etiam videndæ novæ urbis; maxime proximi quique, Caninenses, Crustumini, Antemnates. Jam Sabinorum omnis multitudo, cum liberis ac conjugibus, venit. invitati hospitaliter per domos, quum situm mœniaque & frequentem tectis urbem vidissent, mirantur tam brevi rem Romanam crevisse. Ubi spectaculi tempus venit, deditæque eo mentes cum oculis erant, tum ex composito orta vis: signoque dato, juventus Romana ad rapiendas virgines discurrit, magna pars, forte ut in quem quæque inciderat, raptæ. quasdam forma excellentes primoribus Patrum destinatas ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. Unam, longe ante alias specie ac pulchritudine insignem, à globo Talassii cujusdam raptam ferunt. multisque sciscitantibus, cuinam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, Talassio ferri clamitatum: inde nuptialem hanc vocem factam. Turbato per metum ludicro, mœsti parentes virginum profugiunt, incusantes violati hospitii fœdus, Deumque invocantes, cujus ad solennes ludosque, per fas ac fidem decepti, venissent. Nec raptis aut spes de

se

se melior, aut indignatio minor: sed ipse Romulus circuibat docebatque, *Patrum id superbia factum, qui connubium finitimis negâssent: illas tamen in matrimonio, in societate fortunarum omnium civitatisque, & quo nihil carius humano generi sit, liberum fore. Mollirent modo iras; & quibus fors corpora dedisset, darent animos. Sæpe ex injuria postmodum gratiam ortam: eoque melioribus usuras viris, quod annixurus pro se quisque sit, ut, quum suam vicem functus officio sit, parentum etiam patriæque expleat desiderium.* Accedebant blanditiæ virorum factum purgantium, cupiditate atque amore: quæ maximè ad muliebre ingenium efficaces preces sunt.

X. Jam admodum mitigati animi raptis erant. et raptarum parentes tum maximè sordida veste, lacrymisque & querelis, civitates concitabant. nec domi tantum indignationes continebant, sed congregabantur undique ad Titum Tatium regem Sabinorum: & legationes eò, quòd maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Cæninenses Crustuminique & Antemnates erant, ad quos ejus injuriæ pars pertinebat. Lentè agere sis Tatius Sabinique visi sunt. Ipsi inter se tres populi communiter bellum parant. Ne Crustumini quidem atque Antemnates, pro ardore iraque Cæninensium, satis se impigrè movent. ita per seipsum nomen Cæninum in agrum Romanum impetum facit. Sed effusè vastantibus sit obvius cum exercitu Romulus, levique certamine docet, vanam sine viribus iram esse: exercitum fundit, fugatque: fusum persequitur: regem in prœlio obtruncat, & spoliat. duce hostium occiso, urbem

urbem primo impetu capit. Inde exercitu victore reducto, ipſe cum factis vir magnificus, tum factorum oſtentator haud minor, ſpolia ducis hoſtium cæſi ſuſpenſa fabricato ad id aptè ferculo gerens, in Capitolium aſcendit: ibique ea quum ad quercum paſtoribus ſacram depoſuiſſet, ſimul cum dono deſignavit templo Jovis fines, cognomenque addidit Deo: *Jupiter Feretri*, inquit, *hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumque iis regionibus, quas modo animo metatus ſum, dedico, ſedem opimis ſpoliis, quæ regibus ducibuſque hoſtium cæſis, me auctorem ſequentes, poſteri ferent.* Hæc templi eſt origo, quod primum omnium Romæ ſacratum eſt. ita deinde Diis viſum, nec irritam conditoris templi vocem eſſe, qua laturos eo ſpolia poſteros nuncupavit: nec, multitudine compotum, ejus doni vulgari laudem. bina poſtea inter tot annos, tot bella, opima parta ſunt ſpolia. adeo rara ejus fortuna decoris fuit.

XI. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatium exercitus, per occaſionem ac ſolitudinem, hoſtiliter in fines Romanos incurſionem facit. raptim & ad hos Romana legio ducta, palantes in agris oppreſſit. Fuſi igitur primo impetu & clamore hoſtes: oppidum captum, duplicique victoria ovantem Romulum Herſilia conjunx, precibus raptarum fatigata, orat, ut parentibus earum det veniam, & in civitatem accipiat: ita rem coaleſcere concordia poſſe. facile impetratum. Inde contra Cruſtuminos profectus, bellum inferentes. Ibi minus etiam, quòd jam alienis cladibus ceciderant animi, certaminis fuit. Utroque coloniæ miſſæ. plures inventi, qui propter ubertatem

terræ

terræ in Cruſtuminum nomina darent. & Romam inde frequenter migratum eſt à parentibus maximè ac propinquis raptarum. Noviſſimum ab Sabinis bellum ortum, multoque id maximum fuit. nihil enim per iram aut cupiditatem actum eſt: nec oſtenderunt bellum priùs, quàm intulerunt. Conſilio etiam additus dolus. Sp. Tarpejus Romanæ præerat arci. Hujus filiam virginem auro corrumpit Tatius, ut armatos in arcem accipiat. aquam forte ea tum ſacris extra mœnia petitum ierat. Accepti obrutam armis necavere: ſeu ut vi capta potiùs arx videretur; ſeu prodendi exempli cauſſa, ne quid uſquam fidum proditori eſſet. Additur fabula, quod vulgo Sabini aureas armillas magni ponderis brachio lævo, gemmatoſque magna ſpecie annulos habuerint, pepigiſſe eam, quod in ſiniſtris manibus haberent; eò ſcuta illi pro aureis donis congeſta. Sunt qui eam, ex pacto tradendi quod in ſiniſtris manibus eſſet, directo arma petiſſe dicant: & fraude viſam agere, ſua ipſam peremptam mercede.

XII. Tenuere tamen arcem Sabini: atque inde poſtera die, quum Romanus exercitus, quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi eſt, compleſſet; non priùs deſcenderunt in æquum, quàm, ira & cupiditate recuperandæ arcis ſtimulante animos, in adverſum Romani ſubiere. Principes utrinque pugnam ciebant; ab Sabinis Mettius Curtius, ab Romanis Hoſtus Hoſtilius. hic rem Romanam iniquo loco ad prima ſigna animo atque audacia ſuſtinebat. Ut Hoſtus cecidit, confeſtim Romana inclinatur acies: fuſaque eſt ad veterem portam Palatii. Romulus & ipſe turba fugientium

um actus, arma ad cœlum tollens, *Jupiter, tuis,* inquit, *jussus avibus hic in Palatino primâ urbi fundamenta jeci. arcem jam scelere emptam Sabini habent. inde huc armati, superata media valle, venient. At tu, pater Deum hominumque, hinc saltem arce hostes: deme terrorem Romanis, fugamque fœdam siste. Hic ego tibi templum Statori Jovi, quod monumentum sit posteris, tua præsenti ope servatam urbem esse, voveo.* Hæc precatus, veluti sensisset auditas preces, *Hinc,* inquit, *Romani, Jupiter optimus maximus resistere atque iterare pugnam jubet.* Restitere Romani, tanquam cœlesti voce jussi. ipse ad primores Romulus provolat. Mettius Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat, & effusos egerat Romanos, toto quantum foro spatium est. nec procul jam à porta Palatii erat, clamitans, *Vicimus perfidos hospites, imbelles hostes. Jam sciunt longè aliud esse virgines rapere, aliud pugnare cum viris.* In eum hæc gloriantem cum globo ferocissimorum juvenum Romulus impetum facit. Ex equo tum forte Mettius pugnabat: eo pelli facilius fuit: pulsum Romani persequuntur. & alia Romana acies, audacia regis accensa, fundit Sabinos. Mettius in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, conjecit: adverteratque ea res etiam Sabinos tanti periculo viri. Et ille quidem annuentibus ac vocantibus suis, favore multorum additoanimo, evadit. Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant prœlium. sed res Romana erat superior.

XIII. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex injuria bellum ortum erat, crinibus passis, scissaque veste,

veste, victo malis muliebri pavore, ausæ se inter tela volantia inferre, ex transverso impetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras: hinc patres, hinc viros orantes, *ne se sanguine nefando soceri generique respergerent; ne parricidio macularent partus suos, nepotum illi, liberûm hi progeniem. Si affinitatis inter vos, si connubii piget, in nos vertite iras: nos caussa belli, nos vulnerum ac cædium virîs ac parentibus sumus, melius peribimus, quàm sine alteris vestrum viduæ aut orbæ vivemus.* Movet res tum multitudinem, tum duces. Silentium & repentina fit quies, inde ad fœdus faciendum duces prodeunt: nec pacem modo, sed & civitatem unam ex duabus faciunt: regnum consociant, imperium omne conferunt Romam. Ita geminata urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites à Curibus appellati. monumentum ejus pugnæ, ubi primum ex profunda emersus palude equus Curtium in vado statuit, Curtium lacum appellarunt. Ex bello tam tristi læta repente pax cariores Sabinas viris ac parentibus, & ante omnes Romulo ipsi fecit. Itaque, quum populum in curias triginta divideret, nomina earum curiis imposuit. Id non traditur, quum haud dubiè aliquantò numerus major hoc mulierum fuerit, ætate, an dignitatibus suis virorumve, an sorte ductæ sint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore & centuriæ tres equitum conscriptæ sunt; Rammenses ab Romulo; ab Tito Tatio Tatienses appellati. Lucerum nominis & originis caussa incerta est. Inde non modo communne, sed concors etiam regnum duobus regibus fuit.

XIV. Post

XIV. Poſt aliquot annos, propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulſant. quumque Laurentes jure gentium agerent; apud Tatium gratia ſuorum & preces plus poterant. Igitur illorum pœnam in ſe vertit. nam Lavinii, quum ad ſolenne ſacrificium eò veniſſet, concurſu facto, interficitur. Eam rem minùs ægre, quam dignum erat, tuliſſe Romulum ferunt. ſeu ob infidam ſocietatem regni, ſeu quia haud injuria cæſum credebat. Itaque bello quidem abſtinuit: ut tamen expiarentur legatorum injuriæ, regiſque cædes, fœdus inter Romam Laviniumque urbes renovatum eſt. Et cum his quidem inſperata pax erat: aliud multo propius, atque in ipſis prope portis, bellum ortum. Fidenates nimis vicinas prope ſe convaleſcere opes rati, priuſquam tantum roboris eſſet, quantum futurum apparebat, occupant bellum facere. juventute armata immiſſa, vaſtatur agri quod inter urbem ac Fidenas eſt. Inde ad lævam verſi, quia dextra Tibris arcebat, cum magna trepidatione agreſtium populantur: tumultuſque repens, ex agris in urbem illatus, pro nuncio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit: caſtra à Fidenis mille paſſuum locat. ibi modico præſidio relicto, egreſſus cum omnibus copiis, partem militum locis circa denſa obſita virgulta obſcuris ſubſidere in inſidiis juſſit; cum parte majore atque omni equitatu profectus, id quod quærebat, tumultuoſo & minaci genere pugnæ adequitando ipſis prope portis, hoſtem excivit; fugæ quoque, quæ ſimulanda erat, eadem equeſtris pugna cauſſam minùs mirabilem dedit. & quum velut inter

pugnæ

pugnæ fugæque consilium, trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repente portis effusi hostes, impulsa Romana acie, studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. Inde subitò exorti Romani, transversam invadunt hostium aciem. Addunt pavorem mota è castris signa eorum, qui in præsidio relicti fuerant. ita multiplici terrore perculti Fidenates; priùs penè quàm Romulus, quique cum eo equis erant, circumagerent frenis equos, terga vertunt: multoque effusiùs (quippe vera fuga) qui simulantes paulò antè secuti erant, oppidum repetebant. non tamen eripuere se hosti: hærens in terga Romanus, priùs quàm fores portarum objicerentur, velut agmine uno irrumpit.

XV. Belli Fidenatis contagione irritati Vejentium animi, & consanguinitate, (nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt) & quod ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat, in fines Romanos excucurrerunt, populabundi magis quam justi more belli. Itaque non castris positis, non exspectato hostium exercitu, raptam ex agris prædam portantes, Vejos rediere: Romanus contra, postquam hostem in agris non invenit, dimicationi ultimæ instructus intentusque Tiberim transit. quem postquam castra ponere, & ad urbem accessurum Vejentes audivere; obviam egressi, ut potiùs acie decernerent, quàm inclusi de tectis mœnibusque dimicarent. Ibi viribus nulla arte adjutis, tantùm veterani robore exercitus, rex Romanus vicit: persecutusque fusos ad mœnia hostes, urbe valida muris ac situ ipso munita abstinuit: agros rediens vastat,

ulciſcendi magis quàm prædæ ſtudio. Eaque clade haud minùs quàm adverſa pugna ſubacti Vejentes, pacem petitum oratores Romam mittunt. Agri parte multatis, in centum annos induciæ datæ. Hæc ferme, Romulo regnante, domi militiæque geſta: quorum nil abſonum fidei divinæ originis, divinitatiſque poſt mortem creditæ fuit: non animus in regno avito recuperando, non condendæ urbis conſilium, non bello ac pace firmandæ. ab illo enim profectu viribus datis tantùm valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. multitudini tamen gratior fuit quàm patribus; longè ante alios acceptiſſimus militum animis. trecentoſque armatos ad cuſtodiam corporis, quos Celeres appellavit, non in bello ſolùm, ſed etiam in pace habuit.

XVI. His immortalibus editis operibus, quum ad exercitum recenſendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet, ſubitò coorta tempeſtas cum magno fragore tonitribuſque tam denſo regem operuit nimbo, ut conſpectum ejus concioni abſtulerit. nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, ſedato tandem pavore, poſtquam ex tam turbido die ſerena & tranquilla lux rediit, ubi vacuam ſedem regiam vidit; etſi ſatis credebat Patribus, qui proximi ſteterant, ſublimem raptum procella; tamen, velut orbitatis metu icta, mœſtum aliquamdiu ſilentium obtinuit. Deinde, à paucis initio facto, Deum Deo natum, regem parentemque urbis Romanæ ſalvere univerſi Romulum jubent. pacem precibus expoſcunt, uti velens propitius ſuam ſemper ſoſpitet progeniem. Fuiſſe credo tum quoque aliquos, qui diſcerptum regem

regem Patrum manibus taciti arguerent: manavit enim hæc quoque, sed perobscura, fama. Illam alteram admiratio viri & pavor præsens nobilitavit. Consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. namque Proculus Julius, sollicita civitate desiderio regis, & infensa Patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnæ rei auctor, in concionem prodit. *Romulus*, inquit, *Quirites, parens urbis hujus, prima hodierna luce cœlo repente delapsus, se mihi obvium dedit. quum perfusus horrore venerabundusque adstitissem, petens precibus, ut contrà intueri fas esset; abi, nuncia*, inquit, *Romanis, Cœlestes ita velle, ut mea Roma caput orbis terrarum sit: proinde rem militarem colant: sciantque, & ita posteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis resistere posse. hæc*, inquit, *locutus, sublimis abiit.* Mirum, quantùm illi viro nuncianti hæc fides fuerit; quámque desiderium Romuli apud plebem exercitumque, facta fide immortalitatis, lenitum sit.

XVII. Patrum interim animos certamen regni ac cupido versabat. nec dum à singulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerant factiones: inter ordines certabatur, oriundi ab Sabinis, ne, quia post Tatii mortem ab sua parte non erat regnatum in societate æqua, possessionem imperii amitterent, sui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem aspernabantur. In variis voluntatibus, regnari tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum experta. Timor deinde Patres incessit; ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum

Ante Chr. 714. *V. C.* 38.

circa civitatum irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur. & esse igitur aliquod caput placebat: & nemo alteri concedere in animum inducebat. Itaque rem inter se centum Patres, decem decuriis factis, singulisque in singulas decurias creatis, qui summæ rerum præessent, consociant. decem imperitabant, unus cum insignibus imperii & lictoribus erat: quinque dierum spatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annuumque intervallum regni fuit. id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, Interregnum appellatum. Fremere deinde plebs; multiplicatam servitutem, centum pro uno dominos factos: nec ultrà nisi regem, & ab ipsis creatum videbantur passuri. Quum sensissent ea moveri Patres, offerendum ultro rati quod amissuri erant, ita gratiam ineunt, summa potestate populo permissa, ut non plus darent juris quam retinerent. decreverunt enim, ut, cum populus regem jussisset, id sic ratum esset, si Patres auctores fierent. hodieque in legibus magistratibusque rogandis usurpatur idem jus, vi adempta: priusquam populus suffragium ineat, in incertum comitiorum eventum Patres auctores fiunt. Tum interrex concione advocata: *Quod bonum, faustum, felixque sit,* inquit, *Quirites, Regem create; ita Patribus visum est. Patres deinde, si dignum, qui secundus ab Romulo numeretur, crearitis, auctores fient.* Adeo id gratum plebi fuit, ut, ne victi beneficio viderentur, id modo scisceront juberentque, ut Senatus decerneret, qui Romæ regnaret.

XVIII. Inclyta justitia religioque ea tempestate Numæ Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat, con-

consultissimus vir, ut in illa quisquam ætate esse poterat, omnis divini atque humani juris. Auctorem doctrinæ ejus, quia non exstat alius, falsò Samium Pythagoram edunt: quem, Servio Tullio regnante Romæ, centum amplius post annos, in ultima Italiæ ora circa Metapontum Heracleamque & Crotona, juvenum æmulantium studia coetus habuisse constat. Ex quibus locis, etsi ejusdem ætatis fuisset, qua fama in Sabinos, aut quo linguæ commercio quenquam ad cupiditatem discendi exciviſſet? quove præsidio unus per tot gentes, dissonas sermone moribusque, perveniſſet? Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis; instructumque non tam peregrinis artibus, quam disciplina tetrica ac tristi veterum Sabinorum: quo genere nullum quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numæ Patres Romani, quanquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde sumpto, videbantur; tamen neque se quisquam, nec factionis suæ alium, nec denique Patrum aut civium quenquam præferre illi viro ausi, ad unum omnes Numæ Pompilio regnum deferendum decernunt. Accitus, ſicut Romulus auguratò urbe condenda regnum adeptus est, de se quoque Deos consuli jussit. inde ab augure (cui deinde, honoris ergo, publicum id perpetuumque sacerdotium fuit) deductus in arcem, in lapide ad meridiem versus consedit. Augur ad lævam ejus, capite velato, sedem cepit, dextra manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum appellaverunt. Inde ubi, prospectu in urbem agrumque capto, Deos precatus, regiones ab

Ante Chr. 713. V. C. 39.

oriente ad occasum determinavit; dextras ad meridiem partes, lævas ad septentriones esse dixit. Signum contrà, quo longissime conspectum oculi ferebant, animo finivit. Tum, lituo in lævam manum translato, dextra in capite Numæ imposita, precatus est ita: *Jupiter pater, si est fas hunc Numam Pompilium, cujus ego caput teneo, regem Romæ esse, uti tu signa nobis certa adclaraſſis inter eos fines, quos feci.* Tum peregit verbis auspicia, quæ mitti vellet. quibus missis, declaratus rex Numa de templo descendit.

XIX. Qui regno ita potitus, urbem novam, conditam vi & armis, jure eam, legibusque ac moribus de integro condere parat. quibus quum inter bella assuescere videret non posse, quippe efferatos militia animos, mitigandum ferocem populum armorum desuetudine ratus, Janum, ad infimum Argiletum, indicem pacis bellique fecit: apertus, ut in armis esse civitatem; clausus, pacatos circà omnes populos significaret. Bis deinde post Numæ regnum clausus fuit: semel T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum: iterum, quod nostræ ætati Dii dederunt ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Cæsare Augusto, pace terra marique parta. Clauso eo, quum omnium circa finitimorum societate ac fœderibus junxisset animos, positis externorum periculorum curis, ne luxuriarentur otio animi, quos metus hostium disciplinaque militaris continuerat; omnium primum, rem ad multitudinem imperitam, & illis seculis rudem, efficacissimam, Deorum metum injiciendum ratus est. qui quum descendere ad animos sine aliquo commento mira-

culi

ali non posset, simulat sibi cum Dea Egeria congressus nocturnos esse: ejus se monitu, quæ acceptissima Diis essent, sacra instituere; sacerdotes suos cuique Deorum præficere. Atque omnium primum, ad cursum lunæ, in duodecim menses describit annum, quem (quia tricenos dies singulis mensibus luna non explet, desuntque dies solido anno, qui solstitiali circumagitur orbe) intercalaribus mensibus interponendis, ita dispensavit, ut XX & vigesimo anno ad metam eandem solis unde orsi essent plenis annorum omnium spatiis, dies congruerent. Idem nefastos dies fastosque fecit: quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat.

XX. Tum sacerdotibus creandis animum adjecit: quanquam ipse plurima sacra obibat; ea maximè quæ nunc ad Dialem flaminem pertinent. Sed quia in civitate bellicosa plures Romuli quam Numæ similes reges putabat fore, iturosque ipsos ad bella; ne sacra regiæ vicis deservirentur, flamicem Jovi assiduum sacerdotem creavit: insignique eum veste & curuli regia sella adornavit. huic duos flamines adjecit: Marti unum, alterum Quirino. Virginesque Vestæ legit, Alba oriundum sacerdotium, & genti conditoris haud alienum. his, ut assiduæ templi antistites essent, stipendium de publico statuit: virginitate aliisque cærimoniis venerabiles ac sanctas fecit. Salios item duodecim Marti Gradivo legit, tunicæque pictæ insigne dedit, & super tunicam æneum pectori tegumen: cœlestiaque arma, quæ ancilia appellantur, ferre; ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis solenique saltatu jussit. Pontificem deinde Numam Marcium, Marci filium, ex Patribus legit,

eique ſacra omnia exſcripta exſignataque attribuit; quibus hoſtiis, quibus diebus, ad quæ templa ſacra fierent, atque unde in eos ſumptus pecunia erogaretur. Cetera quoque omnia publica privataque ſacra Pontificis ſcitis ſubjecit: ut eſſet quo conſultum plebes veniret; ne quid divini juris, negligendo patrios ritus, peregrinoſque adſciſcendo, turbaretur. Nec cœleſtes modo cærimonias, ſed juſta quoque funebria, placandoſque Manes, ut idem Pontifex edoceret: quæque prodigia fulminibus, aliove quo viſo miſſa ſuſciperentur atque curarentur: ad ea elicienda ex mentibus divinis, Jovi Elicio aram in Aventino dicavit; Deumque conſuluit auguriis, quæ ſuſcipienda eſſent.

XXI. Ad hæc conſultanda procurandaque multitudine omni à vi & armis converſa, & animi aliquid agendo occupati erant: & Deorum aſſidua inſidens cura, quum intereſſe rebus humanis cœleſte Numen videretur, ea pietate omnium pectora imbuerat, ut fides ac juſjurandum, proxime legum ac pœnarum metum, civitatem regerent. & quum ipſi ſe homines in regis, velut unici exempli, mores formarent; tum finitimi etiam populi, qui ante, caſtra, non urbem, poſitam in medio, ad ſollicitandam omnium pacem credideranr, in eam verecundiam adducti ſunt, ut civitatem, totam in cultum verſam Deorum, violari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco ſpecu fons perenni rigabat aqua. quo quia ſe perſæpe Numa ſine arbitris, velut ad congreſſum Deæ, inferebat, Camœnis eum lucum ſacravit; quod earum ibi concilia cum conjuge ſua Egeria eſſent. Et ſoli Fidei ſolenne inſtituit. ad

id

id sacrarium flamines bigis, curru arcuato, vehi jussit, manuque ad digitos usque involuta rem divinam facere; significantes fidem tutandam, fidemque ejus etiam in dextris sacratam esse. Multa alia sacrificia locaque sacris faciendis, quæ Argeos pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamen maximum ejus operum fuit, tutela, per omne regni tempus, haud minor pacis quam regni. Ita duo deinceps reges, alius alia via, ille bello, hic pace, civitatem auxerunt. Romulus septem & triginta regnavit annos: Numa tres & quadraginta. Tum valida, tum temperata & belli & pacis artibus erat civitas.

XXII. Numæ morte ad interregnum res rediit. Inde Tullum Hostilium, nepotem Hostilii, cujus in infima arce clara pugna adversus Sabinos fuerat, regem populus jussit. Patres auctores facti. Hic non solùm proximo regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit. tum ætas viresque, tum avita quoque gloria animum stimulabat. Senescere igitur civitatem otio ratus, undique materiam excitandi belli quærebat. Forte evenit, ut agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano prædas invicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius Albæ. utrinque legati fere sub idem tempus ad res repetendas missi. Tullus præceperat suis, ne quid priùs quàm mandata agerent. satis sciebat, negaturum Albanum; ita piè bellum indici posse. Ab Albanis socordiùs res acta; excepti hospitio ab Tullo blandè ac benignè, comiter regis convivium celebrant. tantisper Romani & res repetiverant priores, & neganti Albano bellum in trigesimum

Ante Chr. 670. V. C. 84.

giem indixerant. hæc renunciant Tullo. Tum lepatis Tullus dicendi potestatem, quid petentes venerint, facit. illi omnium ignari, primum purgando terunt tempus: *Se invitos quicquam, quod minùs placet Tullo, dicturos, sed imperio subigi: res repetitum se venisse. Ni reddantur, bellum indicere jussos.* Ad hæc Tullus: *Nunciate*, inquit, *regi vestro, regem Romanum Deos facere testes, uter prius populus res repetentes legatos aspernatus dimiserit, ut in eum omnes expetant hujusce clades belli.*

XXIII. Hæc nunciant domum Albani. Et bellum utrinque summa ope parabatur, civili simillimum bello, propè inter parentes natosque; Trojanam utramque prolem, quum Lavinium ab Troja, ab Lavinio Alba, ab Albanorum stirpe regum oriundi Romani essent. Eventus tamen belli minùs miserabilem dimicationem fecit: quod nec acie certatum est; &, tectis modo dirutis alterius urbis, duo populi in unum confusi sunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanum impetum fecere. castra ab urbe haud plus quinque millia passuum locant, fossa circundant: fossa Cluilia ab nomine ducis per aliquot secula appellata est, donec cum re nomen quoque vetustate abolevit. In his castris Cluilius Albanus rex moritur, dictatorem Albani Mettium Fuffetium creant. Interim Tullus ferox, præcipuè morte regis, magnumque Deorum numen, ab ipso capite orsum, in omne nomen Albanum expetiturum pœnas ob bellum impium dictitans, nocte, præteritis hostium castris, infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab stativis excivit Mettium. ducit quàm proximè

proximè ad hoſtem poteſt; inde legatum præmiſſum nunciare Tullo jubet, priuſquam dimicent, opus eſſe colloquio: ſi ſecum congreſſus ſit, ſatis ſcire ea ſe allaturum, quæ nihilo minus ad rem Romanam, quam ad Albanam pertineant. Haud aſpernatus Tullus, tametſi vana afferebantur, ſuos in aciem educit. exeunt contra & Albani. Poſtquam inſtructi utrinque ſtabant, cum paucis procerum in medium procedunt. Ibi infit Albanus: *Iniurias, & non reddítas res ex fœdere, quas repetítas ſint, & ego regem noſtrum Cluilium, cauſſam hujuſce eſſe belli, audiſſe videor: nec te dubito, Tulle, eadem pra te ferre. ſed, ſi vera potiùs quàm dictu ſpecioſa dicenda ſunt, cupido imperii duos cognatos vicinoſque populos ad arma ſtimulat. Neque rectè, an perperam, interpretor; fuerit iſta ejus deliberatio, qui bellum ſuſcepit. me Albani gerendo bello ducem creavere. Illud te, Tulle, monitum velim: Etruſca res, quanta circa nos teque maximè ſit, quo propiores vos, hoc magis ſcis. multum illi terra, plurimum mari pollent. Memor eſto, jam quum ſignum pugnæ dabis, has duas acies ſpectaculo fore; ut feſſos confectoſque ſimul victorem ac victum aggrediantur. Itaque, ſi nos Dii amant, quoniam, non contenti libertate certa, in dubiam imperii ſervitiique aleam imus; ineamus aliquam viam, qua utri utris imperent, ſine magna clade, ſine multo ſanguine utriuſque populi decerni poſſit.* Haud diſplicet res Tullo, quanquam, tum indole animi tum ſpe victoriæ, ferocior erat. Quærentibus utrinque ratio initur, cui & fortuna ipſa præbuit materiam.

XXIV. Forte

XXIV. Forte in duobus tum exercitibus erant trigemini fratres, nec ætate nec viribus dispares. Horatios Curiatiosque fuisse, satis constat; nec ferme res antiqua alia est nobilior. tamen in re tam clara nominum error manet; utrius populi Horatii, utrius Curiatii fuerint. Auctores utroque trahunt: plures tamen invenio, qui Romanos Horatios vocent. hos ut sequar, inclinat animus. Cum trigeminis agunt reges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro. ibi imperium fore, unde victoria fuerit. Nihil recusatur: tempus & locus convenit. Priusquam dimicarent, fœdus ictum inter Romanos & Albanos est his legibus, ut cujusque populi cives eo certamine vicissent, is alteri populo cum bona pace imperitaret. Fœdera alia aliis legibus, ceterùm eodem modo omnia fiunt. Tum ita factum accepimus, nec ullius vetustior fœderis memoria est. Fecialis regem Tullum ita rogavit: *Jubesne me, Rex, cum patre patrato populi Albani fœdus ferire?* jubente rege, *Sagmina*, inquit, *te, Rex, posco.* Rex ait, *Puram tollito.* Fecialis ex arce graminis herbam puram attulit. postea regem ita rogavit. *Rex, facisne me tu regium nuncium populi Romani Quiritium? vasa, comitesque meos?* Rex respondit: *Quod sine fraude mea populique Romani Quiritium fiat, facio.* Fecialis erat M. Valerius. patrem patratum Sp. Fusium fecit, verbena caput capillosque tangens. Pater patratus ad jusjurandum patrandum, id est, sanciendum fit fœdus, multisque id verbis, quæ longo effata carmine non operæ est referre, peragit. Legibus deinde recitatis: *Audi*, inquit, *Jupiter, audi pater patrate populi Albani, audi tu popu-*

populus Albanus: ut illa palam prima postrema ex illis tabulis cerave recitata sunt sine dolo malo, utique ea hic hodie rectissimè intellecta sunt; illis legibus populus Romanus prior non deficiet. Si prior defexit publico consilio, dolo malo; tu illo die Jupiter populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hic hodie feriam: tantoque magis ferito, quanto magis potes polleſque. Id ubi dixit, porcum ſaxo ſilice percuſſit. Sua item carmina Albani, ſuumque jusjurandum per ſuum Dictatorem ſuoſque ſacerdotes peregerunt. Fœdere icto, trigemini, ſicut convenerat, arma capiunt.

XXV. Quum ſui utroſque adhortarentur, *Deos patrios, patriam ac parentes, quidquid civium domi, quidquid in exercitu ſit, illorum tunc arma, illorum intueri manus:* feroces & ſuopte ingenio, & pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt. Conſederant utrinque pro caſtris duo exercitus, periculi magis præſentis, quam curæ expertes. quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna poſitum. itaque ergo erecti ſuſpenſique in minimè gratum ſpectaculum animo intenduntur. Datur ſignum. inferſtiſque armis, velut acies terni juvenes, magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his nec illis periculum ſuum; publicum imperium ſervitiumque obverſatur animo: futuraque ea deinde patriæ fortuna, quam ipſi feciſſent. Ut primo ſtatim concurſu increpuere arma, micanteſque fulſere gladii, horror ingens ſpectantes perſtringit: & neutro inclinata ſpe, torpebat vox ſpirituſque. Conſertis deinde manibus, quum jam non motus tantùm corporum, agitatioque acceſ

tela-

telorum armorumque, sed vulnera quoque & sanguis spectaculo essent; duo Romani, super alium alius, vulneratis tribus Albanis, exspirantes corruerunt. ad quorum casum quum conclamâsset gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones jam spes tota, nondum tamen cura deseruerat, exanimes, vice unius, quem tres Curiatii circumsteterant. Forte is integer fuit, ut universis solus nequaquam par, sic adversus singulos ferox. ergo, ut segregaret pugnam eorum, capessit fugam, ita ratus secuturos, ut quemque vulnere affectum corpus sineret. Jam aliquantum spatii ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat, quum respiciens videt magnis intervallis sequentes: unum haud procul ab sese abesse. in eum magno impetu redit. Ex dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, ut opem ferant fratri, jam Horatius caeso hoste victor secundam pugnam petebat. tum clamore, qualis ex imperato faventium solet, Romani adjuvant militem suum: & ille defungi proelio festinat. Prius itaque quàm alter, qui nec procul aberat, consequi posset; & alterum Curiatium conficit. Jamque aequato Marte singuli supererant; sed nec spe nec viribus pares. alterum intactum ferro corpus, & geminata victoria ferocem, in certamen tertium dabant: alter fessum vulnere, fessum cursu trahens corpus, victusque fratrum ante se strage, victori objicitur hosti. nec illud proelium fuit. Romanus exsultans, *Duos*, inquit, *fratrum Manibus dedi: tertium, caussa belli hujusce, ut Romanus Albano imperet, dabo.* Male sustinenti arma, gladium superiùs jugulo defigit: jacentem spoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt:

eo

eo majore cum gaudio, quo prope metum res fuerat. Ad ſepulturam inde ſuorum nequaquam paribus animis vertuntur; quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienæ facti. Sepulchra exſtant, quo quiſque loco cecidit, duo Romana uno loco propius Albam, tria Albana Romam verſus; ſed diſtantia locis, ut & pugnatum eſt.

XXVI. Priuſquam inde digrederentur, roganti Mettio ex fœdere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti juventutem in armis habeat: uſurum ſe eorum opera, ſi bellum cum Vejentibus foret, ita exercitus inde domos abducti. Princeps Horatius ibat, tergemina ſpolia præ ſe gerens: cui ſoror virgo, quæ deſponſa uni ex Curiatiis fuerat, obvia ante portam Capenam fuit: cognitoque ſuper humeros fratris paludamento ſponſi, quod ipſa confecerat, ſolvit crines, & flebiliter nomine ſponſum mortuum appellat. Movet feroci juveni animum complorato ſororis, in victoria ſua, tantoque gaudio publico. Stricto itaque gladio, ſimul verbis increpans, transfigit puellam. *Abi hinc cum immaturo amore ad ſponſum*, inquit, *oblita fratrum mortuorum vivique, oblita patriæ. Sic eat, quacunque Romana lugebit hoſtem.* Atrox viſum id facinus Patribus plebique: ſed recens meritum facto obſtabat. tamen raptus in jus ad regem. Rex, ne ipſe tam triſtis ingratique ad vulgus judicii, aut, ſecundum judicium, ſupplicii auctor eſſet; concilio populi advocato, *Duumviros*, inquit, *qui Horatio perduellionem judicent ſecundum legem, facio.* Lex horrendi carminis erat, *Duumviri perduellionem judicent. Si à Duumviris provocârit, provocatione certato: ſi vincent, caput obnubito: infelici arbori*

arbori reste ſuſpendito: verberato vel intra pomœrium, vel extra pomœrium. Hac lege Duumviri creati, qui ſe abſolvere non rebantur ea lege ne innoxium quidem poſſe, quum condemnaſſent; tum alter ex his, *P. Horati, tibi perduellionem judico,* inquit: *I, lictor, colliga manus.* Acceſſerat lictor, injiciebatque laqueum. tum Horatius, auctore Tullo, clemente legis interprete, *Provoco,* inquit. ita de provocatione certatum ad populum eſt. Moti homines ſunt in eo judicio, maximè P. Horatio patre proclamante, ſe filiam jure cæſam judicare. ni ita eſſet, patrio jure in filium animadverſurum fuiſſe. Orabat deinde, ne ſe, quem paullo ante cum egregia ſtirpe conſpexiſſent, orbum liberis facerent. Inter hæc ſenex, juvenem amplexus, ſpolia Curiatiorum fixa eo loco, qui nunc Piſa Horatia appellatur, oſtentans, *Hunccine,* aiebat, *quem modo decoratum ovantemque victoria incedentem vidiſtis, Quirites, eum ſub furca vinctum inter verbera & cruciatus videre poteſtis? quod vix Albanorum oculi tam deforme ſpectaculum ferre poſſent. I, lictor, colliga manus, quæ paullo ante armata imperium populo Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris urbis hujus: arbori infelici ſuſpende: verbera vel intra pomœrium, modo inter illa pila, & ſpolia hoſtium: vel extra pomœrium, modo intra ſepulchra Curiatiorum. Quo enim ducere hunc juvenem poteſtis, ubi non ſua decora eum à tanta fœditate ſupplicii vindicent?* Non tulit populus nec patris lacrimas, nec ipſius parem in omni periculo animum: abſolveruntque admiratione magis virtutis, quam jure cauſſæ. Itaque ut cædes manifeſta, aliquo tamen piaculo, luere-

lueretur, imperatum patri, filium expiaret pecunia publica. Is, quibuſdam piacularibus ſacrificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita ſunt, tranſmiſſo per viam tigillo, capite adoperto, velut ſub jugum miſit juvenem. Id hodie quoque publicè ſemper refectum manet. Sororium tigillum vocant. Horatiæ ſepulchrum, quo loco corruerat icta, conſtructum eſt ſaxo quadrato.

XXVII. Nec diu pax Albana manſit. invidia vulgi, quod tribus militibus fortuna publica commiſſa fuerit, vanum ingenium dictatoris corrupit: & quoniam recta conſilia haud bene evenerant: pravis reconciliare popularium animos cœpit. Igitur, ut priùs in bello pacem, ſic in pace bellum quærens, quia ſuæ civitati animorum plus quàm virium cernebat eſſe, ad bellum palam atque ex edicto gerundum, alios concitat populos: ſuis per ſpeciem ſocietatis proditionem reſervat. Fidenates, colonia Romana, Vejentibus ſociis conſilii aſſumptis, pacto tranſitionis Albanorum, ad bellum atque arma incitantur. Quum Fidenæ apertè deficiſſent, Tullus, Mettio exercituque ejus ab Alba accito, contra hoſtes ducit. ubi Anienem tranſiit, ad confluentes collocat caſtra. Inter eum locum & Fidenas, Vejentium exercitus Tiberim tranſierat. Hi &, in acie prope flumen tenuere dextrum cornu: in ſiniſtro Fidenates propius montes conſiſtunt. Tullus adverſus Vejentem hoſtem dirigit ſuos: Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albano non plus animi erat quàm fidei. nec manere ergo, nec tranſire apertè auſus, ſenſim ad montes ſuccedit. Inde ubi ſatis ſubliſſe ſeſe ratus eſt, erigit totam aciem: fluctuanſque animo,

mo, ut teneret tempus, ordines explicat. Consilium erat, qua fortuna rem daret, ea inclinare vires. Miraculo primo esse Romanis, qui proximi steterunt, ut nudari latera sua sociorum digressu senserunt: inde eques citato equo nunciat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vovit Salios, fanaque Pallori ac Pavori. equitem clara increpans voce, ut hostes exaudirent, redire in proelium jubet: nihil trepidatione opus esse: suo jussu circumduci Albanum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadant. idem imperat, ut hastas equites erigere jubeat. Id factum, magnae parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitus intersepsit. qui viderant, id quod ab rege auditum erat, rati, eo acriùs pugnant. Terror ad hostes transit, & audiverant clara voce dictum: & magna pars Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis essent, Latinè sciebant. Itaque, ne subitò ex collibus decursu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus, fusoque Fidenatium cornu, in Vejentem, alieno pavore perculsum, ferocior redit. Nec illi tulere impetum: sed ab effusa fuga flumen objectum à tergo arcebat. Quo postquam fuga inclinavit; alii, arma foedè jactantes, in aquam caeci ruebant; alii, dum cunctantur in ripis, inter fugae pugnaeque consilium oppressi. Non alia ante Romana pugna atrocior fuit.

XXVIII. Tum Albanus exercitus, spectator certaminis, deductus in campos. Mettius Tullo devictos hostes gratulatur: contra Tullus Mettium benignè alloquitur. Quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris jungere jubet: sacrificium lu-

lustrale in diem posterum parat. Ubi illuxit, paratis omnibus, ut assolet, vocari ad concionem utrumque exercitum jubet. Præcones, ab extremo orsi, primos excivere Albanos, hi novitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi constitere. Ex composito armata circumdatur Romana legio, centurionibus datum negotium erat, ut sine mora imperia exsequerentur. Tum ita Tullus infit: *Romani, si unquam ante alias ullo in bello fuit, quod primum Diis immortalibus gratias ageretis, deinde vestræ ipsorum virtuti; hesternum id prœlium fuit. Dimicatum est enim non magis cum hostibus, quam, quæ dimicatio major ac periculosior est, cum proditione ac perfidia sociorum. Nam, ne vos falsa opinio teneat, injussu meo Albani subiere ad montes: nec imperium illud meum, sed consilium, & imperii simulatio fuit: ut nec, vobis ignorantibus deseri vos, averteretur à certamine animus; & hostibus, circumveniri se à tergo ratis, terror ac fuga injiceretur. Nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum est, ducem secuti sunt: ut & vos, si quo ego inde agmen declinare voluissem, fecissetis. Mettius ille est ductor itineris hujus, Mettius idem hujus machinator belli, Mettius fœderis Romani Albanique ruptor. Audeat deinde talia alius, nisi in hunc insigne jam documentum mortalibus dedero.* Centuriones armati circumsistunt, rex cætera, ut orsus erat, peragit. *Quod bonum, faustum, felixque sit populo Romano, ac mihi, vobisque Albani, populum omnem Albanum Romam traducere in animo est; civitatem dare plebi, primores in Patres legere; unam urbem, unam rempublicam facere: ut*

ex

ex uno quondam in duos populos divisa Albana res est, Sic mente in unum redeant. Ad hæc, Albana pubes inermis ab armatis septa, in variis voluntatibus, communi tamen metu cogente, silentium tenet. Tum Tullus, *Mezti Fuffeti*, inquit, *si ipse discere posses fidem ac fœdera servare; vivo tibi ea disciplina à me adhibita esset. Nunc, quoniam tuum insanabile ingenium est, at tu tuo supplicio doce humanum genus: ea sancta credere, quæ à te violata sunt. Ut igitur paullo antè animum inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem gessisti, ita jam corpus passim distrahendum dabis.* Exinde, duabus admotis quadrigis, in currus earum distentum illigat Mettium. deinde in diversum ites equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, qua inhæserant vinculis membra, portantes. Avertere omnes à tanta fœditate spectaculi oculos. Primum ultimumque illud supplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit. in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuisse pœnas.

XXIX. Inter hæc jam præmissi Albam erant equites, qui multitudinem traducerent Romam. Legiones deinde ductæ ad diruendam urbem. quæ, ubi intravere portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum esse urbium solet, quum, effractis portis, stratisve ariete muris, aut arce vi capta, clamor hostilis, & cursus per urbem armatorum omnia ferro flammaque miscet: sed silentium triste, ac tacita mœstitia ita defixit omnium animos, ut præ metu obliti quid relinquerent, quid secum ferrent, deficiente consilio, rogitantesque alii alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi

rabundi domos suas, ultimum illas visuri, pervagarentur. Ut vero jam equitum clamor exire jubentium instabat, jam fragor tectorum, quæ diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur; pulvisque, ex distantibus locis ortus, velut nube inducta omnia impleverat; raptim quibus quisque poterat elatis, quum larem ac penates, tectaque, in quibus natus quisque educatusque esset relinquentes exirent: jam continens agmen migrantium impleverat vias: & conspectus aliorum mutua miseratione integrabat lacrimas: voceque etiam miserabiles exaudiebantur; mulierum præcipuè, quum obsessa ab armatis templa augusta præterirent, ac velut captos relinquerent Deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica privataque omnia tecta adæquat solo: unaque hora quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. Templis tamen Deum (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est.

XXX. Roma interim crescit Albæ ruinis. duplicatur civium numerus. Cœlius additur urbi mons: & quo frequentiùs habitaretur, eam sedem Tullus regiæ capit, ibique deinde habitavit. Principes Albanorum in Patres, ut ea quoque pars reip. crescceret, legit Julios, Servilios, Quintios, Geganios, Curiatios, Clœlios: templumque ordini ab se auctо curiam fecit, quæ Hostilia usque ad patrum nostrorum ætatem appellata est. & ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adjiceretur, equitum decem turmas ex Albanis legit: legiones & veteres eodem supplemento explevit, & novas scripsit. Hac fiducia virium Tullus Sabinis bellum indixit; genti ea tempestate secundum Etruscos

truſcos opulentiſſimæ viris armisque. Utrinque injuriæ factæ, ac res nequicquam erant reperitæ. Tullus, ad Feroniæ fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehenſos, querebatur: Sabini, ſuos priùs in lucum confugiſſe, ac Romæ retentos. hæ cauſæ belli ferebantur. Sabini, haud parùm memores, & ſuarum virium partem Romæ ab Tatio locatam, & Romanam rem nuper etiam adjectione populi Albani auctam, circumſpicere & ipſi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruſcorum Vejentes. Inde ob reſiduas bellorum iras, maximè ſollicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxere. & apud vagos quoſdam ex inopi plebe etiam merces valuit. Publico auxilio nullo adjuti ſunt. valuitque apud Vejentes (nam de cæteris minùs mirum eſt) pacta cum Romulo induciarum fides. Quum bellum utrinque ſumma ope pararetur, vertique in eo res videretur, utri prius arma inferrent, occupat Tullus in agrum Sabinum tranſire. Pugna atrox ad ſilvam Malitioſam fuit. ubi & peditum quidem robore, cæterùm equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit. Ab equitibus repente invectis turbati ordines ſunt Sabinorum: nec pugna deinde illis conſtare, nec fuga explicari ſine magna cæde potuit.

XXXI. Devictis Sabinis, quum in magna gloria magnifque opibus regnum Tulli ac tota res Romana eſſet, nunciatum regi Patribuſque eſt, in monte Albano lapidibus pluiſſe. Quod quum credi vix poſſet, miſſis ad id viſendum prodigium, in conſpectu, haud aliter quam quum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cœlo

cœlo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent, quæ, velut Diis quoque simul cum patriis relictis, oblivioni dederant; & aut Romana sacra susceperant, aut fortunæ, ut fit, obirati, cultum reliquerant Deum. Romanis quoque ab eodem prodigio novendiale sacrum publicè susceptum est: seu voce cœlesti ex Albano monte missa, (nam id quoque traditur) seu aruspicum moniru. manfit certè solenne, ut, quandoque idem prodigium nunciaretur, feriæ per novem dies agerentur. Haud ita multò pòst pestilentia laboratum est. unde quum pigritia militandi oriretur, nulla tamen ab armis quies dabatur ab bellicoso rege, salubriora etiam credente militiæ quam domi juvenum corpora esse; donec ipse quoque longinquo morbo est implicitus. Tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, ut, qui nihil ante ratus esset minùs regium, quam sacris dedere animum, repente omnibus magnis parvisque superstitionibus obnoxius degeret, religionibusque etiam populum impleret. vulgo jam homines, eum statum rerum, qui sub Numa rege fuerat, requirentes, unam opem ægris corporibus relictam, si pax veniaque ab Diis impetrata esset, credebant. Ipsum regem tradunt, volventem commentarios Numæ, quum ibi quædam occulta solennia sacrificia Jovi Elicio facta invenisset, operatum his sacris se abdidisse: sed non rite initum aut curatum id sacrum esse; nec solùm nullam ei oblatam cœlestium speciem, sed ira Jovis, sollicitati prava religione, fulmine ictum cum domo conflagrasse. Tullus magna gloria belli regnavit annos duos & triginta.

XXXII. Mor-

XXXII. Mortuo Tullo, res, ut inſtitutum jam inde ab initio erat, ad Patres redierat: hique interregem nominaverant. quo comitia habente, Ancum Marcium regem populus creavit: Patres fuere auctores. Numæ Pompilii regis nepos, filia ortus, Ancus Marcius erat. qui, ut regnare cœpit, & avitæ gloriæ memor, & quia proximum regnum, cætera egregium, ab una parte haud ſatis proſperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut prave cultis; longeque antiquiſſimum ratus, ſacra publica, ut ab Numa inſtituta erant, facere: omnia ea ex commentariis regis pontificem maximum, in album relata, proponere in publico jubet. inde & civibus otii cupidis, & finitimis civitatibus facta ſpes, in avi mores atque inſtituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus, Tullo regnante, ictum foedus erat, ſuſtulerant animos: & quum incurſionem in agrum Romanum feciſſent, repetentibus res Romanis, ſuperbè reſponſum reddunt; deſidem Romanum regem inter ſacella & aras acturum eſſe regnum rati. Medium erat in Anco ingenium, & Numæ, & Romuli memor: &, præterquam quod avi regno magis neceſſariam fuiſſe pacem credebat, cum ia novo tum feroci populo; etiam quod illi contigiſſet otium, ſine injuria id ſe haud facilè habiturum: tentari patientiam, & tentatam contemni: temporaque eſſe Tullio regi aptiora, quam Numæ. Ut tamen, quoniam Numa in pace religiones inſtituiſſet, à ſe bellicæ cærimoniæ proderentur; nec gererentur ſolùm, ſed etiam indicerentur bella aliquo ritu; jus ab antiqua gente Æquicolis, quod nunc feciales habent, deſcripſit, quo

Ante Chr. 638. *V. C.* 114.

res

res repetuntur. Legatus, ubi ad fines eorum venit, unde res repetuntur, capite velato filo, (lanæ velamen est) *Audi Jupiter*, inquit, *audite fines* (cujuscunque gentis sunt, nominat) *audiat fas. Ego sum publicus nuncius populi Romani, justè piéque legatus venio, verbisque meis fides sit.* Peragit deinde postulata. Inde Jovem testem facit: *Si ego injustè impiéque illos homines illasque res dedier nuncio populi Romani mihi exposco, tum patriæ compotem me nunquam sinas esse.* Hæc, quum fines suprascandit, hæc, quicunque ei primus vir obvius fuerit, hæc, portam ingrediens, hæc, forum ingressus, paucis verbis carminis concipiendique jurisjurandi mutatis, peragit. si non deduntur, quos exposcit, diebus tribus & triginta (tot enim solennes sunt) peractis, bellum ita indicit: *Audi Jupiter, & tu Juno; Quirine, Diique omnes cœlestes, vosque terrestres, vosque inferni audite. Ego vos testor, populum illum,* (quicunque est, nominat) *injustum esse, neque jus persolvere. . Sed de istis rebus in patria majores natu consulemus, quo pacto jus nostrum adipiscamur.* Cum his nuncius Romam ad consulendum redit. Confestim Rex his ferme verbis Patres consulebat: *Quarum rerum, litium, causarum condixit pater patratus populi Romani Quiritium patri patrato priscorum Latinorum, hominibusque priscis Latinis, quas res dari, fieri, solvi oportuit, quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec solverunt, dic,* inquit ei, quem primum sententiam rogabat, *quid censes?* Tum ille: *Puro pioque duello quærendas censeo; itaque consentio consciscoque.* Inde ordine alii rogabantur: quandoque pars major eorum, qui aderant, in eandem sen-

tentiam ibat, bellum erat consensu fieri solitum; ut fecialis hastam ferratam, aut sanguineam praeustam ad fines eorum ferret, & non minus tribus puberibus praesentibus diceret: *Quod populi priscorum Latinorum, hominesque prisci Latini adversus populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt, quod populus Romanus Quiritium bellum cum priscis Latinis jussit esse, senatusque populi Romani Quiritium censuit, consensit, conscivit, ut bellum cum priscis Latinis fieret; ob eam rem ego populusque Romanus populis priscorum Latinorum, hominibusque priscis Latinis, bellum indico facioque.* Id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitae res, ac bellum indictum: moremque eum posteri acceperunt.

Ante Chr. 637. V. C. 115. XXXIII. Ancus, demandata cura sacrorum flaminibus, sacerdotibusque aliis, exercitu novo conscripto, profectus Politorium, urbem Latinorum, vi cepit; secutusque morem regum priorum, quorum Romanam auxerant hostibus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romam traduxit. & quum circa Palatium sedem veteres Romani, Sabini Capitolium atque arcem, Coelium montem Albani implessent; Aventinum novae multitudini datum. additi eodem haud ita multo post, Tellenis Ficanaque capitis, novi cives. Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupaverant prisci Latini, eaque cauſſa diruendae urbis ejus fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. Postremo omni bello Latino Medulliam compulso, aliquandiu ibi marte incerto, varia victoria,

Ante Chr. 636. V. C. 116.

pug-

pugnatum est: nam & urbs tuta munitionibus, præsidioque firmata valido erat, & castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis signa contulerat. Ad ultimum omnibus copiis conspixus Ancus, acie primùm vincit: inde ingenti præda potitus, Romam redit. tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis; quibus, ut jungeretur Palatio Aventinum, ad Murciæ datæ sedes. Janiculum quoque adjectum; non inopia loci, sed ne quando ea arx hostium esset. id non muro solum, sed etiam, ob commoditatem itineris, ponte sublicio, tum primùm in Tiberi facto, conjungi urbi placuit. Quiritium quoque fossa, haud parvum munimentum à planioribus aditu locis, Anci regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis, quum in tanta multitudine hominum, discrimine rectè an perperam facti confuso, facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem increscentis audaciæ media urbe, imminens foro, ædificatur. Nec urbs tantum hoc rege crevit, sed etiam ager finesque. Silva Mæsia Vejentibus adempta: usque ad mare imperium prolatum, & in ore Tiberis Hostia urbs condita: salinæ circa factæ, egregieque rebus bello gestis, ædes Jovis Feretrii amplificata. *Ante Chr. 632. V. C. 120.*

XXXIV. Anco regnante, Lucumo, vir impiger, ac divitiis potens, Romam commigravit, cupidine maximè ac spe magni honoris, cujus adipiscendi Tarquiniis (nam ibi quoque peregrina stirpe oriundus erat) facultas non fuerat. Damarati Corinthii filius erat; qui ob seditiones domo profugus, quum Tarquiniis forte consedisset, uxore

ibi ducta duos filios genuit. Nomina his Lucumo atque Aruns fuerunt. Lucumo superfuit patri, bonorum omnium hæres: Aruns prior quam pater moritur; uxore gravida relicta. Nec diu manet superstes filio pater, qui quum, ignorans nurum ventrem ferre, immemor in testando nepotis decessisset, puero post avi mortem, in nullam fortem bonorum nato, ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contra, omnium hæredi bonorum, quum divitiæ jam animos facerent, auxit ducta in matrimonium Tanaquil, summo loco nata, & quæ haud facile iis, in quibus nata erat, humiliora sineret ea, quæ innupsisset. Spernentibus Etruscis Lucumonem exsule advena ortum, ferre indignitatem non potuit; oblitaque ingenitæ erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, consilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma est ad id potissimùm visa, in novo populo, ubi omnis repentina atque ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo viro: regnâsse Tatium Sabinum: accersitum in regnum Numam à Curibus: & Ancum Sabina matre ortum, nobilemque una imagine Numæ esse. Facilè persuadet, ut cupido honorum, & cui Tarquinii materna tantum patria esset. Sublatis itaque rebus commigrant Romam. Ad Janiculum fortè ventum erat. ibi ei carpento sedenti cum uxore, aquila suspensis demissa leniter alis pileum aufert: superque carpentum cum magno clangore volitans, rursus, velut ministerio divinitus missa, capiti aptè reponit, inde sublimis abiit. Accepisse id augurium læta dicitur Tanaquil; perita, ut vulgo Etrusci, cœlestium prodigiorum mulier. Excelsa & alta spe-

ſperare complexa virum jubet. eam alitem ea regione cœli & ejus Dei nunciam veniſſe: circa ſummum culmen hominis auſpicium feciſſe: levâſſe humano ſuperpoſitum capiti decus, ut divinitus eidem redderet. Has ſpes cogitationeſque ſecum portantes urbem ingreſſi ſunt, domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium Priſcum edidere nomen. Jam & Romanis conſpicuum eum novitas divitiæque faciebant: & ipſe quoque fortunam benigno alloquio, comitate invitandi, beneficiiſque, quos poterat, ſibi conciliando, adjuvabat; donec in regiam quoque de eo fama perlata eſt. notitiamque eam brevi, apud regem liberaliter dextreque obeundo officia, in familiaris amicitiæ adduxerat jura, ut publicis pariter ac privatis conſiliis, bello domique intereſſet: &, per omnia expertus, poſtremò tutor etiam liberis regis teſtamento inſtitueretur.

XXXV. Regnavit Ancus annos quatuor & viginti; cuilibet ſuperiorum regum belli paciſque & artibus & gloria par. Jam filii prope puberem ætatem erant. eò magis Tarquinius inſtare, ut quàm primum comitia regi creando fierent. Quibus indictis, ſub tempus pueros venarum ablegavit. Iſque primus & petiſſe ambitioſè regnum, & orationem dicitur habuiſſe ad conciliandos plebis animos compoſitam: *Quum ſe non rem novam petere; quippe qui non primus, quod quiſquam indignari mirarive poſſet, ſed tertius Romæ peregrinus regnum affectet: & Tatium non ex peregrino ſolum, ſed etiam ex hoſte regem factum: & Numam ignarum urbis, non petentem, in regnum ultro accitum. Se, ex quo ſui potens fuerit, Romam cum*

conjuge ac fortunis omnibus commigrâsse: majorem partem ætatis ejus, quæ civilibus officiis fungantur homines, Romæ se, quam in vetere patriâ, vixisse. domi militiæque sub haud pœnitendo magistro, ipso Anco rege, Romana se jura, Romanos ritus didicisse. Obsequio & observantiâ in regem cum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipso certasse. Hæc cum haud falsa memorantem, ingenti consensu populus Romanus regnare jussit. Ergo virum, cetera egregium, secuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio est. nec minus regni sui firmandi, quam augendæ reipublicæ memor, centum in Patres legit; qui deinde minorum gentium sunt appellati: factio haud dubia regis, cujus beneficio in curiam venerant. Bellum primum cum Latinis gessit, & oppidum ibi Appiolas vi cepit: prædaque inde majore, quam quanta belli fama fuerat, revecta, ludos opulentius instructiusque quam priores reges fecit. Tum primùm circo, qui nunc maximus dicitur, designatus locus est. loca divisa Patribus, equitibusque, ubi spectacula sibi quisque facerent, Fori appellati. Spectavere furcis duodenos ab terra spectacula alta sustinentibus pedes. ludicrum fuit, equi pugilesque ex Etruria maximè acciti. solennes deinde annui mansere ludi, Romani Magnique variè appellati. Ab eodem rege & circa forum privatis ædificanda divisa sunt loca; porticus, tabernæque factæ.

Ante Chr. 614. *V. C.* 138.

XXXVI. Muro quoque lapideo circumdare urbem parabat, quum Sabinum bellum cœptis intervenit. Adeoque ea subita res fuit, ut prius Anienem transirent hostes, quam obviam ire ac prohibere

habere exercitus Romanus posset. Itaque trepidatum Romæ est. & primo dubia victoria magna utrinque cæde pugnatum est. Reductis deinde in castra hostium copiis, datoque spatio Romanis ad comparandum de integro bellum, Tarquinius, equitem maximè suis deesse viribus ratus, ad Ramnes, Tatienses, Luceres, quas centurias Romulus scripserat, addere alias constituit, suoque insignes relinquere nomine. Id quia inauguratò Romulus fecerat, negare Accius Navius, inclytus ea tempestate augur, neque mutari, neque novum constitui, nisi aves addixissent, posse. Ex eo ira regi mota, eludensque artem, ut ferunt, *Agedum*, inquit, *divine tu, inaugura, fierine possit, quod nunc ego mente concipio.* Quum ille, in augurio rem expertus, profecto futuram dixisset: *Atqui hoc animo agitavi*, inquit, *te novacula cotem discissurum. cape hac, & perage quod aves tuæ fieri posse portendunt.* tum illum haud cunctanter discidisse cotem ferunt. Statua Accii posita capite velato, quo in loco res acta est, in comitio, in gradibus ipsis ad lævam curiæ fuit: cotem quoque eodem loco sitam fuisse memorant, ut esset ad posteros miraculi ejus monumentum. Auguriis certè sacerdotioque augurum tantus honos accessit, ut nihil belli domique postea nisi auspicatò gereretur: concilia populi, exercitus vocati, summa rerum, ubi aves non admisissent, dirimerentur. Neque tum Tarquinius de equitum centuriis quicquam mutavit: numero alterum tantum adjecit, ut mille & octingenti equites in tribus centuriis essent. Posteriores modo sub iisdem nominibus, qui additi e-

rant, appellati sunt: quas nunc, quia geminatæ sunt, sex vocant centurias.

Ante Chr. 594. *V. C.* 158. XXXVII. Hac parte copiarum aucta, iterum cum Sabinis confligitur. Sed præterquam quod viribus creverat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, missis qui magnam vim lignorum, in Anienis ripa jacentem, ardentem in flumen conjicerent: ventoque juvante accensa ligna, & pleraque in ratibus, impacta sublicis quum hærerent, pontem succendunt. Ea quoque res in pugna terrorem attulit Sabinis: effusis eadem fugam impediit. multique mortales, quum hostem effugissent, in flumine ipso periere: quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi, priùs penè quàm nunciari posset, insignem victoriam fecere. Eo prœlio præcipua equitum gloria fuit. utrinque ab cornibus positos, quum jam pelleretur media peditum suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non sisterent modò Sabinas legiones ferociter instantes cedentibus, sed subitò in fugam verterent. Montes effuso cursu Sabini petebant, & pauci tenuere; maxima pars, ut ante dictum est, ab equitibus in flumen acti sunt. Tarquinius instandum perterritis ratus, præda captivisque Romam missis, spoliis hostium (votum id Vulcano erat) ingenti cumulo accensis, pergit porrò in agrum Sabinum exercitum inducere: & quanquam malè gesta res erat, nec gesturos meliùs sperare poterant, tamen quia consulendi res non dabat spatium, iere obviam Sabini tumultuario milite. iterumque ibi fusi, perditis jam prope rebus, pacem petiere. XXXVIII. Col-

XXXVIII. Collatia, & quicquid circa Collatiam agri erat, Sabinis ademptum. Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiæ in præſidio relictus. deditoſque Collatinos ita accipio, eamque deditionis formulam eſſe. Rex interrogavit: *Eſtiſne vos legati oratoreſque miſſi à populo Collatino, ut vos populumque Collatinum dederetis? Sumus. Eſtne populus Collatinus in ſua poteſtate? Eſt. Deditiſne vos populum Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utenſilia, divina humanaque omnia, in meam populique Romani ditionem? Dedimus. At ego recipio* Sabino bello perfecto, Tarquinius triumphans Romam rediit. inde priſcis Latinis bellum fecit. ubi nuſquam ad univerſæ rei dimicationem ventum eſt. Ad ſingula oppida circumferendo arma, nomen omne Latinum domuit. Corniculum, Ficulnea vetus, Cameria, Cruſtumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum, hæc de priſcis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax deinde facta. Majore inde animo pacis opera inchoata, quam quanta mole geſſerat bella: ut non quietior populus domi eſſet, quam militiæ fuiſſet. Nam & muro lapideo, cujus exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, qua nondum munierat, cingere parat: & infima urbis loca circa forum aliaſque interjectas collibus convalles, quia ex planis locis haud facile evehebant aquas, cloacis è faſtigio in Tiberim ductis ſiccat: & aream ad ædem in Capitolio Jovis, quam voverat bello Sabino, jam præſagiente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis. *Ante Chr. 607. U. C. 145.*

XXXIX. Eo tempore in regia prodigium visu eventuque mirabile fuit. Puero dormienti, cui Servio Tullio nomen fuit, caput arsisse ferunt multorum in conspectu. Plurimo igitur clamore inde ad tantæ rei miraculum orto, excitos reges. & quum quidam familiarium aquam ad restinguendum ferret, ab regina retentum; sedatoque eam tumultu, moveri vetuisse puerum, donec sua sponte experrectus esset. Mox cum somno & flammam abiisse. Tum abducto in secretum viro Tanaquil, *Viden tu puerum hunc*, inquit, *quem tam humili cultu educamus? Scire licet hunc lumen quondam rebus nostris dubiis futurum, præsidiumque regiæ afflictæ. proinde materiem ingentis publicè privatimque decoris omni indulgentia nostra nutriamus.* Inde puerum liberum loco coeptum haberi, eruditique artibus quibus ingenia ad magnæ fortunæ cultum excitantur. Evenit facilè, quod Diis cordi esset. Juvenis evasit verè indolis regiæ. nec, quum quæreretur gener Tarquinio, quisquam Romanæ juventutis ulla arte conferri potuit: filiamque ei suam Rex despondit. Hic quacunque de caussa tantus illi honos habitus, credere prohibet serva natum eum, parvumque ipsum servisse. Eorum magis sententiæ sum, qui, Coniculo capto, Servii Tullii, qui princeps in illa urbe fuerat, gravidam viro occiso uxorem, quum inter reliquas captivas cognita esset, ob unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt servitio: partum Romæ edidisse, in Prisci Tarquinii domo. Inde tanto beneficio & inter mulieres familiaritatem auctam; & puerum, ut in domo à parvo eductum, in charitate atque honore fuisse:

fuisse: fortunam matris, quod capta patria in hostium manus venerit, ut serva natus crederetur, feciſſe.

XL. Duodequadragesimo ferme anno, ex quo regnare cœperat Tarquinius, non apud regem modò, sed apud Patres plebemque longè maximo honore Servius Tullius erat. Tum Anci filii duo, etsi antea semper pro indignissimo habuerant, se patrio regno tutoris fraude pulsos, regnare Romæ advenam, non modo civicæ, sed ne Italicæ quidem stirpis: tum impensiùs his indignitas crescere, si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnum, sed præceps inde porrò ad servitia caderet; ut in eadem civitate post centesimum fere annum, quam Romulus, Deo progniatus, Deus ipse, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id servus serva natus possideat. tum commune Romani nominis, tum præcipuè id domus suæ dedecus fore, si, Anci regis virili stirpe salva, non modò advenis, sed servis etiam regnum Romæ pateret. Ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt. Sed & injuriæ dolor in Tarquinium ipsum magis quàm in Servium eos stimulabat: & quia gravior ultor cædis, si superesset, Rex futurus erat, quàm privatus: tum, Servio occiso, quemcunque alium generum delegisset, eundem regni hæredem facturus videbatur. Ob hæc ipsi regi insidiæ parantur. Ex pastoribus duo ferociſſimi delecti ad facinus, quibus consueti erant uterque agrestibus ferramentis, in vestibulo regiæ, quam potuere tumultuosissimè, specie rixæ in se omnes apparitores regios convertunt: inde, quum ambo Regem appellarent, clamorque eorum penitus in regiam perveniſſet, vocati

vocati ad Regem pergunt. Primo uterque vociferari, & certatim alter alteri obstrepere. coërciti ab lictore, & jussi invicem dicere, tandem obloqui desistunt: Unus rem ex compositio orditur. Dum intentus in eum se Rex totus averteret, alter elatam securim in caput dejecit: relictoque in vulnere telo, ambo se foras ejiciunt.

XLI. Tarquinium moribundum quum, qui circa erant, excepissent; illos fugientes lictores comprehendunt. clamor inde, concursusque populi, mirantium quid rei esset. Tanaquil inter tumultum claudi regiam jubet, arbitros ejicit: simul, quæ curando vulneri opus sunt, tanquam spes subesset, sedulò comparat: simul, si destituat spes, alia præsidia molitur. Servio, propere accito, quum penè exsanguem virum ostendisset; dextram tenens, orat, ne inultam mortem soceri, ne socrum inimicis ludibrio esse sinat. *Tuum est*, inquit, *Servi, si vir es, regnum: non eorum, qui alienis manibus pessimum facinus fecere. Erige te, Deosque duces sequere, qui clarum hoc fore caput divino quondam circumfuso igni portenderunt. Nunc te illa cœlestis excitet flamma: nunc expergiscere verè. Et nos peregrini regnavimus. Qui sis, non unde natus sis, reputa. Si tua re subita consilia torpent, at tua mea sequere.* Quum clamor impetusque multitudinis vix sustineri posset, ex superiore parte ædium per fenestras in novam viam versas (habitabat enim Rex ad Jovis Statoris) populum Tanaquil alloquitur: Jubet *bono animo esse, sopitum fuisse regem subito ictu. ferrum haud altè in corpus descendisse. jam ad se redisse. Inspectum vulnus abstersoque cruore. omnia salubria esse. confidere*

propediem

propediem ipſum eos viſuros. Interim Servio Tullio jubere populum dicto audientem eſſe. Eum jura redditurum, obiturumque alia regis munia. Servius cum trabea & lictoribus prodit; ac ſede regia ſedens alia decernit, de aliis conſulturum ſe regem eſſe ſimulat. itaque per aliquot dies, quum jam expiráſſet Tarquinius, celata morte, per ſpeciem alienæ fungendæ vicis, ſuas opes firmavit. tum demum palam facto, & comploratione in regia orta, Servius, præſidio firmo munitus, primus injuſſu populi, voluntate Patrum regnavit. Anci liberi, jam tunc comprehenſis ſceleris miniſtris, ut, vivere regem, & tantas eſſe opes Servii, nunciatum eſt, Sueſſam Pometiam exſulatum ierant.

Ante Chr. 576. *V. C.* 176.

XLII. Nec jam publicis magis conſiliis Servius, quam privatis munire opes: &, ne, qualis Anci liberum animus adverſus Tarquinium fuerat, talis adverſus ſe Tarquinii liberum eſſet, duas filias juvenibus regiis, Lucio atque Arunti Tarquiniis, jungit. Nec rupit tamen fati neceſſitatem humanis conſiliis, quin invidia regni etiam inter domeſticos infida omnia atque infeſta faceret. Peropportunè ad præſentis quietem ſtatus bellum cum Vejentibus (jam enim induciæ exierant) aliiſque Etruſcis ſumptum. In eò bello & virtus & fortuna enituit Tullii. fuſoque ingenti hoſtium exercitu, haud dubius Rex, ſeu Patrum, ſeu plebis animos periclitaretur, Romam rediit. Aggrediturque inde pacis longè maximum opus. Ut, quemadmodum Numa divini auctor juris fuiſſet, ita Servium conditorem omnis

Ante Chr. 550. *V. C.* 215.

Ante Chr. 569. *V. C.* 183.

nis in civitate discrimina, ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunæque aliquid interlucet, posteri fama ferent. Censum enim instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio: ex quo belli pacisque munia non viritim, ut antè, sed pro habitu pecuniarum fierent. Tum classes, centuriasque, & hunc ordinem ex censu descripsit, vel paci decorum, vel bello.

XLIII. Ex iis, qui centum millium æris, aut majorem censum haberent, LXXX confecit centurias, quadragenas seniorum ac juniorum. Prima classis omnes appellati. Seniores, ad urbis custodiam ut præsto essent: Juvenes, ut foris bella gererent. arma his imperata, galea, clypeum, ocreæ, lorica, omnia ex ære; hæc ut tegumenta corporis essent: tela in hostem, hastaque & gladius. Additæ huic classi duæ fabrum centuriæ, quæ sine armis stipendia facerent, datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda classis intra centum usque ad quinque & septuagiata millium censum instituta. & ex his senioribus, junioribusque viginti conscriptæ centuriæ: arma imperata, scutum pro clypeo, & præter loricam omnia eadem. Tertiæ classis in quinquaginta millium censum esse voluit. totidem centuriæ & hæ; eodemque discrimine ætatum factæ: nec de armis quicquam tantum; ocreæ tantùm ademptæ. In quarta classe census quinque & viginti millium, totidem centuriæ factæ. arma mutata, nihil præter hastam & verutum datum. Quinta classis aucta, centuriæ triginta factæ: fundas, lapidesque missiles hi secum gerebant. in his accensi, cornicines, tibicinesque in tres centurias distributi. Undecim millibus hæc

classis

classis censebatur. Hoc minor census reliquam multitudinem habuit, inde una centuria facta est immunis militiæ. Ita pedestri exercitu ornato, distributoque equitum ex primoribus civitatis XII scripsit centurias. Sex item alias centurias, tribus ab Romulo institutis, sub iisdem, quibus inauguratæ erant, nominibus fecit. Ad equos emendos dena millia æris ex publico data, &, quibus equos alerent, viduæ attributæ, quæ bina millia æris in annos singulos penderent. Hæc omnia in ditem à pauperibus inclinata onera. Deinde est honos additus, non enim (ut ab Romulo traditum cæteri servaverant Reges) viritim suffragium eadem vi, eodemque jure promiscuè omnibus datum est; sed gradus facti, ut neque excluſus quisquam suffragio videretur, & vis omnis penes primores civitatis esset. Equites enim vocabantur primi: LXXX inde primæ classis centuriæ, ibi si variaret, quod rarò incidebat, ut secundæ classis vocarentur; nec fere unquam infra ita descenderent, ut ad infimos pervenirent. Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc est, post expletas quinque & triginta tribus, duplicato earum numero, centuriis juniorum seniorumque, ad institutam ab Servio Tullio summam non convenire. quadrifariam enim urbe divisa regionibus collibusque, quæ habitabantur partes, Tribus eas appellavit; ut ego arbitror, ab tributo: nam ejus quoque æqualiter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est. Neque hæ tribus ad centuriarum distributionem numerumque quicquam pertinuere.

XLIV. Censu perfecto, quem maturaverat metu legis de incensis latæ, cum vinculorum minis mortisque

mortisque edixit, ut omnes cives Romani, equites peditesque, in suis quisque centuriis in campo Martio prima luce adessent. Ibi instructum exercitum omnem suovetaurilibus lustravit. idque conditum lustrum appellatum, quia is censendo finis factus est. Millia LXXX eo lustro civium censa dicuntur. Adjicit scriptorum antiquissimus Fabius Pictor, eorum, qui ferre arma possent, eum numerum fuisse. Ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda visa est. Addit duos colles; Quirinalem Viminalemque. inde deinceps auget Esquilias: ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat. Aggere & fossis & muro circumdat urbem. ita pomœrium profert. Pomœrium, verbi vim solam intuentes, postmœrium interpretantur esse. Est autem magis circa murum locus; quem in condendis urbibus quondam Etrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inauguratò consecrabant: ut neque interiore parte ædificia mœnibus continuarentur, quæ nunc vulgò etiam conjungunt; & extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod post murum esset, quam quod murus post id, pomœrium Romani appellarunt: & in urbis incremento semper, quantum mœnia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur.

XLV. Aucta civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi ad belli & ad pacis usus, ne semper armis opes acquirerentur, consilio augere imperium conatus est; simul & aliquod addere urbi decus. Jam tum erat inclytum Dianæ Ephesiæ fanum: id communitèr à civitatibus Asiæ factum

factum fama ferebat. Quum consensum Deosque consociatos laudaret mirè Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publicè privatimque hospitia amicitiasque de industria junxerat, sæpe iterando eadem, perpulit tandem, ut Romæ tanum Dianæ populi Latini cum populo Romano facerent. Ea erat confessio, caput rerum Romam esse; de quo toties armis certatum fuerat. Id quanquam omissum jam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis, videbatur; uni se ex Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrifamiliæ dicitur, miranda magnitudine ac specie. Fixa per multas ætates cornua in vestibulo templi Dianæ, monumentum ei fuere miraculo. Habita, ut erat, res prodigii loco est: & cecinere vates, cujus civitatis eam civis Dianæ immolâsset, ibi fore imperium. idque carmen pervenerat ad antistitem fani Dianæ. Sabinus, ut primùm apta dies sacrificio visa est, bovem Romam actam deducit ad tanum Dianæ, & ante aram statuit. Ibi antistes Romanus, quum eum magnitudo victimæ celebrata fama movisset, memor responsi, Sabinum ita alloquitur: *Quidnam tu hospes paras?* inquit, *incestè sacrificium Dianæ facere? Quin tu ante vivo perfunderis flumine? infima valle præfluit Tiberis.* Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet ritè facta, extemplo descendit ad Tiberim. Interea Romanus immolat Dianæ bovem, id mirè gratum regi atque civitati fuit.

XLVI. Servius, quanquam jam usû haud dubiè regnum possederat, tamen quia interdum jactari

Clari voces à juvene Tarquinio audiebat, se injussu populi regnare, conciliata priùs voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritim diviso, ausus est ferre ad populum, vellent juberentne se regnare? tantoque consensu, quanto haud quisquam alius ante, rex est declaratus. Neque ea res Tarquinio spem affectandi regni minuit: imo eò impensiùs, quia de agro plebis adversâ Patrum voluntate sensérat agi, criminandi Servii apud Patres, crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est; & ipse juvenis ardentis animi, & domi uxore Tullia inquietum animum stimulante. Tulit enim & Romana regia sceleris tragici exemplum, ut tædio regum maturior veniret libertas; ultionemque regnum esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius, Prisci Tarquinii regis filius nepotisne fuerit, parum liquet: pluribus tamen auctoribus filium ediderim. Fratrem habuerat Aruncem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. His duobus, ut antè dictum est, duæ Tulliæ regis filiæ nupserant, & ipsæ longè dispares moribus. Fortè ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio jungerentur, fortuna credo populi Romani, quo diuturnius Servii regnum esset, constituique civitatis mores possent. Incesserat ferox Tullia, nihil materiæ in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse; tota in alterum versa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio sanguine ortum spernere sororem, quod virum nacta mulierem cessaret audacia. Contrahit celeriter similitudo eos, ut fere fit, malum malo aptissimum. sed initium turbandi omnia à femina ortum est. Ea secretis viri alieni affectata sermonibus, nullis verborum

contu-

contumeliis parcere, de viro ad fratrem, de sorore ad virum; & se rectiùs viduam, & illum cœlibem futurum fuisse contendere, quam cum impari jungi, ut elinguescendum aliena ignavia esset. Si sibi eum, quo digna esset, Dii dedissent virum; dumi se propediem visuram regnum fuisse, quod apud patrem videat, celeriter adolescentem suæ temeritatis implet. Aruns Tarquinius, & Tullia minor, prope continuatis funeribus quum domos vacuas novo matrimonio fecissent, junguntur nuptiis: magis non prohibente Servio, quam approbante.

XLVII. Tum vero indies infestior Tullii senectus, infestius cœpit regnum esse. jam enim ab scelere aliud spectare mulier scelus: nec nocte, nec interdiu virum conquiescere pati, ne gratuita præterita parricidia essent. *Non sibi defuisse, cui nupta diceretur, nec cum quo tacita serviret: defuisse qui se regno dignum putaret; qui meminisset se esse Prisci Tarquinii filium; qui habere, quam sperare regnum mallet. Si tu is es, cui nuptam esse me arbitror, & virum & regem appello: sin minus, eo nunc pejus mutata est res, quod isthic cum ignavia est scelus. Quin accingeris? Non tibi ab Corintho, nec ab Tarquiniis, ut patri tuo, peregrina regna moliri necesse est. Dii te penates, patriique, & patris imago, & domus regia, & in domo regale solium, & nomen Tarquinium creat vocatque regem. Aut si ad hæc parum est animi, quid frustraris civitatem? quid te ut regium juvenem conspici sinis? Facesse hinc Tarquinios, aut Corinthum. Devolvere retro ad stirpem, fratri similior, quam patri.* His aliisque increpando juvenem instigat, nec conquiescere

quiescere ipsa potest: si, quum Tanaquil peregrina mulier tantum moliri potuisset animo, ut duo continua regna, viro, ac deinceps, genero, dedisset; ipsa, regio semine orta, nullum momentum in dando adimendoque regno faceret. His muliebribus instinctus furiis Tarquinius, circumire & prehensare minorum maximè gentium Patres; admonere paterni beneficii; ac pro eo gratiam repetere; allicere donis juvenes: tum de se ingentia pollicendo, tum regis criminibus omnibus locis crescere. postremò, ut jam agendæ rei tempus visum est, stipatus agmine armatorum, in Forum irrupit: inde omnibus perculsis pavore, in regia sede pro curia sedens, Patres in curiam per præconem ad regem Tarquinium citari jussit. Convenere extemplo, alii jam antè ad hoc præparati; alii metu, ne, non venisse, fraudi esset: novitate ac miraculo attoniti, & jam de Servio actum rati. Ibi Tarquinius maledicta ab stirpe ultima orsus; *Servum, servaque natum post mortem indignam parentis sui, non interregno, ut antea, inito, non comitiis habitis, non per suffragium populi, non auctoribus Patribus, muliebri dono regnum occupasse. Ita natum, ita creatum regem, fautorem infimi generis hominum, ex quo ipse sit, odio alienæ honestatis ereptum primoribus agrum sordidissimo cuique divisisse: omnia onera, quæ communia quondam fuerint, inclinâsse in primores civitatis: instituisse census, ut insignis ad invidiam locupletiorum fortuna esset, & parata, unde, ubi vellet, egentissimis largiretur.*

XLVIII. Huic orationi Servius quum interveniisset, trepido nuncio excitatus, extemplo à vestibulo

bulo curiæ magna voce, *Quid hoc*, inquit, *Tarquini rei eſt? qua tu audacia me vivo vocare audes Patres? aut in ſede conſidere mea?* Quum ille ferociter ad hæc, *Se patris ſui tenere ſedem, multo quam ſervum patiorem filium regis regni hæredem: ſatis illum diu per licentiam eludentem inſultaſſe dominis*; clamor ab utriuſque fautoribus oritur, & concurſus populi fiebat in curiam: apparebatque regnaturum, qui viciſſet. Tum Tarquinius, neceſſitate jam etiam ipſâ cogente ultima audere, multo & ætate & viribus validior, medium arripit Servium; elatumque è curia, in inferiorem partem per gradus dejicit. Inde ad cogendam Senatum in curiam redit. Fit fuga regis apparitorum, atque comitum. Ipſe prope exſanguis, quum ſemianimi regio comitatu domum ſe reciperet, perveniſſetque ad ſummum Cyprium vicum, ab iis, qui miſſi ab Tarquinio fugientem conſecuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret à cætero ſcelere, admonitu Tulliæ id factum. carpento certè (id quod ſatis conſtat) in forum invecta, nec reverita cœtum virorum, evocavit virum è curia; regemque prima appellavit. à quo facteſſere juſſa ex tanto tumultu, quum ſe domum reciperet, perveniſſetque ad ſummum Cyprium vicum, ubi Dianium nuper fuit; flectente carpentum dextra in Virbium clivum, ut in collem Eſquiliarium eveheretur, reſtitit pavidus, atque inhibuit frenos is qui jumenta agebat, jacentemque dominæ Servium trucidatum oſtendit. Fœdum inhumanumque inde traditur ſcelus, monumentoque locus eſt. Sceleratum vicum vocant: quo amens, agitantibus furiis ſororis ac viri, Tullia per

patris

patris corpus carpentum egisse fertur; partemque sanguinis ac cædis paternæ cruento vellicula contaminata ipsa respersaque tulisse ad penates suos virique sui: quibus iratis, malo regni principio similes propediem exitus sequerentur. Servius Tullius regnavit annos quatuor & quadraginta, ita ut bono etiam moderatoque succedenti regi difficilis æmulatio esset. Cæterùm id quoque ad gloriam accessit, quod cum illo simul justa ac legitima regna occiderunt. Id ipsum tam mite ac tam moderatum imperium, tamen quia unius esset, deponere eum in animo habuisse quidam auctores sunt, ni scelus intestinum liberandæ patriæ consilia agitanti intervenisset.

Ante Chr. 533. V. C. 220.

XLIX. Inde L. Tarquinius regnare occepit, cui Superbo cognomen fasta indiderunt, quia socerum gener sepultura prohibuit; *Romulum quoque insepultum perisse* dictitans: primores Patrum, quos Servii rebus favisse credebat, interfecit. Conscius deinde, male quærendi regni ab se ipso adversus se exemplum capi posse, armatis corpus circumsepsit: neque enim ad jus regni quicquam præter vim habebat: ut qui neque populi jussu, neque auctoribus Patribus regnaret. Eo accedebat, ut in caritate civium nihil spei reponenti metu regnum tutandum esset: quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum sine consiliis per se solus exercebat: perque eam caussam occidere, in exsilium agere, bonis multare poterat non suspectos modò, aut invisos, sed unde nihil aliud quam prædam sperare posset. Ita Patrum præcipuè numero imminuto, statuit nullos in Patres legere; quo con-

contemptior paucitate ipsa ordo esset, minusque per se nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum à prioribus morem de omnibus Senatum consulendi solvit: domesticis consiliis rempublicam administravit: bellum, pacem, fœdera, societates per se ipse cum quibus voluit, injussu populi ac Senatus, fecit, diremitque. Latinorum sibi maximè gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives esset, neque hospitia modò cum primoribus eorum, sed affinitates quoque jungebat. Octavio Mamilio Tusculano, (is longe princeps Latini nominis erat, si famæ credimus, ab Ulysse Deaque Circe oriundus:) ei Mamilio filiam nuptum dat; perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque ejus conciliat.

L. Jam magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat, quum in diem certam, ut ad Lucum Ferentinæ conveniant, indicit: esse, quæ agere de rebus communibus velit. Convenium frequentes prima luce. ipse Tarquinius diem quidem servavit; sed paullo antè, quam sol occideret, venit. Multa ibi tota die in concilio variis jactata sermonibus erant. Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in absentem Tarquinium erat invectus: *Haud mirum esse, Superbo ei inditum Romæ cognomen:* (jam enim ita clam quidem mussitantes, vulgò tamen eum appellabant) *an quicquam superbius esse quam ludificari sic omne nomen Latinum? Principibus longè ab domo excitis, ipsum, qui concilium indixerit, non adesse: tentari profecto patientiam, ut, si jugum acceperint, abnoxios premat. Cui enim non apparere, affectare eum imperium in Latinos?*

tinos? Quod si sui bene crediderint cives, aut se creditum illud & non raptum parricidio sit, credere & Latinos (quanquam ne sic quidem alienigenæ) debere. Sin suos ejus pœniteat (quippe qui alii super alios trucidentur, exsulatum eant, bona amittant) quid spei melioris Latinis portendi? Si se audiant, domum suam quemque inde abituros: neque magis observaturos diem concilii, quam ipse, qui indixerit, observet. Hæc atque alia eodem pertinentia seditiosus facinorosusque homo, hisque artibus opes domi nactus, quum maximè differeret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Averfi omnes ad Tarquinium salutandum. qui, silentio facto, monitus à proximis ut purgaret se, quod id temporis venisset, disceptatorem ait se sumptum inter patrem & filium; cura reconciliandi eos in gratiam, moratum esse: & quia ea res exemisset illum diem, postero die acturum quæ constituisset. Ne id quidem ab Turno tulisse tacitum ferunt. dixisse enim, Nullam breviorem esse cognitionem, quam inter patrem & filium, pauciſque transigi verbis posse: ni pareat patri, habiturum infortunium esse.

LI. Hæc Aricinus in regem Romanum increpans, ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto, quàm videbatur, ægriùs ferens, confestim Turno necem machinatur, ut eundem terrorem, quo civium animos domi oppresserat, Latinis injiceret. & quia pro imperio palam interfici non poterat, oblato falso crimine insontem oppressit. per adversæ factionis quosdam Aricinos, servum Turni auro corrupit, ut in diversorium ejus vim magnam gladiorum inferri clam fineret. Ea quum una no-

ſe perfecta eſſent, Tarquinius, paullo ante lucem accitis ad ſe principibus Latinorum, quaſi re nova perturbatus, *moram ſuam heſternam, velut Deorum quadam providentia illatam, ait, ſaluti ſibi atque illis fuiſſe. ab Turno dici ſibi & primoribus populorum parari necem, ut Latinorum ſolus imperium teneat. Aggreſſurum fuiſſe heſterno die in concilio. dilatam rem eſſe, quod auctor concilii abfuerit, quem maximè peteret. Inde illam abſentis inſectationem eſſe natam, quod morando ſpem deſtituerit. Non dubitare, ſi vera deferantur, quin prima luce, ubi ventum in concilium ſit, inſtructus cum conjuratorum manu armatuſque venturus ſit. Dici gladiorum ingentem numerum eſſe ad eum convectum. id unum nexus ſit, extemplo ſciri poſſe. Rogare eos, ut inde ſecum ad Turnum veniant.* Suſpectam fecit rem, & ingenium Turni ferox, & oratio heſterna, & mora Tarquinii; quod videbatur ob eam differri cædes potuiſſe. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen, niſi gladiis deprehenſis, cetera vana exiſtimaturi. Ubi eſt eò ventum, Turnum ex ſomno excitatum circumſiſtunt cuſtodes: comprehenſiſque ſervis, qui caritate domini vim parabant, quum gladii abditi ex omnibus locis diverticuli protraherentur; enimvero manifeſta res viſa, injectæque Turno catenæ: & conteſtim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. Illi tam atrox invidia orta eſt, gladiis in medio poſitis, ut, indicta cauſſa, novo genere lethi, dejectus ad caput aquæ Ferentinæ, crate ſuperne injecta, fixiſque congeſtis, mergeretur.

LII. Revocatis deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, collaudatiſque, qui Turnum novantem

res pro manifesto parricidio merita poena affecissent, ita verba fecit: *Posse quidem se vetusto jure agere; quod, quum omnes Latini ab Alba oriundi sint, in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis suis in Romanum cesserit imperium. Ceterùm se utilitatis id magis omnium caussa censere, ut renovetur id fœdus: secundaque potius fortuna populi Romani, ut participes Latini fruantur, quam urbium excidia, vastationesque agrorum, quas Anco priùs, patre deinde suo regnante, perpessi sint, semper aut exspectent, aut patiantur.* Haud difficulter persuasum Latinis, quanquam in eo fœdere superior Romana res erat. ceterùm & capita nominis Latini stare ac sentire cum rege videbant: & Turnus sui cuique periculi, si adversatus esset, recens erat documentum. Ita renovatum fœdus, indictumque junioribus Latinorum, ut ex fœdere die certa ad lucum Ferentinae armati frequentes adessent. Qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus populis convenere: ne ducem suum, neve secretum imperium, propriave signa haberent, miscuit manipulos ex Latinis Romanisque, ut ex binis singulos faceret, binosque ex singulis. ita geminatis manipulis, centuriones imposuit.

LIII. Nec ut injustus in pace Rex, ita dux belli pravus fuit. quin ea arte æquasset superiores reges, ni degeneratum in aliis, huic quoque decori officisset. Is primus Volscis bellum in ducentos ampliùs post suam ætatem annos movit: Suessamque Pometiam ex his vi cepit. ubi quum divendita præda quadringenta talenta argenti aurique recepisset; concepit animo eam amplitudinem Jovis templi, quæ digna Deum hominumque rege, quae Ro-

Romano imperio, quæ ipſius etiam loci majeſtate eſſet. Captivam pecuniam in ædificationem ejus templi ſepoſuit. Excepit deinde eum lentius ſpe bellum, quo Gabios, propinquam urbem, nequicquam vi adortus, quum obſidendi quoque urbem ſpes pulſo à mœnibus adempta eſſet, poſtremò minimè arte Romana, fraude ac dolo aggreſſus eſt. nam quum, velut poſito bello, fundamentis templi faciendis, aliiſque urbanis operibus intentum ſe eſſe ſimularet; Sextus filius ejus, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex compoſito Gabios, patris in ſe ſævitiam intolerabilem conquerens; *Jam ab alienis in ſuos vertiſſe ſuperbiam: & liberorum quoque eum frequentia tædere; ut, quam in curia ſolitudinem fecerit, domi quoque faciat; ne quam ſurpem, ne quem hæredem regni relinquat. Se quidem, inter tela ac gladios patris elapſum, nihil uſquam ſibi tutum, niſi apud hoſtes L. Tarquinii, credidiſſe. Nam, ne errarent, manere his bellum, quod poſitum ſimuletur: & per occaſionem eum intantos invaſurum. Quod ſi apud eos ſupplicibus locus non ſit, pererraturum ſe omne Latium: pulſumque ſe inde, Volſcos, & Æquos, & Hernicos petiturum; donec ad eos perveniat, qui à patrum crudelibus atque impiis ſuppliciis tegere liberos ſciant. Forſitan etiam ardoris aliquid ad bellum armaque ſe adverſus ſuperbiſſimum regem ac ferociſſimum populum inventurum.* Quum, ſi nihil morarentur, infenſus ira porrò inde abiturus videretur; benignè ab Gabinis excipitur. vetant mirari, ſi qualis in cives, qualis in ſocios, talis ad ultimum in liberos eſſet, in ſe ipſum poſtremò ſæviturum, ſi alia deſint. Sibi vero gratum adventum ejus eſſe: fu-

turumque credere brevi, ut, illo adjuvante, ab portis Gabinis ſub Romana mœnia bellum transferatur.

LIV. Inde in concilia publica adhiberi. ubi quum de aliis rebus aſſentire ſe veteribus Gabinis diceret, quibus hæ notiores eſſent; ipſe identidem belli auctor eſſe, in eo ſibi præcipuam prudentiam aſſumere, quod utriuſque populi vires nôſſet, ſciretque inviſam profecto ſuperbiam regiam civibus eſſe, quam ferre ne liberi quidem potuiſſent. Ita quum ſenſim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipſe cum promptiſſimis juvenum prædatum atque in expeditiones iret, & dictis factiſque omnibus ad fallendum inſtructis vana accreſceret fides; dux ad ultimum belli legitur. Ibi quum, inſcia multitudine quid ageretur, prœlia parva inter Romam Gabioſque fierent, quibus plerumque Gabina res ſuperior eſſet; tum certatim ſummi infimique Gabinorum Sex. Tarquinium dono Deum ſibi miſſum ducem credere: apud milites vero obeundo pericula ac labores, pariter prædam munificè largiendo, tanta caritate eſſe, ut non pater Tarquinius potentior Romæ, quam filius Gabiis eſſet. Itaque poſtquam ſatis virium collectum ad omnes conatus videbat: tum è ſuis unum ſciſcitatum Romam ad patrem mittit, quidnam ſe facere vellet? quandoquidem ut omnia unus Gabiis poſſet ei Dii dediſſent. Huic nuncio, quia credo dubiæ fidei videbatur, nihil voce reſponſum eſt. rex, velut deliberabundus, in hortum ædium tranſit, ſequente nuncio filii: ibi inambulans tacitus, ſumma papaverum capita dicitur baculo decuſſiſſe. Interrogando exſpectandoque reſponſum nuncius feſſus,

sus, ut re imperfecta, redit Gabios; quæ dixerit ipse, quæque viderit, refert: seu ira, seu odio, seu superbia intita ingenio, nullam eum vocem emisisse. Sexto ubi, quid vellet parens, quidve præciperet tacitis ambagibus, patuit; primores civitatis, criminando alios apud populum, alios suapse invidia opportunos interemit, multi palam; quidam, in quibus minùs speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. Patuit quibusdam volentibus fuga, aut in exilium acti sunt, absentiumque bona juxta atque interemptorum divisa fuere. Largitionis inde prædæque & privati dulcedine commodi, sensus malorum publicorum adimi; donec orba consilio auxilioque Gabina res, regi Romano sine ulla dimicatione in manum traditur.

LV. Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Æquorum gente fecit: fœdus cum Tuscis renovavit. Inde ad negotia urbana animum convertit, quorum erat primum, ut Jovis templum in monte Tarpejo, monumentum regni sui nominisque, relinqueret: Tarquinios reges ambos, patrem vovisse, filium perfecisse. Et ut libera à ceteris religionibus area esset tota Jovis templique ejus, quod inædificaretur; exaugurare fana sacellaque statuit: quæ aliquot ibi à Tatio rege primùm in ipso discrimine adversus Romulum pugnæ vota, consecrata, inauguratáque postea fuerant. Inter principia condendi hujus operis, movisse numen ad indicandam tanti imperii molem traditur Deos: nam quum omnium sacellorum exaugurationes admitterent aves, in Termini fano non addixere. idque omen auguriumque ita acceptum est, non motam

Termini ſedem; unumque eum Deorum non evocatum ſacratis ſibi finibus, firma ſtabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auſpicio accepto, ſecutum aliud magnitudinem imperii portendens prodigium eſt. caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuiſſe. Quæ viſa ſpecies, haud per ambages, arcem eam imperii caputque rerum fore portendebat. idque ita cecinere vates, quique in urbe erant, quoſque ad eam rem conſultandam ex Etruria acciverant. Augebatur ad impenſas regis animus. Itaque Pometinæ manubiæ, quæ perducendo ad culmen operi deſtinatæ erant, vix in fundamenta ſuppeditavere. eò magis Fabio, præterquam quod antiquior eſt, crediderim, quadraginta ea ſola talenta fuiſſe; quam Piſoni, qui quadraginta millia pondo argenti ſeposita in eam rem ſcribit: ſummam pecuniæ, neque ex unius tum urbis præda ſperandam; & nullius, ne horum quidem magnificentiæ operum fundamenta non exſuperaturam.

LVI. Intentus perficiendo templo, fabris undique ex Etruria aceitis, non pecunia ſolum ad id publica eſt uſus, ſed operis etiam ex plebe. qui quum haud parvus & ipſe militiæ adderetur labor, minùs tamen plebs gravabatur, ſe templa Deum exædificare manibus ſuis: quæ poſthac & ad alia, ut ſpecie minora, ſic laboris aliquantò majoris, traducebatur opera; foros in circo faciendos, cloacamque maximam receptaculum omnium purgamentorum urbis ſub terram agendam. quibus duobus operibus vix nova hæc magnificentia quicquam adæquare potuit. His laboribus exercita plebe, quia & urbi multitudinem, ubi uſus non eſſet, oneri

oneri rebatur esse, & colonis mittendis occupari latius imperii fines volebat; Signiam Circejosque colonos misit, præsidia urbi futura terra marique. Hæc agenti, portentum terribile visum, anguis ex columna lignea elapsus, quum terrorem fugamque in regiam fecisset, ipsius regis non tam subito pavore perculit pectus, quam anxiis implevit curis. Itaque quum ad publica prodigia Etrusci tantùm vates adhiberentur, hoc velut domestico exterritus visu, Delphos ad maximè inclytum in terris oraculum mittere statuit. neque responsa sortium ulli alii committere ausus, duos filios, per ignotas ea tempestate terras, ignotiora maria, in Græciam misit. Titus & Aruns profecti, comes his additus L. Junius Brutus, Tarquinia sorore regia natus; juvenis longè alius ingenio, quam cujus simulationem induerat. Is quum primores civitatis, in quibus fratrem suum, ab avunculo interfectum audisset, neque in animo suo quicquam regi timendum, neque in fortuna concupiscendum relinquere statuit; contemptu tutus esse, ubi in jure parum præsidii esset. Ergo ex industria factus ad imitationem stultitiæ, quum se suaque prædæ esse regi fineret, Bruti quoque haud abnuit cognomen: ut sub ejus obtentu cognominis, liberator ille populi Romani animus, latens opperiretur tempora sua. Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium verius quam comes, aureum baculum, inclusum corneo cavato ad id baculo, tulisse donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii sui. Quo postquam ventum est, perfectis patris mandatis, cupido incessit animos juvenum sciscitandi, ad quem eorum Regnum Romanum esset venturum.

rum. Ex infimo ſpecu vocem redditam ferunt: *Imperium ſummum Romæ habebit, qui veſtrum primus, o juvenes, oſculum matri tulerit.* Tarquinii, ut Sextus, qui Romæ relictus fuerat, ignarus reſponſi, experſque imperii eſſet, rem ſumma ope taceri jubent: ipſi inter ſe, uter prior, quum Romam rediſſet, matri oſculum daret, ſorti permittunt. Brutus aliò ratus ſpectare Pythicam vocem, velut ſi prolapſus cecidiſſet, terram oſculo contigit: ſcilicet quod ea communis mater omnium mortalium eſſet. Reditum inde Romam, ubi adverſus Rutulos bellum ſumma vi parabatur.

LVII. Ardeam Rutuli habebant, gens ut in ea regione, atque in ea ætate, divitiis præpollens. eaque ipſa cauſſa belli fuit, quod rex Romanus tum ipſe ditari, exhauſtus magnificentia publicorum operum, tum præda delinire populariam animos ſtudebat; præter aliam ſuperbiam regno infeſtos etiam, quod ſe in fabrorum miniſteriis, ac ſervili tamdiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res eſt, ſi primo impetu capi Ardea poſſet. ubi id parum proceſſit, obſidione munitionibuſque coepti premi hoſtes. In iis ſtativis, ut fit longo magis quam acri bello, ſatis liberi commeatus erant: primoribus tamen magis, quam militibus, Regii quidem juvenes interdum otium conviviis comeſſationibuſque inter ſe terebant. Forte potantibus his apud Sextum Tarquinium, ubi & Collatinus coenabat Tarquinius Egerii filius, incidit de uxoribus mentio: ſuam quiſque laudare miris modis. inde certamine accenſo, Collatinus negat *verbis opus eſſe, paucis id quidem horis poſſe ſciri, quantum ceteris præſtet Lucretia ſua. Quin, ſi vigor ju-*

juventa inest, conscendimus equos, invisimusque præsentes nostrarum ingenia? Id cuique spectatissimam sit, quod nec opinato viri adventu occurreris oculis. Incalucrant vino. age sane, omnes citatis equis advolant Romam. Quo quum primis se intendentibus tenebris pervenissent, pergunt inde Collatiam: ubi Lucretiam, haudquaquam ut regias nurus, quas in convivio luxuque cum æqualibus viderant tempus terentes, sed nocte sera deditam lanæ inter lucubrantes ancillas in medio ædium sedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. adveniens vir Tarquiniique excepti benignè. victor maritus comiter invitat regios juvenes. Ibi Sextum Tarquinium mala libido Lucretiæ per vim stuprandæ capit. tum forma, tum spectata castitas incitat. Et tum quidem ab nocturno juvenili ludo in castra redeunt.

LVIII. Paucis interjectis diebus, Sextus Tarquinius insscio Collatino cum comite uno Collatiam venit. ubi exceptus benignè ab ignaris consilii, quum post cœnam in hospitale cubiculum deductus esset; amore ardens, postquam satis omnia tuta circa, sopitique omnes videbantur, stricto gladio ad dormientem Lucretiam venit: sinistraque manu mulieris pectore oppresso, *Tace Lucretia*, inquit, *Sextus Tarquinius sum. ferrum in manu est: moriere, si emiseris vocem.* Quum pavida è somno mulier nullam opem, prope mortem imminentem, videret; tum Tarquinius fateri amorem, orare, miscere precibus minas, versare in omnes partes muliebrem animum. ubi obstinatam videbat, & ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus: cum mortua jugulatum

ſervum nudum poſiturum ait, ut in ſordido adulterio necata dicatur. Quo terrore quum vicifſet obſtinatam pudicitiam velut victrix libido, protectuſque inde Tarquinius ferox expugnato decore muliebri eſſet; Lucretia mœſta tanto malo nuncium Romam eundem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum ſingulis fidelibus amicis veniant: ita facto maturatoque opus eſſe; rem atrocem incidiſſe. Sp. Lucretius cum P. Valerio Volesi filio, Collatinus cum L. Junio Bruto venit: cum quo forte Romam rediens, ab nuncio uxoris erat conventus. Lucretiam ſedentem mœſtam in cubiculo inveniunt. adventu ſuorum lacrimæ obortæ. quærentique viro *Satin ſalve? minime*, inquit: *quid enim ſalvi eſt mulieri amiſſa pudicitia? Veſtigia viri alieni, Collatine, in lecto ſunt tuo. Ceterum corpus eſt tantum violatum, animus inſons. mors teſtis erit. Sed date dextras fidemque, haud impune adultero fore. Sextus eſt Tarquinius, qui hoſtis pro hoſpite priore nocte vi armatus mihi ſibique, ſi vos viri eſtis, peſtiferum hinc abſtulit gaudium.* Dant ordine omnes fidem: conſolantur ægram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti. mentem peccare, non corpus: & unde conſilium abfuerit, culpam abeſſe. *Vos*, inquit, *videritis quid illi debeatur: ego me, etſi peccato abſolvo, ſupplicio non libero. nec ulla deinde impudica Lucretiæ exemplo vivet.* Cultrum, quem ſub veſte abditum habebat, cum in corde defigit: prolapſaque in vulnus, moribunda cecidit. Conclamant vir paterque.

LIX. Brutus, illis luctu occupatis, cultrum, ex vulnere Lucretiæ extractum, manantem cruore

præ

præ ſe tenens, *Per hunc*, inquit, *caſtiſſimum ante regiam injuriam ſanguinem juro, voſque Dii teſtes facio, me L. Tarquinium Superbum, cum ſceleratâ conjuge & omni liberorum ſtirpe, ferro, igni, quacunque deinde vi poſſim, exſequuturum: nec illos, nec alium quenquam regnare Romæ paſſurum.* Cultrum deinde Collatino tradit; inde Lucretio ac Valerio, ſtupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium. Ut præceptum erat, jurant: totique ab luctu verſi in iram, Brutum jam inde ad expugnandum regnum vocantem ſequuntur ducem. Elatum domo Lucretiæ corpus in forum deferunt, concientque miraculo, ut fit, rei novæ atque indignitate homines. pro ſe quiſque ſcelus regium ac vim queruntur. Movet tum patris mœſtitia, tum Brutus, caſtigator lacrimarum atque inertium querelarum, actorque, quod viros, quod Romanos deceret, arma capiendi adverſus hoſtilia auſos. Ferociſſimus quiſque juvenum cum armis voluntarius adeſt. ſequitur & cetera juventus. Inde pari præſidio relicto Collatiæ ad portas, cuſtodibuſque datis, ne quis eum motum regibus nunciaret; ceteri armati duce Bruto Romam profecti. Ubi eò ventum eſt, quacunque incedit armata multitudo, pavorem ac tumultum facit. rurſus ubi antelre primores civitatis vident, quicquid ſit, haud temere eſſe rentur. Nec minorem motum animorum Romæ tam atrox res facit, quam Collatiæ fecerat. Ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur. Quo ſimul ventum eſt, præco ad tribunum Celerum, in quo tum magiſtratu forte Brutus erat, populum advocavit. Ibi orario habita, nequaquam ejus pectoris ingeniique quod ſimulatum ad eam diem

diem fuerat, de vi ac libidine Sexti Tarquinii, de stupro infando Lucretiæ & miserabili cæde, de orbitate Tricipitini, cui morte filiæ causſa mortis indignior ac miserabilior esset. addita superbia ipsius regis, miseriæque & labores plebis in fossas cloacasque exhauriendas demersæ. Romanos homines, victores omnium circa populorum, opifices ac lapicidas pro bellatoribus factos. Indigna Servii Tullii regis memorata cædes, & invecta corpori patris nefando vehiculo filia: invocatique ultores parentum Dii. His atrocioribusque, credo, aliis, quæ præsens rerum indignitas haudquaquam relatu scriptoribus facilia subjicit, memoratis, incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exsulesque esse juberet L. Tarquinium cum conjuge ac liberis. Ipse junioribus, qui ultro nomina dabant, lectis armatisque, ad concitandum inde adversus regem exercitum Ardeam in castra est profectus: imperium in urbe Lucretio, præfecto urbis jam ante ab rege instituto, reliquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit: exsecrantibus, quacunque incedebat, invocantibusque parentum furias viris mulieribusque.

LX. Harum rerum nuncIis in castra perlatis; quum re nova trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus (senserat enim adventum) ne obvius fieret: eodemque fere tempore diversis itineribus Brutus Ardeam, Tarquinius Romam venerunt. Tarquinio clausæ portæ, exsiliumque indictum: liberatorem urbis læta castra accepere; exactique inde liberi regis. Duo patrem secuti sunt, qui exsulatum Cære in Etruscos ierunt. Sextus Tarquinius Gabios, tanquam in

in ſuum regnum profectus, ab ultoribus veterum ſimultatum, quas ſibi ipſe cædibus rapiniſque conciverat, eſt interfectus. L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinque & viginti. Regnatum Romæ ab urbe condita ad liberatam annos ducentos quadraginta quatuor. Duo conſules inde comitiis centuriatis à præfecto urbis ex commentariis Servii Tullii creati ſunt; L. Junius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus.

LIBER II.

EPITOME.

I. *Brutus jurejurando populum adſtrinxit, neminem regnare Romæ paſſurum:* II. *Tarquinium Collatinum collegam ſuum, propter affinitatem Tarquiniorum ſuſpectum, coëgit conſulatu ſe abdicare, & civitate cedere.* V. *Bona regum diripi juſſit: agrum Marti conſecravit; qui Campus Martius nominatus eſt. adoleſcentes nobiles, in quibus ſuos quoque & ſororis filios, quia conjuraverant de recipiendis regibus, ſecuri percuſſit. ſervo indici, cui Vindicius nomen fuit, libertatem dedit: ex cujus nomine vindicta eſt appellata.* VI. *Quum adverſus reges, qui, contractis Vejentium, & Tarquinienſium copiis, bellum intulerant, exercitum duxiſſet, in acie eum Arunte filio Superbi commortuus eſt: eumque matrona annum luxerunt.* VII. VIII. *P. Valerius conſul legem de provoca-*

provocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum est. IX, X. *Porsena Rex Clusinorum, bello pro Tarquiniis suscepto, quum ad Janiculum venisset, ne Tiberim transiret, virtute Coclitis Horatii prohibitus est: qui, dum alii pontem sublicium rescindunt, solus Etruscos sustinuit: &, ponte rupto, armatus se in flumen misit; & ad suos tranavit.* XII. *Alterum accessit virtutis exemplum à Mucio: qui, quum ad feriendum Porsenam castra hostium intrâsset, occiso scriba, quem regem esse putabat, comprehensus, impositam altaribus manum, in quibus sacrificatum erat, exuri passus est: dixitque tales trecentos esse conjuratos in mortem ipsius regis. quorum admiratione coactus Porsena pacis conditiones ferre, bellum omisit, acceptis obsidibus.* XIII. *Ex quibus virgo una Cloelia deceptis custodibus per Tiberim ad suos tranavit: & quum reddita esset Porsenæ, honorificè rentissa, equestrique statua donata est.* XIV. *Etrusci à Latinis fusi.* XV. *Legati de Rege reducendo re infectâ abeunt.* XVI. *Ap. Claudius ex Sabinis Romam transfugit: ob hoc Claudia tribus adjecta est. Numerus tribuum ampliatus est, ut essent viginti una.* XVII. *Pometia Diruta est.* XVIII. *Dictator primò Creatus est, T. Lartius; Spurius Cassius Magister Equitum.* XIX, XX. *Adversus Tarquinium Superbum, cum Latinorum exercitu bellum inferentem, A. Postumius dictator prosperè pugnavit apud lacum Regillum.* XXIII, &c. *Plebs, quum propter nexos ob æs alienum Sacrum in montem secessisset, consilio Menenii Agrippæ à seditione revocata est. Idem Agrippa quum decessisset, propter paupertatem publico impendio elatus est.* XXXIII. *Tribuni plebis quinque creati sunt. Oppidum*

pidum Volſcorum Corioli captum eſt virtute & opera C. Marcii, qui ob hoc Coriolanus vocatus eſt. XXXIV. *Fames cogit Rom. Siciliam uſque frumentum quærere.* XXXV. *Coriolanus quod ſuaſiſſet Patrum jura recuperanda in exilium pellitur.* XXXVI. *Tib. Atinius, vir de plebe, quum in viſu admonitus eſſet, ut de quibuſdam religionibus ad ſenatum perferret, & neglexiſſet, amiſſo filio, debilis factus, poſtquam delatus ad ſenatum lectica eadem illa indicaverat, uſu pedum recepto, domum reverſus eſt.* XXXVII, XXXVIII. *Autore Attio Tullo Volſci à Ludis abiguntur; Eumque ob Contumeliam ad Bellum incitantur.* XXXIX, XL. *Quum C. Marcius Coriolanus, qui in exſilium erat pulſus, dux Volſcorum factus, exercitum hoſtium urbi Romæ admoviſſet; & miſſi ad eum primum legati, poſtea ſacerdotes fruſtra deprecati eſſent, ne bellum patriæ inferret: Veturia mater & Volumnia uxor impetraverunt ab eo, ut recederet.* XLI. *Lex agraria primum lata eſt. Sp. Caſſius conſularis regni crimine damnatus eſt, necatuſque.* XLII. *Oppia virgo Veſtalis ob inceſtum viva deſoſſa eſt.* XLIII, &c. *Ab Æquis & Vejentibus arma ſumpta, diſcordiâ domi flagrante.* XLVI, &c. *Quum vicini hoſtes Vejentes, incommodi magis, quam graves eſſent, familia Fabiorum id bellum gerendum depoposcit; miſitque in id trecentos ſex armatos; qui ad Cremeram ad unum ab hoſtibus cæſi ſunt, uno impubere domi relicto.* LVIII, LIX. *Appius Claudius conſul, quum adverſus Volſcos contumacia exercitus male pugnatum eſſet, decimum quemque militum fuſte percuſſit.* LX, &c. *Res præterea adverſum Volſcos, & Æquos, & Vejentes, & ſeditiones inter Patres plebemque continet.*

I. Liberi

I. iberi jam hinc populi Romani res, pace belloque geſtas, annuos magiſtratus, imperiaque legum potentiora quam hominum peragam. Quæ libertas ut lætior eſſet, proximi regis ſuperbia fecerat. nam priores ita regnârunt, ut haud immeritò omnes deinceps conditores partium cœptæ urbis, quas novas ipſi ſedes ab ſe auctæ multitudini addiderunt, numerentur: neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ Superbo exacto rege meruit, peſſimo publico id facturus fuerit, ſi libertatis immaturæ cupidine priorum regum alicui regnum extorſiſſet. Quid enim futurum fuit, ſi illa paſtorum convenarumque plebs transfuga ex ſuis populis, ſub tutela inviolati templi, aut libertatem, aut certè impunitatem adepta, ſoluta regio metu, agitari cœpta eſſet tribuniciis procellis? & in aliena urbe cum patribus ferere certamina, priuſquam pignora conjugum ac liberorum, caritaſque ipſius ſoli, cui longo tempore aſſueſcitur, animos eorum conſociâſſet? Diſſipatæ res nondum adultæ diſcordia forent: quas fovit tranquilla moderatio imperii, eoque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis jam viribus ferre poſſent. Libertatis autem originem inde magis, quia annuum imperium conſulare factum eſt, quam quod dimidiatum quicquam ſit ex regia poteſtate, numeres. Omnia jura, omnia inſignia primi conſules tenuere. id modò cautum eſt, ne, ſi ambo faſces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior, concedente collega, faſces habuit: qui non acrior vindex

Ante Chr. 507. V. C. 245.

dex libertatis fuerat, quam deinde cuſtos fuit. Omnium primum avidum novæ libertatis populum, ne poſtmodum flecti precibus aut donis regiis poſſet, jurejurando adegit, neminem Romæ paſſurus regnare. Deinde quo plus virium in ſenatu frequentia etiam ordinis faceret, cædibus regis deminutum Patrum numerum, primoribus equeſtris gradus lectis, ad trecentorum ſummam explevit. traditumque inde fertur, ut in ſenatum vocarentur, qui patres, quique conſcripti eſſent, conſcriptos videlicet in novum ſenatum appellabant lectos. Id mirum quantum profuit ad concordiam civitatis, jungendoſque Patribus plebis animos.

II. Rerum deinde divinarum habita cura. & quia quædam publica ſacra per ipſos reges factitata erant, ne ubiubi regum deſiderium eſſet, regem ſacrificulum creant. Id ſacerdotium pontifici ſubjecere; ne additus nomini honos aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura, officeret. ac neſcio an, nimis undique eam minimis quoque rebus muniendo, modum exceſſerint: conſulis enim alterius, quum nihil aliud offenderit, nomen inviſum civitati fuit. *Nimium Tarquinios regno aſſuéſſe. initium à Priſco factum. Regnâſſe deinde Servium Tullium, ne intervallo quidem facto, oblitum tanquam alieni regni Superbum Tarquinium, velut hereditatem gentis ſcelere ac vi repetiſſe. Pulſo Superbo, penes Collatinum imperium eſſe. Neſcire Tarquinios privatos vivere. non placere nomen. periculoſum libertati eſſe.* Hic primo ſenſim tentantium animos ſermo per totam civitatem eſt datus, ſollicitamque ſuſpicione plebem Brutus ad concionem vocat. Ibi omnium primum jusjurandum populi recitat: *Neminem regnare paſſuros, nec eſſe Romæ unde periculum*

riculum libertati foret. Id summa ope tuendum esse: neque ullam rem, quæ eo pertineat, contemnendam. Invitum se dicere hominis caussa: nec dicturum fuisse, ni caritas reipubl. vinceret. Non credere populum Romanum, solidam libertatem recuperatam esse. Regium genus, regium nomen, non solum in civitate, sed etiam in imperio esse. Id officere, id obstare libertati. Hunc tu, inquit, *tua voluntate, L. Tarquini, removè metum. Meminimus, fatemur, ejecisti reges. Absolve beneficium tuum. Aufer hinc regium nomen. Res tuas tibi non solum reddent cives tui, auctore me: sed, si quid deest, munificè augebunt. Amicus ubi. exonera civitatem vano forsitan metu. Ita persuasum est animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum.* Consuli primo tam novæ rei ac subitæ admiratio incluserat vocem. Dicere deinde incipientem primores civitatis circumsistunt, eadem multis precibus orant. et ceteri quidem movebant minùs. Postquam Sp. Lucretius major ætate ac dignitate, socer præterea ipsius, agere variè, rogando alternis suadendoque, cœpit, ut vinci se consensu civitatis pateretur; timens consul, ne postmodum privato sibi eadem illa cum bonorum amissione, additaque alia insuper ignominia, acciderent, abdicavit se consulatu: rebusque suis omnibus Lavinium translatis, civitate cessit. Brutus ex senatusconsulto ad populum tulit, ut omnes Tarquiniæ gentis exsules essent: collegam sibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo adjutore reges ejecerat.

III. Quum haud cuiquam in dubio esset, bellum ab Tarquiniis imminere: id quidem spe omnium serius fuit. cæterùm, id quod non timebant,

per

per dolum ac proditionem prope libertas amissa est. Erant in Romana juventute adolescentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regno libido solutior fuerat, æquales sodalesque adolescentium Tarquiniorum, assueti more regio vivere. Eam tum æquato jure omnium licentiam quærentes, libertatem aliorum in suam vertisse servitutem inter se conquerebantur: *Regem hominem esse, à quo impetres, ubi jus, ubi injuria opus sit: esse gratiæ locum, esse beneficio; & irasci & ignoscere posse: inter amicum atque inimicum discrimen nosse. Legem, rem surdam, inexorabilem esse, salubriorem melioremque inopi quam potenti: nihil laxamenti aut veniæ habere, si modum excesseris, periculosum esse, in tot humanis erroribus sola innocentia vivere.* Ita, jam sua sponte ægris animis, legati ab regibus supervenium, sine mentione reditus, bona tantum repetentes. Eorum verba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consultatio tenuit: ne non reddita, belli causa; reddita, belli materia & adjumentum essent. Interim legati alii alia moliri, aperte bona repetentes, clam recuperandi regni consilia struere. &c, tanquam ad id, quod agi videbatur, ambientes, nobilium adolescentium animos pertentant. à quibus placidè oratio accepta est, his literas ab Tarquiniis reddunt: & de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquuntur.

IV. Vitelliis Aquilliisque fratribus primò commissa res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat. jamque ex eo matrimonio adolescentes erant liberi, Titus Tiberiusque: eos quoque in societatem consilii avunculi assumunt. præterea & nobiles aliquot adolescentes conscii assumpti, quorum

rum vetuſtate memoria abiit. Interim quum in ſenatu viciſſet ſententia, quæ cenſebat reddenda bona; eamque ipſam cauſſam moræ in urbe haberent legati, quod ſpatium ad vehicula comparanda à conſulibus ſumpſiſſent, quibus regum aſportarent res: omne id tempus cum conjuratis conſultando abſumunt; evincuntque inſtando, ut literæ ſibi ad Tarquinios darentur: nam aliter qui credituros eos, non vana ab legatis ſuper rebus tantis afferri? Datæ literæ, ut pignus fidei eſſent, manifeſtum facinus fecerunt. Nam quum, pridie quam legati ad Tarquinios proficiſcerentur, & cœnatum forte apud Vitellios eſſet, conjuratique ibi, remotis arbitris, multa inter ſe, de novo, ut fit, conſilio egiſſent; ſermonem eorum ex ſervis unus excepit, qui jam antea id ſenſerat agi: ſed eam occaſionem, ut literæ legatis darentur, quæ deprehenſæ rem coarguere poſſent, expectabat. poſtquam datas ſenſit, rem ad conſules detulit. Conſules, ad deprehendendos legatos conjuratoſque profecti domo, ſine tumultu rem omnem oppreſſere: literarum in primis habita cura, ne interciderent. proditoribus extemplo in vincula conjectis, de legatis paullulum addubitatum eſt: & quanquam viſi ſunt commiſiſſe, ut hoſtium loco eſſent, jus tamen gentium valuit.

V. De bonis regiis, quæ reddi ante cenſuerant, res integra refertur ad Patres. illi victi ira, vetuere reddi, vetuere in publicum redigi. Diripienda plebi ſunt data; ut, contacta regia præda, ſpem in perpetuum cum his pacis amitteret. Ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, conſecratus Marti, Martius deinde campus fuit. Forte ibi tum ſeges ſurris dicitur fuiſſe matura meſſi.

messi. quem campi fructum quia religiosum erat consumere, defectam cum stramento segetem magna vis hominum simul immissa corbibus fudere in Tiberim, tenui fluentem aqua, ut mediis caloribus solet. ita in vadis hæsitantis frumenti acervos sedisse illitos limo: insulam inde paullatim, & alia, quæ fert temere flumen, eodem invectis, factam. postea credo additas moles, manuque adjutum, ut tam eminens area, firmaque templis quoque ac porticibus sustinendis esset. Direptis bonis regum, damnati proditores, sumptumque supplicium: conspectiùs eò, quòd pœnæ capiendæ ministerium patri de liberis consulatus imposuit; & qui spectator erat amovendus, eum ipsum fortuna exactorem supplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi juvenes. sed à ceteris, velut ab ignotis capitibus, consulis liberi omnium in se averterant oculos: miserebatque non pœnæ magis homines quam sceleris, quo pœnam meriti essent; illos eo potissimum anno, patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Junia, Patres, plebem, quicquid Deorum hominumque Romanorum esset, induxisse in animum, ut Superbo quondam regi, tum infesto exsuli proderent. Consules in sedem processere suam; missique lictores ad sumendum supplicium, nudatos virgis cædunt, securique feriunt: quum inter omne tempus pater, vultusque & os ejus, spectaculo esset; eminente animo patrio inter publicæ pœnæ ministerium. Secundum pœnam nocentium, ut in utramque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset, præmium indici, pecunia ex ærario, libertas & civitas data. Ille primum dicitur vindicta liberatus. quidam vindictæ quoque nomen tractum

tractum ab illo putant; Vindicio ipſi nomen fuiſſe. Poſt illum obſervatum, ut, qui ita liberati eſſent, in civitatem accepti viderentur.

VI. His, ſicut acta erant, nunciatis, furentem Tarquinius non dolore ſolùm tantæ ad irritum cadentis ſpei, ſed etiam odio iraque, poſtquam dolo viam obſeptam vidit, bellum apertè moliendum ratus: circumire ſupplex Etruriæ urbes; orare maximè Vejentes Tarquinienſeſque, *ne ſe ortum, ejuſdem ſanguinis, exterrem, egentem, ex tanto modò regno cum liberis adoleſcentibus ante oculos ſuos perire ſinerent. Alios peregre in regnum Romanum accitos: ſe regem augentem bello Rom. imperium, à proximis ſcelerata conjuratione pulſum: eos inter ſe, quia nemo unus ſatis dignus regno viſus ſit, partes regni rapuiſſe; bona ſua diripienda populo dediſſe, ne quis expers ſceleris eſſet. Patrium ſe regnumque ſuum repetere, & perſequi ingratos civus velle. Ferrent opem, adjuvarent, ſuas quoque veteres injurias ultum irent. toties caſas legiones, agrum ademptum.* Hæc moverunt Vejentes: ac pro ſe quiſque, Romano ſaltem duce ignominiæ demendas, belloque amiſſa repetenda, minacitèr fremunt. Tarquinienſes nomen ac cognatio movet. pulchrum videbatur ſuos Romæ regnare. Ita duo duarum civitatum exercitus, ad repetendum regnum, belloque perſequendos Romanos, ſecuti Tarquinium. Poſtquam in agrum Romanum ventum eſt, obviam hoſti conſules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit: Brutus ad explorandum cum equitatu anteceſſit. Eodem modo primus eques hoſtium agminis fuit. Præerat Arruns Tarquinius filius regis: rex ipſe cum legionibus ſequebatur. Arruns, ubi ex lictoribus procul

con-

consulem esse; deinde jam propius, ac certius facie quoque Brutum cognovit: inflammatus ira, *Ille ipse vir*, inquit, *qui nos extorres expulit patria, Ipse en ille, nostris decoratus insignibus, magnificè vectit. Dii regum ultores adeste.* Concitat calcaribus equum, atque in ipsum infestus consulem dirigit. Sensit in se iri Brutus. Decorum erat tum ipsis capessere pugnam ducibus: avidè itaque se certamini offert, adeoque infestis animis concurrerunt, neuter, dum hostem vulneraret, sui protegendi corporis memor, ut, contrario ictu per parmam uterque transfixus, duabus hærentes hastis moribundi ex equis lapsi sint. simul & cetera equestris pugna cœpit: neque ita multo post & pedites superveniunt. Ibi varia victoria, & velut æquo Marte pugnatum est. dextra utrinque cornua vicere, læva superata. Vejentes, vinci ab Romano milite assueri, fusi fugatique sunt. Tarquinienſis novus hostis non stetit solùm, sed etiam ab sua parte Romanum pepulit.

VII. Ita quum pugnatum esset, tantus terror Tarquinium atque Etruscos incessit; ut, omissa irrita re, nocte ambo exercitus, Vejens Tarquinienſisque, suas quisque abirent domos. Adjiciunt miracula huic pugnæ; silentio proximæ noctis ex silva Arsia ingentem editam vocem: Silvani vocem eam creditam: hæc dicta, *Uno plus Etruscorum cecidisse in acie, vincere bello Romanum.* Ita certè inde abiere Romani ut victores, Etrusci pro victis. Nam postquam illuxit, nec quisquam hostium in conspectu erat, P. Valerius Consul spolia legit: triumphansque inde Romam rediit: collegæ funus, quanto tum potuit apparatu, fecit. sed multo majus morti decus publica fuit mœstitia, eò

eò ante omnia insignis, quia matronæ annum, ut parentem, eum luxerunt: quod tam acer ultor violatæ pudicitiæ fuisset. Consuli deinde qui superfuerat, ut sunt mutabiles vulgi animi, ex favore, non invidia modo, sed suspicio etiam cum atroci crimine orta. Regnum eum affectare, fama ferebat: quia nec collegam subrogaverat in locum Bruti, & ædificabat in summa Velia. ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. Hæc dicta vulgo creditaque quum indignitate angerent consulis animum, vocato ad concilium populo, summissis fascibus in concionem ascendit. Gratum id multitudini spectaculum fuit; summissa sibi esse imperii insignia: confessionemque factam, populi quam consulis majestatem vimque majorem esse. Ubi audire jussi, consul laudare fortunam collegæ, *quod liberata patria in summo honore pro republica dimicans, matura gloria, nec dum se vertente in invidiam, mortem occubuisset. se superstitem gloriæ suæ ad crimen atque invidiam supereſſe: ex liberatore patriæ ad Aquillios Vitelliosque recidisse. Nunquamne ergo,* inquit, *ulla adeo à vobis spectata virtus erit, ut suspicione violari nequeat? Ego me illum acerrimum regum hostem, ipsum cupiditatis regni crimen subiturum timerem? Ego si in ipsa arce Capitolioque habitarem, metui me crederem posse à civibus meis? tam levi momento mea apud vos fama pendet? adeone est fundata leviter fides, ut ubi sim, quam qui sim, magis referat? Non obstabunt P. Valerii ædes libertati vestræ, Quirites: tuta erit vobis Velia. Deferam non in planum modo ædes, sed colli etiam subjiciam: ut vos supra suspectum me civem habitetis. In Velia ædificent, quibus melius quam P. Valerio creditur*

datur libertas. Delata confeſtim materia omnis infra Veliam : & ubi nunc Vicæpotæ eſt, domus in infimo clivo ædificata.

VIII. Latæ deinde leges, non ſolùm quæ regni ſuſpicione conſulem abſolverent, ſed quæ adeò in contrarium verterent, ut popularem etiam facerent: inde cognomen factum Publicolæ eſt. ante omnes de provocatione adverſus magiſtratus ad populum, ſacrandoque cum bonis capite ejus, qui regni occupandi conſilia iniſſet. Gratæ in vulgus leges fuere. quas quum ſolus pertuliſſet, ut ſua unius in his gratia eſſet; tum deinde comitia collegæ ſubrogando habuit. Creatus Sp. Lucretius Conſul, qui magno natu, non ſufficientibus jam viribus ad conſularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Suffectus in Lucretii locum M. Horatius Pulvillus. Apud quoſdam veteres auctores non invenio Lucretium conſulem : Bruto ſtatim Horatium ſuggerunt. credo, quia nulla geſta res inſignem fecerit conſulatum, memoria intercidiſſe. Nondum dedicata erat in Capitolio Jovis ædes. Valerius Horatiuſque Conſules ſortiti uter dedicaret. Horatio ſorte evenit. Publicola ad Vejentium bellum profectus. Ægriùs, quam dignum erat, tulere Valerii neceſſarii, dedicationem tam inclyti templi Horatio dari. id omnibus modis impedire conati, poſtquam alia fruſtra tentata erant, poſtem jam tenenti conſuli, fœdum inter precationem Deum nuncium incutiunt; mortuum ejus filium eſſe, funeſtaque familia dedicare eum templum non poſſe. Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit; nec traditur certum, nec interpretatio eſt facilis. Nihil aliud ad eum

nuncium à proposito aversus, quam ut cadaver efferri juberet, tenens postem, precationem peragit, & dedicat templum. Hæc post exactos reges domi militiæque gesta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius consules facti.

Ante Chr. 506. V. C. 248.

IX. Jam Tarquinii ad Lartem Porsenam Clusinum regem perfugerant. ibi miscendo consilium precesque, nunc orabant, ne se oriundos ex Etruscis, ejusdem sanguinis nominisque, egentes exsulare pateretur: nunc monebant etiam, *ne orientem morem pellendi reges insultum fineret. Satis libertatem ipsam habere dulcedinis. Nisi quanta vi civitates eam expetant, tanta regna reges defendant, æquari summa infimis. nihil excelsum, nihil quod supra cetera emineat, in civitatibus fore. Adesse finem regnis; rei inter Deos hominesque pulcherrimæ.* Porsena tum regem esse Romæ, tum Etruscæ gentis regem, amplum Tuscis ratus, Romam infesto exercitu venit. Non unquam alias ante tantus terror senatum invasit. adeò valida res tum Clusina erat, magnumque Porsenæ nomen. nec hostes modò timebant, sed suosmet ipsi cives, ne Romana plebs, metu perculsa, receptis in urbem regibus, vel cum servitute pacem acciperet. Multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab senatu data: annonæ in primis habita cura, & ad frumentum comparandum missi, alii in Volscos, alii Cumas. Salis quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat in publicum omni sumptu, ademptum privatis. Portoriis quoque & tributo plebe liberata, ut divites conferrent, qui oneri ferendo essent. pauperes satis stipendii pendere,

dere, si liberos educarent. Itaque hæc indulgentia Patrum, asperis postmodum rebus in obsidione ac fame, adeò concordem civitatem tenuit, ut regium nomen non summi magis quam infimi horrerent; nec quisquam unus malis artibus postea tam popularis esset, quàm tum bene imperando universus senatus fuit.

X. Quum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex agris demigrant: urbem ipsam sepiunt præsidiis. alia muris, alia Tiberi objecto videbantur tuta. Pons sublicius iter penè hostibus dedit: ni unus vir fuisset, Horatius Cocles, (id munimentum illo die fortuna urbis Romanæ habuit) qui positus fortè in statione pontis, quum captum repentino impetu Janiculum, atque inde citatos decurrere hostes vidisset, trepidamque turbam suorum arma ordinesque relinquere, reprehensans singulos, obsistens, obtestansque Deum & hominum fidem, testabatur: *nequicquam deserto præsidio eos fugere. Si transitum pontem à tergo reliquissent; jam plus hostium in Palatio Capitolioque, quàm in Janiculo fore. Itaque monere, prædicere, ut pontem ferro, igni, quacunque vi possent, interrumpant. Se impetum hostium, quantum corpore uno posset obsisti, excepturum.* Vadit inde in primum aditum pontis: insignisque inter conspecta cedentium pugnæ terga, obversis cominus ad inundum prœlium armis, ipso miraculo audaciæ obstupefecit hostes. duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Herminium, ambos claros genere factisque. Cum his primam periculi procellam, &c, quod tumultuosissimum pugnæ erat, parumper sustinuit. deinde eos quoque ipsos, exigua parte pontis relicta, revocan-

tibus qui rescindebant, cedere in tutum coëgit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum; nunc singulos provocare, nunc increpare omnes: *Servitia regum superborum, suæ libertatis immemores, alienam oppugnatum venire.* Cunctati aliquamdiu sunt, dum alius alium, ut prœlium incipiant, circumspectant. pudor deinde commovit aciem; &, clamore sublato, undique in unum hostem tela conjiciunt. Quæ quum in objecto cuncta scuto hæsissent, neque ille minus obstinatus ingenti pontem obtineret gradu; jam impetu conabantur detrudere virum, quum simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorum, alacritate perfecti operis sublatus, pavore subito impetum sustinuit. Tum Cocles, *Tiberine pater*, inquit, *te sancte precor, hæc arma & hunc militem propitio flumine accipias.* Ita sic armatus in Tiberim desiluit; multisque super incidentibus telis incolumis ad suos tranavit: rem ausus plus famæ habituram ad posteros, quàm fidei. Grata ergo tantam virtutem civitas fuit: statua in comitio posita; agri quantum uno die circumaravit, datum. Privata quoque inter publicos honores studia eminebant. nam in magna inopia pro domestici copiis unusquisque ei aliquid, fraudans se ipse victu suo, contulit.

XI. Porsena, primo conatu repulsus, consiliis ab oppugnanda urbe ad obsidendam versis, præsidio in Janiculo locato, ipse in plano ripisque Tiberis castra posuit: navibus undique accitis & ad custodiam, ne quid Romam frumenti subvehi sineret; & ut prædatum milites trans flumen per occasiones aliis atque aliis locis trajicerent. brevique adeo

deò infestum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cetera solùm ex agris, sed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quisquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiæ Etruscis, non metu magis quàm consilio concessum. namque Valerius consul, intentus in occasionem multos simul & effusos improviso adoriendi, in parvis rebus negligens ultor, gravem se ad majora vindicem servabat. Itaque, ut elicerent prædatores, edicit suis, postero die frequentes porta Esquilina, quæ aversissima ab hoste erat, expellerent pecus: scituros id hostes ratus, quòd in obsidione & fame servitia infida transfugerent. Et sciere perfugæ indicio: multoque plures, ut in spem universæ prædæ, flumen trajiciunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copiis ad secundum lapidem Gabina via occultum considere jubet: Sp. Lartium, cum expedita juventute, ad portam Collinam stare, donec hostis prætereat; deinde se objicere, ne sit ad flumen reditus. Consulum alter T. Lucretius porta Nævia cum aliquot manipulis militum egressus: ipse Valerius Cœlio monte cohortes delectas educit. hique primi apparuere hosti. Herminius, ubi tumultum sensit, concurrit ex insidiis: versisque in Valerium Etruscis, terga cædit. dextra lævaque, hinc à porta Collina, illinc ab Nævia redditus clamor. ita cæsi in medio prædatores, neque ad pugnam viribus pares, & ad fugam septis omnibus viis, finisque ille tam effusæ vagandi Etruscis fuit.

XII. Obsidio erat nihilo minus, & frumenti cum summa caritate inopia; sedendoque expugnaturum se urbem, spem Porsena habebat: quum

C. Mucius adoleſcens nobilis, cui indignum videbatur, populum Romanum ſervientem quum ſub regibus eſſet, nullo bello, nec ab hoſtibus ullis obſeſſum eſſe; liberum eundem populum ab iiſdem Etruſcis obſideri, quorum ſæpe exercitus fuderit: itaque magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primo ſua ſponte penetrare in hoſtium caſtra conſtituit. dein metuens, ne, ſi conſulum injuſſu &c ignaris omnibus iret, fortè deprehenſus à cuſtodibus Romanis retraheretur ut transfuga, fortuna tum urbis crimen affirmante, ſenatum adiit: *Tranſire Tiberim*, inquit, *Patres, & intrare, ſi poſſim, caſtra hoſtium volo: non præda, nec populationum invicem ultor. Majus, ſi Dii juvant, in animo eſt facinus.* Approbant Patres. abdito intra veſtem ferro proficiſcitur. Ubi eò venit, in confertiſſima turba prope regium tribunal conſtitit. Ibi quum ſtipendium fortè militibus daretur, & ſcriba cum rege ſedens pari fere ornatu multa ageret, eumque milites vulgò adirent; timens ſciſcitari uter Porſena eſſet, ne ignorando regem ſemet ipſe aperiret quis eſſet, quo temere traxit fortuna facinus, ſcribam pro rege obtruncat. Vadentem inde, qua per trepidam turbam cruento mucrone ſibi ipſe fecerat viam, quum, concurſu ad clamorem facto, comprehenſum regii ſatellites retraxiſſent ante tribunal regis; deſtitutus tum quoque inter tantas fortunæ minas, metuendus magis quàm metuens: *Romanus ſum*, inquit, *civis: C. Mucium vocant. hoſtis hoſtem occidere volui. nec ad mortem minus animi eſt, quàm fuit ad cædem. Et facere & pati fortia, Romanum eſt. Nec unus in te ego hos animos geſſi: longus poſt me ordo eſt*

idem

idem petentium decus. Proinde in hoc diſcrimen, ſi juvat, accingere, ut in ſingulas horas capite dimices tuo: ferrum hoſtemque in veſtibulo habeas regio. Hoc tibi juventus Romana indicimus bellum. Nullam aciem, nullum prœlium timueris. Uni tibi, & cum ſingulis, res erit. Quum rex, ſimul ira infenſus, periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus juberet, niſi expromeret propere, quas inſidiarum ſibi minas per ambages jaceret: *En tibi,* inquit, *ut ſentias quàm vilè corpus ſit iis qui magnam gloriam vident:* dextramque accenſo ad ſacrificium foculo injicit. quam quum velut alienato ab ſenſu torreret animo; prope attonitus miraculo Rex, quum ab ſede ſua proſiluiſſet, amoverique ab altaribus juvenem juſſiſſet: *Tu vero abi,* inquit, *in te magis quàm in me hoſtilia auſus. Juberem malle virtute eſſe, ſi pro mea patria iſta virtus ſtaret. Nunc jure belli liberum te, intactum, inviolatumque hinc dimitto.* Tum Mucius, quaſi remunerans meritum, *Quandoquidem,* inquit, *eſt apud te virtuti honos, ut beneficio tuleris à me, quod minis nequiſti; trecenti conjuravimus principes juventutis Romanæ, ut in te hac via graſſaremur. Mea prima ſors fuit. ceteri, ut cuique ceciderit primo, quoad te opportunum fortuna dederit, ſuo quiſque tempore aderunt.*

XIII. Mucium dimiſſum, cui poſtea Scævolæ à clade dextræ manus cognomen inditum, legati à Porſena Romam ſecuti ſunt. Adeò moverat eum & primi periculi caſus, quo nihil ſe præter errorem inſidiatoris texiſſet; & ſubeunda dimicatio toties quot conjurati ſupereſſent; ut pacis conditiones ultro ferret Romanis. Jactatum in conditi-

onibus nequicquam de Tarquiniis in regnum reſtituendis; magis quia id negare ipſe nequiverat Tarquiniis, quàm quòd negatum iri ſibi ab Romanis ignoraret. De agro Vejentibus reſtituendo impetratum: expreſſâque neceſſitas obſides dandi Romanis, ſi Janiculo præſidium deduci vellent. His conditionibus compoſita pace, exercitum ab Janiculo deduxit Porſena, & agro Romano exceſſit. Patres C. Mucio virtutis cauſſa trans Tiberim agrum dono dedere; quæ poſtea ſunt Mucia prata appellata. Ergo, ita honorata virtute, feminæ quoque ad publica decora excitatæ. Cloelia virgo, una ex obſidibus, quum caſtra Etruſcorum forte haud procul ripa Tiberis locata eſſent, fruſtrata cuſtodes, dux agminis virginum inter tela hoſtium Tiberim tranavit; ſoſpiteſque omnes Romam ad propinquos reſtituit. Quod ubi regi nunciatum eſt, primò incenſus ira, oratores Romam miſit ad Cloeliam obſidem deposcendam; alias haud magni facere: deinde in admirationem verſus, *Supra Coclites Mucioſque dicere id facinus eſſe*: & præ ſe ferre, *quemadmodum, ſi non dedatur obſes, pro rupto ſe fœdus habiturum; ſic deditam, inviolatam ad ſuos remiſſurum*. Utrimque conſtitit fides: & Romani pignus pacis ex fœdere reſtituerunt: & apud regem Etruſcum non tuta ſolùm, ſed honorata etiam virtus fuit: laudatamque virginem parte obſidum ſe donare dixit: ipſa quos vellet, legeret. Productis omnibus, elegiſſe impuberes dicitur quod & virginitati decorum, & conſenſui obſidum ipſorum probabile erat, eam ætatem potiſſimùm liberari ab hoſte, quæ maximè opportuna injuriæ eſſet. Pace redintegrata, Romani novam in femi-

na

ra virtutem novo genere honoris, ſtatua equeſtri, donavere. in ſumma Sacra via fuit poſita virgo inſidens equo.

XIV. Huic tam pacatæ profectioni ab urbe regis Etruſci abhorrens mos, traditus ab antiquis, uſque ad noſtram ætatem inter cetera ſolennia manet; bonis vendendis, bona Porſenæ regis vendendi. Cujus originem moris, neceſſe eſt aut inter bellum natam eſſe, neque omiſſam in pace: aut mitiore creviſſe principio, quàm hic præ ſe ferat titulos, bona hoſtiliter vendendi. Proximum vero ex eſt iis quæ traduntur: Porſenam deſcendentem ab Janiculo, caſtra opulenta, convecto ex propinquis ac fertilibus Etruriæ arvis commeatu, Romanis dono dediſſe; inopi tum urbe ab longinqua obſidione: ea deinde, ne populo immiſſo diriperentur hoſtiliter, veniſſe, bonaque Porſenæ appellata, gratiam muneris magis ſignificante titulo, quàm auctionem fortunæ regiæ, quæ ne in poteſtatem quidem populi Romani eſſet. Omiſſo Romano bello Porſena, ne fruſtra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Aruntem Ariciam oppugnatum mittit. Primò Aricinos res nec opinata perculerat, arceſſita deinde auxilia, & à Latinis populis & à Cumis, tantum ſpei fecere, ut acie decernere auderent. Prœlio inito, adeò concitato impetu ſe intulerant Etruſci, ut funderent ipſo incurſu Aricinos. Cumanæ cohortes, arte adverſus vim uſæ, declinavere paullulum; effuſèque prælatos hoſtes convertiſis ſignis ab tergo adortæ ſunt. Ita in medio prope jam victores cæſi Etruſci: pars perexigua, duce amiſſo, quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes.

ermes & fortuna & specie supplicum delati sunt, ibi benignè excepti, divisique in hospitia. Curatis vulneribus alii profecti domos, nuncii hospitalium beneficiorum. Multos Romæ hospitum urbisque caritas tenuit. his locus ad habitandum datus, quem deinde *Tuscum vicum* appellârunt.

Ante Chr. 505. *V. C.* 247. XV. P. Lucretius inde & P. Valerius Publicola tertiùm consules facti. Eo anno postremùm legati à Porsena de reducendo in regnum Tarquinio venerunt. quibus quum responsum esset, missurum ad regem senatum legatos; missi confestim honoratissimus quisque ex Patribus. *Non, quin breviter reddi responsum potuerit, non recipi reges, ideo potius delectos Patrum ad eum missos, quàm legatis ejus Romæ daretur responsum: sed ut in perpetuum monito ejus rei foret, neu in tantis mutuis beneficiis invicem animi sollicitarentur: quum ille peteret, quod contra libertatem populi Romani esset: Romani, nisi in perniciem suam faciles esse vellent, negarent, cui nihil negatum vellent. Non in regno populum Romanum, sed in libertate esse. ita induxisse in animum, hostibus potius, quàm regibus portas patefacere. Eam esse voluntatem omnium, ut, qui libertati exit in illa urbe finis, idem urbi sit. Proinde si salvum esse vellet Romam, ut patiatur liberam esse, orare.* Rex verecundia victus, *Quando id certum atque obstinatum est*, inquit, *neque ego obstandum, sæpius eadem nequicquam agendo: nec Tarquinios spe auxilii, quod nullum in me est, frustrabor. Alium hinc, seu bello opus est, seu quieto, exsilio quærant locum, ne quid meam vobiscum pacem distinent.* Dictis facta amicioa adjecit: obsidum

dum quod reliquum erat, reddidit: agrum Vejentem, fœdere ad Janiculum icto ademptum, restituit. Tarquinius, spe omni reditus incisa, exsulatum ad generum Mamilium Octavium Tusculum abiit. Romanis pax fida ita cum Porsena fuit.

XVI. Consules deinde M. Valerius, P. Postumius. Eo anno bene pugnatum cum Sabinis. consules triumpharunt. Majore inde molè Sabini bellum parabant. adversus eos, & ne quid simul ab Tusculo (unde etsi non apertum, suspectum tamen bellum erat) repentini periculi oriretur, P. Valerius quartùm, T. Lucretius iterum consules facti. Seditio inter belli pacisque auctores orta in Sabinis, aliquantum inde virium transtulit ad Romanos. namque Atta Clausus, cui postea Appio Claudio fuit Romæ nomen, cum pacis ipse auctor à turbatoribus belli premeretur, nec par factioni esset, ab Regillo magna clientium comitatus manu, Romam transfugit. His civitas data, agerque trans Anienem. vetus Claudia tribus, additis postea novis tribulibus qui ex eo venerant agro, appellata. Appius inter Patres lectus, haud ita multo post in principum dignationem pervenit. Consules, infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, quum ita vastatione, deinde prœlio afflixissent opes hostium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam redierunt. P. Valerius, omnium consensu princeps belli pacisque artibus, anno post, Agrippa Menenio, P. Postumio Consulibus, moritur, gloria ingenti, copiis familiaribus adeò exi-

Ante Chr. 503. V. C. 249.

Ante Chr. 502. V. C. 250.

Ante Chr. 501. V. C. 251.

exiguis, ut funeri sumptus deesset: de publico est elatus. Luxere matronæ ut Brutum. Eodem anno duæ coloniæ Latinæ, Pometia & Cora, ad Aurunacos deficiunt. cum Aurunci bellum intulerant: fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Aurunci cum bello Pometiam compulsum est. Nec magis post proelium, quàm in proelio, caedibus temperatum est. & caesi aliquanto plures erant quàm capti; & captos passim trucidaverunt. ne ab obsidibus quidem, qui ecce accepti numero erant, iram belli hostis abstinuit. Et hoc anno Romæ triumphatum.

Ante Chr. 500. V. C. 252.

XVII. Secuti consules Opiter Virginius & Sp. Cassius, Pometiam primò vi, deinde vineis aliisque operibus oppugnaverunt. in quos Aurunci magis jam inexpiabili odio, quàm spe aliqua, aut occasione coorti, quum plures igni quàm ferro armati excurrissent, caede incendioque cuncta complent: vineis incensis, multis hostium vulneratis & occisis, consulum quoque alterum (sed utrum, nomen auctores non adjiciunt) gravi vulnere ex equo dejectum prope interfecerunt. Romam inde malè gesta re reditum, inter multos saucios consul spe incerta vitæ relictus. Interjecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curandis supplendoque exercitui satis esset: tum ira majore belli, tum viribus etiam auctis Pometiæ arma illata. & quum vineis refectis, aliaque mole belli jam in eo esset, ut in muros evaderet miles, deditio est facta. ceterum nihilo minus fœdè dedita urbe, quàm si capta foret, Aurunci passim principes securi percussi,

cussi, suis corona venierunt coloni alii; oppidum dicutum, ager veniit. Consules magis ob iras graviter ultas, quàm ob magnitudinem perfecti belli, triumpharunt.

XVIII. Insequens annus Postumum Cominium & T. Lartium consules habuit. Eo anno Romæ, quum per ludos ab Sabinorum juventute per lasciviam scorta raperentur, concursu hominum rixa ac prope prœlium fuit: parvaque ex re ad rebellionem spectare res videbatur. Supra belli Latini metum id quoque accesserat, quod triginta jam conjurasse populos, concitante Octavio Mamilio, satis constabat. In hac tantarum exspectatione rerum sollicita civitate, dictatoris primum creandi mentio orta. sed nec quo anno, nec quibus consulibus, quia ex factione Tarquinia essent (id quoque enim traditur) parum creditum sit, nec quis primùm dictator creatus sit, satis constat. apud veterrimos tamen auctores T. Lartium dictatorem primum, Sp. Cassium magistrum equitum, creatos invenio. Consulares legere: ita lex jubebat, de dictatore creando lata. Eo magis adducor, ut credam Lartium, qui consularis erat, potius quàm Manium Valerium, M. filium, Volesi nepotem, qui nondum consul fuerat, moderatorem & magistrum consulibus appositum. qui, si maximè ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multo potius M. Valerium, spectatæ virtutis & consularem virum, legissent. Creato dictatore primùm Romæ, postquam præferri secures viderunt, magnus plebem metus incessit, ut intentiores essent ad dicto parendum. neque enim, ut in consulibus, qui

Ante Chr. 499. V. C. 253.

pari

pari potestate essent, alterius auxilium, neque provocatio erat; neque ullum usquam, nisi in cura parendi, auxilium. Sabinis etiam creatus Romae dictator (eo magis quòd propter se creatum crediderant) metum incussit. itaque legatos de pace mittunt: quibus orantibus dictatorem senatumque, ut veniam erroris hominibus adolescentibus darent; responsum, ignoscere adolescentibus posse, senibus non posse, qui bella ex bellis serarent. actum tamen est de pace: impetrataque foret, si, quòd impensae factum in bellum erat, praestare Sabini (id enim postulatum erat) in animum induxissent. Bellum indictum. tacitae inducie quietum annum tenuere.

XIX. Consulas Servius Sulpicius, Manius Tullius. nihil dignum memoria actum. T. Aebutius deinde & C. Vetusius. His consulibus Fidenae obsessae, Crustumeria capta, Praeneste ab Latinis ad Romanos descivit. nec ultra bellum Latinum, gliscens jam per aliquot annos, dilatum. A. Postumius dictator, T. Aebutius magister equitum magnis copiis peditum equitumque profecti ad lacum Regillum in agro Tusculano agmini hostium occurrerunt. & quia Tarquinios esse in exercitu Latinorum auditum est, sustineri ira non potuit, quin extemplo confligerent. Ergo etiam proelium aliquanto quàm cetera gravius atque atrocius fuit. non enim duces ad regendam modò consilio rem affuere, sed suismet ipsis corporibus dimicantes miscuere certamina. nec quisquam procerum ferme hac aut illac ex acie sine vulnere, praeter dictatorem Romanum, excessit. In Postumium, prima

V. C. 254.

V. C. 255.

main acie ſuos adhortantem inſtruentemque, Tarquinius Superbus, quanquam jam ætate & viribus erat gravior, equum infeſtus admiſit: ictuſque ab latere, concurſu ſuorum receptus in tutum eſt. Et ad alterum cornu Ælbutius magiſter equitum in Octavium Mamilium impetum dederat: nec fefellit veniens Tuſculanum ducem; contra quem & ille concitat equum. tantaque vis infeſtis venientium haſtis fuit, ut brachium Ælbutio trajectum ſit, Mamilio pectus percuſſum. Hunc quidem in ſecundam aciem Latini recepere. Ælbutius, quum ſaucio brachio tenere telum non poſſet, pugna exceſſit. Latinus dux, nihil deterritus vulnere, prœlium ciet: &, quia ſuos perculſos videbat, arceſſit cohortem exſulum Romanorum, cui L. Tarquinii filius præerat. ea quo majore pugnabat ira ob erepta bona, patriamque ademptam, pugnam parumper reſtituit.

XX. Referentibus jam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius, Publicolæ frater, conſpicatus ferocem juvenem Tarquinium oſtentantem ſe in prima exſulum acie, domeſtica etiam gloria accenſus, ut cujus familiæ decus ejecti reges erant, ejuſdem interfecti forent; ſubdit calcarja equo, & Tarquinium infeſto ſpiculo petit. Tarquinius retro in agmen ſuorum infenſo ceſſit hoſti. Valerium, temere invectum in exſulum aciem, ex tranſverſo quidam adortus tranſfigit: nec quicquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus, labentibus ſuper corpus armis, ad terram defluxit. Dictator Poſtumius, poſtquam cecidiſſe talem virum, exſules ferociter citato agmine invehi, ſuos perculſos cedere animadvertit; cohorti ſuæ, quam

quam delectam manum præsidii causſa circa ſe habebat, dat ſignum, ut, quem ſuorum fugientem viderint, pro hoſte habeant. ita metu ancipiti verſi à fuga Romani in hoſtem, & reſtituta acies. Collibrs dictatoris tum primùm prœlium iniit. integris corporibus animiſque feſſos adorti exſules cædunt. Ibi alia inter proceres coorta pugna. Imperator Latinus, ubi cohortem exſulum à dictatore Romano prope circumventam vidit, ex ſubſidiariis manipulos aliquot in primam aciem ſecum rapit. hos agmine venientes T. Herminius legatus conſpicatus, interque eos inſignem veſte armiſque Mamilium noſcitans, tanto vi majore, quàm paullo ante magiſter equitum, cum hoſtium duce prœlium iniit, ut & uno ictu tranſfixum per latus occiderit Mamilium, & ipſe inter ſpoliandum corpus hoſtis verſuto percuſſus, quum victor in caſtra eſſet relatus, inter primam curationem exſpiraverit. Tum ad equites dictator advolat, obteſtans, ut, feſſo jam pedite, deſcendant ex equis, & pugnam capeſſant. Dicto paruere: deſiliunt ex equis, provolant in primum, & pro antefignanis parmas objiciunt. Recipit extemplo animum pedeſtris acies, poſtquam juventutis proceres æquato genere pugnæ ſecum partem periculi ſuſtinentes vidit. Tum demum impulſi Latini, perculſaque inclinavit acies. Equitibus admoti equi, ut perſequi hoſtem poſſent. ſecuta & pedeſtris acies. Ibi nihil nec divinæ nec humanæ opis dictator prætermittens, ædem Caſtori voviſſe fertur: ac pronunciaſſe militi præmia, qui primus, qui ſecundus caſtra hoſtium intraſſet. tantuſque ardor fuit, ut eodem impetu, quo fudiſſent hoſtem, Romani caſtra ceperent. Hoc modo

do ad lacum Regillum pugnatum eſt. Dictator & magiſter equitum triumphantes in urbem rediere.

XXI. Triennio deinde nec certa pax nec bellum fuit. Conſules (*a*) Q. Cloelius & T. Lartius. Inde (*b*) A. Sempronius & M. Minutius. his conſulibus ædes Saturno dedicata: Saturnalia inſtitutus feſtus dies. (*c*) A. deinde Poſtumius & T. Virginius conſules facti. Hoc demum anno, ad Regillum lacum pugnatum, apud quoſdam invenio: A. Poſtumium, quia collega dubiæ fidei fuerit, ſe conſulatu abdicaſſe: dictatorem inde factum. Tanti erſores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magiſtratibus, ut nec qui conſules ſecundum quoſdam, nec quid quoque anno actum ſit, in tanta vetuſtate, non rerum modò, ſed etiam auctorum, digerere poſſis. (*d*) Ap. Claudius deinde & P. Servilius conſules facti. Inſignis hic annus eſt nuncio Tarquinii mortis. Mortuus eſt Cumis: quo ſe, poſt fractas opes Latinorum, ad Ariſtodemum tyrannum contulerat. Eo nuncio erecti Patres, erecta plebes: ſed Patribus nimis luxuriosa ea fuit lætitia: plebi, cui ad eam diem ſumma ope inſervitum erat, injuriæ à primoribus fieri cœpere. Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, ſuppleto numero colonorum iterum deducta eſt. Romæ tribus una & viginti factæ. Ædes Mercurii dedicata eſt Idibus Majis.

XXII. Cum Volſcorum gente, Latino bello, neque pax, neque bellum fuerat. nam & Volſci

(*a*) U. C. 256. (*b*) U. C. 257. (*c*) U. C. 258. (*d*) U. C. 259.

com-

comparaverant auxilia, quæ mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano esset: & maturavit Romanus, ne proelio uno cum Latino Volscoque contenderet. Hac ira consules in Volscum agrum legiones duxere. Volscos, consilii poenam non metuentes, nec opinata res perculit. Armorum immemores, obsides dant trecentos principum à Cora atque Pometia liberos. ita sine certamine inde abductæ legiones. Nec ita multo post Volscis levatis metu suum rediit ingenium: rursus occultum parant bellum; Hernicis in societatem armorum assumptis. Legatos quoque ad sollicitandum Latium passim dimittunt. Sed recens ad Regillum lacum accepta clades, Latinos ira odioque ejus, quicunque arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit. Comprehensos Volscos Romam duxere. Ibi traditi consulibus, indicatumque est, Volscos Hernicosque parare bellum Romanis. Relata re ad senatum, adeo fuit gratum Patribus, ut & captivorum sex millia Latinis remitterent: & de fœdere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magistratus rejicerent. Enimvero tum Latini gaudere facto: pacis auctores in ingenti gloria esse. Coronam auream Jovi donum in Capitolium mittunt. cum legatis donoque, qui captivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit. Pergunt domos eorum, apud quem quisque servierant: gratias agunt, liberaliter habiti cultique in calamitate sua. inde hospitia jungunt. Nunquam aliàs ante publicè privatimque Latinum nomen Romano imperio conjunctius fuit.

XXIII. Sed

XXIII. Sed & bellum Volſcum imminebat: & civitas ſecum ipſa diſcors inteſtino inter Patres plebemque flagrabat odio; maximè propter nexos ob æs alienum. Fremebant, ſe, foris pro libertate & imperio dimicantes, domi à civibus captos & oppreſſos eſſe: tutioremque in bello quàm in pace, inter hoſtes quàm inter cives libertatem plebis eſſe. invidiamque eam, ſua ſponte gliſcentem, inſignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam cum omnium malorum ſuorum inſignibus ſe in forum projecit. obſita erat ſqualore veſtis; fœdior corporis habitus, pallore ac macie perempti. Ad hoc, promiſſa barba & capilli efferaverant ſpeciem oris. Noſcitabatur tamen in tanta deformitate, & ordines duxiſſe ajebant, aliaque militiæ decora vulgo, miſerantes eum, jactabant. ipſe, teſtes honeſtarum aliquot locis pugnarum, cicatrices adverſo pectore oſtentabat. Sciſcitantibus unde ille habitus? unde deformitas? quum circumfuſa turba eſſet prope in concionis modum; *Sabino bello*, ait, *ſe militantem, quia propter populationes agri non fructu modò caruerit, ſed villa incenſa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo ſuo tempore imperatum, æs alienum feciſſe: id cumulatum uſuris, primò ſe agro paterno avitoque exuiſſe, deinde fortunis aliis: poſtremò velut tabem perveniſſe ad corpus. Ductum ſe ab creditore, non in ſervitium, ſed in ergaſtulum & carnificinam eſſe.* Inde oſtentare tergum fœdum recentibus veſtigiis verberum. Ad hæc viſa auditaque, clamor ingens oritur. Non jam foro ſe tumultus continet, ſed paſſim totam urbem pervadit. Nexu vincti, ſolutique ſe undique in publicum proripiunt, implorant

rant Quiritium fidem. Nullo loco deest seditionis voluntarius comes. multis passim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo suo, qui forte Patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt. nec temperatum manibus foret: ni propere consules, P. Servilius & Ap. Claudius, ad comprimendam seditionem interveniissent. In eos multitudo versa, ostentare vincula sua, deformitatemque aliam. Haec se infestos dicere, exprobrantes suam quisque alius alibi militiam. Postulare multo minaciter magis quàm suppliciter, ut senatum vocarent: curiamque ipsi, futuri arbitri moderatoresque publici consilii, circumsistunt. Pauci admodum Patrum, quos casus obtulerat, contracti ad consules: ceteros metus non curia modò, sed etiam foro arcebat. nec agi quicquam per infrequentiam poterat senatus. Tum vero eludi atque extrahi se multitudo palàm: & Patrum qui abessent, non casu, non metu, sed impediendae rei caussa abesse: & consules ipsos tergiversari: nec dubiè ludibrio esse miseras suas. Jam prope erat, ut ne consilium quidem majestas coërceret iras hominum. quum, incerti, morando an veniendo plus periculi contraherent, tandem in senatum veniunt: frequentique tandem curia, non modò inter Patres, sed ne inter consules quidem ipsos, satis conveniebat. Appius, vehementis ingenii vir, imperio consulari rem agendam censebat: uno aut altero arrepto, quieturos alios. Servilius, lenibus remediis aptior, concitatos animos flecti, quam frangi, putabat cum tutius, tum facilius esse. Inter haec major alius terror.

XXIV. La-

XXIV. Latini equites cum tumultuoſo advolant nuncio: Volſcos infeſto exercitu ad urbem oppugnandam venire. quæ audita (adeò duas ex una civitate diſcordia fecerat) longè aliter Patres ac plebem affecere. Exſultare gaudio plebes; ultores ſuperbiæ Patrum adeſſe dicere Deos. alius alium confirmare, ne nomina darent: cum omnibus potius, quàm ſolos perituros. Patres militarent, Patres arma caperent; ut penes eoſdem pericula belli, penes quos præmia, eſſent. At vero curia mœſta ac trepida ancipiti metu, & ab cive & ab hoſte, Servilium conſulem, cui ingenium magis populare erat, orare, ut tantis circumventam terroribus expediret rempublicam. Tum conſul, miſſo ſenatu, in concionem prodit. ibi curæ eſſe Patribus oſtendit, ut conſulatur plebi. ceterùm deliberationi de maxima quidem illa, ſed tamen parte civitatis, metum pro univerſa republ. interveniſſe. nec poſſe, quum hoſtes prope ad portas eſſent, bello prævertiſſe quicquam: nec, ſi ſit laxamenti aliquid, aut plebi honeſtum eſſe, niſi mercede prius accepta, arma pro patria non cepiſſe: neque Patribus ſatis decorum, per metum potius, quàm poſtmodum voluntate, afflictis civium ſuorum fortunis conſuluiſſe. Concioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit, *Ne quis civem Romanum vinctum aut clauſum teneret, quo minus ei nomina edendi apud conſules poteſtas fieret. Ne quis militis, donec in caſtris eſſet, bona poſſideret, aut venderet: liberos, neposve ejus nexum.* Hoc propoſito edicto, & qui aderant nexi, profiteri extemplo nomina; & undique ex tota urbe proripientium ſe ex privato, quum retinendi

tinendi jus creditori non eſſet, concurſus in forum, ut ſacramento dicerent, fieri. Magna ea manus fuit: neque aliorum magis in Volſco bello virtus atque opera enituit. Conſul copias contra hoſtem educit. parvo dirimente intervallo caſtra ponit.

XXV. Proxima inde nocte Volſci, diſcordia Romana freti, ſi qua nocturna tranſitio proditiove fieri poſſit, tentant caſtra. Senſere vigiles: excitatus exercitus ſigno dato: concurſum eſt ad arma. Ita fruſtra id inceptum Volſcis fuit. reliquum noctis utrimque quieti datum. Poſtero die prima luce Volſci, foſſis repletis, vallum invadunt. Jamque ab omni parte munimenta vellebantur, quum conſul, quanquam cuncti undique, & nexi ante omnes, ut ſignum daret, clamabant, experiendi animos militum cauſſa parumper moratus, poſtquam ſatis apparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum ſigno, militem avidum certaminis emittit. Primo ſtatim incurſu pulſi hoſtes: fugientibus, quoad inſequi pedes potuit, terga cæſa: eques uſque ad caſtra pavidos egit. mox, ipſa caſtra legionibus circumdatis, quum Volſcos inde etiam pavor expuliſſet, capta direptaque. Poſtero die ad Sueſſam Pometiam, quo confugerant hoſtes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum capitur: captum prædæ datum. inde paullum recreatus egens miles. Conſul cum maxima gloria ſua victorem exercitum Romam reducit. decedentem Romam Ecetranorum Volſcorum legati, rebus ſuis timentes, poſt Pometiam captam, adeunt. His ex ſenatuſconſulto data pax, ager ademptus.

XXVI. Con-

XXVI. Confeſtim & Sabini Romanos territavere: tumultus enim fuit verius quàm bellum. Nocte in urbe nunciatum eſt, exercitum Sabinum prædabundum ad Anienem amnem perveniſſe. ibi paſſim diripi atque incendi villas. Miſſus extemplo eò cum omnibus copiis equitum A. Poſtumius, qui dictator bello Latino fuerat, ſecutus conſul Servilius cum delecta peditum manu. Pleroſque palantes eques circumvenit. nec advenienti peditum agmini reſtitit Sabina legio. Feſſi tum itinere tum populatione nocturna, magna pars in villis repleti cibo vinoque, vix fugæ quod ſatis eſſet virium habuere. Nocte una audito perfectoque bello Sabino, poſtero die in magna jam ſpe undique partæ pacis, legati Aurunci ſenatum adeunt: ni decedatur Volſco agro, bellum indicentes. Cum legatis ſimul exercitus Auruncorum domo profectus erat. cujus fama, haud procul jam ab Aricia viſi, tanto tumultu concivit Romanos, ut nec conſuli ordine Patres, nec pacatum reſponſum arma inferentibus arma ipſi capientes dare poſſent. Ariciam infeſto agmine itur: nec procul inde cum Auruncis ſigna collata: prœlioque uno debellatum eſt.

XXVII. Fuſis Auruncis, victor tot intra paucos dies bellis Romanus promiſſa conſulis, fidemque ſenatus exſpectabat: quum Appius, & inſita ſuperbia animo, & ut collegæ vanam faceret fidem, quàm aſperrimè poterat, jus de creditis pecuniis dicere. deinceps & qui ante nexi fuerant creditoribus tradebantur, & nectebantur alii. Quod ubi cui militi incideret, collegam appellabat, concurſus ad Servilium fiebat; illius promiſſa jactabant; illi exprobrabant ſua quiſque belli merita, cicatriceſque ac-

acceptas. postulabant, ut referret ad senatum, ut auxilio esset consul civibus suis, imperatos militibus. Movebant consulem hæc; sed tergiversari res cogebat. adeò in alteram cauſſam non collega ſolùm præceps ierat, ſed omnis factio nobilium. ita medium ſe gerendo, nec plebis vitavit odium, nec apud Patres gratiam iniit. Patres mollem conſulem & ambitioſum rati; plebes fallacem, brevique apparuit, æquâſſe eum Appii odium. Certamen conſulibus inciderat, uter dedicaret Mercurii ædem. Senatus à ſe rem ad populum rejecit: utri eorum dedicatio juſſu populi data eſſet, eum præeſſe annonæ, mercatorum collegium inſtituere, ſolennia pro pontifice juſſit ſuſcipere. Populus dedicationem ædis dat M. Lætorio primipili centurioni: quod facilè appareret, non eam ad honorem ejus, cui curatio altior faſtigio ſuo data eſſet, factum, quam ad conſulum ignominiam. Sævire inde utique conſulum alter, Patreſque, ſed plebi creverant animi: & longe alia quàm primò inſtituerant via graſſabantur. Deſperato enim conſulum ſenatuſque auxilio, quum in jus duci debitorem vidiſſent, undique convolabant. neque decretum exaudiri conſulis præ ſtrepitu & clamore poterat: neque, quum decreviſſet, quiſquam obtemperabat. Vi agebatur: metuſque omnis & periculum libertatis, quum in conſpectu conſulis ſinguli à pluribus violarentur, in creditores à debitoribus verterat. Super hæc timor inceſſit Sabini belli; delectuque decreto, nemo nomen dedit, furente Appio, & infeſtante ambitionem collegæ; qui populari ſilentio rempublicam proderet, & ad id, quod de credita pecunia jus non dixiſſet, adjiceret, ut ne deleſtum quidem

ex

ex ſenatuſconſulto haberet. *non eſſe tamen deſertam omnino rempublicam, neque projectum conſulare imperium. Se unum & ſua & Patrum majeſtatis vindicem fore.* Quum circumſtaret quotidiana multitudo licentia accenſa, arripi unum inſignem ducem ſeditionum juſſit. Ille, quum à lictoribus jam traheretur, provocavit: nec ceſſiſſet provocationi conſul, quia nondubium erat populi judicium; niſi ægre victa pertinacia foret, conſilio magis & auctoritate principum, quam populi clamore. adeò ſupererant animi ad ſuſtinendam invidiam. Creſcere inde malum indies, non clamoribus modo apertis, ſed, quod multo perniciosius erat, ſeceſſione occultiſque colloquiis. Tandem inviſi plebi conſules magiſtratu abeunt: Servilius neutris, Appius Patribus mirè gratus.

XXVIII. A. Virginius inde & T. Vetuſius conſulatum ineunt. Tum vero plebes, incerta quales habitura conſules eſſet, cœtus nocturnos, pars in Eſquiliis, pars in Aventino facere; ne in foro ſubitis trepidaret conſiliis, & omnia temere ac fortuitò ageret. Eam rem conſules rati, ut erat, perniciosam, ad Patres deferunt: ſed delatam conſulere ordine non licuit. adeò tumultuosè excepta eſt clamoribus undique, & indignatione Patrum, ſi, quod imperio conſulari exſequendum eſſet, invidiam ejus conſules ad ſenatum rejicerent. *Profectò ſi eſſent in republica magiſtratus, nullum futurum fuiſſe Romæ niſi publicum concilium. nunc in mille curias, concioneſque (quum alia in Eſquiliis, alia in Aventino fiant concilia) diſperſam & diſſipatam eſſe rempublicam. unum Hercule virum (id enim plus eſſe* *Ante Chr.* 492. *V. C.* 262.

quàm consulem) qualis Appius Claudius fuerit, momento temporis discussurum illos cæcos fuisse. Correpti consules, quum quid ergo se facere vellent (nihil enim segnius molliusve, quàm Patribus placeat, acturos) percunctarentur; decernunt, ut delectum quàm acerrimum haberent. otio lasciviæ plebem. Dimisso senatu, consules in tribunal ascendunt. citant nominatim juniores. Quum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in concionis modum, negare, *Ultra decipi plebem posse. Nunquam unum militem habituros, ni præstaretur fides publica. libertatem unicuique prius reddendam esse, quàm arma danda: ut pro patria civibusque, non pro dominis, pugnent.* Consules, quid mandatum esset à senatu, videbant: sed eorum, qui intra parietes curiæ ferociter loquerentur, neminem adesse invidiæ suæ participem: & apparebat atrox cum plebe certamen. priùs itaque, quàm ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit. Tum verò ad sellas consulum propere convolavere minimus quisque natu Patrum, abdicare consulatu jubentes, & deponere imperium, ad quod tuendum animus deesset.

XXIX. Utraque re satis experta, tum demum consules: *Ne prædictum negetis, Patres conscripti, adest ingens seditio. Postulamus, ut ii, qui maximè ignaviam increpant, adsint nobis habentibus delectum. Acerrimi cujusque arbitrio, quando ita placet, rem agemus.* Redeunt in tribunal: citati nominatim unum ex iis, qui in conspectu erant, dedita opera jubent. Quum staret tacitus, & circa eum aliquot hominum, ne fortè violaretur, constitisset globus; lictorem ad eum consules mittunt.

quo

quo repulso, tum verò indignum facinus esse clamitantes, qui Patrum consulibus aderant, devolant de tribunali, ut lictori auxilio essent. Sed ab lictore, nihil aliud quàm prehendere prohibito, quum conversus in Patres impetus esset, consulum intercessu rixa sedata est: in qua tamen sine lapide, sine telo, plus clamoris atque irarum quàm injuriæ fuerat. Senatus tumultuosè vocatus, tumultuosius consulitur, quæstionem postulantibus iis, qui pulsati fuerant, decernente ferociſſimo quoque, non sententiis magis, quàm clamore & strepitu. Tandem, quum iræ resedissent, exprobrantibus consulibus, nihilo plus sanitatis in curia quàm in foro esse, ordine consuli cœpit. Tres fuere sententiæ. P. Virginius rem non vulgabat: *de iis tantùm, qui, fidem secuti P. Servilii consulis, Volsco, Aurunco, Sabinoque militassent bello, agendum censebat.* T. Largius, *Non id tempus esse, ut merita tantùmmodo exsolverentur. totam plebem ære alieno demersam esse: nec sisti posse, ni omnibus consulatur, quin si alia aliorum sit conditio, accendi magis discordiam, quàm sedari.* Ap. Claudius, & natura immitis, & efferatus, hinc plebis odio, illinc Patrum laudibus, *Non miseriis*, ait, *sed licentia tantum concitum turbarum: & lascivire magis plebem, quàm sævire. Id adeò malum ex provocatione natum, quippe minas esse consulum, non imperium; ubi ad eos, qui unà peccaverint, provocare liceat. Agedum*, inquit, *dictatorem, à quo provocatio non est, creemus. Jam hic, quo nunc omnia ardent, conticesceet furor. Pulset tum mihi lictorem, qui sciet jus de tergo vitaque sua penes unum illum esse, cujus majestatem violavit.*

XXX. Multis, ut erat, horrida & atrox videbatur Appii ſententia: rurſus Virginii Largiique exemplo haud ſalubres; utique Largii putabant ſententiam, quæ totam fidem tolleret: medium maximè, & moderatum utroque conſilium Virginii habebatur. Sed factione reſpectuque rerum privatarum, quæ ſemper offecere officientque publicis conſiliis, Appius vicit: ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur. quæ res utique alienâſſet plebem periculoſiſſimo tempore, quum Volſci Æquique & Sabini fortè unà omnes in armis eſſent. Sed curæ fuit conſulibus & ſenioribus Patrum, ut imperium, ſuo vehemens, manſueto permitteretur ingenio. Manium Valerium dictatorem Volesi filium creant. Plebes, etſi adverſus ſe creatum dictatorem videbat, tamen, quum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triſte nec ſuperbum timebat. Edictum deinde à dictatore propoſitum confirmavit animos. Servilii fere conſulis edicto conveniens. ſed & homini & poteſtati melius rati credi, omiſſo certamine nomina dedere. Quantus nunquam ante exercitus, legiones decem effectæ. ternæ inde datæ conſulibus: quatuor dictator uſus. Nec poterat jam bellum differri. Æqui Latinum agrum invaſerant. oratores Latinorum à ſenatu petebant, ut aut mitterent ſubſidium, aut ſe ipſos tuendorum finium cauſſa capere arma ſinerent. Tutius viſum eſt, defendi inermes Latinos, quàm pati retractare arma. Vetuſius conſul miſſus eſt. is finis populationibus fuit. Ceſſere Æqui campis: locoque magis quàm armis freti, ſummis ſe jugis montium tutabantur. Alter conſul in Volſcos profectus, ne & ipſe tereret tempus,

va-

vaſtandis maximè agris hoſtem ad conferenda propiùs caſtra, dimicandumque acie, excivit. Medio inter caſtra campo ante ſuum quiſque vallum inſoſſis ſignis conſtitere. multitudine aliquantum Volſci ſuperabant. Itaque effuſi, & contemptim pugnam iniere. Conſul Romanus nec promovit aciem, nec clamorem reddi paſſus, defixis pilis ſtare ſinos juſſit: ubi ad manum veniſſet hoſtis, tum coortos tota vi gladiis rem gerere. Volſci, curſu & clamore feſſi, quum ſe velut ſtupentibus metu intuliſſent Romanis, poſtquam impreſſionem ſenſere ex adverſo factam, & ante oculos micare gladios, haud ſecus, quàm ſi in inſidias incidiſſent, turbati vertunt terga: & ne ad fugam quidem ſatis virium fuit, quia curſu in prœlium ierant. Romani contra, quia principio pugnæ quieti ſteterant, vigentes corporibus facilè adepti feſſos; & caſtra impetu ceperunt, & caſtris exutum hoſtem Velitras perſecuti, uno agmine victores cum victis in urbem irrupere. pluſque ibi ſanguinis, promiſcua omnium generum cæde, quàm in ipſa dimicatione factum. paucis data venia, qui inermes in deditionem venerunt.

XXXI. Dum hæc in Volſcis geruntur, dictator Sabinos, ubi longè plurimum belli fuerat, fundit fugatque, exuitque caſtris. Equitatu immiſſo mediam turbaverat hoſtium aciem; qua, dum ſe cornua latiùs pandunt, parum aptè introrſum ordinibus aciem firmaverant. turbatos pedes invaſit. eodem impetu caſtra capta, debellatumque eſt. Poſt pugnam ad Regillum lacum non alia illis annis pugna clarior fuit. dictator triumphans urbem invehitur. Super ſolitos honores locus in circo ipſi po-

posteriſque ad ſpectaculum datus. ſella in eo loco curulis poſita. Volſcis devictis Velitternus ager demptus: Velitras coloni ab urbe miſſi, & colonia deducta. Cum Æquis poſt aliquanto pugnatum eſt: invito quidem conſule, quia loco iniquo ſubeundum erat ad hoſtes: ſed milites, extrahi rem criminantes, ut dictator, priuſquam ipſi rediret in urbem, magiſtratu abiret, irritaque, ſicut ante conſulis, promiſſa ejus caderent; perpulere, ut fortè temere in adverſos montes agmen erigeret. Id malè commiſſum ignavia hoſtium in bonum vertit. qui, priuſquam ad conjectum teli veniretur, obſtupefacti audacia Romanorum, relictis caſtris, quæ munitiſſimis tenuerant locis, in adverſas valles deſiluere: ubi ſatis prædæ & victoriæ inventum fuit. Ita, tripartiam re bello bene geſta, de domeſticarum rerum eventu nec Patribus nec plebi cura deceſſerat. tanta cum gratia tum arte præparaverant fœneratores, quæ non modò plebem, ſed ipſum etiam dictatorem fruſtrarentur. Namque Valerius, poſt Vetuſii conſulis reditum, omnium actionum in ſenatu primam habuit pro victore populo, retulitque quid de nexis fieri placeret. quæ cum rejecta relatio eſſet, *Non placeo*, inquit, *concordiæ auctor. optabitis me Dius Fidius propediem, ut mei ſimiles Romana plebes patronos habeat. Quod ad me attinet, neque fruſtrabor ultra cives meos, neque ipſe fruſtra dictator ero. Diſcordiæ inteſtinæ, bellum externum, fecere, ut hoc magiſtratu opus eſſet reſpublica. Pax foris parta eſt, domi impeditur. privatus potius, quàm dictator, ſeditioni interero.* ita curia egreſſus, dictatura ſe abdicavit. Apparuit cauſſa plebi, ſuam vicem indignantem magiſtratu abiiſſe.

abiſſe. itaque, velut perſoluta fide, quoniam per eum non ſtetiſſet quin præſtaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus proſecuti ſunt.

XXXII. Timor inde Patres inceſſit, ne, ſi dimiſſus exercitus foret, rurſus coetus occulti conjurationeſque fierent. Itaque, quanquam per dictatorem delectus habitus eſſet, tamen, quoniam in conſulum verba jurâſſent, ſacramento teneri militem rati, per cauſſam renovati ab Æquis belli, educi ex urbe legiones juſſere. quo facto, maturata eſt ſeditio. Et primo agitarum dicitur de conſulum cæde, ut ſolverentur ſacramento: doctos deinde nullam ſcelere religionem exſilvi. Sicinio quodam auctore, injuſſu conſulum in Sacrum montem ſeceſſiſſe, trans Anienem amnem, tria ab urbe millia paſſuum. ea frequentior fama eſt, quàm, cujus Piſo auctor eſt, in Aventinum ſeceſſionem factam eſſe. Ibi, ſine ullo duce, vallo foſſaque communitis caſtris, quieti, rem nullam niſi neceſſariam ad victum ſumendo, per aliquot dies, neque laceſſiti neque laceſſentes, ſeſe tenuere. Pavor ingens in urbe, metuque mutuo ſuſpenſa erant omnia. Timere relicta ab ſuis plebes violentiam Patrum; timere Patres reſidem in urbe plebem, incerti, manere eam an abire mallent. quamdiu autem tranquillam, quæ ſeceſſerit, multitudinem fore? quid futurum deinde, ſi quod externum interim bellum exiſtat? nullam profectò, niſi in concordia civium, ſpem reliquam ducere. eum per æqua, per iniqua, reconciliandam civitati eſſe. Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum virum, &, quod inde oriundus erat, plebi carum. Is, intromiſſus

in caſtra, priſco illo dicendi & horrido modo, nihil aliud quàm hoc narrâſſe fertur: *Tempore, quo in homine, non, ut nunc, omnia in unum conſentiebant, ſed ſingulis membris ſuum cuique conſilium, ſuus ſermo fuerat, indignatas reliquas partes, ſua cura, ſuo labore ac miniſterio ventri omnia quæri: ventrem in medio quietum, nihil aliud, quàm datis voluptatibus frui: conſpirâſſe inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent. hac irâ dum ventrem fame domare vellent, ipſa unà membra, totumque corpus, ad extremam tabem veniſſe. Inde apparuiſſe, ventris quoque haud ſegne miniſterium eſſe: nec magis ali quàm alere eum; reddentem in omnes corporis partes hunc, quo vivimus vigemuſque, diviſum pariter in venas, maturum confecto cibo, ſanguinem.* Comparando hinc quàm inteſtina corporis ſeditio ſimilis eſſet iræ plebis in Patres, flexiſſe mentes hominum.

XXXIII. Agi deinde de concordia cœptum: conceſſumque in conditiones, ut plebi ſui magiſtratus eſſent ſacroſancti, quibus auxilii latio adverſus conſules eſſet; neve cui Patrum capere eum magiſtratum liceret. Ita tribuni plebeji creati duo, C. Licinius & L. Albinus. hi tres collegas ſibi creaverunt. in his Sicinium fuiſſe ſeditionis auctorem; de duobus, qui fuerint, minus convenit. Sunt qui duos tantum in Sacro monte creatos tribunos eſſe dicant, ibique ſacratam legem latam. Per ſeceſſionem plebis Sp. Caſſius & Poſtumus Cominius conſulatum inierunt. his conſulibus cum Latinis populis ictum fœdus. ad id feriendum conſul

Ante Chr. 491. *V. C.* 261.

conſul alter Romæ manſit: alter, ad Volſcum bellum miſſus, Antiates Volſcos fundit fugatque; compulſos in oppidum Longulam perſecutus, mœnibus potitur. inde Poluſcam, item Volſcorum, cepit: tum magna vi adortus eſt Coriolos. Erat tum in caſtris inter primores juvenum C. Marcius, adoleſcens & conſilio & manu promptus, cui cognomen poſtea Coriolano fuit. Quum ſubitò exercitum Romanum Coriolos obſidentem, atque in oppidanos, quos intus clauſos habebat, intentum, ſine ullo metu extrinſecus imminentis belli, Volſcæ legiones profectæ ab Antio invaſiſſent, eodemque tempore ex oppido erupiſſent hoſtes; fortè in ſtatione Marcius fuit. Is, cum delecta militum manu, non modò impetum erumpentium retudit, ſed per patentem portam ferox irrupit: cædeque in proxima urbis facta, ignem, temere arreptum, imminentibus muro ædificiis injecit. Clamor inde oppidanorum miſtus muliebri puerilique ploratu ad terrorem, ut ſolet, primo ortu, & Romanis auxit animum, & turbavit Volſcos: utpote capta urbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita fuſi Volſci Antiates, Corioli oppidum captum. tantumque ſua laude obſtitit famæ conſulis Marcius, ut, niſi fœdus cum Latinis, columna ænea inſculptum, monumento eſſet, ab Sp. Caſſio uno, quia collega abfuerat, ictum; Poſtumum Cominium bellum geſſiſſe cum Volſcis, memoria ceſſiſſet. Eodem anno Agrippa Menenius moritur; vir omni vita pariter Patribus ac plebi carus: poſt feceſſionem carior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordiæ civium, legato Patrum ad plebem, reductori plebis Romanæ

in urbem, ſumptus funeri defuit, extulit eum plebs ſextantibus collatis in capita.

Ante Chr. 490. U. C. 262. XXXIV. Conſules deinde T. Geganius, P. Minucius facti. Eo anno, quum & foris quieta omnia à bello eſſent, & domi ſanata diſcordia, aliud multo gravius malum civitatem invaſit; caritas primùm annonæ, ex incultis per ſeceſſionem plebis agris; fames deinde, qualis clauſis ſolet, ventumque ad interitum ſervitiorum utique & plebis eſſet, ni conſules providiſſent, dimiſſis paſſim ad frumentum coëmendum, non in Etruriam modò dextris ab Oſtia littoribus, levoque per Volſcos mari uſque ad Cumas, ſed quæſitum in Sicilia quoque. adeò finitimorum odia longinquis coëgerant indigere auxiliis. Frumentum Cumis quum coëmptum eſſet, naves, pro bonis Tarquiniorum, ab Ariſtodemo tyranno, qui heres erat, retentæ ſunt. in Volſcis Pomptinoque ne emi quidem potuit: periculum quoque ab impetu hominum ipſis frumentatoribus fuit. Ex Tuſcis frumentum Tiberi venit: eo ſuſtentata eſt plebs. Incommodo bello in tam arctis commeatibus verati forent, ni Volſcos, jam moventes arma, peſtilentia ingens invaſiſſet. ea clade conterritis hoſtium animis, ut etiam, ubi ea remiſiſſet, terrore aliquo tenerentur, & Velitris auxere numerum colonorum Romani, & Norbæ in montes novam coloniam, quæ arx in Pomptino eſſet, miſerunt. M. Minucio deinde & A. Sempronio conſulibus, magna vis frumenti ex Sicilia advecta: agitatumque in ſenatu, quanti plebi daretur. Multi venille tempus præmendæ plebis putabant,

Ante Chr. 489. U. C. 263.

tabant, recuperandique jura, quæ extorta secessione ac vi Patribus essent: in primis Marcius Coriolanus, hostis tribuniciæ potestatis, *Si annonam*, inquit, *veterem volunt, jus pristinum reddant Patribus. Cur ego plebejos magistratus, cur Siciniam potentem pollentemque video, sub jugum missus, tanquam à latronibus redemptus? Egone has indignitates diutius patiar, quàm necesse est? Tarquinium regem qui non tulerim, Siciniam feram? Secedat nunc, avocet plebem; patet via in Sacrum montem, alioſque colles: rapiant frumenta ex agris noſtris, quemadmodum tertio anno rapuere: fruantur, utantur annona, quam furore ſuo fecere. audeo dicere, hoc malo domitos ipſos potiùs cultores agrorum fore, quàm ut armati per ſeceſſionem coli prohibeant.* Haud tam facile dictu est, faciendumne fuerit, quàm potuisse arbitror fieri, ut conditionibus laxandi annonam, & tribuniciam potestatem, & omnia invitis jura impoſita Patres demerent sibi.

XXXV. Et senatui nimis atrox visa sententia est, & plebem ira prope armavit. *Fame jam ſe ſicut hoſtes peti, cibo victuque fraudari: peregrinum frumentum, quæ ſola alimenta ex inſperato fortuna dederit, ab ore rapi, niſi C. Marcio vincti dedantur tribuni, niſi de tergo plebis Romanæ ſatisfiat. Eum ſibi carnificem novum excortum; qui aut mori, aut ſervire jubeat.* In exeuntem è curia impetu factus esset, ni peropportunè tribuni diem dixissent. Ibi ira est suppressa. se judicem quisque, se dominum vitæ necisque inimici factum videbat. Contemptim primò Marcius audiebat minas tribunicias: auxilii, non pœnæ jus datum illi potestati: plebisque, non Patrum tribunos esse.

Sed

Sed adeò infensa erat coorta plebs, ut unius poenæ defungendum esset Patribus. restiterunt tamen adversa invidia, usique sunt, qua suis quisque, qua totius ordinis viribus. Ac primò tentata res est, si, dispositis clientibus, absterrendo singulos à coitionibus consiliisque, disjicere rem possent. Universi deinde processere (quicquid erat Patrum, reos diceres) precibus plebem exposcentes: unum sibi civem, unum senatorem, si innocentem absolvere nollent, pro nocente donarent. Ipse quum die dicta non adesset, perseveratum in ira est. Damnatus absens in Volscos exsulatum abiit, minitans patriæ, hostilesque jam tum spiritus gerens. Venientem Volsci benignè excepere: benignitúsque indies colebant; quo major ira in suos eminebat, crebræque, nunc querelæ, nunc minæ percipiebantur. Hospitio utebatur Attii Tulli. longè is tum princeps Volsci nominis erat, Romanisque semper infestus. Ita quum alterum vetus odium, alterum ira recens stimularet, consilia conferunt de Romano bello. Haud facilè credebant, plebem suam impelli posse, ut toties infeliciter tentata arma caperent. multis sæpe bellis, pestilentia postremo amissa juventute, fractos spiritus esse: arte agendum in exoleto jam vetustate odio, ut recenti aliqua ira exacerbarentur animi.

Ante Chr. 488. V. C. 264.

XXXVI. Ludi fortè ex instauratione magni Romæ parabantur. instaurandi hæc causa fuerat. Ludis manè servum quidam paterfamiliæ, nondum commisso spectaculo, sub furca cæsum medio egerat circo. cœpti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuisset. Haud ita multo post, Tib. Atinio,

Atinio, de plebe homini, somnium fuit. Visus Jupiter dicere, *Sibi ludis præsultatorem displicuisse: nisi magnificè instauraretur hi ludi, periculum urbi fore. iret, ea consulibus nunciaret.* Quanquam haud sanè liber erat religione animus; verecundia tamen majestatis magistratuum timorem vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. Magno illi ea cunctatio stetit. filium namque intra paucos dies amisit. cujus repentinæ cladis ne causa dubia esset, ægro animi eadem illa in somnis obversata species, visa est rogitare, *Satin' magnam spreti numinis haberet mercedem? majorem instare, ni eat propere ac nunciet consulibus.* Jam præsentior res erat: cunctantem tamen, ac prolatantem, ingens vis morbi adorta est debilitate subita. tum enimvero Deorum ira admonuit. Fessus igitur malis præteritis instantibusque, consilio propinquorum adhibito, quum visa atque audita, & obversatum toties somno Jovem, minas iraſque cœlestes repræsentatas casibus suis exposuisset; consensu inde haud dubio omnium qui aderant, in forum ad consules lectica defertur. inde in curiam jussu consulum delatus, eadem illa quum Patribus ingenti omnium admiratione enarrâsset; ecce aliud miraculum: qui captus omnibus membris delatus in curiam esset, eum functum officio pedibus suis domum redisse, traditum memoriæ est.

XXXVII. Ludi quàm amplissimi ut fierent, senatus decernit. Ad eos ludos, auctore Attio Tullo, vis magna Volscorum venit. Priusquam committerentur ludi, Tullus, ut domi compositum cum Marcio fuerat, ad consules venit, dicit esse, quæ secretò agere

Ante Chr. 487. *V. C.* 265.

agere de republica velit. Arbitris remotis, *Invitus*, inquit, *quod sequius sit, de meis civibus loquor. Non tamen, admissum quicquam ab iis, criminatum venio, sed cautum, ne admittant. Nimio plus, quàm velim, nostrorum ingenia sunt mobilia. Multis id cladibus sensimus. quippe qui non nostro merito, sed vestra patientia incolumes simus. Magna hic nunc Volscorum multitudo est. ludi sunt. spectaculo intenta civitas erit. Memini quid per eandem occasionem ab Sabinorum juventute in hac urbe commissum sit. horret animus, ne quid inconsultè ac temere fiat. Hæc, nostra vestraque caussa, prius dicenda vobis, consules, ratus sum. Quod ad me attinet, extemplo hinc domum abire in animo est, ne cujus facti dictive contagione præsens violer.* Hæc locutus, abiit. Consules quum ad Patres rem dubiam sub auctore certo detulissent, auctor magis, ut fit, quàm res ad præcavendum vel ex supervacuo movit. factoque senatusconsulto, ut urbem excederent Volsci, præcones dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem juberent. Ingens pavor primò discurrentes ad suas res tollendas in hospitia perculit. Proficiscentibus deinde indignatio oborta: Se, ut consceleratos contaminatosque, ab ludis, festis diebus, cœtu, quodam modo, hominum Deorumque, abactos esse.

XXXVIII. Quum prope continuato agmine irent, prægressus Tullus ad caput Ferentinum, ut quisque veniret, primores eorum excipiens, quærendo, indignandoque, & eos ipsos sedulò audientes secunda iræ verba, & per eos multitudinem aliam in subjectum viæ campum deduxit. Ibi in concionis modum orationem exorsus, *Veteres populi*

puli Romani injurias, cladesque gentis Volscorum, ut omnia, inquit, *oblivisci animi alia, hodiernam hanc contumeliam, quæ tandem animo ferris, qui per nostram ignominiam ludos commisere? An non sensistis triumphatum hodie de vobis esse? Vos omnibus civibus, peregrinis, tot finitimis populis spectaculo abeuntes fuisse? Vestras conjuges, vestros liberos traductos per ora hominum? Quid eos, qui audivere vocem præconis? quid, qui vos videre abeuntes? quid eos, qui huic ignominioso agmini fuere obvii, existimâsse putatis? nisi aliquod profectò nefas esse, quo, si interfimus spectaculo, violaturi sumus ludos, piaculumque meruturi; ideo nos ab sede piorum, cœtu, concilioque abigi. Quid, deinde, illud non succurrit, vivere nos, quod mansuerimus proficisci? si hæc profectio, & non fuga est. Ite hanc urbem vos non hostium ducitis, ubi si unum diem morati essetis, moriendum omnibus fuit? Bellum vobis indictum est; magno eorum malo, qui indixere, si viri estis.* Ita & sua sponte irarum pleni, & incitati, domos inde digressi sunt; instigandoque suos quisque populos effecere, ut omne Volscum nomen deficeret.

XXXIX. Imperatores ad id bellum de omnium populorum sententia lecti, Attius Tullus, & C. Marcius exsul Romanus, in quo aliquanto plus spei repositum. Quam spem nequaquam fefellit: ut facilè appareret, ducibus validiorem, quàm exercitu, rem Romanam esse. Circa jos profectus, primùm colonos inde Romanos expulit: liberamque eam urbem Volscis tradidit. Inde in Latinam viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Polusca, Coriolos, novella

hæc

hæc Romanis oppida ademit. Inde Lavinium recepit : tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Labicos, Pedum cepit. Poſtremum, ad urbem à Pedo ducit : &, ad foſſas Cluilias quinque ab urbe millia paſſuum caſtris poſitis, populatur inde agrum Romanum ; cuſtodibus inter populatores miſſis, qui patriciorum agros intactos ſervarent : ſive infenſus plebi magis, ſive ut diſcordia inde inter Patres plebemque oriretur. Quæ profectò orta eſſet, adeò tribuni jam ferocem per ſe plebem criminando in primores civitatis inſtigabant : ſed externus timor, maximum concordiæ vinculum, quamvis ſuſpectos infenſoſque inter ſe jungebat animos. Id modò non conveniebat ; quòd ſenatus conſuleſque nuſquam alibi ſpem, quàm in armis, ponebant : plebes omnia quàm bellum malebat. Sp. Nautius jam & Sex. Furius conſules erant. Eos recenſentes legiones, præſidia per muros, aliaque, in quibus ſtationes vigiliaſque eſſe placuerat, loca diſtribuentes, multitudo ingens pacem poſcentium primùm ſeditioſo clamore conterruit. deinde vocare ſenatum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis coëgit. Acceperunt relationem Patres ; poſtquam apparuit labare plebis animos. miſſique de pace ad Marcium oratores, atrox reſponſum retulerunt : *Si Volſcis ager redderetur, poſſe agi de pace : ſi prædâ belli per otium frui velint, memorem ſe & civium injuriæ & hoſpitum beneficii, adniſurum, ut apparerat, exſilio ſibi irritatos, non fractos, animos eſſe.* Iterum deinde ſidem miſſi, non recipiuntur in caſtra. Sacerdotes quoque ſuis inſignibus velatos iſſe ſupplices ad caſtra

Ante Chr. 486. *U. C.* 266.

caſtra hoſtium, traditum eſt, nihilo magis quàm legatos flexiſſe animum.

XL. Tum matronæ ad Veturiam matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coëunt, id publicum conſilium, an muliebris timor fuerit, parum invenio. Pervicere certè, ut & Veturia magno natu mulier, & Volumnia, duos parvos ex Marcio ferens filios ſecum, in caſtra hoſtium irent: & quam armis viri defendere urbem non poſſent, mulieres precibus lacrimiſque defenderent. Ubi ad caſtra ventum eſt, nunciatumque Coriolano, adeſſe ingens mulierum agmen: in primo (ut qui nec publica majeſtate in legatis, nec in ſacerdotibus tanta offuſa oculis animoque religione motus eſſet) multo obſtinatior adverſus lacrimas muliebres erat. dein familiarium quidam, qui inſignem mœſtitia inter ceteras cognoverat Veturiam, inter nurum nepoteſque ſtantem, *Niſi me fruſtrantur*, inquit, *oculi, mater tibi conjuxque & liberi adſunt.* Coriolanus, prope ut amens conſternatus, ab ſede ſua quum ferret matri obviæ complexum; mulier in iram ex precibus verſa, *Sine, priuſquam complexum accipio, ſciam*, inquit, *ad hoſtem, an ad filium venerim: captiva materne in caſtris tuis ſim? In hoc me longa vita, & infelix ſenecta traxit, ut exſulem te, deinde hoſtem viderem? Potuiſti populari hanc terram, quæ te genuit atque aluit? Non tibi, quamvis infeſto animo & minaci perveneranti, ingredienti fines, ira cecidit? non, quum in conſpectu Roma fuit, ſuccurrit; intra illa mœnia domus ac penates mei ſunt, mater, conjux, liberique? Ergo ego niſi peperiſſem, Roma non oppugnaretur; niſi filium haberem, libera in libera patria mortua eſſem.*

Sed

Sed ego nihil jam pati, nec tibi turpius quàm mihi miserius, possum: nec, ut sim miserrima, diu futura sum. De his videris: quos, si pergis, aut immatura mors, aut longa servitus manet. Uxor deinde ac liberi amplexi: fletusque ab omni turba mulierum ortus, & comploratio sui patriæque, fregere tandem virum. complexus inde suos, dimittit: ipse retro ab urbe castra movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, invidia rei oppressum perisse tradunt; alii alio leto. Apud Fabium, longè antiquissimum auctorem, usque ad senectutem vixisse eundem invenio. refert certè hanc sæpe eum exacta ætate usurpâsse vocem, *Multo miserius seni exsilium esse.* Non inviderunt laudes suas mulieribus viri Romani. adeò sine obtrectatione gloriæ alienæ vivebatur. Monumento quoque quod esset, templum Fortunæ muliebri ædificatum dedicatumque est. Rediere deinde Volsci, adjunctis Æquis, in agrum Romanum. sed Æqui Attium Tullum haud ultra tulere ducem. Hinc ex certamine, Volsci Æquine imperatorem conjuncto exercitui darent, seditio, deinde atrox proelium ortum. ibi fortuna populi Romani duos hostium exercitus, haud minùs pernicioso quàm pertinaci certamine, confecit. Consules T. Sicinius & C. Aquillius. Sicinio Volsci, Aquillio Hernici (nam ii quoque in armis erant) provincia evenit. Eo anno Hernici devicti: cum Volscis æquo Marte discessum est.

Ante Chr. 485. V. C. 267.

XLI. Sp. Cassius deinde & Proculus Virginius consules facti. cum Hernicis fœdus ictum: agri partes duæ ademptæ inde

Ante Chr. 484. V. C. 268.

inde dimidium Latinis, dimidium plebi divisurus consul Cassius erat. Adjiciebat huic muneri agri aliquantum, quem publicum possideri à privatis criminabatur. Id multos quidem Patrum, ipsos possessores, periculo rerum suarum terrebat. sed & publica Patribus sollicitudo inerat; largitione consulem periculosas libertati opes struere. Tum primùm lex agraria promulgata est: nunquam deinde usque ad hanc memoriam sine maximis motibus rerum agitata. Consul alter largitioni resistebat, auctoribus Patribus, nec omni plebe adversante: quæ primò cœperat fastidire, munus vulgatum à civibus isse in socios; sæpe deinde & Virginium consulem in concionibus velut vaticinantem audiebat, *Pestilens collegæ munus esse. Agros illos servitutem iis, qui acceperint, laturos. regno viam fieri. Quid ita enim assumi socios, & nomen Latinum? Quid attinuisse, Hernicis paullo ante hostibus capti agri tertiam partem reddi, nisi ut hæ gentes pro Coriolano duce Cassium habeant?* Popularis jam esse dissuasor, & intercessor legis agrariæ cœperat. uterque deinde consul certatim plebi indulgere. Virginius dicere, passurum se assignari agros, dum ne cui, nisi civi Romano, assignentur: Cassius, quia in agraria largitione ambitiosus in socios, eoque civibus vilior erat; ut alio munere sibi reconciliaret civium animos, jubere pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo. Id verò haud secus, quàm præsentem mercedem regni, aspernata plebes. adeò propter suspicionem insitam regni, velut abundarent omnia, munera ejus in animis hominum respuebantur. Quem, ubi primùm magistratu abiit,

damna-

damnatum necatumque constat. Sunt qui patrem auctorem ejus supplicii ferant: eum cognitâ domi causâ verberâsse ac necâsse, peculiumque filii Cereri consecravisse. signum inde factum esse, & inscriptum, EX CASSIA FAMILIA DATVM. Invenio apud quosdam, idque propius fidem est, à quæstoribus Cæsone Fabio & L. Valerio dictam perduellionis: damnatumque populi judicio: dirutas publicè ædes. ea est area ante Telluris ædem. Ceterum sive illud domesticum, sive publicum fuit judicium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio consulibus.

Ante Chr. 483. *V. C.* 269.

XLII. Haud diuturna ira populi in Cassium fuit. Dulcedo agrariæ legis ipsa per se, deempto auctore, subibat animos: accensaque ea cupiditas est malignitate Patrum, qui, devictis eo anno Volscis Æquisque, militem præda fraudavere. quicquid captum ex hostibus est, vendidit Fabius consul, ac redegit in publicum. Invisum erat Fabium nomen plebi, propter novissimum consulem: tenuere tamen Patres, ut cum L. Æmilio Cæso Fabius consul crearetur. Eo infestior facta plebes, seditione domestica bellum externum excivit: bello deinde civiles discordiæ intermissæ. uno animo Patres ac plebes rebellantes Volscos & Æquos, duce Æmilio, prospera pugna vicere. Plus tamen hostium fuga quàm prœlium absumpsit. adeò pertinaciter fusos insecuti sunt equites. Castoris ædes eodem anno Idibus Quintilibus dedicata est. vota erat Latino bello, Postumio dictatore, filius ejus duumvir ad id ipsum creatus dedicavit. Sollicitati & eo anno

Ante Chr. 482. *V. C.* 270.

sunt

ſunt dulcedine agrariæ legis animi plebis. Tribuni plebis popularem poteſtatem lege populari celebrabant. Patres, ſatis ſuperque gratuiti furoris in multitudine credentes eſſe, largitiones temeritatiſque invitamenta horrebant, acerrimi Patribus duces ad reſiſtendum conſules fuere. Ea igitur pars reipublicæ vicit. nec in præſens modò, ſed in venientem etiam annum M. Fabium Cæſonis fratrem, & magis inviſum alterum plebi, accuſatione Sp. Caſſii, L. Valerium conſulem dedit. Certatum eo quoque anno cum tribunis eſt. vana lex, vanique legis auctores, jactando irritum munus, facti. Fabium inde nomen ingens poſt tres continuos conſulatus, unoque velut tenore omnes expertos tribuniciis certaminibus, habitum. itaque, ut bene locatus, manſit in ea familia aliquamdiu honos. Bellum inde Vejens initum: & Volſci rebellârunt. ſed ad bella externa prope ſupererant vires: abutebanturque iis inter ſemet ipſos certando. Acceſſere ad ægras jam omnium mentes prodigia cœleſtia, prope quotidianas in urbe agriſque oſtentatia minas. motique ira numinis, cauſſam nullam aliam vates canebant, publicè privatimque nunc extis nunc per aves conſulti, quàm haud rite ſacra fieri. qui terrores tamen eo evaſere, ut Oppia, virgo Veſtalis, damnata inceſti pœnas dederit. *Ante Chr. 481. V. C. 271.*

XLIII. Q. Fabius inde & C. Julius conſules facti. Eo anno non ſegnior diſcordia domi, & bellum foris atrocius fuit. Ab Æquis arma ſumpta. Vejentes agrum quoque Romanorum populantes inierunt. quorum bellorum creſcente cura, Cæſo Fabius & Sp. *Ante Chr. 480. V. C. 272.*

Sp. Furius consules fiunt. Ortonam, Latinam urbem. Æqui oppugnabant. Vejentes, pleni jam populationum, Romam ipsam se oppugnaturos minitabantur. Qui terrores, quum compescere deberent, auxere insuper animos plebis: redibatque non sua sponte plebi mos detrectandi militiam. sed Sp. Licinius, tribunus plebis, venisse tempus ratus per ultimam necessitatem legis agrariæ Patribus injungendæ, susceperat rem militarem impediendam. Ceterùm tota invidia tribuniciæ potestatis versa in auctorem est: nec in eum consules acriùs, quàm ipsius ejus collegæ, coorti sunt: auxilioque eorum delectatus consules habent. Ad duo simul bella exercitus scribitur. ducendus Fabio in Æquos, in Vejentes Furio datur. Et in Vejentibus quidem nihil dignum memoria gestum est. Fabio aliquanto plus negotii cum civibus, quàm cum hostibus, fuit. unus ille vir ipse consul rempublicam sustinuit; quam exercitus odio consulis, quantum in se fuit, prodebat. Nam quum consul, præter ceteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut, solo equitatu emisso, exercitum hostium funderet; insequi fusos pedes noluit. nec illos, etsi non adhortatio invisi ducis, suum saltem flagitium, & publicum in præsentia dedecus, postmodo periculum, si animus hosti redisset, cogere potuit gradum accelerare; aut, si aliud nihil, instare instructos. Injussu signa referunt: mœstique, (crederes victos) exsecrantes nunc imperatorem, nunc navatam ab equite operam, redeunt in castra. Nec huic tam pestilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quæsita

Ante Chr. 479. V. C. 273.

quæsita sunt. adeò excellentibus ingeniis citiùs defuerit ars, qua civem regant, quàm qua hostem superent. Consul Romam rediit, non eam belli gloria aucta, quàm irritato exacerbatoque in se militum odio. Obtinuere tamen Patres, ut in Fabia gente consulatus maneret. M. Fabium consulem creant: Fabio collega Cn. Manlius datur.

Ante Chr. 478. V. C. 274.

XLIV. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariæ habuit. Tib. Pontificius fuit. is eandem viam, velut processisset Sp. Licinio, ingressus, delectum paullisper impediit. Perturbatis iterum Patribus, Appius Claudius *Victum tribuniciam potestatem* dicere *priore anno; in præsentia re ipsa, exemplo in perpetuum: quando inventum sit, suis ipsam viribus dissolvi. Neque enim unquam defuturum, qui & ex collega victoriam sibi, & gratiam melioris partis bono publico velit quæsitam. Et plures, si pluribus opus sit, tribunos ad auxilium consulum paratos fore; & unum vel adversus omnes satis esse: durent modò & consules & primores Patrum operam, ut, si minus omnes, aliquos tamen ex tribunis reip. ac senatui conciliarent.* Præceptis Appii moniti Patres, & universi comiter ac benignè tribunos appellare: & consulares, ut cuique privatim aliquid juris adversus singulos erat, partim gratia, partim auctoritate obtinuere, ut tribuniciæ potestatis vires salubres vellent reip. esse: quatuorque tribunorum adversus unum moratorem publici commodi auxilio delectum consules habent. Inde ad Vejens bellum profecti: quo undique ex Etruria auxilia convenerant, non tam Vejentium gratia concitata, quàm quòd in spem

ventum

ventum erat, discordia intestina dissolvi rem Romanam posse. Principesque in omnium Etruriæ populorum conciliis fremebant, *Æternas opes esse Romanas, nisi inter semet ipsi seditionibus sæviant. id unum venenum, eam labem civitatibus opulentis repertam, ut magna imperia mortalia essent. Diu sustentatum id malum, partim Patrum consiliis, partim patientia plebis, jam ad extrema venisse. Duas civitates ex una factas: suos cuique parti magistratus, suas leges esse. Primùm in delectibus sævire solitos, eosdem in bello tamen paruisse ducibus. qualicunque urbis statu, manente disciplina militari, sisti potuisse: jam non parendi magistratibus morem in castra quòque Romanum militem sequi. Proximo bello in ipsa acie, in ipso certamine, consensu exercitus, traditam ultro victoriam victis Æquis: signa deserta, imperatorem in acie relictum, injussu in castra reditum. Profectò, si instetur, suo milite vinci Romam posse. Nihil aliud opus esse, quàm indici ostendique bellum: cetera sua sponte fata & Deos gesturos.* Hæ spes Etruscos armaverant; multis invicem casibus victos victoresque.

XLV. Consules quoque Romani nihil præterea aliud, quàm suas vires, sùa arma horrebant: memoria pessimi proximo bello exempli terrebantur; ne rem committerent eo, ubi duæ simul acies timendæ essent. Itaque castris se tenebant, tam ancipiti periculo aversi. diem tempusque forsitan ipsum leniturum iras, sanitatemque animis allaturum. Vejens hostis Etruscique eo magis præpropere agere; lacessere ad pugnam: primò obequitando castris provocandoque; postremò, ut nihil movebant, qua consules ipsos, qua exercitum increpando,

crepando: *Simulationem inteſtinæ diſcordiæ remedium timoris inventum: & conſules magis non conſidere, quàm non credere ſuis militibus. novum ſeditionis genus, ſilentium otiumque inter armatos.* ad hæc, in novitatem generis originiſque, qua falſa, qua vera jacere. Hæc quum ſub ipſo vallo portiſque ſtreperent, haud ægre conſules pati. at imperitæ multitudini nunc indignatio, nunc pudor pectora verſare, & ab inteſtinis avertere malis: nolle inultos hoſtes, nolle ſucceſſum, non Patribus, non conſulibus. externa & domeſtica odia certare in animis. Tandem ſuperant externa. adeo ſuperbè inſolenterque hoſtis eludebat. frequentes in prætorium conveniunt, poſcunt pugnam, poſtulant ut ſignum detur. Conſules, velut deliberabundi, capita conferunt, diu colloquuntur. pugnare cupiebant: ſed retro revocanda & addenda cupiditas erat; ut adverſando remorandoque incitato ſemel militi adderent impetum. Redditur reſponſum, immaturam rem agi, nondum tempus pugnæ eſſe: caſtris ſe tenerent. Edicunt inde, ut abſtineant pugna. ſi quis injuſſu pugnaverit, ut in hoſtem animadverſuros. Ita dimiſſis, quò minùs conſules velle credunt, creſcit ardor pugnandi. accendunt inſuper hoſtes ferociùs multò, ut ſtatuiſſe non pugnare conſules cognitum eſt. Quippe impune ſe inſultaturos: non credi militi arma: rem ad ultimum ſeditionis erupturam, finemque veniſſe Romano imperio. His freti occurſant portis, ingerunt probra; ægre abſtinent, quin caſtra oppugnent. Enimvero, non ultra contumeliam pati Romanus poſſe: totis caſtris undique ad conſules curritur. non jam ſenſim, ut ante, per centurio-

rum principes postulant, sed passim omnes clamoribus agunt. Matura res erat; tergiversantur tamen. Fabius deinde, ad crescentem tumultu jam metum seditionis collega concedente, quum silentium classico fecisset; *Ego istos, Cn. Manli, posse vincere scio; velle ne scirem, ipsi fecerunt. Itaque certum atque decretum est, non dare signum, nisi victores se reditaros ex hac pugna, jurent. Consulem Romanum miles semel in acie fefellit, Deos nunquam fallit.* Centurio erat M. Flavolejus, inter primores pugnæ flagitator. Victor, inquit, M. Fabi, revertar ex acie. Si fallat, Jovem patrem, Gradivumque Martem, aliosque iratos invocat Deos. Idem deinceps omnis exercitus in se quisque jurat. Juratis datur signum, arma capiunt, eunt in pugnam irarum speique pleni. Nunc jubent Etruscos probra jacere, nunc armatis sibi quisque linguæ promptum hostem offerri. Omnium illo die, qua plebis, qua Patrum, eximia virtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens maximè enituit, multis civilibus certaminibus infensos plebis animos illa pugna sibi reconciliare statuunt. Instruitur acies: hic Vejens hostis Etruscæque legiones detrectant.

XLVI. Prope certa spes erat, non magis secum pugnaturos, quàm pugnaverint cum Æquis. majus quoque aliquod, in tam irritatis animis, & desperatione anceps, haud desperandum esse factum. Res aliter longè evenit. nam non alio ante bello infestior Romanus (adeò hinc contumeliis hostes, hinc consules mora exacerbaverant) prælium iniit. Vix explicandi ordinis spatium Etruscis fuit, quum, pilis inter primam trepidationem abjectis temere

magis

magis quàm emissis, pugna jam in manus, jam ad gladios, ubi Mars est atrocissimus, venerat. Inter primores genus Fabium insigne spectaculo exemploque civibus erat. ex his Q. Fabium (tertio hic anno ante consul fuerat) principem in confertos Vejentes euntem, ferox viribus & armorum arte Tuscus, incautum inter multas versantem hostium manus, gladio per pectus transfigit. telo extracto, præceps Fabius in vulnus abiit. Sensit utraque acies unius viri casum, cedebatque inde Romanus: quum M. Fabius consul transiliit jacentis corpus, objectaque parma, *Hoc juràstis*, inquit, *milites? fugientes vos in castra redituros? adeò ignavissimos hostes magis timetis, quàm Jovem Martemque, per quos jurastis? At ego injuratus aut victor revertar, aut prope te hic Q. Fabi dimissus cadam.* Consuli tum Cæso Fabius prioris anni consul, *Verbisne istis, frater, ut pugnent te impetraturum credis? Dii impetrabunt, per quos juravere. Et nos, ut decet procerès, ut Fabio nomine est dignum, pugnando potius, quàm adhortando, accendamus militum animos.* Sic in primum infestis hastis provolant duo Fabii, totamque moverunt fortem aciem.

XLVII. Prœlio ex parte una restituto, nihilo segnius in altero cornu Cn. Manlius consul pugnam ciebat: ubi prope similis fortuna est versata. nam ut altero in cornu Q. Fabium, sic in hoc ipsum consulem Manlium, jam velut fusos agentem hostes, & impigre milites secuti sunt; & ut ille gravi vulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati, gradum retulere: cessissentque loco, ni consul alter, cum aliquot turmis equitum in eam partem citato

equo advectus, vivere clamitans collegam, ſe victorem fuſo altero cornu adeſſe, rem inclinatam ſuſtinuiſſet. Manlius quoque ad reſtituendam aciem ſe ipſe coram offert. Duorum conſulum cognita ora accendunt militum animos. ſimul & vanior jam erat hoſtium acies; dum, abundante multitudine freti, ſubtracta ſubſidia mittunt ad caſtra oppugnanda. in quæ haud magno certamine impetu facto, dum prædæ magis quàm pugnæ memores tererent tempus: triarii Romani, qui primam irruptionem ſuſtinere non potuerant, miſſis ad conſules nunciis quo loco res eſſent, conglobati ad prætorium redeunt, & ſua ſponte prœlium ipſi renovant: & Manlius conſul revectus in caſtra, ad omnes portas milite oppoſito, hoſtibus viam clauſerat. Ea deſperatio Tuſcis rabiem magis quàm audaciam accendit. nam quum incurſantes, quacunque exitum oſtenderet ſpes, vano aliquoties impetu iſſent; globus juvenum unus in ipſum conſulem inſignem armis invadit. Prima excepta à circumſtantibus tela. ſuſtineri deinde vis nequit. Conſul mortifero vulnere ictus cadit, fuſique circa omnes. Tuſcis creſcit audacia. Romanos terror per tota caſtra trepidos agit. & ad extrema ventum foret, ni legati, rapto conſulis corpore, patefeciſſent una porta hoſtibus viam. Ea erumpunt; conſternatoque agmine abeuntes, in victorem alterum incidunt conſulem. ibi iterum cæſi, fuſique paſſim. Victoria egregia parta, triſtis tamen duobus tam claris funeribus. Itaque conſul, decernente ſenatu triumphum, *Si exercitus ſine imperatore triumphare poſſit, pro eximia eo bello opera facilè paſſurum*, reſpondit: *ſe familia funeſta*

nesta Q. Fabii fratris morte, republica ex parte orba consule altero amisso, publico privatoque deformem luctu lauream non accepturum. Omni acto triumpho depositus triumphus clarior fuit. adeò spreta in tempore gloria interdum cumulatior redit. Funera deinde duo deinceps, collegæ fratrisque, ducit, idem in utroque laudator, quum, concedendo illis suas laudes, ipse maximam partem earum ferret, neque immemor ejus, quod initio consulatus imbiberat, reconciliandi animos plebis, saucios milites curandos dividit Patribus. Fabiis plurimi dati: nec alibi majore cura habiti. Inde populares jam esse Fabii: nec hoc ulla, nisi salubri reipublicæ arte.

XLVIII. Igitur, non Patrum magis quàm plebis studiis Cæso Fabius cum T. Virginio consul factus, neque belli, neque delectus, neque ullam aliam priorem curam agere, quàm ut, jam aliqua ex parte inchoata concordiæ spe, primo quoque tempore cum Patribus coalescerent animi plebis. Itaque principio anni consulit, priusquam quisquam agrariæ legis auctor tribunus existeret, occuparent Patres ipsi suum munus facere: captivum agrum plebi quàm maximè æqualiter darent: verum esse habere eos, quorum sanguine ac sudore partus sit. Aspernati Patres sunt: questi quoque quidam, nimia gloria luxuriare & evanescere vividum quondam illud Cæsonis ingenium. Nullæ deinde urbanæ factiones fuere. Vexabantur incursionibus Æquorum Latini. eò cum exercitu Cæso missus, in ipsorum Æquorum agrum depopulandum transit. Æqui se in oppida receperunt, muris que se tenebant:

Ante Chr. 477. V. C. 275.

bant: eo nulla pugna memorabilis fuit. At à Vejente hoste clades accepta temeritate alterius consulis. actumque de exercitu foret, ni Cæso Fabius in tempore subsidio venisset. Ex eo tempore, neque pax, neque bellum cum Vejentibus fuit; res proximè formam latrocinii venerat. legionibus Romanis cedebant in urbem: ubi abductas senserant legiones, agros incursabant; bellum quiete, quietem bello invicem eludentes. Ita neque omitti tota res, neque perfici poterat. & alia bella aut præsentia instabant, ut ab Æquis Volscisque, non diutius, quàm recens dolor proximæ cladis transiret, quiescentibus: aut mox moturos se apparebat Sabinos semper infestos, Etruriamque omnem. Sed Vejens hostis, assiduus magis quàm gravis, contumeliis sæpius, quàm periculo animos agitabat: quod nullo tempore negligi poterat, aut averti alio sinebat. Tum Fabia gens senatum adit, consul pro gente loquitur: *Assiduo magis quàm magno præsidio, ut scitis, Patres conscripti, bellum Vejens egit. Vos alia bella curate: Fabios hostes Vejentibus date. Auctores sumus, tutam ibi majestatem Romani nominis fore. Nostrum id nobis velut familiare bellum privato sumptu gerere in animo est. Respublica & milite illic, & pecunia vacet.* Gratiæ ingentes actæ. Consul è curia egressus, constante Fabiorum agmine, qui in vestibulo curiæ senatusconsultum exspectantes steterant, domum rediit. Jussi armati postero die ad limen consulis adesse; domos inde discedunt.

XLIX. Manat tota urbe rumor: Fabios ad cœlum laudibus ferunt. Familiam unam subiisse civitatis onus: Vejens bellum in privatam curam,

in

in privata arma versum. Si sint duæ roboris ejusdem in urbe gentes; deposcant, hæc Volscos sibi, illa Æquos: populo Romano tranquillam pacem agente, omnes finitimos subigi populos posse. Fabii postera die arma capiunt. quo jussi erant, conveniunt. Consul paludatus egrediens, in vestibulo gentem omnem suam instructo agmine videt. acceptus in medium, signa ferri jubet. Nunquam exercitus neque minor numero, neque clarior fama & admiratione hominum per urbem incessit. Sex & trecenti milites, omnes patricii, omnes unius gentis, quorum neminem ducem sperneret egregius quibuslibet temporibus senatus, ibant, unius familiæ viribus Vejenti populo pestem minitantes. Sequebatur turba, propria alia cognatorum sodaliumque; nihil medium, nec spem, nec curam, sed immensa omnia volventium animo: alia publica sollicitudine excitata, favore & admiratione stupens; *ire fortes, ire felices jubent; inceptis eventus pares reddere; consulatus inde ac triumphos, omnia præmia ab se, omnes honores sperare.* Prætereuntibus Capitolium arcemque, & alia templa, quicquid Deorum oculis, quicquid animo occurrit, precantur, ut illud agmen fautum atque felix mittant, fospites brevi in patriam ad parentes restituant. Incassum missæ preces. infelici via dextro Jano portæ Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perveniunt. is opportunus visus locus communiendo præsidio. L. Æmilius inde & C. Servilius consules facti. & donec nil aliud quàm in populationibus ses fuit, non ad præsidium modò tutandum Fabii satis erant, sed tota regione, qua

Ante Chr. 476. V. C. 276.

Tuſcus ager Romano adjacet, ſua tuta omnia, infeſta hoſtium, vagantes per utrumque finem, fecere. Intervallum deinde haud magnum populationibus fuit: dum & Vejentes, accito ex Etruria exercitu, præſidium Cremeræ oppugnant; & Romanæ legiones, ab L. Æmilio Conſule adductæ, cominus cum Etruſcis dimicant acie. quanquam vix dirigendi aciem ſpatium Vejentibus fuit. adeò inter primam trepidationem, dum poſt ſigna ordines introëunt, ſubſidiaque locant, invecta ſubitò ab latere Romana equitum ala, non pugnæ modò incipiendæ, ſed conſiſtendi ademit locum. Ita fuſi retro ad ſaxa Rubra (ibi caſtra habebant) pacem ſupplices petunt: cujus impetratæ, ab inſita animis levitate, ante deductum Cremera Romanum præſidium poenituit.

L. Rurſus cum Fabiis erat Vejenti populo, ſine ullo majoris belli apparatu, certamen: nec erant incurſiones modò in agros, aut ſubiti impetus incurſantium, ſed aliquoties æquo campo collatiſque ſignis certatum. genſque una populi Romani ſæpe ex opulentiſſima, ut tum res erant, Etruſca civitate victoriam tulit. Id primò acerbum indignumque Vejentibus viſum. inde conſilium ex re natum, inſidiis ferocem hoſtem captandi: gaudere etiam, multo ſucceſſu Fabiis audaciam creſcere. Itaque & pecora prædantibus aliquoties, velut caſu incidiſſent, obviam acta: & agreſtium fuga vaſti relicti agri: & ſubſidia armatorum, ad arcendas populationes miſſa, ſæpius ſimulato quàm vero pavore refugerunt. Jamque Fabii adeò contempſerant hoſtem, ut ſua invicta arma neque loco neque tempore ullo credierent ſuſtineri poſſe. hæc ſpes provexit, ut ad conſpecta procul à Cremera magno

campi

campi intervallo pecora (quanquam rara hostium apparebant arma) decurrerent. & quum improvidi effuso cursu insidias circa ipsum iter locatas superâssent, palatique passim vaga, ut fit, pavore injecto, raperent pecora; subitò ex insidiis consurgitur, & adversi & undique hostes erant. Primò clamor circumlatus exterruit; dein tela ab omni parte accidebant: coëuntibusque Etruscis, jam continenti agmine armatorum septi, quo magis se hostis inferebat, cogebantur breviore spatio & ipsi orbem colligere. quæ res & paucitatem eorum insignem, & multitudinem Etruscorum, multiplicatis in arcto ordinibus, faciebat. Tum omissa pugna, quam in omnes partes parem intenderant, in unum locum se omnes inclinant. eo, nixi corporibus armisque, rupere cuneo viam. Duxit via in editum leniter collem. inde primò restitere. mox ut respirandi superior locus spatium dedit, recipiendique à pavore tanto animum, pepulere etiam subeuntes: vincebatque auxilio loci paucitas, ni jugo circummissus Vejens in verticem collis evasisset. ita superior rursus hostis factus. Fabii cæsi ad unum omnes, præsidiumque expugnatum. ccccvi perisse satis convenit: unum prope puberem ætate relictum, stirpem genti Fabiæ, dubiisque rebus populi Romani sæpe domi bellique vel maximum futurum auxilium.

LI. Quum hæc accepta clades esset, jam C. Horatius & T. Menenius consules erant. Menenius adversus Tuscos victoria elatos confestim missus. tum quoque malè pugnatum est, & Janiculum hostes occupavere: obsessaque urbs foret, super bel-

Ante Chr. 475. *V. C.* 277.

bellum annona premente, (transierant enim Etrusci Tiberim) ni Horatius Cos. ex Volscis esset revocatus: adeóque id bellum ipsis institit meritibus, ut primò pugnatum ad Spei sit æquo Marte, iterum ad portam Collinam. Ibi quanquam parvo momento superior Romana res fuit, melioremque animum militem, recepto pristino animo, in futura prœlia id certamen fecit. A. Virginius & Sp. Servilius consules fiunt. post acceptam proximam pugnæ cladem Vejentes abstinuere acie. populationes erant, & velut ad arcem Janiculi passim in Romanum agrum impetus dabant. non usquam pecora tuta, non agrestes erant. Capti deinde eadem arte sunt, qua ceperant Fabios. secuti dedita opera passim ad illecebras propulsa pecora, præcipitavere in insidias. quo plures erant, major cædes fuit. Ex hac clade atrox ira majoris cladis caussa atque initium fuit. trajecto enim nocte Tiberi, castra Servilii Cos. adorti sunt oppugnare. inde fusi magna cæde in Janiculum se ægre receperunt. Confestim consul & ipse transit Tiberim, castra sub Janiculo communit. postero die luce orta, nonnihil & hesterna felicitate pugnæ ferox; magis tamen, quòd inopia frumenti, quamvis in præcipitia, dum celeriora essent, agebat consilia; temere adverso Janiculo ad castra hostium aciem erexit: fœdiúsque inde pulsus quàm pridie pepulerat, interventu collegæ ipse exercitusque ejus est servatus. inter duas acies Etrusci, quum invicem his atque illis terga darent, occidione occisi. Ita oppressum temeritate felici Vejentis bellum.

Ante Chr. 474
V. C. 278.

LII. Urbi

LII. Urbi cum pace laxior etiam annona redîit, & advecto ex Campania frumento, &, poſtquam timor ſibi cuique futuræ inopiæ abiit, eo, quod abditum fuerat, prolato. Ex copia deinde otioque laſcivire rurſus animi; & priſtina mala, poſtquam foris deerant, domi quærere. tribuni plebem agitare ſuo veneno, agraria lege: in reſiſtentes incitare Patres, nec in univerſos modò, ſed in ſingulos. Q. Conſidius & T. Genucius, auctores agrariæ legis, T. Menenio diem dicunt. invidiæ erat amiſſum Cremeræ præſidium, quum haud procul inde ſtativa conſul habuiſſet. Eum oppreſſerunt: quum & Patres haud minùs quàm pro Coriolano antixi eſſent; & patris Agrippæ favor haud dum exoleviſſet. In mulcta temperârunt tribuni, quum capitis anquiſiſſent, duo millia æris damnato mulctam edixerunt. ea in caput vertit. Negant tuliſſe ignominiam ægritudinemque: inde morbo abſumptum eſſe. Alius deinde reus Sp. Servilius, ut conſulatu abiit, C. Nautio & P. Valerio conſulibus, initio ſtatim anni, ab L. Cædicio & T. Statio tribunis die dicta, non, ut Menenius, precibus ſuis aut Patrum, ſed cum multa fiducia innocentiæ gratiæque, tribunicios impetus tulit. Et huic prælium cum Tuſcis ad Janiculum erat crimini, ſed fervidi animi vir, ut in publico periculo ante, ſic tum in ſuo, non tribunos modò, ſed plebem oratione feroci retutando, exprobrandoque T. Menenii damnationem mortemque, (cujus patris munere reſtituta quondam plebs, eos ipſos quibus tum ſæviret magiſtratus, eas leges haberet) periculum audacia diſcuſſit. juvit & Virginius collega teſtis

Ante Chr. 473. V. C. 279.

teſtis productus participando laudes: magis tamen Menenianum (adeò mutaverant animum) profuit judicium.

LIII. Certamine domi finito, Vejens bellum exortum; quibus Sabini arma conjunxerant. P. Valerius Conſul, accitis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Vejos miſſus, caſtra Sabina, quæ pro mœnibus ſociorum locata erant, confeſtim aggreditur; tantamque trepidationem injecit, ut dum diſperſi alii alia manipulatim excurrunt ad arcendam hoſtium vim, ea porta, cui ſigna primùm intulerat, caperetur. intra vallum deinde cædes magis quàm prœlium eſſe. tumultus è caſtris & in urbem penetrat, tanquam Vejis captis. ita pavidi Vejentes ad arma currunt. pars Sabinis eunt ſubſidio: pars Romanos toto impetu intentos in caſtra adoriuntur. Pauliſper averſi turbatique ſunt. deinde & ipſi utroque verſis ſignis reſiſtunt: & eques ab conſule immiſſus Tuſcos fundit fugatque. eademque hora duo exercitus, duæque potentiſſimæ & maximæ finitimæ gentes ſuperatæ ſunt. Dum hæc ad Vejos geruntur, Volſci Æquique in Latino agro poſuerant caſtra, populatique fines erant. eos per ſe ipſi Latini, aſſumptis Hernicis, ſine Romano aut duce aut auxilio, caſtris exuerunt. Ingenti præda præter ſuas recuperatas res potiti ſunt. miſſus tamen ab Roma conſul in Volſcos C. Nautius. Mos, credo, non placebat, ſine Romano duce exercituque ſocios propriis viribus conſiliiſque bella gerere. Nullum genus calamitatis contumeliæque non editum in Volſcos eſt: nec tamen perpelli potuere, ut acie dimicarent.

LIV. L. Fu-

LIV. L. Furius inde & C. Manlius conſules. Manlio Veſentes provincia evenit. non tamen bellatum. induciæ in annos quadraginta petentibus datæ, frumento ſtipendioque imperato. Paci externæ confeſtim continuatur diſcordia domi. agrariæ legis tribuniciis ſtimulis plebs furebat. Conſules nihil Menenii damnatione, nihil periculo deterriti Servilii, ſumma vi reſiſtunt. abeuntes magiſtratu conſules Genucius tribunus plebis arripuit. L. Æmilius & Opiter Virginius conſulatum ineunt. Vopiſcum Julium pro Virginio in quibuſdam annalibus conſulem invenio. Hoc anno (quoſcunque conſules habuit) rei ad populum Furius & Manlius circumeunt ſordidati non plebem magis, quàm juniores Patrum. ſuadent, monent, *Honoribus & adminiſtratione reipublicæ abſtineant; conſulares verò faſces, prætextam, curulemque ſellam, nihil aliud quàm pompam funeris, putent. claris inſignibus velut infulis velatos ad mortem deſtinari. Quod ſi conſulatus tanta dulcedo ſit, jam nunc ita in animum inducant: conſulatum captum & oppreſſum ab tribunicia poteſtate eſſe; conſuli, velut apparitori tribunicio, omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda eſſe. Si ſe commoverit, ſi reſpexerit Patres, ſi aliud quàm plebem eſſe in republ. crediderit, exſilium C. Marcii, Menenii damnationem & mortem, ſibi proponat ante oculos.* His accenſi vocibus Patres, conſiliſt inde, non publica, ſed in privato, ſeductaque à plurium conſcientia habere. ubi quum id modò conſtaret, jure an injuria eripiendos eſſe reos, atrociſſima quæque maximè placebat ſententia. nec auctor quamvis audaci facinori deerat. Igitur

Ante Chr. 472. *V. C.* 280.

Ante Chr. 471. *V. C.* 281.

gitur judicii die, quum plebs in foro erecta exspectatione staret, mirari primò quòd non descenderet tribunus: deinde, quum jam mora suspectior fieret, deterritum à primoribus credere, & desertam ac proditam caussam publicam queri. Tandem, qui obversati vestibulo tribuni fuerant, nunciant, domi mortuum esse inventum. quod ubi in totam concionem pertulit rumor; sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alii alio. Præcipuus pavor tribunos invaserat; quàm nihil auxilii sacratæ leges haberent, morte collegæ monitos. Nec Patres satis moderatè ferre lætitiam. adeoque neminem nomen pœnitebat, ut etiam infontes fecisse videri vellent; palamque ferretur, malo domandam tribuniciam potestatem.

LV. Sub hac pessimi exempli victoria delectus edicitur: paventibusque tribunis, sine intercessione ulla consules rem peragunt. Tum verò hasci plebes tribunorum magis silentio, quàm consulum imperio: & dicere, *Actum esse de libertate sua; rursus ad antiqua veditum; cum Genucio unà mortuam ac sepultam tribuniciam potestatem. aliud agendum, ac cogitandum; quo modo resistatur Patribus: id autem unum consilium esse, ut se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat. Quatuor & viginti lictores apparere consulibus, & eos ipsos plebis homines. nihil contemptius, neque infirmius, si sint qui contemnant. sibi quemque ea magna atque horrenda facere.* His vocibus alii alios quum incitassent, ad Voleronem Publilium, de plebe hominem, quia, quòd ordines duxisset, negaret se militem fieri debere, lictor missus est à consulibus. Volero appellat tribunos. Quum auxilio

xilio nemo esset, consules spoliari hominem, & virgas expediri jubent. *Provoco*, inquit, *ad populum*. Volero: *quoniam tribuni civem Romanum in conspectu suo virgis cædi voluit, quàm ipsi in tergo tuo à vobis trucidari.* Quo ferociùs clamitabat, eo infestiùs circumscindere & spoliare lictor. Tum Volero, & prævalens ipse, & adjuvantibus advocatis, repulso lictore, ubi indignantium pro se acerrimus erat clamor, eo se in turbam confertissimam recipit, clamitans, *Provoco, & fidem plebis implore. adeste cives! adeste commilitones! nihil est quod exspectetis tribunos, quibus ipsos vestro auxilio opus est.* Concitari homines, veluti ad prælium, se expediunt: apparebatque omne discrimen adesse; nihil cuiquam sanctum, non publici fore, non privati juris. Huic tantæ tempestati quum se consules obtulissent, facilè experti sunt, parum tutam majestatem sine viribus esse. violatis lictoribus, fascibus fractis, è foro in curiam compellantur; incerti quatenus Volero exerceret victoriam. Conticescente deinde tumultu, quum in senatum vocari jussissent, queruntur injurias suas, vim plebis, Voleronis audaciam. Multis ferociter dictis sententiis, vicere seniores, quibus, ira Patrum adversus temeritatem plebis certari, non placuit.

LVI. Voleronem amplexa favore plebs, proximis comitiis tribunum plebis creat, in eum annum, qui L. Pinarium, P. Furium consules habuit. contraque omnium opinionem, qui eum vexandis priscis anni consulibus permissurum tribunatum credebant, post publicam cautam privato dolore habito, *Ante Chr. 470. V. C. 282.*

bito, ne verbo quidem violatis consulibus, rogationem tulit ad populum; ut plebeji magistratus tributis comitiis fierent. Haud parva res sub titulo prima specie minimè atroci ferebatur; sed quæ patriciis omnem potestatem per clientium suffragia creandi quos vellent tribunos auferret. Huic actioni, gratissimæ plebi, quum summa vi resisterent Patres; nec, quæ una vis ad resistendum erat, ut intercederet aliquis ex collegio, auctoritate aut consulum, aut principum adduci posset; res tamen, suo ipsa molimine gravis, certaminibus in annum extrahitur. Plebs Voleronem tribunum reficit. Patres ad ultimum dimicationis rati rem venturam, Ap. Claudium Appii filium, jam inde à paternis certaminibus invisum infestumque plebi, consulem faciunt. Collega ei T. Quintius datur. Principio statim anni nihil prius quàm de lege agebatur. sed ut inventor legis Volero, sic Lætorius, collega ejus, auctor cum recentior, tum acrior erat. Ferocem faciebat belli gloria ingens; quod ætatis ejus haud quisquam manu promptior erat. Is, quum Volero nihil præterquam de lege loqueretur, insectatione abstinens consulum, ipse in accusationem Appii, familiæque superbissimæ ac crudelissimæ in plebem Romanam, exorsus, quum à Patribus non consulem, sed carnificem, ad vexandam & lacerandam plebem, creatum esse contenderet; rudis in militari homine lingua non suppetebat libertati animoque. Itaque deficiente oratione, *Quandoquidem non facilè loquor*, inquit, *Quirites, quàm, quod locutus sum, præsto, crastino die adesse. Ego hic aut in conspectu vestro moriar, aut*

Anno Chr. 469. *U. C.* 283.

aut perferam legem. Occupant tribuni templum postero die. consules nobilitasque ad impediendam legem in concione consistunt. Submoveri Lætorius jubet, præterquam qui suffragium ineant. Adolescentes nobiles stabant, nihil cedentes viatori: tum ex his prehendi quosdam Lætorius jubet. Consul Appius negare, jus esse tribuno in quenquam, nisi in plebejum. Non enim populi, sed plebis, eum magistratum esse. nec illum ipsum summovere pro imperio posse more majorum; quia ita dicatur: *Si vobis videtur, discedite Quirites.* Facilè & contemptim de jure disserendo, perturbare Lætorium poterat. Ardens igitur ira tribunus viatorem mittit ad consulem; consul lictorem ad tribunum, privatum esse clamitans, sine imperio, sine magistratu: violatusque esset tribunus, ni & concio omnis atrox coorta pro tribuno in consulem esset; & concursus hominum in forum ex tota urbe concitatæ multitudinis fieret. Sustinebat tamen Appius pertinacia tantam tempestatem: certatumque haud incruento prœlio foret, ni Quintius, consul alter, consularibus negotio dato, ut collegam vi, si aliter non possent, de foro abducerent; ipse nunc plebem sævientem precibus lenisset; nunc orâsset tribunos, ut concilium dimitterent. Darent iræ spatium, non vim suam illis tempus adempturum; sed consilium viribus additurum. & Patres in populi, & consulem in Patrum fore potestate.

LVII. Ægre sedata ab Quintio plebs, multo ægrius consul alter à Patribus. Dimisso tandem concilio plebis, senatum consules habent. ubi quum timor atque ira invicem sententias variâssent; quo magis

magis, spatio interposito, ab impetu ad consultandum advocabantur, eo plus abhorrebant à certatione animi. adeò ut Quintio gratias agerent, quòd ejus opera mitigata discordia esset. Ab Appio petitur, *Ut tantam consularem majestatem esse vellet, quanta in concordi civitate esse posset; dum tribuni consulesque ad se quisque omnia trahant, nihil relictum esse virium in medio. distractam laceratamque rempubl. magis, quorum in manu sit, quàm ut incolumis sit, quaeri.* Appius contra, *testari Deos atque homines, rempublicam prodi per metum ac deferi: non consulem senatui, sed senatum consuli deesse: graviores accipi leges, quàm in Sacro monte accepta sint.* Victus tamen Patrum consensu quiescit. lex silentio perfertur.

LVIII. Tum primùm tributis comitiis creati tribuni sunt: numero etiam additos tres, perinde ac duo ante fuerint, Piso auctor est. Nominat quoque tribunos, C. Sicinium, L. Numitorium, M. Duilium, Sp. Icilium, L. Mecilium. Volscum Æquicumque, inter seditionem Romanam, est bellum coortum. vastaverant agros, ut, si qua secessio plebis fieret, ad se receptum haberet. compositis deinde rebus, castra retro movere. Ap. Claudius in Volscos missus. Quintio Æqui provincia evenit. Eadem in militia saevitia Appii quae domi esse; eo liberior, quòd sine tribuniciis vinculis erat. odisse plebem plusquam paterno odio: se victum ab ea: se unico consule objecto adversus tribuniciam potestatem, perlatam legem esse, quam minore conatu, nequaquam tanta Patrum spe, priores impedierint consules. Haec ira indignatioque ferocem animum ad vexandum saevo imperio exercitum

ercitum ſtimulabat; nec ulla vi domari poterat tantum certamen animis imbiberant. Segniter, otioſè, negligenter, contumaciter omnia agere. nec pudor, nec metus coërcebat. Si citiùs agi vellet agmen, tardiùs ſedulò incedere: ſi adhortator operis adeſſet, omnes ſua ſponte moram remittere induſtriam: præſenti vultus demittere, tacitè prætereuntem exſecrari: ut invictus ille odio plebejo animus interdum moveretur. Omni nequicquam acerbitate prompta, nihil jam cum militibus agere: à centurionibus corruptum exercitum dicere: tribunos plebejos cavillans interdum & Volerones vocare.

LIX. Nihil eorum Volſci neſciebant; inſtabantque eo magis, ſperantes idem certamen animorum adverſus Appium habiturum exercitum Romanum, quod adverſus Fabium conſulem habuiſſet. Ceterùm multo Appio quàm Fabio violentior fuit. Non enim vincere tantum noluit, ut Fabianus exercitus, ſed vinci voluit. Productus in aciem, turpi fuga petit caſtra; nec ante reſtitit, quam ſigna inferentem Volſcum munimentis vidit ſocordemque extremi agminis cædem. Tum expreſſa vis ad pugnandum, ut victor jam à vallo ſubmoveretur hoſtis: ſatis tamen apparet, capi tantùm caſtra militem Romanum noluiſſe, alii gaudere ſua clade atque ignominia. Quibus nihil infractus ferox Appii animus, quum inſuper ſevire vellet concionemque advocaret; concurrunt ad eum legati tribunique, monentes, ne utique experiri vellet imperium, cujus vis omnis in conſenſu obedientium eſſet. negare vulgò milites ſe ad concionem ituros; paſſimque exaudiri voces poſtulantium, ut ca-

caſtra ex Volſco agro movebantur: hoſtem victorem paullo ante prope in portis ac vallo fuiſſe; ingentiſque mali non ſuſpicionem modò, ſed apertam ſpeciem obverſari ante oculos. Victus tandem (quandoquidem nihil præter tempus noxæ luerentur) remiſſa concione, iter in ſequentem diem pronunciari quum juſſiſſet, prima luce claſſico ſignum profectionis dedit. Quum maximè agmen è caſtris explicaretur, Volſci, ut eodem ſigno excitati, noviſſimos adoriuntur. à quibus perlatus ad primos tumultus, eo pavore ſignaque & ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque inſtrui acies poſſent. nemo ullius niſi fugæ memor. Ita effuſo agmine per ſtragem corporum armorumque evaſere, ut prius hoſtis deſiſteret ſequi, quàm Romanus fugere. Tandem, collectis ex diſſipato curſu militibus, conſul, quum revocando nequicquam ſuos perſecutus eſſet, in pacato agro caſtra poſuit: advocataque concione, invectus haud falſò in proditorem exercitum militaris diſciplinæ, deſertorem ſignorum, ubi ſigna, ubi arma eſſent, ſingulos rogitans, inermes milites, ſigno amiſſo ſignifero, ad hoc centuriones duplicarioſque, qui reliquerant ordines, virgis cæſos ſecuri percuſſit. cetera multitudo ſorte decimus quiſque ad ſupplicium lecti.

LX. Contrà ea in Æquis inter conſulem ac militem comitate ac beneficiis certatum eſt. & natura Quintius erat lenior, & ſævitia infelix collegæ, quo is magis gauderet ingenio ſuo, efficerat. Huic tantæ concordiæ ducis exercituſque non auſi offerre ſe Æqui, vagari populabundum hoſtem per agros paſſi. Nec ullo ante bello latiùs inde actæ prædæ, omnis militi data eſt. Addebantur & laudes; quibus

quibus haud minùs quàm præmio gaudent militum animi. Tum duci, tum propter ducem Patribus quoque placatior exercitus rediit; sibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab senatu, memorans. Varia fortuna belli, atroci discordia domi foriſque annum exactum, insignem maximè comitia tributa efficiunt. Res major victoria susceptı certaminis quàm usu. plus enim dignitatis comitiis ipsis detractum est, Patribus ex concilio submovendis, quàm virium aut plebi additum, aut demptum Patribus.

LXI. Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, Tiberio Æmilio consulibus, tum propter certamina ordinum de lege agraria, tum propter judicium Ap. Claudii. cui acerrimo adversario legis, caussamque possessorum publici agri, tanquam tertio consuli, sustinenti, M. Duilius & C. Sicinius diem dixere. Nunquam ante tam invisus plebi reus ad judicium vocatus populi est; plenus suarum, plenus paternarum irarum. Patres quoque non temere pro ullo æquè annixi sunt: propugnatorem senatus, majestatisque vindicem sûæ, ad omnes tribunicios plebejosque oppositum tumultus, modum duntaxat in certamine egressum, objici iratæ plebi. Unus è Patribus ipse Ap. Claudius & tribunos, & plebem, & suum judicium pro nihilo habebat. Illum non minæ plebis, non senatus preces perpellere unquam potuere, non modò ut vestem mutaret, aut supplex prensaret homines; sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis (quum ad populum agenda causſa esset) aliquid leniret atque submitteret. Idem habitus oris, eadem con-

Ante Chr. 468. V. C. 284.

contumacia in vultu: idem in oratione spiritus erat: adeo ut magna pars plebis Appium non minùs reum timeret, quàm confulem timuerat. Semel cauſſam dixit, quo ſemper agere omnia ſolitus erat, accuſatorio ſpiritu. adeòque conſtantia ſua & tribunos obſtupefecit & plebem, ut diem ipſi ſua voluntate prodicerent: trahi deinde rem ſinerent. Haud ita multum interim temporis fuit, ante tamen, quàm prædicta dies veniret, morbo moritur, cujus laudationem cum tribuni plebis impedire conarentur; plebs fraudari ſolemni honore ſupremum diem tanti viri noluit: & laudationem illi æquis auribus mortui audivit, quam vivi accuſationem audierat: & exequias frequens celebravit.

LXII. Eodem anno Valerius conſul, cum exercitu in Æquos profectus, quum hoſtem ad prælium elicere non poſſet, caſtra oppugnare eſt aggreſſus. Prohibuit ſeda tempeſtas, cum grandine ac tonitribus cœlo dejecta. Admonitionem deinde auxit, ſigno receptui dato, adeò tranquilla ſerenitas reddita, ut velut numine aliquo defenſa caſtra oppugnare iterum religio fuerit. omnis ita belli ad populationem agri vertit. Alter conſul Æmilius in Sabinis bellum geſſit. & ibi, quia hoſtis intra muros ſe tenebat, vaſtati agri ſunt. Incendiis deinde, non villarum modò, ſed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti, quum prædatoribus occurriſſent, incipiti prælio digreſſi, poſtero die retulere caſtra in tutiora loca. Id ſatis conſuli viſum, cur pro victo relinqueret hoſtem; integro inde decurſuro bello.

LXIII. Inter

LXIII. Inter hæc bella, imminente discordia domi, T. Numicius Priscus, A. Virginius consules facti. Non ultra videbatur latura plebes dilationem agrariæ legis; ultimaque vis parabatur, quum, Volscos adesse, fumo ex incendiis villarum fugaque agrestium, cognitum est. Ea res maturam jam seditionem, ac prope erumpentem, repressit. Consules coacti extemplo ab senatu ad bellum, educta ex urbe juventute; tranquillioremin ceteram plebem fecerunt. Et hostes quidem, nihil aliud quàm perfusis vano timore Romanis, citato agmine abierunt. Numicius Antium adversus Volscos, Virginius contra Æquos profectus. ibi ex insidiis prope magna accepta clade, virtus militum rem prolapsam negligentia consulis restituit. Melius in Volscis imperatum est. Fusi primo proelio hostes, fugaque in urbem Antium, ut tum res erant, opulentissimam acti. quam consul oppugnare non ausus, Cenonem aliud oppidum, nequaquam tam opulentum, ab Antiatibus cepit. Dum Æqui Volsciique Romanos exercitus tenent, Sabini usque ad portas urbis populantes incessêre. deinde ipsi paucis post diebus à duobus exercitibus, utroque per iram consule ingresso in fines, plus cladium quam intulerant acceperunt. *Ante Chr. 467. V. C. 283.*

LXIV. Extremo anno pacis aliquid fuit; sed, ut semper alias, sollicitæ, certamine Patrum et plebis. Irata plebs interesse consularibus comitiis noluit. per Patres clientesque Patrum consules creati, T. Quintius & Q. Servilius. similem annum priori consules habent, seditiosa initia, bello deinde exter-

Ante Chr. 466. V. C. 288.

no

no tranquilla. Sabini Cruſtuminos campos citato agmine tranſgreſſi, quum cædes & incendia circum Anienem flumen feciſſent, à porta prope Collina mœnibuſque pulſi, ingentes tamen prædas hominum pecorumque egere. quos Servilius conſul infeſto exercitu inſecutus, ipſum quidem agmen adipiſci æquis locis non potuit; populationem adeò effuſè fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, multiplicique capta præda rediret. Et in Volſcis reſp. egregiè geſta, tum ducis tum militum opera. Primùm æquo campo ſignis collatis pugnatum, ingenti cæde utrinque, plurimo ſanguine. & Romani, quia paucitas damno ſentiendo propior erat, gradum retuliſſent; ni ſalubri mendacio conſul, fugere hoſtes ab cornu altero clamitans, concitâſſet aciem. impetu facto, dum ſe putant vincere, vicere. Conſul metuens, ne nimis inſtando renovaret certamen, ſignum receptui dedit. Interceſſere pauci dies, velut tacitis induciis utrinque quiete ſumpta: per quos ingens vis hominum ex omnibus Volſcis Æquiſque populis in caſtra venit: haud dubitans, ſi ſenſerint, Romanos nocte abituros. Itaque tertia fere vigilia ad caſtra oppugnanda veniunt. Quintius, ſedato tumultu, quem terror ſubitus exciverat, quum manere in tentoriis quietum militem juſſiſſet, Hernicorum cohortem in ſtationem educit; cornicines tubicineſque in equis impoſitos canere ante vallum jubet, ſollicitumque hoſtem ad lucem tenere. reliquum noctis adeò tranquilla omnia in caſtris fuere, ut ſomni quoque Romanis copia eſſet. Volſcos ſpecies armatorum peditum, quos & plures eſſe, & Romanos putabant, fremitus hinnituſque equorum, qui

&

& inſueto ſedente equite, & inſuper aures agitante ſonitu, ſæviebant, intentos velut ad impetum hoſtium tenuit.

LXV. Ubi illuxit, Romanus integer ſatiatuſque ſomno, productus in aciem, feſſum ſtando & vigiliis Volſcum primo impetu perculit. quanquam ceſſere magis quàm pulſi hoſtes ſunt: quia ab tergo erant clivi, in quos poſt principia integris ordinibus tutus receptus fuit. Conſul, ubi ad iniquum locum ventum eſt, ſiſtit aciem. miles ægre teneri; clamare & poſcere, ut perculſis inſtare liceat. Ferociùs agunt equites, circumfuſi duci: vociferantur, ſe ante ſigna ituros. Dum cunctatur conſul virtute militum fretus, loco parum fideus; conclamant ſe ituros: clamoremque res eſt ſecuta. Fixis in terram pilis, quo leviores in ardua evaderent, curſu ſubeunt. Volſcus, effuſis ad primum impetum miſſilibus telis, ſaxa objacentia pedibus ingerit in ſubeuntes, turbatoſque ictibus crebris urget ex ſuperiore loco. Sic prope oneratum eſt ſiniſtrum Romanis cornu, ni referentibus jam gradum conſul, increpando ſimul temeritatem, ſimul ignaviam, pudore metum excuſſiſſet. Reſtitere primo obſtinatis animis: deinde, ut in obtinentes locum vires ferebant, audent ultro gradum inferre; & clamore renovato commovent aciem. tum rurſus impetu capto enituntur atque exſuperant iniquitatem loci. Jam prope erat ut in ſummum clivi jugum evaderent, quum terga hoſtes dedere: effuſoque curſu penè agmine uno, fugientes ſequenteſque caſtris incidere. In eo pavore caſtra capiuntur. qui Volſcorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium &

Romanus exercitus ductus: paucos circumsessum dies deditur, nulla oppugnantium nova vi; sed quod jam inde ab infelici pugna castrisque amissis ceciderant animi.

LIBER III.

EPITOME.

I, &c. XIX. *Editiones de agrariis legibus facta.* XVIII. *Capitolium ab exsulibus & servis occupatum, cæsis iis receptum est.* III. *Census bis actus. priore lustro censa civium capita centum quatuor & viginti millia ducentu quatuordecim, præter orbos orbasque: sequenti, centum triginta duo millia quadringenta novem.* XXII, XXIII. *Fabius Vibulanus Volscos & Æquos superat.* XXIV. *Tribunitium domi bellum.* XXV. *Æqui fœdus rumpunt.* XXVI. *Quum adversus Æquos res male gesta esset, L. Quintius Cincinnatus dictator factus, quum rure intentus rustico operi esset, ad id bellum gerendum accersitus est.* XXVIII. *Is victos hostes sub jugum misit.* XXIX, XXX. *Tribunorum plebis numerus ampliatus est, ut essent decem, trigesimo sexto anno a primis tribunis plebis.* XXXI, XXXII, XXXIII. *Petitis per legatos, & allatis Atticis legibus, ad constituendas eas proponendasque decemviri pro consulibus sine ullis aliis magistratibus creati, altero & trecentesimo anno quam Roma condita*

dita erat: & ut à regibus ad consules, ita à consulibus ad decemviros translatum imperium. XXXIV, &c. *Ii, decem tabulis legum positis, quum modestè se in eo honore gessissent, & ob id in alterum quoque annum eosdem esse magistratum placuisset, duabus tabulis ad decem adjectis, quum complura impotenter facinerent, magistratum noluerunt deponere, & in tertium annum retinuerunt: donec invisâ eorum imperio finem attulit libido Ap. Claudii.* XLIV, &c. *Qui quum in amorem virginis incidisset, submisso qui eam in servitutem peteret, necessitatem patri ejus Virginio imposuit, rapto ex taberna proximâ cultro, ut filiam interimeret: cum aliter eam tueri non posset, ne in potestatem stuprum illaturi venirent.* L, &c. *Hos tam magna luxuria exemplo plebs incitata, montem Aventinum occupavit; coëgitque decemviros abdicare se magistratu, ex quibus Appius, & unus collegarum, qui præcipuè pœnam meruerant, in carcerem conjecti; ceteri in exsilium acti.* LX, &c. *Res præterea contra Sabinos, & Volscos, & Æquos prosperè gestas continet.* LXXII. *Et parum honestum populi Romani judicium; qui, judex inter Ardeates & Aricinos sumptus, agrum, de quo ambigebatur, sibi adjudicavit.*

I. Ntio capto, Tib. Æmilius & Q. Fabius consules fiunt. Hic erat Fabius Quintus, qui unus exstinctæ ad Cremeram genti superfuerat. Jam priore consulatu Æmilius dandi agri plebi fuerat auctor. Itaque secun-

Ante Chr. 465. *V. C.* 287.

do quoque consulatu ejus & agrarii se in spem legis erexerant; & tribuni rem, contra consules sæpe tentatam, adjutore utique consule, obtineri posse rati, suscipiunt; & consul manebat in sententia sua. Possessores & magna pars Patrum, tribuniciis se jactare actionibus principem civitatis, & largiendo de alieno popularem fieri querentes, totius invidiam rei à tribunis in consulem averterant. Atrox certamen aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expedisset. T. Quintii ductu & auspicio agri capti priore anno aliquantum à Volscis esse: Antium propinquam, opportunam, & maritimam urbem, coloniam deduci posse. ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore. Hæc sententia accepta est. Triumviros agro dando creat T. Quintium, A. Virginium, P. Furium. jussi nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit statim (ut fit) fastidium copiæ; adeoque pauci nomina dedere, ut ad explendum numerum coloni Volsci adderentur: cetera multitudo poscere Romæ agrum malle, quàm alibi accipere. Æqui à Q. Fabio (is eò cum exercitu venerat) pacem petiere, irritamque eam ipsi subita incursione in agrum Latinum fecere.

Ante Chr. 464. *V. C.* 288. II. Q. Servilius insequenti anno, (is enim cum Sp. Postumio consul fuit) in Æquos missus, in Latino agro stativa habuit. intra castra quies necessaria morbo implicitum exercitum tenuit. Extractum in tertium annum bellum est, *V. C.* 289. Q. Fabio & T. Quintio consulibus. Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Æquis dederat, ea pro-

provincia data: qui haud dubia ſpe profectus, famam nominis ſui pacaturam Æquos, legatos in concilium gentis miſſos nunciare juſſit; *Q. Fabium cos. dicere, ſe ex Æquis pacem Romam tuliſſe, ab Roma Æquis bellum afferre, eadem dextra armata, quam pacatum illis antea dederat: quorum id perfidia & perjurio fiat, Deos nunc teſtes eſſe, mox fore ultores. Se tamen, utcumque ſit, etiam nunc, pœnitere ſua ſponte Æquos, quàm pati hoſtilia, malle. ſi pœniteat, tutum receptum ad expertam clementiam fore: ſin perjurio gaudeant, Diis magis iratis quàm hoſtibus geſturos bellum.* Hæc dicta adeò nihil moverunt quemquam, ut legati prope violati ſint; exercituſque in Algidum adverſus Romanos miſſus. Quæ ubi Romam ſunt nunciata, indignitas rei magis quàm periculum conſulem alterum ab urbe excivit. ita duo conſulares exercitus ad hoſtem acceſſere, acie inſtructa, ut conſeſtim dimicarent. Sed quum fortè haud multum diei ſupereſſet, unus ab ſtatione hoſtium exclamat; *Oſtentare hoc eſt, Romani, non gerere bellum. in noctem imminentem aciem inſtruitis. longiore luce ad id certamen, quod inſtat, nobis opus eſt. Craſtino die oriente ſole redite in aciem: erit copia pugnandi, ne timete.* His vocibus irritatus miles in diem poſterum in caſtra reducitur; longam venire noctem ratus, quæ moram certamini faceret. Tum quidem corpora cibo ſomnoque curant. Ubi illuxit poſtero die, prior aliquanto conſtitit Romana acies; tandem & Æqui proceſſere. Prœlium fuit utrimque vehemens: quòd & Romanus ira odioque pugnabat; & Æquos conſcientia contracti culpa periculi, & deſperatio

futura sibi postea fidei, ultima audere & experiri cogebat. Non tamen sustinuere aciem Romanam Æqui: pulsique quum in fines suos se recepissent, nihilo inclinatioribus ad pacem animis, ferox multitudo increpare duces, quòd in acie, qua pugnandi arte Romanus excellat, eamdem res sit: Æquos populationibus incursionibusque maleficæ esse; & multas passim manus, quàm magnam molem unius exercitus, rectius bella gerere.

III. Relicto itaque castris præsidio, egressi tanto cum tumultu invasere fines Romanos, ut ad urbem quoque terrorem pertulerint. nec spiritus etiam res plus trepidationis fecit; quòd nihil minus, quàm ne victus, ac prope in castris obsessus, hostis memor populationis esset, timeri poterat. agrestesque pavidi incidentes portis non populationem, nec prædonum parvas manus, sed omnia vano augentes timore, exercitus & legiones adesse hostium, & infesto agmine ruere ad urbem, clamabant. Ab his proximi audita incerta, eoque vaniora, ferre ad alios; confusis clamoreque vocantium ad arma, haud multum à pavore captæ urbis abesse. Fortè ab Algido Quintius consul redierat Romam: id remedium timori fuit. tumultuque sedato, victos timeri increpans hostes, præsidia portis imposuit. Vocato deinde senatu, quum ex auctoritate Patrum, justitio indicto, præfectus ad tutandos fines esset, Q. Servilio præfecto urbis relicto, hostem in agro non invenit. Ab absente consule res gesta egregiè est. qui, qua venturum hostem sciebat, gravem præda, eoque impeditiore agmine incedentem aggressus, funestam ei populationem fecit. Pauci hostium evasere ex insidiis:

præda

Præda omnis recepta est. sic finem justitio, quod quatriduum fuit, reditus Quintii consulis in urbem fecit. Census deinde actus, & conditum à Quintio lustrum, censa civium capita centum quatuor & viginti millia ducenta quindecim dicuntur, præter orbos orbasque. In Æquis nihil deinde memorabile actum. in oppida sua se recepere, uri sua populasque passi. Consul, quum aliquoties per omnem hostium agrum infesto agmine populabundus isset, cum ingenti laude prædaque Romam rediit.

IV. Consules inde A. Postumius Albus, Sp. Furius Fusus. Furios Fusios scripsere quidam. id admoneo, ne quis immutationem vitiorum ipsorum esse, quæ nominum est, putet. Haud dubium erat, quin cum Æquis alter consulum bellum gereret. Itaque Æqui ab Ecetranis Volscis præsidium petiere. quo cupidè oblato, (adeò civitates hæ perpetuo in Romanos odio certavere) bellum summa vi parabatur. Sentiunt Hernici, & prædicunt Romanis, Ecetranum ad Æquos defecisse. suspecta & colonia Antium fuit: quòd magna vis hominum inde, quum oppidum captum esset, confugisset ad Æquos; isque miles per bellum Æquicum vel acerrimus fuit. Compulsis deinde in oppida Æquis, ea multitudo dilapsa quum Antium redisset, sua sponte jam infidos colonos Romanis abalienavit. Necdum matura re, quum defectionem parari delatum ad senatum esset, datum negotium est consulibus, ut, principibus coloniæ Romam excitis, quærerent, quidnam rei esset. qui quum haud gravatè venissent, introducti à consulibus ad senatum, ita responderunt ad interrogata, ut magis

Ante Chr. 462. V. C. 290.

ſuſpecti, quàm venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius, conſulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Æquos, Hernicorum in agro populabundum hoſtem invenit; ignaruſque multitudinis, quia nuſquam univerſa conſpecta fuerat, imparem copiis exercitum temere pugnæ commiſit. Primo concurſu pulſus ſe in caſtra recepit. neque is finis periculi fuit. namque & proxima nocte & poſtero die tanta vi caſtra ſunt circumſeſſa atque oppugnata, ut ne nuncius quidem inde mitti Romam poſſet. Hernici, & malè pugnatum, & conſulem exercitumque obſideri, nunciaverunt. tantumque terrorem incuſſere Patribus, ut, (quæ forma ſenatuſconſulti ultimæ ſemper neceſſitatis habita eſt) Poſtumio alteri conſulum negotium daretur, *Videret ne quid reſpubl. detrimenti caperet.* Ipſum conſulem Romæ manere ad conſcribendos omnes, qui arma ferre poſſent, optimum viſum eſt: proconſule T. Quintium ſubſidio caſtris cum ſociali exercitu mitti. ad eum explendum Latini Hernicique, & colonia Antium dare Quintio ſubitarios milites (ita tum repentina auxilia appellabant) juſſi.

V. Multi per eos dies motus, multique impetus hinc atque illinc facti; quia, ſuperante multitudine, hoſtes carpere multifariam vires Romanas, ut non ſuffecturas ad omnia, aggreſſi ſunt. ſimul caſtra oppugnabantur; ſimul pars exercitus ad populandum agrum Romanum miſſa, urbemque ipſam, ſi qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad præſidium urbis relictus: conſul Poſtumius ad arcendas populationes finium miſſus. Nihil remiſſum ab ulla parte curæ aut laboris. vigiliæ

in

in urbe, ſtationes ante portas, præſidiaque in muris diſpoſita; & (quod neceſſe erat in tanto tumultu) juſtitium per aliquot dies ſervatum. Interim in caſtris Furius cos. quum primò quietus obſidionem paſſus eſſet, in incautum hoſtem decumana porta erupit: &, quum perſequi poſſet, metu ſubſiſtit, ne qua ex parte altera in caſtra vis fieret. Furium legatum (frater idem conſulis erat) longiùs extulit curſus: nec ſuos ille redeuntes perſequendi ſtudio, neque hoſtium ab tergo incurſum vidit. ita excluſus, multis ſæpe fruſtra conatibus captis, ut viam ſibi ad caſtra faceret, acriter dimicans cecidit. Et conſul, nuncio circumventi fratris converſus ad pugnam, dum ſe temere magis quàm ſatis cautè in mediam dimicationem infert, vulnere accepto, ægre ab circumſtantibus ereptus, & ſuorum animos turbavit, & ferociores hoſtes fecit. qui, cæde legati & conſulis vulnere accenſi, nulla deinde vi ſuſtineri potuere; quum compulſi in caſtra Romani rurſus obſiderentur, nec ſpe, nec viribus pares: veniſſetque in periculum ſumma rerum, ni T. Quintius peregrinis copiis cum Latino Hernicoque exercitu ſubveniſſet. Is intentos in caſtra Romana Æquos, legatique caput ferociter oſtentantes, ab tergo adortus, ſimul ad ſignum à ſe procul editum ex caſtris eruptione facta, magnam vim hoſtium circumvenit. Minor cædes, fuga effuſior Æquorum in agro fuit Romano. in quos palatos, prædam agentes, Poſtumius aliquot locis, quibus opportuna impoſuerat præſidia, impetum dedit. ii vagi, diſſipato agmine fugientes, in Quintium victorem cum ſancio conſule revertentem incidere. Tum

consularis exercitus egregia pugna consulis vulnus, legati & cohortium ultro est cædem, magnæ cladis ultro citroque illis diebus & illatæ & acceptæ. Difficile ad fidem est in tam antiqua re, quot pugnaverint cecideritve, exacto affirmare numero, audet tamen Antias Valerius concipere summas; Romanos cecidisse in Hernico agro quinque millia ac trecentos: ex prædatoribus Æquorum, qui populabundi in finibus Romanis vagabantur, ab A. Postumio consule duo millia & quadringentos cæsos: ceteram multitudinem prædam agentem, quæ inciderit in Quintium, nequaquam pari defunctam esse cæde, interfecta inde quatuor millia, &, exsequendo subtiliter numerum, cc ait & xxx. Inde Romam relatum est, justitium remissum, Cœlum visum est ardere plurimo igni: portenta que alia aut obversata oculis, aut vanas externis ostentavere species. His avertendis terroribus in triduum feriæ indictæ, per quas omnia delubra pacem Deum exposcentium virorum mulierumque turba implebantur. Cohortes inde Latinæ Hernicæque ab senatu, gratiis ob impigram militiam actis, remissæ domos. Antiates mille milites, quia ferum auxilium post prælium venerat, prope cum ignominia dimissi.

Ante Chr. 461. *U. C.* 291. VI. Comitia inde habita, creati consules L. Æbutius, P. Servilius, Kalendis Sextilibus, ut tunc principium anni agebatur, consulatum ineunt. Grave tempus, & forte annus pestilens erat urbi agrisque, nec hominibus magis quàm pecori; & auxere vim morbi terrore populationis, pecoribus agresti-busque in urbem acceptis. Ea colluvio miserorum omnis

omnis generis animantium, & odore inſolito urbanos, & agreſtem confertum in arcta tecta æſtu ac vigiliis angebat: miniſteriaque invicem ac contagio ipſa vulgabant morbos. Vix inſtantes ſuſtinentibus clades repente legati Hernici nunciant, in agro ſuo Æquos Volſcoſque conjunctis copiis caſtra poſuiſſe. inde ingenti exercitu fines ſuos depopulari. Præterquam quod infrequens ſenatus indicio erat ſociis, afflictam civitatem peſtilentia eſſe; mœſtum etiam reſponſum tulere, ut per ſe ipſi Hernici cum Latinis res ſuas tutarentur: urbem Romanam ſubita Deum ira morbo populari: ſi qua ejus mali quies veniat, ut anno ante, ut ſemper alias, ſociis opem laturos. Diſceſſere ſocii, pro triſti nuncio triſtiorem domum referentes; quippe quibus per ſe ſuſtinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus ſuſtinuiſſent. Non diutius ſe in Hernico hoſtis continuit, pergit inde infeſtus in agros Romanos, etiam ſine belli injuria vaſtatos. Ubi quum obvius nemo ne inermis quidem fieret, perque omnia non præſidiis modò deſerta, ſed etiam cultu agreſti, tranſirent; pervenere ad tertium lapidem Gabina via. Mortuus Albucius erat Romanus conſul, collega ejus Servilius exigua in ſpe trahebat animam, affecti plerique principum, Patrum major pars, militaris ferè ætas omnis: ut non modò ad expeditiones, quas in tanto tumultu res poſcebat, ſed vix ad quietas ſtationes viribus ſufficerent. Munus vigiliarum ſenatores, qui per ætatem ac valetudinem poterant, per ſe ipſi obibant: circuitio ac cura ædilium plebis erat. ad eos ſumma rerum ac majeſtas conſularis imperii venerat.

VII. De-

VII. Deserta omnia, sine capite, sine viribus, Dii præsides ac fortuna Urbis tutata est: quæ Volscis Æquisque prædonum potius mentem quàm hostium dedit. adeò enim nulla spes non potiundi modò, sed ne adeundi quidem Romana mœnia animos eorum cepit: tectaque procul visa atque imminentes tumuli avertere mentes eorum; ut, totis passim castris fremitu orto, quid in vasto ac deserto agro, inter tabem pecorum hominumque, desides sine præda tempus tererent, quum integra loca, Tusculanum agrum, opimum copiis, petere possent? signa repente convellerent; transversisque itineribus per Lavicanos agros in Tusculanos colles transirent. eo vis omnis tempestasque belli conversa est. Interim Hernici Latinique, pudore etiam, non misericordia solùm, moti, si nec obstitissent communibus hostibus, infesto agmine Romanam urbem petentibus, nec opem ullam obsessis sociis ferrent, conjuncto exercitu Romam pergunt. Ubi quum hostes non inveniissent, secuti famam ac vestigia, obvii fiunt descendentibus ab Tusculano in Albanam vallem, ibi haudquaquam æquo prœlio pugnatum est: fideque sua sociis parum felix in præsentia fuit. Haud minor Romæ fit morbo strages, quàm quanta ferro sociorum facta erat. consul, qui unus supererat, moritur. mortui & alii clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus, augures; Ser. Sulpicius, Curio maximus: & per ignota capita latè evagata est vis morbi: inopsque senatus auxilii humani, ad Deos populum ac vota vertit. jussi cum conjugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque exposcere Deum. Ad id, quod sua quemque mala cogebant, aucto-

auctoritate publica evocati, omnia delubra implent. ſtratæ paſſim matres, crinibus templa verrentes, veniam irarum cœleſtium, finemque peſti expoſcunt.

VIII. Inde paullatim, ſeu pace Deûm impetrata, ſeu graviore tempore anni jam circumacto, defuncta morbis corpora ſalubriora eſſe incipere: verſiſque animis jam ad publicam curam, quum aliquot interregna exiſſent, P. Valerius Publicola, tertio die, quàm interregnum inierat, conſules creat L. Lucretium Tricipitinum & T. Veturium Geminum; ſive ille Vetuſius fuit. Ante diem tertium Idus Sextiles conſulatum ineunt, jam ſatis valida civitate; ut non ſolùm arcere bellum, ſed ultro etiam inferre poſſet. Igitur, nunciantibus Hernicis, in fines ſuos tranſcendiſſe hoſtes; impigre promiſſum auxilium. duo conſulares exercitus ſcripti. Veturius miſſus in Volſcos ad bellum ultro inferendum. Tricipitinus populationibus arcendis ſociorum agro oppoſitus, non ultra quàm in Hernicos procedit. Veturius primo prælio hoſtes fundit fugatque. Lucretium, dum in Hernicis ſedet, prædonum agmen fefellit, ſupra montes Præneſtinos ductum, inde demiſſum in campos. Vaſtavere agros Præneſtinum Gabinumque: ex Gabino in Tuſculanos flexere colles. urbi quoque Romæ ingens præbitus terror, magis in re ſubita, quàm quòd ad arcendam vim parum virium eſſet. Q. Fabius præerat urbi. is armata juventute, diſpoſitiſque præſidiis, tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hoſtes præda ex proximis locis rapta, appropinquare urbi non auſi, quum circumacto agmine

Ante Chr. 460. V. C. 292.

mine redirent, quanto longiùs ab urbe hostium abscederent, eo solutiore cura in Lucretium incidunt consulem, jam ante exploratis itineribus suis instructum, & ad certamen intentum. Igitur præparatis animis, repentino pavore perculsos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque: & compulsos in cavas valles, quum exitus haud in facili essent, circumveniunt. Ibi Volscum nomen prope deletum est, tredecim millia quadringentos septuaginta cecidisse in acie ac fuga, mille ducentos quinquaginta vivos captos, signa viginti septem militaria relata, in quibusdam annalibus invenio. ubi etsi adjectum aliquid numero sit, magna certè cædes fuit. Victor consul ingenti præda potitus, eadem in stativa rediit. Tum consules castra conjungunt: & Volsci Æquique afflictas vires suas in unum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit, eadem fortuna victoriam dedit. fusis hostibus etiam castra capta.

IX. Sic res Romana in antiquum statum rediit: secundæque belli res exemplo urbanos motus excitaverunt. C. Terentillus Arsa tribunus plebis eo anno fuit, is, consulibus absentibus, ratus locum tribuniciis actionibus datum, per aliquot dies Patrum superbiam ad plebem criminatus, maximè in consulare imperium, tanquam nimium, nec tolerabile liberæ civitati, invehebatur: *nomina quidem tantùm minùs invidiosum, re ipsa prope regnum esse. quippe duos pro uno dominos accepisse immodestos, infinita potestate: qui soluti æque effrenati ipsi, omnes metus legum omniumque supplicia verterent in plebem. Quæ ne etiamnum illis licentiæ sit, legem se promulgaturum, ut quinque viri*

viri creentur legibus de imperio consulari scribendis. Quod populus in se jus dederit, eo consulem usurum: non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros. Qua promulgata lege, quum timerent Patres, ne, absentibus consulibus, jugum acciperent, senatus à præfecto urbis Q. Fabio vocatur. qui adeò atrociter in rogationem latoremque ipsum est invectus, ut nihil, si ambo consules infesti circumstarent tribunum, relictum minarum atque terroris sit: *insidiatum eum, & tempore capto adortum rempublicam. Si quem similem ejus, priore anno, inter morbum bellumque, irati Dii tribunum dedissent, non potuisse sisti. Mortuis duobus consulibus, jacente ægra civitate in colluvione omnium rerum, ad tollendum è republica consulare imperium, laturum leges fuisse; ducem Volscis Æquisque ad oppugnandam urbem futurum. Quid? tandem illi non licere, si quid consules superbè in aliquem civium aut crudeliter fecerint, diem dicere: accusare his ipsis judicibus, quorum in aliquem sævitum sit? Non illum consulare imperium, sed tribuniciam potestatem invisam intolerandamque facere: quam pacatam reconciliatamque Patribus de integro in antiqua redigi mala. neque illum se deprecari, quo minùs pergat ut cœperit. Vos,* inquit Fabius, *ceteri tribuni oramus, ut primum omnium cogitetis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem universorum comparatam esse. tribunos plebis vos creatos, non hostes Patribus. Nobis miserum, invidiosum vobis est, desertam rempub. invadi. non jus vestrum, sed invidiam minueritis. Agite cum collega, ut rem integram in adventum consulum differat, ne Æqui quidem ac Volsci, morbo absump-*

absumptis priore anno consulibus, crudeli superboque nobis bello institere. Agunt cum Terentillo tribuni: dilataque in speciem actione, re ipsa sublata, consules extemplo arcessiti.

X. Lucretius cum ingenti præda, majore multo gloria rediit. & auget gloriam adveniens, exposita omni in campo Martio præda, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret. reliqua vendita, quibus domini non exstitere. Debebatur omnium consensu consuli triumphus: sed dilata res est, tribuno de lege agente. id antiquius consuli fuit. Jactata per aliquot dies tum in senatu res, tum ad populum est. cessit ad ultimum majestati consulis tribunus, & destitit. tum imperatori exercituique honos suus redditus. Triumphavit de Volscis Æquisque: triumphantem secutæ fusæ legiones. alteri consuli datum, ut ovans sine militibus urbem iniret. Anno deinde sequenti lex Terentilla, ab toto relata collegio, novos aggressa consules est. erant consules P. Volumnius, Ser. Sulpicius. Eo anno cœlum ardere visum; terra ingenti concussa motu est. bovem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. Inter alia prodigia & carne pluit: quem imbrem ingens numerus avium intervolitando rapuisse fertur; quod intercidit, sparsum ita jacuisse per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. Libri per duumviros sacrorum aditi: pericula à conventu alienigenarum prædicta, ne qui in loca summa urbis impetus cædesque inde fierent. inter cetera monitum, ut seditionibus abstineretur. Id factum ad impediendam legem tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen.

Ante Chr. 459. *V. C.* 293.

Ecce

Ecce (ut idem in ſingulos annos orbis volveretur) Hernici nunciant, Volſcos & Æquos, etſi acciſæ res ſint, reficere exercitus: Antii ſummam rei poſitam: Ecetræ Antiates colonos palam concilia facere. id caput, eas vires belli eſſe. Ut hæc dicta in ſenatu ſunt, delectus indicitur. conſules belli adminiſtrationem inter ſe diſpartiri juſſi; alteri ut Volſci, alteri ut Æqui provincia eſſet. Tribuni coram in foro perſonare, *Fabulam compoſitam Volſci belli, Hernicos ad partes parantes. jam ne virtute quidem premi libertatem populi Rom. ſed arte eludi. quia occidione prope occiſos Volſcos, & Æquos movere ſua ſponte arma poſſe, id fides abierit; novos hoſtes quæri. coloniam ſidam, propinquam, infamem fieri. bellum innoxiis Antiatibus indici, geri cum plebe Romana: quam oneratam armis ex urbe præcipiti agmine acturi eſſent; exſilio & relegatione civium ulciſcentes tribunos. Sic, ne quid aliud actum putent, victam legem eſſe; niſi, dum in integro res ſit, dum domi, dum togati ſint, caveant, ne poſſeſſione urbis pellantur, ne jugum accipiant. Si animus ſit, non defore auxilium. conſentire omnes tribunos. nullum terrorem externum, nullum periculum eſſe. Caviſſe Deos priore anno, ut tutò libertas defendi poſſet.*

XI. Hæc tribuni. At ex parte altera conſules in conſpectu eorum, poſitis ſellis, delectum habebant. eò decurrunt tribuni, concionemque ſecum trahunt. citati pauci, velut rei experiundæ cauſſa: & ſtatim vis coorta. Quemcunque lictor juſſu conſulis prehendiſſet, tribunus mitti jubebat. neque ſuum cuique jus modum faciebat, ſed virium ſpe & manu obtinendum erat quod intenderes.

Quemad-

Quemadmodum ſe tribuni geſſiſſent in prohibendo delectu, ſic patres in lege, quæ per omnes comitiales dies ferebatur, impediendâ gerebant. Initium erat rixæ, quum diſcedere populum juſſiſſent tribuni, quòd patres ſe ſummoveri haud ſinebant, nec fere ſeniores rei intererant; quippe quæ non conſilio regenda, ſed permiſſa temeritati audaciæque eſſet. Multum & conſules ſe abſtinebant, ne cui in colluvione rerum majeſtatem ſuam contumeliæ offerrent. Cæſo erat Quintius, ferox juvenis, qua nobilitate gentis, qua corporis magnitudine ac viribus, ad eo munera data à Diis & ipſe addiderat multa belli decora, facundiamque in foro; ut nemo, non lingua, non manu promptior, in civitate haberetur. Hic, quum in medio Patrum agmine conſtitiſſet, eminens inter alios, velut omnes dictaturas conſulatuſque gerens in voce ac viribus ſuis, unus impetus tribunicios populareſque procellas ſuſtinebat. Hoc duce ſæpe pulſi foro tribuni, fuſa ac fugata plebs eſt, qui obvius fuerat, multatus nudatuſque abibat: ut ſatis appareret, ſi ſic agi liceret, victam legem eſſe. Tum, propè jam perculſis aliis tribunis, A. Virginius, ex collegio unus, Cæſoni capitis diem dicit. atrox ingenium accenderat eo facto magis, quòm conterruerat: eo acriùs obſtare legi, agitare plebem, tribunos velut juſto perſequi bello. Accuſator pati rerum rudes, invidiæque flammam ſe materiam criminibus ſuis ſuggeresse: legem interim non tam ad ſpem perferendi, quam ad laceſſendam Cæſonis temeritatem ferre. Ibi multa ſæpe ab juventute inconſultè dicta factaque in unius Cæſonis ſuſpectum incidunt ingenium: tamen legi reſiſtebatur.

Et

Et A. Virginius identidem plebi: *Ecquid*, inquit, *sentitis, jam vos, Quirites, Cæsonem simul civem, & legem, quam cupitis, habere non posse? quanquam quid ego legem loquor? libertati obstat, omnes Tarquinios superbia exsuperat, exspectate dum consul aut dictator fiat, quem privatum viribus & audacia regnantem videtis.* Assentiebantur multi, pulsatos se querentes; & tribunum ad rem peragendam ultro incitabant.

XII. Jam aderat judicio dies: apparebatque, vulgò homines in damnatione Cæsonis libertatem agi credere. tum demum coactus cum multa indignitate prensabat singulos. sequebantur necessarii, principes civitatis. T. Quintius Capitolinus, qui ter consul fuerat, quum multa referret sua familiæque decora, affirmabat: *Neque in Quiritia gente, neque in civitate Romana tantam indolem tam maturæ virtutis unquam exstitisse. Suum primum militem fuisse; se sæpe vidente pugnâsse in hostem.* Sp. Furius, *missum ab Quintio Capitolino sibi cum in dubiis suis rebus venisse subsidio. neminem tenum esse, cujus magis opera putet rempub. restitutam.* L. Lucretius, consul anni prioris, recenti gloria nitens, suas laudes participare cum Cæsone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie: suadere & monere, *juvenem egregium, institutum naturâ fortunaque omnibus bonis, maximum momentum rerum ejus civitatis, in quamcunque venisset, suum quàm alienum malluisse civem esse. Quod offenderet in eo, fervorem & audaciam, ætatem quotidie auferre; quod desideretur consilium, id indies crescere. Senescentibus vitiis, maturescente virtute, sinerent tantum*

tum

tum virum ſenem in civitate fieri. Pater inter hos, L. Quintius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumularet invidiam, ſed veniam errori atque adoleſcentiæ petendo, ſibi, qui non dicto, non facto quemquam offendiſſet, ut condonarent filium, orabat. Sed alii averſabantur preces, aut verecundia, aut metu: alii, ſe ſuoſque multatos querentes, atroci reſponſo judicium ſuum præferebant.

XIII. Premebat reum, præter vulgatam invidiam, crimen unum; quòd M. Volſcius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, teſtis exſtiterat, *Se, haud multo poſt quàm peſtilentia in urbe fuerat, in juventutem graſſantem in Suburrâ incidiſſe. ibi rixam natam eſſe, fratremque ſuum majorem natu, necdum ex morbo ſatis validum, pugno ictum à Cæſone, cecidiſſe ſemianimem. Inter manus domum ablatum, mortuumque inde arbitrari, nec ſibi rem exſequi tam atrocem per conſules ſuperiorum annorum licuiſſe.* Hæc Volſcio clamitante, adeò concitati homines ſunt, ut haud multum abfuerit, quin impetu populi Cæſo interiret. Virginius arripi jubet hominem, & in vincula duci. patricii vi contra vim reſiſtunt. T. Quintius clamitat: *Cui rei capitalis dies dicta ſit, & de quo futurum propediem judicium, eum indemnatum indicta cauſſa non debere violari.* Tribunus *ſupplicium negat ſumpturum ſe de indemnato; ſervaturum tamen in vinculis eſſe ad judicii diem: ut, qui hominem necaverit, de eo ſupplicii ſumendi copia populo Romano fiat.* Appellati tribuni medio decreto jus auxilii ſui expediunt: in vincula conjici vetant: ſiſti reum, pecuniamque, niſi ſiſtatur, populo promitti,

mitti, placere pronunciant. Summam pecuniæ quantam æquum esset promitti, veniebat in dubium: id ad senatum rejicitur. Reus, dum consulerentur Patres, retentus in publico est. vades dare placuit. unum vadem tribus millibus æris obligârunt. quot darentur, permissum tribunis est. decem finierunt. tot vadibus accusator vadatus est reum. Hic primus vades publicos dedit. dimissus è foro, nocte proxima, in Tuscos in exsilium abiit. Judicii die quum excusaretur solum vertisse exsilii caussa, nihilo minus Virginio comitia habente, collegæ appellati dimisere concilium: pecunia à patre exacta crudeliter, ut, divenditis omnibus bonis, aliquamdiu trans Tiberim, veluti relegatus, in devio quodam tugurio viveret.

XIV. Hoc judicium, & promulgata lex exercuit civitatem: ab externis armis otium fuit. Quum, velut victores, tribuni, perculsis Patribus Cæsonis exsilio, prope perlatam esse crederent legem, &c, quod ad seniores Patrum pertineret, cessissent possessione reipublicæ; juniores, id maximè quod Cæsonis sodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos. sed ibi plurimùm profectum est, quòd modo quodam temperavere impetus suos. Quum primò post Cæsonis exsilium lex cœpta ferri est, instructi paratique cum ingenti clientium exercitu, sic tribunos, ubi primùm summoventes præbuere caussam, adorti sunt, ut nemo unus inde præcipuum quicquam gloriæ domum invidiæve ferret; mille pro uno Cæsones exstitisse plebes quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat. benignè salutare, alloqui plebis homines,

nimes, dominum invitare, adesse in foro, tribunos ipsos cetera pati sine interpellatione concilia habere: nunquam ulli, neque publicè neque privatim, truces esse, nisi quum de lege agi cœptum esset. Alibi popularis juventus erat. nec cetera modo tribuni tranquillè peregere; sed refecti quoque in insequentem annum, ne voce quidem incommoda, nedum ut ulla vis fieret, paullatim permulcendo tractandoque mansuefecerant plebem. His per totum annum artibus lex elusa est.

Ante Chr. 458. V. C. 294.

XV. Accipiunt civitatem placidiorem consules C. Claudius Appii filius et P. Valerius Publicola. Nihil novi novus annus attulerat. legis ferendæ aut accipiendæ cura civitatem tenebat. Quantum junniores Patrum plebi se magis insinuabant, eo acriùs contra tribuni tenebant, ut plebi suspectos eos criminando facerent. *Conjurationem factam, Cæsonem Reme esse: interficiendorum tribunorum, trucidandæ plebis consilia inita. Id negotii datum ab senioribus Patrum, ut juventus tribunicium perfugium è republica tolleret; formaque eadem civitatis esset, quæ ante Sacrum montem occupatum fuerat.* Et ab Volscis et Æquis statum jam ac prope solemne in singulos annos bellum timebatur; propiusque aliud novum malum nec opinato exortum. Exsules, servique ad quatuor millia hominum, et quingenti, duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium atque arcem occupavere. Confestim in arce facta cædes eorum, qui conjurate et simul capere arma noluerant. alii inter tumultum præcipites pavore in forum devolant. alternæ voces, *Ad arma*, et *Hostes in urbe sunt*, audiebantur. Consules

sules & armare plebem, & inermem pati timebant; incerti, quod malum repentinum, externum an intestinum, ab odio plebis an ab servili fraude, urbem invasisset. sedabant tumultus; sedando interdum movebant. nec enim poterat pavida & consternata multitudo regi imperio. Dant tamen arma, non vulgo; tantum ut incerto hoste præsidium satis fidum ad omnia esset. Solliciti reliquum noctis, incertique, qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnia urbis loca egere. Lux deinde aperuit bellum, ducemque belli. Servos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat: *se miserrimi cujusque suscepisse curam, ut exsules injuria pulsos in patrium reduceret, & servitii grave jugum demeret. Id malle populo Romano auctore fieri. Si ibi spes non sit, se Volscos, & Æquos, & omnia extrema tentaturum & concitaturum.*

XVI. Diluere res magis Patribus atque consulibus. præter ea tamen, quæ denunciabantur, ne Vejentium, neu Sabinorum id consilium esset, timere: &, quum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinæ Etruscæque legiones ex composito adessent; tum æterni hostes Volsci & Æqui, non ad populandos, ut ante, fines, sed ad urbem, ut ex parte captam, venirent. Multi & varii timores: inter ceteros eminebat terror servilis, ne suus cuique domi hostis esset. cui nec credere, nec non credendo, ne infestior fieret, fidem abrogare satis erat tutum. Vixque concordia sisti videbatur posse: tantum superantibus aliis ac emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat. manuetum id malum, & per aliorum quietem malorum

semper

ſemper exoriens, tumque eſſe peregrino terrore ſopitum videbatur. At id prope unum maxime inclinatis rebus incubuit. tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, ſed vanam imaginem belli, ad avertendos ab legis cura plebis animos, Capitolium inſedisse contenderent: patriciorum hoſpites clienteſque, ſi perlata lege fruſtra tumultuatos eſſe ſe ſentiant, majore quàm venerint ſilentio abituros. Concilium inde legi perferendæ habere, avocato populo ab armis. Senatum interim conſules habent, alio ſe majore ab tribunis metu oſtendente, quàm quem nocturnus hoſtis intulerat.

XVII. Poſtquam arma poni & diſcedere homines ab ſtationibus nunciatum eſt, P. Valerius, collega ſenatum retinente, ſe ex curia proripit, inde in templum ad tribunos venit: *Quid hoc rei eſt*, inquit, *tribuni? Ap. Herdonii ductu & auſpicio rempublicam everſuri eſtis? Tam felix vobis corrumpendis fuit, qui ſervitia veſtra non commovit auctor? Quum hoſtes ſupra caput ſint, diſcedi ab armis, legeſque ferri placet?* Inde ad multitudinem oratione verſa: *Si vos urbis, Quirites, ſi veſtri nulla cura tangit; at vos veremini Deos patrios ab hoſtibus captos. Jupiter optimus maximus, Juno regina, & Minerva, alii Dii Deæque obſidentur. caſtra ſervorum publicos veſtros penates tenent. Hæc vobis forma ſana civitatis videtur? Tantum hoſtium non ſolùm intra muros eſt, ſed in arce ſupra forum curiamque: comitia interim in foro ſunt, ſenatus in curia eſt: velut quum otium ſuperat, ſenator ſententiam dicit, alii Quirites ſuffragium ineunt. Non, quicquid Patrum plebiſque eſt, conſules, tribunos, Deos, homineſque omnes armatos opem*

petem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare augustissimam illam domum Jovis optimi maximi, decuit? Romule pater, tu mentem tuam, quæ quondam arcem ab his iisdem Sabinis auro captam recepisti, da stirpi tuæ. jube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus ingressus exercitus est. Primus en ego consul, quantum mortalis Deum possum, te ac tua vestigia sequar. Ultimum orationis fuit, *Se arma capere, vocare omnes Quirites ad arma. si quis impediat, jam sa consularis imperii, jam tribunicia potestatis, sacratarumque legum oblitum, quisquis ille sit, ubicunque sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum. Juberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium veturent, in P. Valerium consulem sumi arma. ausurum se in tribunis, quod princeps familiæ suæ ausus in regibus esset.* Vim ultimam apparebat futuram, spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore. nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit: nox certamina cœpta oppressit: tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, Patres circumire plebem, inferentesque se in circulos, sermones tempori aptos serere: admonere, *Ut viderent in quod discrimen remp. adducerent. Non inter Patres ac plebem certamen esse; sed simul Patres plebemque, arcem urbis, templa Deorum, penates publicos privatosque hostibus dedi.* Dum hæc in foro sedandæ discordiæ causa aguntur, consules interim, ne Sabini, ne Vejens hostis moveretur, circa portas murosque discesserant.

XVIII. Eadem nocte & Tusculum de arce capta, Capitolioque occupato, & alio turbatæ urbis

ſtatu nuncii veniunt, L. Mamilius Tuſculi tum dictator erat. is, confeſtim convocato ſenatu, atque introductis nunciis, magnopere cenſet, *Ne exſpectent dum ab Roma legati auxilium petentes veniant: periculum ipſum, diſcrimenque, ac ſociales Deos, fidemque fœderum id poſcere. Demerendi beneficio tam potentem, tam propinquum civitatem, nunquam pariem occaſionem daturos Deos.* Placet ferri auxilium, juventus conſcribitur, arma dantur. Romam prima luce venientes, procul ſpeciem hoſtium præbuere. Æqui aut Volſci venire viſi ſunt. deinde, ubi vanus terror abiit, accepti in urbem agmine ia forum deſcendunt. ibi jam P. Valerius, relicto ad portarum præſidia collega, inſtruebat aciem. Auctoritas viri moverat, affirmantis, *Capitolio recuperato, & urbe pacata, ſi edoceri ſe ſiſſent qua fraus à tribunis occulta in lege ferretur; memorem ſe majorum ſuorum, memorem cognominis, quo populi colendi velut hereditaria cura ſibi à majoribus tradita eſſet, concilium plebis non impediturum.* Hunc ducem ſecuti, nequicquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt aciem. adjungitur & Tuſculana legio. certare ſocii civeſque, utri recuperatæ arcis ſuum decus facerent. dux uterque ſuos adhortatur. Trepidare tum hoſtes; nec ulli ſatis rei, præterquam loco, fidere. trepidantibus inferunt ſigna Romani ſociique. Jam in veſtibulum perruperant templi, quum P. Valerius, inter primores pugnam ciens, interficitur. P. Volumnius conſularis vidit cadentem. is, dato negotio ſuis, ut corpus obtegerent, ipſe in locum vicemque conſulis provolat. Præ ardore impetuque tantæ rei ſenſus non pervenit ad militem: priùs vicit,

cit, quàm ſe pugnare ſine duce ſentiret. Multi exſulum cæde ſua foedavere templum; multi vivi capti: Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captivis, ut quiſque liber aut ſervus eſſet, ſuæ fortunæ à quoque ſumptum ſupplicium eſt. Tuſculanis gratiæ actæ: Capitolium purgatum atque luſtratum. In conſulis domum plebes quadrantes, ut funere ampliore efferretur, jactâſſe fertur.

XIX. Pace parta, inſtare tum tribuni Patribus; *ut P. Valerii fidem exſolverent:* inſtare Claudio, *ut collega Deos manes fraude liberaret, agi de lege ſinerent.* Conſul, *antequam collegam ſibi ſubrogâſſet,* negare *paſſurum agi de lege.* Hæ tenuere contentiones uſque ad comitia conſulis ſubrogandi. Decembri menſe ſummo Patrum ſtudio L. Quintius Cincinnatus, pater Cæſonis, conſul creatur, qui magiſtratum ſtatim occiperet. Perculſa erat plebes conſulem habitura iratum, potentem favore Patrum, virtute ſua, tribus liberis, quorum nemo Cæſoni cedebat magnitudine animi; conſilium & modum adhibendo, ubi res poſceret, priores erant. Is, ut magiſtratum iniit, aſſiduis concionibus pro tribunali, non in plebe coërcenda, quàm ſenatu caſtigando, vehementior fuit: *cujus ordinis languore, perpetui jam tribuni plebis, non ut in republica populi Romani, ſed ut in perdita domo, lingua criminibuſque regnarent. Cum Cæſone filio ſuo virtutem, conſtantiam, omnia juventutis belli domique decora pulſa ex urbe Romana, & fugata eſſe. laqueos, ſeditioſos, ſemina diſcordiarum, iterum atque tertium tribunos peſſimis artibus regia licentia vivere. Ausus,* inquit, *ille Virginius,*

quia in Capitolio non fuit, minus supplicii, quàm Ap. Herdonius, meruit? plus hercule aliquanto, qui verò rem æstimare velit. Herdonius, si nihil aliud, hostem se fatendo, prope denunciavit, ut arma caperetis: hic, negando bella esse, arma vobis adeunt, nudosque servis vestris & exsulibus objecit. Et vos (C. Claudii pace, & P. Valerii mortui loquar) priùs in clivum Capitolinum signa intulistis, quam hos hostes de foro tolleretis? Pudet Deorum hominumque, quum hostes in arce, in Capitolio essent, exsulum & servorum dux, profanatis omnibus, in cella Jovis optimi maximi habitaret, Tusculi antequam Romæ sumpta sunt arma. In dubio fuit, utrùm L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Valerius & C. Claudius consules Romanam arcem liberarent. & qui ante Latinos, ne pro se quidem ipsis, quum in finibus hostem haberent, attingere arma passi sumus; nunc, nisi Latini sua sponte arma sumpsissent, capti & deleti eramus. Hoc est, tribuni, auxilium plebi ferre? inermem eam hosti trucidandam objicere? Scilicet, si quis vobis humillimus homo de vestra plebe, (quam partem, veluti abruptam à cetero populo, vestram patriam peculiaremque remp. fecistis) si quis ex his domum suam obsessam à familia armata nunciaret, ferendum auxilium putaretis. Jupiter optimus maximus, exsulum atque servorum septus armis, nulla humana ope dignus erat? & hi postulant, ut sacrosancti habeantur, quibus ipsi Dii neque sacri, neque sancti sunt? At enim divinis humanisque obruti sceleribus, legem vos hoc anno perlaturos dictitatis? Tum hercule ille die, quo ego consul sum creatus, malè gesta respub. est. pejùs multo, quàm cum P. Valerius consul

periit,

periit, si tuleritis. Jam primùm omnium, inquit, *Quirites, in Volscos & Æquos mihi atque collegæ legiones ducere in animo est. Nescio quo fato magis bellantes quàm pacati propitios habemus Deos. quantum periculum ab illis populis fuerit, si Capitolium ab exsulibus obsessum sciissent, suspicari de præterito, quàm re ipsa experiri est melius.*

XX. Moverat plebem oratio consulis: erecti Patres restitutam credebant rempublicam: consul alter, comes animosior quàm auctor, susceptisse collegam priorem actionem tam gravis rei facilè passus, in peragendis consularis officii partem ad se vindicabat. Tum tribuni, eludentes velut vana dicta, persequi, quærendo, *quonam modo exercitum educturi consules essent, quos delectum habere nemo passurus esset? Nobis vero*, inquit Quintius, *nihil delectu opus est; quum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba juraverint, conventuros se jussu consulis, nec injussu abitures. Edicimus itaque omnes, qui in verba jurâstis, crastina die armati ad lacum Regillum adsitis.* Cavillari tum tribuni, *& populum exsolvere religione velle: privatum eo tempore Quintium fuisse, quum sacramento adacti sint.* Sed nondum hæc, quæ nunc tenet seculum, negligentia Deum venerat: nec interpretando sibi quisque jusjurandum & leges aptas faciebat, sed suos potius mores ad ea accommodabat. Igitur tribuni, ut impediendæ rei nulla spes erat, de proferendo exercitu agere, eo magis, quod & *augures jussos adesse ad Regillum lacum* fama exierat; *locumque inaugurari, ubi auspicato cum populo agi posset. ut, quicquid Romæ vi tribunicia rogatum esset, id*

comitiis ibi abrogaretur. Omnes id juſſuros, quod conſules vellent. neque enim provocationem eſſe longiùs ab urbe mille paſſuum: & tribunos, ſi eo adveniant, in alia turba Quiritium ſubjectos fore conſulari imperio. Terrebant hæc: ſed ille maximus terror animos agitabat, quod ſæpius Quintius dictitabat, *Se conſulum comitia non habiturum. Non ita civitatem agnum eſſe, ut conſuetis remediis ſiſti poſſit. dictatore opus eſſe reipubl. ut, qui ſe moverit ad ſollicitandum ſtatum civitatis, ſentiat ſine provocatione dictaturam eſſe.*

XXI. Senatus in Capitolio erat. eò tribuni cum perturbata plebe veniunt. multitudo clamore ingenti nunc conſulum, nunc Patrum fidem implorant. nec ante moverunt de ſententia conſulem, quam tribuni, ſe in auctoritate Patrum futuros eſſe, polliciti ſunt. Tunc referente conſule de tribunorum & plebis poſtulatis, ſenatuſconſulta fiunt; *Neque tribuni legem eo anno ferrent, neque conſules ab urbe exercitum educerent. In reliquum magiſtratus continuari, & eoſdem tribunos reſici, judicare ſenatum contra rempublicam eſſe.* Conſules fuere in Patrum poteſtate. tribuni, reclamantibus conſulibus, refecti. Patres quoque, ne quid cederent plebi, & ipſi L. Quintium conſulem reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio conſulis fuit. *Mirer,* inquit, *ſi vana veſtra, Patres conſcripti, ad plebem auctoritas eſt? Vos elevatis eam. quippe, quia plebs ſenatuſconſultum in continuandis magiſtratibus ſolvit, ipſi quoque ſolutum vultis, ne temeritati multitudinis cedatis: tanquam id ſit plus poſſe in civitate, plus levitatis ac licentiæ habere. levius enim vaniuſque profectò eſt, ſua decreta & conſulta tollere, quam*

quàm aliorum. Imitamini, Patres conscripti, turbam inconsultam: & qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccetis potiùs, quàm alii vestro rectè faciant: dum ego, ne imiter tribunos, nec me contra senatusconsultum consulem renunciari patiar. Te verò, C. Claudi, adhortor, ut & ipse populum Romanum hac licentia arceas: & de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturum, ut non honorem meum à te impeditum, sed gloriam spreti honoris auctam, invidiamque, quæ ex continuato eo impenderet, levatam putem. Communiter inde edicunt, *Ne quis L. Quintium consulem faceret. si quis fecisset, se id suffragium non observaturos.*

XXII. Consules creati Q. Fabius Vibulanus tertiùm & L. Cornelius Malugiensis. Census actus eo anno. lustrum propter Capitolium captum, consulem occisum, condi religiosum fuit. Q. Fabio, L. Cornelio consulibus, principio anni statim res turbulentæ. Instigabant plebem tribuni. bellum ingens à Volscis & Æquis Latini atque Hernici nunciabant, jam Antii Volscorum legiones esse: & ipsam coloniam ingens metus erat defecturam. segreque impetratum à tribunis, ut bellum prævertì finerent. Consules inde partiti provincias. Fabio, ut Antium legiones duceret, datum: Cornelio ut Romæ præsidio esset; ne qua pars hostium, qui Æquis mos erat, ad populandum veniret. Hernici & Latini jussi milites dare ex fœdere: duæque partes sociorum in exercitu, tertia civium fuit. Postquam ad diem præstitutum venerunt socii, consul extra portam Capenam castra locat. inde lu-

Ante Chr. 457. *V. C.* 295.

luſtrato exercitu Antium profectus, haud procul oppido ſtativiſque hoſtium conſedit. Ubi quum Volſci, quia nondum ab Æquis veniſſet exercitus, dimicare non auſi, quemadmodum quieti vallo ſe tutarentur, pararent; poſtero die Fabius non permiſtam unam ſociorum civiumque, ſed trium populorum tres ſeparatim acies circa vallum hoſtium inſtruxit. Ipſe erat medius cum legionibus Romanis. inde ſignum obſervare juſſit, ut pariter & ſocii rem inciperent, referrentque pedem, ſi receptui cecinisſet. equites item ſuæ cuique parti poſt principia collocat. Ita trifariam adortus caſtra circumvenit: & quum undique inſtaret, non ſuſtinentes impetum Volſcos vallo deturbat. Tranſgreſſus inde munitiones, pavidam turbam inclinatamque in partem unam caſtris expellit. Inde effuſe fugientes eques, cui ſuperare vallum haud facile fuerat, quum ad id ſpectator pugnæ aſtitiſſet, libero campo adeptus, parte victoriæ fruitur, territos cædendo. Magna & in caſtris & extra munimenta cædes fugientium fuit: ſed præda major; quia vix arma ſecum efferre hoſtis potuit. deletuſque exercitus foret, ni fugientes ſilvæ texiſſent.

XXIII. Dum, ad Antium hæc geruntur, interim Æqui, robore juventutis præmiſſo, arcem Tuſculanam improviſo nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul mœnibus Tuſculi conſidunt, ut diſtenderent hoſtium copias. Hæc celeriter Romam, ab Roma in caſtra Antium perlata, movent Romanos haud ſecus, quàm ſi Capitolium captum nunciaretur. adeò & recens erat Tuſculanorum meritum, & ſimilitudo ipſa periculi repoſcere datum

auxi-

prælium videbatur. Fabius, omissis omnibus, prædam ex castris raptim Antium convehit. Ibi modico præsidio relicto, citatum agmen Tusculum rapit. nihil præter arma, & quod cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit. Commeatum ab Roma consul Cornelius subvehit. Aliquot menses Tusculi bellatum. parte exercitus consul castra Æquorum oppugnabat: partem Tusculanis dederat ad arcem recuperandam. Vi nunquam eò subiri potuit. fames postremò inde detraxit hostem. Quo postquam ventum ad extremum est, inermes undique omnes sub jugum ab Tusculanis missi. hos, ignominiosa fuga domum se recipientes, Romanus consul in Algido consecutus, ad unum omnes occidit. Victor ad Columen (id loco nomen est) exercitu relicto castra locat. Et alter consul, postquam, mœnibus Romanis jam pulso hoste, periculum esse desierat, & ipse ab Roma profectus. Ita bifariam consules ingressi hostium fines, ingenti certamine hinc Volscos, hinc Æquos populantur. Eodem anno defecisse Antiates, apud plerosque auctores invenio. L. Cornelium consulem id bellum gessisse, oppidumque cepisse. certum affirmare, quia nulla apud vetustiores scriptores ejus rei mentio est, non ausim.

XXIV. Hoc bello perfecto, tribunicium domi bellum Patres territat. Clamant fraude fieri, quòd foris teneatur exercitus: frustrationem eam legis tollendæ esse. se nihilo minùs rem susceptam peracturos. Obtinuit tamen P. Lucretius præfectus urbis, ut actiones tribunicias in adventum consulum differrentur. Erat & nova exorta caussa motus.

tus. A. Cornelius & Q. Servilius quæſtores M. Volſcio, quòd falſus haud dubiè teſtis in Cæſonem extitiſſet, diem dixerant. multis enim emanabat indiciis, neque fratrem Volſcii, ex quo ſemel fuerit æger, unquam non modò viſum in publico, ſed ne aſſurrexiſſe quidem ex morbo, multorumque tabe menſium mortuum: nec his temporibus, in quæ teſtis crimen conjeciſſet, Cæſonem Romæ viſum: affirmantibus, qui unà meruerant, ſecum eum tum frequentem ad ſigna ſine ullo commeatu fuiſſe. ni ita eſſet, multi privatim ferebant Volſcio judicem. Quum ad judicium ire non auderet, omnes eæ res in unum congruentes, haud magis dubiam damnationem Volſcii, quàm Cæſonis Volſcio teſte fuerat, faciebant. In mora tribuni erant, qui comitia quæſtores habere de reo, niſi prius habita de lege eſſent, paſſuros negabant. ita extracta utraque res in conſulum adventum eſt. Qui ubi triumphantes victore cum exercitu urbem ineierunt, quia ſilentium de lege erat, perculſos magna pars credebant tribunos. At illi (etenim extremum anni jam erat) quartum affectantes tribunatum, in comitiorum diſceptationem ab lege certamen averterant. & quum conſules nihilo minùs adverſus continuationem tribunatus, quàm ſi lex minuendæ ſuæ majeſtatis cauſſa promulgata ferretur, tetendiſſent, victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno Æquis pax eſt petentibus data. Cenſus, res priore anno inchoata, perficitur: idque luſtrum ab origine urbis decimum conditum. Fuerunt cenſa civium capita centum triginta duo millia quadringenta novem. Conſulum magna

magna domi bellique eo anno gloria fuit: quod & foris pacem peperere; & domi, etſi non concors, minùs tamen quàm aliàs infeſta civitas fuit.

XXV. L. Minucius inde & C. Nautius conſules facti duas reſiduas anni prioris cauſſas exceperunt. Eodem modo conſules legem, tribuni judicium de Volſcio impediebant: ſed in quæſtoribus novis major vis, major auctoritas erat. Cum M. Valerio Valerii filio, Voleſi nepote, quæſtor erat T. Quintius Capitolinus, qui ter conſul fuerat. Is, quoniam neque Quintiæ familiæ Cæſo, neque reipubl. maximus juvenum reſtitui poſſet, falſum teſtem, qui dicendæ cauſſæ innoxio poteſtatem ademiſſet, juſto ac pio bello perſequebatur. Quum Virginius maximè & tribuni de lege agerent, duum menſium ſpatium conſulibus datum eſt ad inſpiciendam legem: ut, cum edocuiſſent populum, quid fraudis occultæ ferretur, ſinerent deinde ſuffragium inire. hoc intervalli datum res tranquillas in urbe fecit. Nec diuturnam quietem Æqui dederunt: qui, rupto fœdere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Cloelium deferunt. is tum longè princeps in Æquis erat. Gracchus duce in Lavicanum agrum, inde in Tuſculanum hoſtili populatione veniunt, plenique prædæ in Algido caſtra locant. Is ea caſtra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Poſtumius legati, ab Roma venerunt queſtum injurias, & ex fœdere res repetitum. eos Æquorum imperator, *quæ mandata haberent ab ſenatu Romano, ad quercum jubet dicere. ſe alia interim acturum.* quercus ingens arbor prætorio imminebat, cujus umbra opaca ſedes erat. Tum ex legatis unus abiens, *& hæc,* inquit, *ſacra-*

Ante Chr. 456. V. C. 296.

sacrata quercus, & quicquid Deorum est, audiunt fœdus à vobis ruptum: nostrisque & nunc querelis adsint, & mox armis, quam Deorum hominumque simul violata jura exsequemur. Romam ut rediere legati, senatus jussit alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere: alteri populationem finium Æquorum provinciam dedit. Tribuni suo more impedire delectum, & forsitan ad ultimum impedissent; sed novus subitò additus terror est.

XXVI. Vis Sabinorum ingens prope ad mœnia urbis infesta populatione venit. fœdati agri, terror injectus urbi est. Tum plebs benignè arma cepit, reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti. alterum Nautius contra Sabinos duxit: castrisque ad Eretum positis, per expeditiones parvas plerumque nocturnis incursionibus, tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, ut comparati ad eam prope intacti bello fines Romani viderentur. Minucio neque fortuna nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit. nam quum haud procul ab hoste castra posuisset, nulla magnopere clade accepta, castris se pavidus tenebat. Quod ubi senserunt hostes, crevit ex metu alieno, ut sit, audacia: & nocte adorti castra, postquam parum vis aperta profecerat, munitiones postero die circumdant. quæ priusquam undique vallo objecto clauderent exitus, quinque equites, inter stationes hostium emissi, Romam pertulere, consulem exercitumque obsideri. Nihil tam nec inopinatum, nec insperatum accidere potuit. Itaque tantus pavor, tanta trepidatio fuit, quanta si urbem, non castra, hostes obsi-

obſiderent. Nautium conſulem arceſſunt, in quo quam parum præſidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem perculſam reſtitueret; L. Quintius Cincinnatus conſenſu omnium dicitur. Operæ pretium eſt audire, qui omnia præ divitiis humana ſpernunt, neque honori magno locum neque virtuti putant eſſe, niſi ubi effuſè affluant opes. Spes unica imperii populi Romani L. Quintius trans Tiberim, contra eum ipſum locum, ubi nunc navalia ſunt, quatuor jugerum colebat agrum, quæ prata Quintia vocantur. Ibi ab legatis, ſua toſſam fodiens palæ innixus, ſeu quum araret, operi certè, id quod conſtat, egreſſi intentus, ſalute data invicem redditaque, rogatus, *ut (quod bene verteret ipſi, reique publicæ) togatus mandata ſenatus audiret*, admiratus, rogitanſque, *ſatin' ſalva eſſent omnia*, togam propere è tugurio proferre uxorem Raciliam jubet. Qua ſimul, abſterſo pulvere ac ſudore, velatus proceſſit; dictatorem eum legati gratulantes conſalutant: in urbem vocant: qui terror ſit in exercitu, exponunt. Navis Quintio publicè parata fuit; tranſvectumque tres obviam egreſſi filii excipiunt, inde alii propinqui atque amici, tum Patrum major pars. Ea frequentia ſtipatus, antecedentibus lictoribus deductus eſt domum: & plebis concurſus ingens fuit, ſed ea nequaquam tam læta Quintium vidit; & imperii nimium, & virum in ipſo imperio vehementiorem rata. Et illa quidem nocte nihil præterquam vigilatum eſt in urbe.

XXVII. Poſtero die dictator, quum ante lucem in forum veniſſet, magiſtrum equitum dicit L. Tarquitium patriciæ gentis, ſed qui quum ſtipendia pedibus propter paupertatem feciſſet, bello tamen

tamen primus longe Romanæ juventutis habitus esset. Cum magistro equitum in concionem venit, justitium edicit, claudi tabernas tota urbe jubet, vetat quemquam privatæ quicquam rei agere. Tum, quicunque ætate militari essent, armati, cum cibariis in dies quinque coctis, vallisque duodenis, ante solis occasum, Martio in campo adessent: quibus ætas ad militandum gravior esset, vicino militi, dum is arma pararet, vallumque peteret, cibaria coquere jussit. Sic juventus discurrit ad vallum petendum. sumpsere unde cuique proximum fuit: prohibitus nemo est: impigreque omnes ad edictum dictatoris præsto fuere. Inde compositio agmine, non itineri magis apto, quàm prœlio, si res ita tulisset, legiones ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipsum poscebat, adhortationes erant: *adderent gradum, maturasse opus esse, ut nocte ad hostem pervenire possent. confusum exercitumque Romanum obsideri: tertium diem jam elapsos esse. quid quaque nox aut dies ferat, incertum esse; puncto sæpe temporis maximarum rerum momenta verti. accelera signifer, sequere miles,* inter se quoque gratificantes ducibus clamabant. media nocte in Algidum perveniunt: & ut sensere se jam prope hostes esse, signa constituunt.

XXVIII. Ibi dictator, quantum nocte prospici poterat, equo circumvectus, contemplatusque qui tractus castrorum, quæque forma esset, tribunis militum imperavit, ut sarcinas in unum conjici jubeant, militem cum armis valloque redire in ordines suos. facta, quæ imperavit. Tum, quo fuerat ordine in via, exercitum omnem longo agmine cir-

circumdat hoſtium caſtris; &, ubi ſignum datum ſit, clamorem omnes tollere jubet. clamore ſublato, ante ſe quemque ducere foſſam, & jacere vallum. Edito imperio, ſignum ſecutum eſt. juſſa miles exſequitur, clamor hoſtes circumſonat. Superat inde caſtra hoſtium, & in caſtra conſulis venit: alibi pavorem, alibi gaudium ingens facit. Romani, civilem eſſe clamorem, atque auxilium adeſſe, inter ſe gratulantes, ultro ex ſtationibus ac vigiliis territant hoſtem. Conſul differendum negat. *Illo clamore non adventum modò ſignificari, ſed rem ab ſuis cœptam: mirumque eſſe, ni jam exteriore parte caſtra hoſtium oppugnentur. Itaque arma ſuos capere, & ſe ſubſequi* jubet. Nocte initum prœlium eſt à legionibus: dictatori clamore ſignificant, ab ea quoque parte rem in diſcrimine eſſe. Jam ſe ad prohibenda circumdari opera Æqui parabant, quum, ab interiore hoſte prœlio cœpto, ne per media ſua caſtra fieret eruptio, à munientibus ad pugnantes introrſum verſi, vacuam noctem operi dedere. pugnatumque cum conſule ad lucem eſt. Luce prima jam circumvallati ab dictatore erant, & vim adverſus unum exercitum pugnam ſuſtinebant. tum à Quintiano exercitu, qui confeſtim à perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum. hic inſtabat nova pugna: nihil remiſerat prior. Tum, ancipiti malo urgente, à prœlio ad preces verſi, hinc dictatorem, hinc conſulem orare, ne in occidione victoriam ponerent, ut inermes ſe inde abire ſinerent. Ab conſule ad dictatorem ire juſſis, ignominiam infenſus addidit. Gracchum Cloelium ducem, principeſque alios, vinctos ad ſe adduci jubet, oppido Carbione deco-

di;

dii, Sanguinis ſq. Æquorum non agere: licere abire: ſed, ut experimentum tandem conſeſſis, ſubactum dominumque eſſe gentem, ſub jugum abituros. Tribus haſtis jugum fit; humi fixis duabus, ſuperque eas tranſverſa una deligata. ſub hoc jugo dictator Æquos miſit.

XXIX. Caſtris hoſtium receptis, plenis omnium rerum, (audos enim emiſerat) prædam omnem ſuo tantùm militi dedit: conſularem exercitum, ipſumque conſulem increpans, *Carebis*, inquit, *prædæ parte, miles, ex eo hoſte, cui prope prædæ fuiſti. Et tu, L. Minuci, donec conſularem animum incipias habere, legatus his legionibus præeris.* Ita ſe Minucius abdicat conſulatu, juſſuſque ad exercitum manet. Sed adeò tum imperio meliori animus mansuetè obediens erat, ut beneficii magis, quàm ignominiæ, hic exercitus memor, & coronam auream dictatori libram pondo decreverit, & proficiſcentem cum patronum ſalutaverit. Romæ à Qu. Fabio præfecto urbis ſenatus habitus, triumphantem Quinctium, quo veniebat agmine, urbem ingredi juſſit. ducti ante currum hoſtium duces: militaria ſigna prælata: ſecutus exercitus præda onuſtus. Epulæ inſtructæ dicuntur fuiſſe ante omnium domos: epulantesque cum carmine triumphali, & ſolennibus jocis, comeſſantium modo, currum ſecuti ſunt. Eo die L. Manilio Tuſculano, approbantibus cunctis, civitas data eſt. Conſeſtim ſe dictator magiſtratu abdicaſſet, ni comitia M. Volſcii falſi teſtis tenuiſſent: ea ne impedirent tribuni, dictatoris obſtitit metus. Volſcius damnatus Lanuvium in exilium abiit. Quinctius ſexto decimo die dictatura, in ſex menſes accepta, ſe abdi-

abdicavit. Per eos dies consul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregiè pugnat. ad vastatos agros ea quoque clades accessit Sabinis. Minucio Fabius Quintus successor in Algidum missus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis est, sed quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum. Patres tenuere. plebes vicit, ut quintùm eosdem tribunos crearent. Lupos visos in Capitolio ferunt à canibus fugatos; ob id prodigium lustratum Capitolium esse. Hæc eo anno gesta.

XXX. Sequuntur consules Q. Minucius, C. Horatius Pulvillus. Cujus initio anni quum foris otium esset, domi seditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat. ulteriusque ventum foret (adeò exarserant animi) ni, velut dedita opera, nocturno impetu Æquorum Corbione amissum præsidium nunciatum esset. Senatum consules vocant. jubentur subitarium scribere exercitum, atque in Algidum ducere. Inde posito legis certamine, nova de delectu contentio exorta. vincebaturque consulare imperium tribunicio auxilio, quum alius additur terror: Sabinum exercitum prædatum descendisse in agros Romanos, inde ad urbem venire. Is metus perculit, ut scribi militem tribuni sinerent; non sine pactione tamen, ut, quoniam ipsi quinquennium elusi essent, parvumque id plebi præsidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur. Expressit hoc necessitas Patribus. id modò excepere, ne postea eosdem tribunos juberent. Tribunicia comitia (ne id quoque post bellum, ut cetera, vanum esset) extemplo habita. Tricesimo sexto anno à primis tribunis plebis, decem creati sunt, bini ex

Ante Chr. 455. V. C. 297.

singulis classibus, itaque cautum est ut postea crearentur. Delectu deinde habito, Minucius, contra Sabinos profectus, non invenit hostem. Horatius, quum jam Æqui, Corbione interfecto præsidio, Ortonam etiam cepissent, in Algido pugnat: multos mortales occidit: fugat hostem non ex Algido modò, sed à Corbione Ortonaque. Corbionem etiam diruit, propter proditum præsidium.

V. C. 298. XXXI. Deinde M. Valerius, Sp. Virginius consules facti. Domi forisque otium fuit. annona propter aquarum intemperiem laboratum est. De Aventino publicando lata lex est. Tribuni plebis iidem refecti. Hi sequente anno, T. Romilio & C. Veturio consulibus, legem omnibus concionibus suis celebrant. pudere se numeri sui nequicquam aucti, si ea res æquè suo biennio jaceret, ac toto superiore lustro jacuisset. Quum maximè hæc agerent, trepidi nuncii ab Tusculo veniunt, Æquos in agro Tusculano esse. Fecit pudorem recens ejus populi meritum morandi auxilii. ambo consules cum exercitu missi, hostem in sua sede in Algido inveniunt. Ibi pugnatum. supra septem millia hostium cæsa: alii fugati: præda parta ingens. Eam propter inopiam ærarii consules vendiderunt. Invidiæ tamen res ad exercitum fuit. ea denique tribunis materiam criminandi ad plebem consules præbuit. Itaque ergo, ut magistratu abiere, Sp. Tarpejo, A. Aterio consulibus, dies dicta est. Romilio ab C. Claudio Cicerone, tribuno plebis; Veturio ab L. Alieno, ædili plebis. Uterque magna Patrum indignatione damnatus: Romilius x millibus æris,

V. C. 249.

Ante Chr. 452.

V. C. 300.

Vetu-

Veturius xv millibus. Nec hæc priorum calamitas conſulum ſeguiores novos fecerat conſules. & ſe damnari poſſe ajebant: & plebem, & tribunos legem ferre non poſſe. Tum abjecta lege, quæ promulgata conſenuerat, tribuni leniùs agere cum Patribus: *Finem tandem certaminum facerent, ſi plebeja leges diſplicerent. at illi communiter legum latores, & ex plebe, & ex Patribus, qui utriſque utilia ferrent, quaque aquanda libertatis eſſent, ſinerent creari.* Rem non aſpernabantur Patres: daturum leges neminem niſi ex Patribus ajebant. Quum de legibus conveniret, de latore tantum diſcreparet; miſſi legati Athenas Sp. Poſtumius Albus, A. Manlius, P. Sulpicius Camerinus. juſſique inclytas leges Solonis deſcribere, & aliarum Græciæ civitatum inſtituta, mores, juraque noſcere.

XXXII. Ab externis bellis quietus annus fuit. quietior inſequens, P. Curiatio & Sexto Quintilio conſulibus, perpetuo ſilentio tribunorum: quod primò legatorum, qui Athenas ierant, legumque peregrinarum exſpectatio præbuit; deinde duo ſimul mala ingentia exorta, fames peſtilentiaque fœda hominii, fœda pecori. Vaſtati agri ſunt: urbs aſſiduis exhauſta funeribus; multæ & claræ lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus: augur C. Horatius Pulvillus: in cujus locum C. Veturium eo cupidiùs, quia damnatus à plebe erat, augures legere. Mortuus conſul Quintilius: quatuor tribuni plebis. Multiplici clade fœdatus annus. ab hoſte otium fuit. Inde conſules C. Menenius, P. Seſtius Capitolinus. Neque eo anno quic-

Ante Chr. 451. *V. C.* 301.

Ante Chr. 450. *V. C.* 302.

quicquam belli externi fuit. domi motus orti. Jam redierant legati cum Atticis legibus. eo intentiùs instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet creari decemviros sine provocatione, & ne quis eo anno alius magistratus esset. Admiscerenturne plebeji, controversia aliquamdiu fuit. postremo concessum Patribus, modo una lex Icilia de Aventino, aliaeque sacratae leges rogarentur.

XXXIII. Anno trecentesimo altero, quam condita Roma erat, iterum mutatur forma civitatis; ab consulibus ad decemviros, quemadmodum ab regibus ante ad consules venerat, translato imperio. Minùs insignis, quia non diuturna mutatio fuit: laeta enim principia magistratus ejus nimis luxuriavere. eo citiùs lapsa res est: repetitumque, duobus uti mandaretur consulum nomen imperiumque. Decemviri creati Ap. Claudius, T. Genucius, P. Sestius, L. Veturius, C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curiatius, T. Romilius, Sp. Postumius. Claudio & Genucio, quia designati consules in eum annum fuerant, pro honore honor redditus: & Sestio alteri consulum prioris anni, quòd eam rem collega invito ad Patres retulerat. His proximi legati tres habiti, qui Athenas ierant, simul ut pro legatione tam longinqua praemio esset honos: simul peritos legum peregrinarum ad condenda nova jura usui fore credebant. Supplevere ceteri numerum. Graves quoque aetate electos novissimis suffragiis ferunt, quo minus ferociter aliorum scitis adversarentur. Regimen totius magistratus penes Appium erat, favore plebis, adeóque

Ante Chr. 449, V. C. 303.

que novum sibi ingenium induerat, ut plebicola repente, omnisque auræ popularis captator evaderet, pro truci sævoque infectatore plebis. Decimo die jus populo singuli reddebant, eo die penes præfectum juris fasces duodecim erant: collegis novem singuli accensi apparebant. & in unica concordia inter ipsos (qui consensus privatis interdum inutilis esset) summa adversus alios æquitas erat. Moderationis eorum argumentum exemplo unius rei notâsse satis erit. Quum sine provocatione creati essent; defosso cadavere domi apud P. Sestium, patriciæ gentis virum, invento prolatoque in concionem, in re juxta manifesta atque atroci, C. Julius decemvir diem Sestio dixit, & accusator ad populum exstitit, cujus rei judex legitimus erat: decessitque jure suo, ut demptum de vi magistratus populi libertati adjiceret.

XXXIV. Quum promptum hoc jus velut ex oraculo incorruptum pariter ab his summi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentique hominum exspectatione propositis decem tabulis, populum ad concionem advocaverunt: &, *quod bonum, faustum, felixque reipublicæ, ipsis, liberisque eorum esset, ire, & legere leges propositas jussere. Se, quantum decem hominum ingeniis provideri potuerit, omnibus summis infimisque jura æquâsse. plus pollere multorum ingenia consiliaque. Versarent in animis secum unamquamque rem, agitarent deinde sermonibus: atque in medium, quid in quaque re plus minusve esset, conferrent. Eas leges habiturum populum Romanum, quas consensus omnium, non jussisse latas magis, quam tulisse videri posset.* Quum ad rumores hominum de unoquoque

quoque legum capite edito ſatis correctæ viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatæ ſunt: qui nunc quoque, in hoc immenſo aliarum ſuper alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici privatique eſt juris. Vulgatur deinde rumor, duas deeſſe tabulas; quibus adjectis, abſolvi poſſe velut corpus omnis Romani juris. Ea exſpectatio, quum dies comitiorum appropinquaret, deſiderium decemviros iterum creandi fecit. Jam plebs, præterquam quòd conſulum nomen haud ſecus quàm regum peroſa erat, ne tribunicium quidem auxilium, cedentibus invicem appellatione decemviris, quærebat.

XXXV. Poſtquam vero comitia decemviris creandis in trinum nundinum indicta ſunt, tanta exarſit ambitio, ut primores quoque civitatis (metu credo, ne tanti poſſeſſio imperii, vacuo ab ſe relicto loco, haud ſatis dignis pateret) prenſarent homines; honorem, ſumma ope ab ſe impugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderant, ſuppliciter petentes. Demiſſa jam in diſcrimen dignitas, ea ætate, eiſque honoribus actis, ſtimulabat Ap. Claudium. neſcires utrùm inter decemviros, an inter candidatos numerares. Propior interdum petendo quàm gerendo magiſtratui erat. criminari optimates, extollere candidatorum leviſſimum quemque humillimumque ipſe medius inter tribunicios Duilios Icilioſque in foro volitare, per illos ſe plebi venditare: donec collegæ quoque, qui unicè illi dediti fuerant ad id tempus, conjecere in eum oculos, mirantes quid ſibi vellet. Apparere nihil ſinceri eſſe: *Profectò haud gratuitam in tanta ſuperbia comitatem fore. nimium in ordinem ſe ipſum cogere,*

&

& vulgari cum privatis, non tam properantis abire magistratu, quàm viam ad continuandum magistratum quærentis esse. Propalam obviam ire cupiditati parum ausi, obsecundando mollire impetum aggrediuntur. comitiorum illi habendorum, quando minimus natu sit, munus consensu injungunt. Ars hæc erat, ne semet ipse creare posset; quòd præter tribunos plebis (& id ipsum pessimo exemplo) nemo unquam fecisset. ille enimvero, quod bene vertat, habiturum se comitia professus, impedimentum pro occasione arripuit. dejectisque honore per coitionem duobus Quintiis, Capitolino & Cincinnato, & patruo suo C. Claudio, constantissimo viro in optimatium causa, & aliis ejusdem fastigii civibus, nequaquam splendore vitæ pares decemviros creat. se in primis, quod haud secus factum improbabant boni, quàm nemo facere ausurum crediderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minucius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Pœtilius, T. Antonius Merenda, Cæso Duilius, Sp. Oppius Cornicen, Man. Rabulejus. *Ante Chr. 448. V. C. 304.*

XXXVI. Ille finis Appio alienæ personæ ferendæ fuit. suo jam inde vivere ingenio cœpit, novosque collegas, jam priùs quàm inirent magistratum, in suos mores formare. Quotidie coibant remotis arbitris: inde impotentibus instructi consiliis, quæ secretò ab aliis coquebant, jam haud dissimulando superbiam, rari aditus, colloquentibus difficiles, ad Idus Majas rem perduxere. Idus tum Majæ solennes incundis magistratibus erant. Initio igitur magistratus primum honoris diem denunciatione

nunciatione ingentis terroris insignem fecêre. nam quum ita priores decemviri servâssent, ut unus fasces haberet, & hoc insigne regium in urbem, suam cujusque vicem, per omnes iret; subitò omnes cum duodenis fascibus prodiere. Centum viginti lictores forum implevêrant, & fascibus secures illigatas præferebant. nec attimuisse demi securim, quum sine provocatione creati essent, interpretabantur. Decem regum species erat; multiplicatusque terror non infimis solùm, sed primoribus Patrum, ratis cædis caussam ac principium quæri. ut, si quis memorem libertatis vocem, aut in senatu aut in populo, misisset, statim virgæ securesque etiam ad ceterorum metum expedirentur. Nam præterquam quòd in populo nihil erat præsidii, sublata provocatione, intercessionem quoque consensu sustulerant: quum priores decemviri appellatione collegæ corrigi reddita ab se jura tulissent; & quædam, quæ sui judicii videri possent, ad populum rejecissent. Aliquamdiu æquatus inter omnes terror fuit: paullatim totus vertere in plebem cœpit. Abstinebatur à Patribus: in humiliores libidinosè crudeliterque consulebatur: hominum, non caussarum toti erant; ut apud quos gratia vim æqui haberet. Judicia domi constabant; pronunciabant in foro. Si quis collegam appellâsset, ab eo, ad quem venerat, ita discedebat, ut pœniteret non prioris decreto stetisse. Opinio etiam sine auctore exierat, non in præsentis modò temporis eos injuriam conspirâsse, sed fœdus clandestinum inter ipsos jurejurando ictum, ne comitia haberent, perpetuoque decemviratu possessum semel obtinerent imperium.

XXXVII. Cir-

XXXVII. Circumspectare: tum patriciorum vultus plebeji: & inde libertatis capiare auram, unde, servitutem timendo, in eum statum rempublicam adduxerant. Primores Patrum odisse decemviros, odisse plebem: nec probare quæ fierent; & credere haud indignis accidere, avidè quando ad libertatem in servitutem elapsos juvare nolle: cumulare quoque injurias, ut tædio præsentium consules duo tandem & status pristinus rerum in desiderium veniret. Jam & processerat pars major anni, & duæ tabulæ legum ad priores anni decem tabulas erant adjectæ: nec quicquam jam supererat, si hæ quoque leges centuriatis comitiis perlatæ essent, cur eo magistratu reipublicæ opus esset. Exspectabant quàm mox consulibus creandis comitia ederentur. Id modò plebes agitabat, quonam modo tribunicium potestatem, munimentum libertati, rem intermissam, reparaverit. Quum interim mentio comitiorum nulla fieri; & decemviri, qui primò tribunicios homines, quia id populare habebatur, circum se ostentaverant plebi, patriciis juvenibus sepserant latera, eorum catervæ tribunalia obsederant. Hi ferre, agere plebem plebisque res quum fortuna, qua quicquid cupitum foret, potentioris esset. Et jam ne tergo quidem abstinebatur: virgis cædi, alii securi subjici. &, ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini supplicium. Hac mercede juventus nobilis corrupta, non modò non ire obviam injuriæ, sed propalam licentiam suam malle, quàm omnium libertatem.

XXXVIII. Idus Majæ venere. Nullis subrogatis magistratibus, privati pro decemviris, neque ab

cere, prohibentibus minaciter decemviris, proditurum se ad plebem denunciantem, tumultum excivisse: nec minùs ferociter M. Horatium Barbatum isse in certamen, *Decem Tarquinios* appellantem, admonentemque, *Valeriis & Horatiis ducibus pulsos reges. Nec nominis homines tum pertæsum esse; quippe quo fovem appellari fas sit, quo Romulum conditorem urbis, deinceps reges appellatos, quid sacris etiam ut solenne retentum sit. Superbiam violentiamque tum perosos regis; quæ si in rege tum eodem, aut in filio regis ferenda non fuerint, quem laturum in tot privatis? Viderent, ne, vetando in curia liberè homines loqui, extra curiam etiam moverent vocem. neque se videre, qui sibi minùs privato nil concionem populum vocare, quàm illis senatum cogere, liceat. Ubi vellent, experirentur quanto ferocior dolor in libertate sua violanda, quàm cupiditas in injusta dominatione retinenda esset. De bello Sabino eos referre; cumquam majus ullum populo Romano bellum sit, quàm cum iis, qui, legum ferendarum caussa creati, nihil juris in civitate reliquerint: qui comitia, qui annuos magistratus, qui vicissitudinem imperitandi (quod omnium æquissimum sit libertatis) sustulerint: qui privati fasces & regium imperium habeant. Fuisse regibus æquis patricios magistratus; creatos postea, pessimum plebis, plebejos. Cujus illi partis essent, rogitare. Populares? quid enim eos per populum egisse? Optimates? qui anno jam prope senatum non habuerint: tunc ita habeant, ut de republ. loqui prohibeant? Ne nimium in metu alieno spei ponerent. graviora quæ patiuntur videri jam hominibus, quàm quæ metuunt.*

XL. Hæc

XL. Hæc vociferante Horatio, quum decemviri nec iræ nec ignoscendi modum reperirent, nec quo evasura res esset cernerent; C. Claudii, qui patruus Appii decemviri erat, oratio fuit precibus quàm jurgio similis, orantis per sui fratris, parentisque ejus manes; *Ut civilis potiùs societatis, in qua natus esset, quam fœderis, nefariè icti cum collegis, meminisset. multo id magis se illius caussa orare, quàm reipublicæ. Quippe remp. si à volentibus nequeat, ab invitis jus expetituram. Sed ex magno certamine magnas excitari formo iras; earum eventum se horrere.* Quum aliud, præterquam de quo retulissent, decemviri dicere prohiberent; Claudium interpellandi verecundia fuit. Sententiam igitur peregit, nullum placere senatusconsultum fieri. Omnesque ita accipiebant, privatos eos à Claudio judicatos: multique ex consularibus verbo assensi sunt. Alia sententia, asperior in speciem, vim minorem aliquanto habuit, quæ patricios coire ad prodendum interregem jubebat. censendo enim, quoscunque magistratus esse, qui senatum haberent, judicabat; quos privatos fecerat auctor nullius senatusconsulti faciendi. Ita labante jam caussa decemvirorum, L. Cornelius Maluginensis, M. Cornelii decemviri frater, quum ex consularibus ad ultimum dicendi locum consultò servatus esset, simulando curam belli, fratrem collegasque ejus tuebatur: *quonam fato incidisset, mirari se dictitans, ut decemviros, qui decemviratum petissent, aut socii, aut hi maximè oppugnarent? aut quid ita, quum per tot menses vacua civitate nemo, justine magistratus summæ rerum præessent, controversiam fecerit; nunc demum,*

quum hostes prope ad portas sint, civiles discordias serant: nisi quòd in turbido minùs perspicuum fore putent, quid agatur. Ceterùm neminem, majore cura occupatis animis, verum esse, præjudicium rei tantæ afferre. Sibi placere de eo, quod Valerius Horatiusque ante Plus Majas decemviros abisse magistratu insimulent, bellis, quæ immineant, perfectis, repub. in tranquillum redacta, senatu disceptante, agi: & jam nunc ita se parare Ap. Claudium, ut comitiorum, quæ decemviris creandis decemvir ipse habuerit, sciat sibi rationem reddendam esse, utrùm in unum annum creati sint, an donec leges, quæ deessent, perferrentur. In præsentia omnia præter bellum omitti placere: cujus si falsò famam vulgatam, vanaque non nuncios solùm, sed Tusculanorum etiam legatos attulisse putent; speculatores mittendos censere, qui certiùs explorata referant. Sin fides & nunciis & legatis habeatur, delectum primo quoque tempore haberi: decemviros, quo cuique eorum videatur, exercitus ducere: nec rem aliam præverti.

XLI. In hanc sententiam ut discederetur, juniores Patrum evincebant. Ferociores iterum coorti Valerius Horatiusque vociferari, *ut de republ. liceret dicere. dicturos ad populum, si in senatu per factionem non liceat. Neque enim sibi privatos aut in curia aut in concione posse obstare; neque se imaginariis fascibus eorum cessuros esse.* Tum Appius, jam prope esse ratus, ut, ni violentiæ eorum pari resisteretur audacia, victum imperium esset: *Non erit melius*, inquit, *nisi de quo consulimus, vocem misisse.* & ad Valerium, negantem se privato reticere, lictorem accedere jussit. Jam Quiritium fidem

dem implorante Valerio à curiæ limine, L. Cornelius complexus Appium, non cui simulabat consulendo, diremit certamen. factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia quæ vellet, quum libertas non ultra vocem excessisset, decemviri propositum tenuere. Consulares quoque ac seniores ab recluso tribuniciæ potestatis odio, cujus desiderium plebi multo acrius, quàm consularis imperii, rebantur esse, prope malebant pastmodum ipsos decemviros voluntate abire magistratu, quàm invidia eorum exsurgere rursus plebem: si leniter ducta res sine populari strepitu ad consules rediisset, aut bellis interpositis, aut moderatione consulum in imperiis exercendis, posse in oblivionem tribunorum plebem adduci. Silentio Patrum edicitur delectus, juniores, quum sine provocatione imperium esset, ad nomina respondent. legionibus scriptis, inter se decemviri comparabant, quos ire ad bellum, quos præesse exercitibus oporteret. Principes inter decemviros erant Q. Fabius & Ap. Claudius, bellum domi majus, quàm foris apparebat. Appii violentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus: in Fabio minus in bono constans, quàm gnavum in militia, ingenium esse. Hunc enim virum, egregium olim domi militiæque, decemviratus collegæque ita mutaverant, ut Appii quàm sui similis mallet esse. huic bellum in Sabinis, Manio Rabulejo & Q. Poetilio additis collegis, mandatum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minucio, & T. Antonio, & Cæsone Duilio, & M. Sergio: Sp. Oppium Ap. Claudio adjutorem ad urbem tuendam æquo omnium decemvirorum imperio decernunt.

XLII. Nihilo militiæ quàm domi melius respublica administrata est. Illa modò in ducibus culpa, quòd, ut odio essent civibus, fecerant. alia omnis penes milites noxa erat: qui, ne quid ductu atque auspicio decemvirorum prosperè usquam gereretur, vinci se per suum atque illorum dedecus patiebantur. Pasi & ab Sabinis ad Eretum, & in Algido ab Æquis exercitus erant. ab Ereto per silentium noctis profugi, propius urbem, inter Fidenas Crustumeriamque, loco edito castra communiunt. perfectis hostibus nullam se æquo certamine committentes, natura loci ac vallo, non virtute aut armis, tutabantur. Majus flagitium in Algido, major etiam clades accepta; castra quoque amissa erant, commeatusque omnibus utensilibus miles, Tusculum se, fide misericordiaque victurus hospitum, (qui tum non fefellerunt) confugerat. Ramnam tanti terrores allati, ut, posito jam decemvirali odio, Patres vigilias in urbe habendas censerent: omnes, qui per ætatem arma ferre possent, custodire mœnia, ac pro portis stationes agere juberent: arma Tusculum ad supplementum decernerent, decemvirosque ab arce Tusculi degressos in castris militem habere: castra alia à Fidenis in Sabinum agrum transferri: belloque ultro inferendo deterreri hostes à consilio urbis oppugnandæ.

XLIII. Ad clades ab hostibus acceptas, duo nefanda facinora decemviri belli domique adjiciunt. L. Siccium in Sabinis, per invidiam decemvirum, tribunorum creandorum secessionisque mentionem ad vulgus militum sermonibus occultis ferentem, prospeculatum ad locum castris capiendum mittunt.

abstrusit. datur negotium militibus, quos miserant expeditionis ejus comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultum interfecere. nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidere, quum ipse se prævalidus, pari viribus animo, circumventus utaretur. Nunciant in castra ceteri, præcipitatum in insidias esse Siccium egregiè pugnantem, militesque quosdam cum eo amissos. Primò fides nunciantibus fuit. Profecta deinde cohors ad sepelierados qui ceciderant, decemvirorum permissu, postquam nullum spoliatum sibi corpus, Siccianique in medio jacentem, armaturaque, omnibus in eum versis corporibus, videre; hostium neque corpus ullum, nec vestigia abeuntium: profectò ab suis interfectum memorantes, retulere corpus. Invidiaque plena castra erant, & Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemviri famas militare ei publica impensa facere maturassent. Sepultus ingenti militum mœstitia, pessima decemvirorum in vulgus fama, est.

XLIV. Sequitur aliud in urbe nefas ab libidine ortum, haud minus fœdo eventu, quàm quod per stuprum cædemque Lucretiæ urbe regnoque Tarquinios expulerat: ut non finis foret idem decemviris, qui regibus, sed causa etiam eadem imperii amittendi esset. Ap. Claudium virginis plebejæ stuprandæ libido cepit. Pater virginis L. Virginius honestum ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti domi militiæque. Perinde uxor instituta fuerat, liberique instituebantur. Desponderat filiam L. Icilio tribunicio, viro acri, & pro causa plebis experto virtutis. Hanc virginem adultam, formæ excellentem, Appius amore ar-

deus, pretio ac ſpe pellicere adortus, poſtquam omnia pudore ſepta animadverterat, ad crudelem ſuperbamque vim animum convertit. M. Claudio clienti negotium dedit, ut virginem in ſervitutem aſſereret: neque cederet ſecundum libertatem poſtulantibus vindicias: quòd pater puellæ abeſſet, locum injuriæ eſſe ratus. Virgini venienti in forum (ibi namque in tabernis literarum ludi erant) miniſter decemviri libidinis manum injecit; ſerva ſua natam (ſervamque appellans) eſſe, ſequique ſe jubebat, cunctantem vi abſtracturum. Pavida puella ſtupente, ad clamorem nutricis, fidem Quiritium implorantis, fit concurſus. Virginii patris ſponſique Icilii populare nomen celebratur: notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. Jam à vi tuta erat, quum aſſertor nihil opus eſſe multitudine concitata ait: ſe jure graſſari, non vi. Vocat puellam in jus; auctoribus qui aderant, ut ſequeretur. Ad tribunal Appii perventum eſt. notam judici fabulam petitor, quippe apud ipſum auctorem argumenti, peragit: puellam domi ſuæ natam, furtoque inde in domum Virginii tranſlatam, ſuppoſitam eſſe: id ſe indicio compertum affere; probaturumque vel ipſo Virginio judice, ad quem major pars injuriæ ejus pertineat: interim dominum ſequi ancillam æquum eſſe. Advocati puellæ, quum Virginium reip. cauſſa dixiſſent abeſſe; biduo affuturum, ſi nunciatum ei ſit; iniquum eſſe, abſentem de liberis dimicare; poſtulant, ut rem integram in patris adventum differat: lege ab ipſo lata vindicias det ſecundum libertatem; neu patiatur virginem adultam famæ prius, quàm libertatis, periculum adire.

XLV. Ap-

XLV. Appius decreto præfatus, *quàm libertati faverit, eam ipſam legem declarare, quam Virginii amici poſtulationi ſuæ prætendant. Ceterùm ita in ea firmum libertati fore præſidium, ſi nec cauſſis, nec perſonis variet. In his enim, quæ aſſerantur in libertatem, quia quivis lege agere poſſit, id juris eſſe; in ea, quæ in patris manu ſit, neminem eſſe alium, cui dominus poſſeſſione cedat. Placere itaque patrem arceſſiri, interea juris ſui jacturam aſſertorem non facere, quin ducat puellam, ſiſtendamque in adventum ejus, qui pater dicatur, promittat.* Adverſus injuriam decreti quum multi magis fremerent, quàm quiſquam unus recuſare auderet; P. Numitorius, puellæ avunculus, & ſponſus Icilius interveniunt. dataque inter turbam via, quum multitudo Icilii maximè interventu reſiſti poſſe Appio crederet, lictor *decrêſſe* ait: vociferantemque Icilium ſummovet. Placidum quoque ingenium tam atrox injuria accendiſſet. *Ferro hinc tibi ſummovendus ſum, Appi,* inquit, *ut tacitum feras, quod celari vis. Virginem ego hanc ſum ducturus, nuptam pudicamque habiturus. Proinde omnes collegarum quoque lictores convoca, expediri virgas & ſecures jube: non manebit extra domum patris ſponſa Icilii. Non, ſi tribunicium auxilium & provocationem plebi Romanæ, duas arces libertatis tuendæ, ademiſtis, ideo in liberos quoque noſtros conjugeſque regnum veſtræ libidini datum eſt. Sævite in tergum & in cervices noſtras: pudicitia ſaltem in tuto ſit. Hinc ſi vis afferetur, ego præſentium Quiritium pro ſponſa, Virginius militum pro unica filia, omnes Deorum hominumque implorabimus fidem. neque tu iſtud unquam decretum ſine cæde noſtra*

stra referes. Postulo, Appi, etiam atque etiam consideres quo progrediare. Virginius viderit de filia, ubi venerit, quid agat. Hoc tantùm sciat, sibi, si hujus vindiciis cesserit, conditionem filiæ quærendam esse. me vindicantem sponsam in libertatem vita citiùs deseret, quàm fidès.

XLVI. Concitata multitudo erat, certamenque instare videbatur. lictores Icilium circumsteterant; nec ultra minas tamen processum est; quum Appius, *Non Virginium defendi ab Icilio, sed inquietum hominem, & tribunatum etiam nunc spirantem, locum seditionis quærere* diceret: *non præbiturum se illi eo die materiam: sed ut jam sciret, non id petulantiæ suæ, sed Virginio absenti & patrio nomini & libertati datum; jus eo die se non dicturum, neque decretum interpositurum: à M. Claudio petiturum, ut decederet jure suo, vindicarique puellam in posterum diem pateretur. Quod nisi pater postero die affuisset, denunciare se Icilio similibusque Icilii; neque legi suæ latorem, neque decemviro constantiam defore; nec se utique collegarum lictores convocaturum ad coërcendos seditionis auctores: contentum se suis lictoribus fore.* Quum dilatum tempus injuriæ esset, secessissentque advocati puellæ; placuit omnium primum fratrem Icilii, filiumque Numitorii, impigros juvenes, pergere inde rectà ad portam, &, quantum accelerari posset, Virginium acciri è castris: in eo verti puellæ salutem, si postero die vindex injuriæ ad tempus præsto esset. Jussi pergunt, citatisque equis nuncium ad patrem perferunt. Quum instaret assertor puellæ, ut vindicaret, sponsoresque daret; atque id ipsum agi diceret Icilius, sedulò tempus terens, dum præciperent

perent iter nuncii missi in castra, manus tollere undique multitudo, & se quisque paratum ad spondendum Icilio ostendere. Atque ille lacrimabundus, *Gratum est*, inquit, *crastina die vestra operam utar. sponsorum nunc satis est.* Ita vindicatur Virginia, spondentibus propinquis. Appius paullisper moratus, ne ejus rei caussa sedisse videretur; postquam, omissis rebus aliis, præ cura unius nemo adibat, domum se recepit: collegisque in castra scribit, *ne Virginio commeatum dent, atque etiam in custodia habeant.* Improbum consilium serum, ut debuit, fuit: & jam commeatu sumpto profectus Virginius prima vigilia erat, quum postero die mane de retinendo eo nequicquam literæ redduntur.

XLVII. At in urbe, prima luce, quum civitas in foro exspectatione erecta staret; Virginius sordidatus filiam suam obsoleta veste, comitantibus aliquot matronis, cum ingenti advocatione in forum deducit. Circumire ibi & prensare homines coepit; & non orare solùm precariam opem, sed pro debita petere: *Se pro liberis eorum ac conjugibus quotidie in acie stare: nec alium virum esse, cujus strenuè ac ferociter facta in bello plura memorari possent. Quid prodesse, si, incolumi urbe, quæ capta ultima timeantur, liberis suis sint patienda?* Hæc prope concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio jactabantur. comitatus muliebris plus tacito fletu, quàm ulla vox, movebat. Adversus quæ omnia obstinato animo Appius (tanta vis amentiæ veriùs quàm amoris mentem turbaverat) in tribunal ascendit: &, ultro querente pauca petitore, *quod jus sibi pridie per ambitionem dictum non esset*; priusquam aut ille postula-

poſtulatum perageret, aut Virginio reſpondendi daretur locus, Appius interfatur. Quem decreto ſermonem prætenderit, forſan aliquem verum auctores antiqui tradiderint. quia nuſquam ullum in tanta fœditate decreti veriſimilem invenio; id, quod conſtat, nudum videtur proponendum, Decrêſſe vindicias ſecundum ſervitutem. Primò ſtupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit, ſilentium inde aliquamdiu tenuit. Deinde quum M. Claudius circumſtantibus matronis iret ad prehendendam virginem, lamentabiliſque eum mulierum comploratio excepiſſet; Virginius, intentans in Appium manus, *Icilio*, inquit, *Appi, non tibi filiam deſponsi: & ad nuptias, non ad ſtuprum educavi. Placet pecudum ferarumque ritu promiſcuè in concubitus ruere? Paſſurine hæc iſti ſint, neſcio. non ſpero eſſe paſſuros illos, qui arma habent.* Quum repelleretur aſſertor virginis à globo mulierum circumſtantiumque advocatorum, ſilentium factum per præconem.

XLVIII. Decemvir, alienato ad libidinem animo, negat *ex heſterno tantum convicio Icilii violentiaque Virginii, cujus teſtem populum Romanum habeat, ſed certis quoque indiciis compertum ſe habere, nocte tota cœtus in urbe factos eſſe ad movendam ſeditionem. Itaque ſe, haud inſcium ejus dimicationis, cum armatis deſcendiſſe: non ut quemquam quietum violaret, ſed ut turbantes civitatis otium pro majeſtate imperii coërceret. Proinde quiêſſe erit melius. I*, inquit, *lictor, ſummove turbam; & da viam domino ad prehendendum mancipium.* Quum hæc intonuiſſet plenus iræ, multitudo ipſa ſe ſua ſponte dimovit, deſertaque præda injuriæ

puella

puella ſtabat. Tum Virginius, ubi nihil uſquam auxilii vidit, *Quæſo*, inquit, *Appi, primùm ignoſce patrio dolori, ſi quid inclementius in te ſumo invectus: deinde ſinas hic coram virgine nutricem percontari, quid hoc rei ſit? ut, ſi falſò pater dicitur ſum, aquiore hinc animo diſcedam.* Data venia, ſeducit filiam ac nutricem prope Cloacinæ, ad tabernas, quibus nunc Novis eſt nomen, atque ibi, ab lanio cultro arrepto, *Hoc te uno, quo poſſum*, ait, *modo, filia, in libertatem vindico.* Pectus deinde puellæ transfigit: reſpectanſque ad tribunal, *Tibi* inquit, *Appi, tuumque caput ſanguine hoc conſecro.* Clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius, comprehendi Virginium jubet. ille ferro, quacunque ibat, viam facere; donec, multitudine etiam proſequentium tuente, ad portam perrexit. Icilius Numitoriuſque exſangue corpus ſublatum oſtentant populo: ſcelus Appii, puellæ infelicem formam, neceſſitatem patris deplorant. Sequentes clamitant matronæ, *Eanne liberorum procreandorum conditionem? ea pudicitiæ præmia eſſe?* ceteraque, quæ in tali re muliebris dolor, quo eſt, moeſtior imbecillo animo, eo miſerabilia magis querentibus ſubjicit. Virorum, & maximè Icilii vox tota, tribuniciæ poteſtatis ac provocationis ad populum ereptæ, publicarumque indignationum, erat.

XLIX. Concitatur multitudo partim atrocitate ſceleris, partim ſpe per occaſionem repetendæ libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc detrectantem arripi: poſtremò, quum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipſe, cum agmine patriciorum juvenum per turbam vadens, in vincula duci jubet. Jam circa Icilium non ſolùm multitudo,

titudo, sed duces quoque multitudinis erant L. Valerius & M. Horatius. qui, repulso lictore, si jure ageret, vindicare se à privato Icilium ajebant: si vim afferre conaretur, ibi quoque se haud impares fore. Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor decemviri invadit. franguntur à multitudine fasces. In concionem Appius ascendit. sequuntur Horatius Valeriusque. eos concio audit: decemviro obstrepitur. Jam pro imperio Valerius discedere à privato lictores jubebat: quum fractis animis Appius, vitæ metuens, in domum se propinquam foro, insoiis adversariis, capite obvoluto recepit. Sp. Oppius, ut auxilio collegæ esset; in forum ex altera parte irrumpit. videt imperium vi victum. Agitatis deinde consiliis, atque ex omni parte assentiendo multis auctoribus, trepidus, senatum postremò vocari jussit. ea res, quòd magnæ parti Patrum displicere acta decemvirorum videbantur, spe per senatum finiendæ potestatis ejus multitudinem sedavit. Senatus nec plebem irritandam censuit: & multo magis providendum, ne quid Virginii adventus in exercitu motus faceret.

L. Itaque missi juniores Patrum in castra, quæ tum in monte Vecilio erant, nunciant decemviris, *ut omni ope à seditione milites continerent*. ubi Virginius majorem, quàm reliquerat in urbe, motum excivit. Nam præterquam quòd agmine prope quadringentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, conspectus est; strictum etiam telum, respersusque ipse cruore, tota in se castra convertit. & togæ multifariam in castris visæ, majoris aliquanto, quàm erat,

erat, speciem urbanæ multitudinis fecerant. Quærentibus quid rei esset; flens diu vocem non misit: tandem ut jam ex trepidatione concurrentium turba constitit, ac silentium fuit, ordine cuncta, ut gesta erant, exposuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones appellans orabat, *Ne quod scelus Ap. Claudii esset, sibi attribuerent: neu se ut parricidam liberûm aversarentur. Sibi vitam filiæ suæ cariorem fuisse, si liberæ ac pudicæ vivere licitum fuisset. quum velut servam ad stuprum rapi videret, morte amitti melius ratum, quàm contumelia liberos: misericordia se in speciem crudelitatis lapsum. nec se superstitem filiæ futurum fuisse, nisi spem ulciscendæ mortis ejus in auxilio commilitonum habuisset. Illis quoque enim filias, sorores, conjugesque esse. nec cum filia sua libidinem Appii Claudii extinctum esse; sed, quo impunitior sit, eo effrenatiorem fore. Aliena calamitate documentum datum illis cavendæ similis injuriæ. quod ad se attineat, uxorem sibi fato ereptam: filiam, quia non ultra pudica victura fuerit, misera, sed honesta, morte occubuisse. Non esse jam Appii libidini locum in domo sua. ab alia violentia ejus eodem se animo suum corpus vindicaturum, quo vindicaverit filiæ. Ceteri sibi ac liberis suis consulerent.* Hæc Virginio vociferanti succlamabat multitudo; nec illius dolori, nec suæ libertati se defuturos. Et immisti turbæ militum togati, quum, eadem illa querendo, docendoque quanto visa quàm audita indigniora potuerint videri, simul profligatam jam rem nunciando Romæ esse, insecutosque, qui Appium prope interemptum in exsilium abisse dicerent; perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, vellerent-

vellerentque signa, & Romam proficiscerentur. Decemviri simul iis, quæ videbant, simul his, quæ acta Romæ audierant, perturbati; alius in aliam partem castrorum ad sedandos motus discurrunt: & leniter agentibus responsum non redditur, imperium si quis inhiberet, & viros & armatos se esse respondetur. Eunt agmine ad urbem, & Aventinum insidunt; ut quisque occurrerat, plebem ad repetendam libertatem, creandosque tribunos plebis adhortantes, alia vox nulla violenta audita est. Senatum Sp. Oppius habet. nihil placet asperè agi, quippe ab ipsis datum locum seditionis esse. Mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpejus, C. Julius, P. Sulpicius, qui quærerent senatus verbis, cujus jussu castra deseruissent? aut quid sibi vèllent, qui armati Aventinum obsedissent? belloque averso ab hostibus patriam suam cepissent? Non defuit quid responderetur: deerat qui daret responsum; nullodum certo duce, nec satis audentibus singulis invidiæ se offerre. id modò à multitudine conclamatum est, ut L. Valerium & M. Horatium ad se mitterent. his se daturos responsum.

LI. Dimissis legatis, admonet milites Virginius, *in re non maxima paullo ante trepidatum esse, quia sine capite multitudo fuerit: responsumque quanquam non inutiliter, fortuito tamen magis consensu, quàm communi consilio, esse. Placere decem creari, qui summæ rei præessent, militarique honore tribunos militum appellari.* Quum ad eum ipsum primum is honos deferretur, *Melioribus meis vestrisque rebus reservate,* inquit, *ista de me judicia. Nec mihi filia inulta honorem ullum jucundum esse patitur; nos in perturbata republica eos utile est præesse vobis,*

qui

qui proximi invidiæ sint. Si quis usus mei est, nihilo minor ex privato capietur. Ita decem numero tribunos militares creant. Neque in Sabinis quievit exercitus. ibi quoque auctore Icilio Numitorioque secessio ab decemviris facta est; non minore motu animorum Siccii cædis memoria revocata, quàm quem nova fama de Virginia adeò fœdè ad libidinem petita accenderat. Icilius, ubi audivit tribunos militum in Aventino creatos, ne comitiorum militarium prærogativam urbana comitia iisdem tribunis plebis creandis sequerentur, peritus rerum popularium, imminensque ei potestati, & ipse priùs, quàm iretur ad urbem, pari potestate eundem numerum ab suis creandum curat. Porta Collina urbem intravere sub signis, mediaque urbe agmine in Aventinum pergunt. ibi conjuncti alteri exercitui, viginti tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summæ rerum præessent. M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres solliciti de summa rerum, quum senatus quotidie esset, jurgiis sæpius terunt tempus quàm consiliis. Siccii cædes decemviris, & Appiana libido, & dedecora militiæ objiciebantur. Placebat Valerium Horatiumque ire in Aventinum. illi negabant se aliter ituros, quàm si decemviri deponerent insignia magistratus ejus, quo anno jam ante abissent. Decemviri querentes se in ordinem cogi, non ante, quàm perlatis legibus, quarum caussa creati essent, deposituros imperium se ajebant.

LII. Per M. Duilium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus assiduis nihil transigi, in Sacrum montem ex Aventino transit:

sit: affirmante Duilio non priùs, quàm deseri urbem videant, curam in animos Patrum descensuram. *admonituram Sacrum montem constantiæ plebis: scituros, quòd sine restituta potestate redigi in concordiam res nequeant.* Via Nomentana, cui tum Ficulnensi nomen fuit, profectì, castra in monte Sacro locavere; modestiam patrum suorum, nihil violando, imitati. Secuta exercitum plebs, nullo, qui per ætatem ire posset, retractante. Prosequuntur conjuges liberique, cuinam se relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia, nec libertas sancta esset, miserabiliter rogitantes. Quum vasta Romæ omnia insueta solitudo fecisset, in foro præter paucos seniorum nemo esset; vocatis utique in senatum Patribus, desertum apparuisset forum; plures jam quàm Horatius & Valerius vociferabantur: *Quid exspectabitis, Patres conscripti? Si decemviri finem pertinaciæ non faciunt, ruere ac deflagrare omnia passuri estis? Quod autem istud imperium est, decemviri, quod amplexi tenetis? Tectis ac parietibus jura dicturi estis. Non pudet litterarum vestrorum majorem propo numerum in foro conspici, quàm togatorum aliorumque? Quid, si hostes ad urbem veniant, facturi estis? quid, si plebs mox, ubi parum secessione moveamur, armata veniat? Occasione urbis vultis finiri imperium? Atqui aut plebs non est habenda, aut habendi sunt tribuni plebis. Nos citius carnerimus patriciis magistratibus quàm illi plebejis. Novum incepertumque eam potestatem eripuere patribus nostris, ne nunc, dulcedine semel capti, ferant desiderium. quum præsertim nos nos temperemus imperiis, quo minùs illi auxilii egeant.* Quum hæc ex omni parte jactarentur, vi-

cti

cti consensu decemviri, futuros se, quando ita videatur, in potestate Patrum affirmant. Id modò simul orant ac monent, ut ipsis ab invidia caveatur: nec suo sanguine ad supplicia Patrum plebem assuefaciant.

LIII. Tum Valerius Horatiusque missi ad plebem conditionibus, quibus videretur, revocandam, componendasque res, decemviris quoque ab ira & impetu multitudinis præcavere jubentur. Profecti, gaudio ingenti plebis in castra accipiuntur: quippe liberatores haud dubiè & motus initio, & exitu rei. Ob hæc iis advenientibus gratiæ actæ. Icilius pro multitudine verba facit. Idem, quum de conditionibus ageretur, quærentibus legatis quæ postulata plebis essent; composito jam ante adventum legatorum consilio, ea postulavit, ut appareret in æquitate rerum plus quàm in armis reponi spei. Potestatem enim tribuniciam provocationemque repetebant; quæ ante decemviros creatos auxilia plebis fuerant: & ne cui fraudi esset, concisse milites aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem. de decemvirorum modò supplicio atrox postulatum fuit. dedi quippe eos æquum censebant, vivosque igni concrematuros minabantur. Legati ad ea: *Quæ consilii fuerunt, adeò æqua postulâstis, ut ultro vobis deferenda fuerint. libertati enim ea præsidia petitis, non licentiæ ad impugnandos alios. Ira vestra magis ignoscendum quàm indulgendum est. quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis: & priùs pene, quàm ipsi liberi sitis, dominari jam in adversarios vultis. Nunquamne quiescet civitas nostra à suppliciis, aut Patrum in plebem Romanam, aut plebis in Patres?*

Scuto

bus credebant. Omnium primum, quum veteri in controverſio jure eſſet, tenerenturne Patres plebiſcitis; legem centuriatis comitiis tulere, *Ut, quod tributim plebes juſſiſſet, populum teneret.* qua lege tribunicis rogationibus telum acerrimum datum eſt. Aliam deinde conſularem legem de provocatione, unicum præſidium libertatis, decemvirali poteſtate everſam, non reſtituunt modò, ſed etiam in poſterum muniunt, ſanciendo novam legem, *Ne quis ullum magiſtratum ſine provocatione crearet: qui creaſſet, eum jus faſque eſſet occidi; neve ea cædes capitalis noxa haberetur.* Et quum plebem hinc provocatione, hinc tribunicio auxilio ſatis firmaſſent, ipſis quoque tribunis, ut ſacroſancti viderentur, (cujus rei prope jam memoria abolevcrat) relatis quibuſdam ex magno intervallo cærimoniis, renovârunt. & cum religione invielatos eos, tum lege etiam fecerunt, ſanciendo, *Ut, qui tribunis plebis, ædilibus, judicibus, decemviris nocuiſſet, ejus caput Jovi ſacrum eſſet: familia ad aedem Cereris, Liberi Liberaque venum iret.* Hac lege juris interpretes negant quemquam ſacroſanctum eſſe: ſed eum, qui eorum cuiquam nocuerit, ſacrum ſanciri. Inque ædilem prehendi, duciique à majoribus magiſtratibus: quod etſi non jure fiat, (necari enim ei, cui hac lege non licet) tamen argumentum eſſe, non haberi pro ſacroſancto ædilem: tribunos vetere jurejurando plebis, quum primùm eam poteſtatem creavit, ſacroſanctos eſſe. Fuere qui interpretarentur, eadem hac Horatia lege conſulibus quoque & prætoribus, quia eiſdem auſpiciis, quibus conſules creantur, cautum eſſe: judicem enim conſulem appellari. Quæ reſellitur interpretatio,

quòd

quòd his temporibus nondum conſulem judicem, ſed prætorem appellari mos fuerit. Hæ conſulares leges fuere. Inſtitutum etiam ab iiſdem conſulibus, ut ſenatuſconſulta in ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur. quæ ante arbitrio conſulum ſupprimebantur vitiabanturque. M. Duilius deinde tribunus plebis plebem rogavit, plebeſque ſcivit, *qui plebem ſine tribunis reliquiſſet, quique magiſtratum ſine provocatione creâſſet, tergò ac capite puniretur.* Hæc omnia, ut invitis, ita non adverſantibus patriciis, tranſacta: quia nondum in quemquam unum ſæviebatur.

LVI. Fundata deinde & poteſtate tribunicia, & plebis libertate; tum tribuni aggredi ſingulos tutum maturumque jam rati, accuſatorem primum Virginium, & Appium reum deligunt. Quum diem Appio Virginius dixiſſet, & Appius, ſtipatus patriciis juvenibus, in forum deſcendiſſet; redintegrata extemplo eſt omnibus memoria fœdiſſimæ poteſtatis, quum ipſum ſatelliteſque ejus vidiſſent. Tum Virginius, *Oratio,* inquit, *rebus dubiis inventa eſt. Itaque neq; ego accuſando apud vos eum tempus teram, à cujus crudelitate voſmet ipſi armis vindicâſtis: nec iſtum ad cetera ſcelera impudentiam in defendendo ſe adjicere patiar. Omnium igitur tibi, Appi Claudi, quæ impiè nefariéque per biennium alia ſuper alia es auſus, gratiam facio, unius tantùm criminis ni judicem dices, te ab libertate in ſervitutem contra leges vindicias non dediſſe, in vincula te duci jubeo.* Nec in tribunicio auxilio Appius, nec in judicio populi ullam ſpem habebat, attamen & tribunos appellavit: & nullo morante arreptus à viatore, *Provoco,* inquit. Audita

vox una vindex libertatis, ex eo missa ore, quo vindiciæ nuper ab libertate dictæ erant, silentium fecit. Et, dum pro se quisque, *Deos tandem esse, & non negligere humana*, fremunt; *& superbiæ crudelitatisque, etsi seras, non leves tamen venire pœnas: provocare qui provocationem sustulisset; & implorare præsidium populi, qui omnia jura populi eripuisset; rapique in vincula egentissimo jure libertatis, qui liberum corpus in servitutem addixisset:* ipsius Appii, inter concionis murmur, fidem populi Romani implorantis, vox audiebatur. Majorum merita in rempublicam domi militiæque commemorabat: *suum infelix erga plebem Romanam studium, quod aquandarum legum caussa cum maxima offensione Patrum consulatu abiisset: suas leges, quibus manentibus lator earum in vincula ducatur: ceterùm sua propria bona malagne, quum caussa dicendæ data facultas sit, tum se experturum. in præsentia se, communi jure civitatis, civem Romanum die dicta postulare, ut dicere liceat, ut judicium populi Romani experiri. non ita se invidiosum pertimuisse, ut nihil in æquitate & misericordia civium suorum spei habeat. Quod si indicta caussa in vincula ducatur, iterum se tribunos plebis appellare, & monere, ne imitentur quos oderint. Quod si tribuni eodem fœdere obligatos se fateantur tollendæ appellationis caussa, in quam conspirâsse decemviros criminati sint; ait se provocare ad populum: implorare leges de provocatione, & consulares, & tribunicias, eo ipso anno latas. Quem enim provocaturum, si hoc indemnato indicta caussa non licuit? Cui plebejo & humili præsidium in legibus fore, si Ap. Claudio non sit? se documento futurum, utrum*

novis legibus dominatio, an libertas firmata sit: & appellatio provocatioque adversus injurias magistratuum effectata tantùm inanibus literis, an verò data sit.

LVII. Contra Virginius, unum Ap. Claudium, & legum expertem, & civilis & humani foederis esse ajebat. *Respicerent tribunal hominum, cubiculum omnium scelerum: ubi decemvir illo perpetuus, bonis, vergo, sanguini civium infestus, virgas securesque omnibus minitans, Deorum hominumque contemptor, carnificibus non lictoribus stipatus, jam ab rapinis & cædibus animo ad libidinem verso, virginem ingenuam in oculis populi Romani, velut bello captam, à complexu patris abreptam, ministro cubiculi sui clienti domo dederit: ubi crudeli decreto, nefandisque vindiciis dexteram patris in filiam armaverit: ubi tollentes corpus foeminamve virginis, sponsum avunculumque in carcerem duci jusserit; stupro interpellato magis, quàm cæde, metus. & illi carcerem ædificatum esse, quod domicilium plebis Romanæ vocare sit solitus. Proinde ut ille iterum ac sæpius provocet, sic se iterum ac sæpius judicem illi ferre, ni vindicias ab libertate in servitutem dederit: si ad judicem non eat, pro damnato in vincula duci jubere.* Ut haud quoquam improbante, sic magno motu animorum, quum tanti viri supplicio suamet plebi jam nimia libertas videretur, in carcerem est conjectus. tribunus ei diem prodixit. Inter hæc ab Latinis & Hernicis legati gratulatum de concordia Patrum ac plebis Romam venerunt; donumque ob eam Jovi optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res haud opulentæ erant, colebantque religione

piè magis quàm magnificè. Iisdem auctoribus cognitum eſt, Æquos Volſcoſque ſumma vi belluna apparare. Itaque partiri provincias conſules juſſi. Horatio Sabini, Valerio Æqui Volſcique evenere. Quum ad ea bella delectum edixiſſent, favore plebis non juniores modò, ſed emeritis etiam ſtipendiis pars magna voluntariorum, ad nomina danda præſto fuere. eoque non copia modò, ſed genere etiam militum, veteranis admiſtis, firmior exercitus fuit. Priuſquam urbem egrederentur, leges decemvirales, quibus *tabulis duodecim* eſt nomen, in æs inciſas ni publico propoſuerunt. Sunt qui juſſu tribunorum ædiles functos eo miniſterio ſcribant.

LVIII. C. Claudius, qui perofſus decemvirorum ſcelera, & ante omnes fratris filii ſuperbiæ infeſtus, Regillum, antiquam in patriam, ſe contulerat: is magno jam natu quum ad pericula ejus deprecanda rediiſſet, cujus vitia fugerat, ſordidatus cum gentilibus clientibuſque in foro prenſabat ſingulos; orabatque, *Ne Claudiæ genti eam inuſtam maculam vellent, ut carcere & vinculis viderentur digni: virum honoratiſſima imaginis futurum ad poſteros, legum laterem conditoremque Romani juris, jacere victum inter fures nocturnos ac latrones. Averterent ab ira parumper ad cognitionem cogitationemque animos: & potiùs unum tot Claudiis deprecantibus condonarent, quàm, propter unius odium, multorum preces aſpernarentur. Sæ quoque id generi ac nomini dare, nec cum eo in gratiam redíſſe, cujus adverſæ fortunæ velit ſuccurſum. Virtute libertatem recuperatam eſſe: clementia concordiam ordinum ſtabiliri poſſe.* Erant quos moveret ſua

ſua magis pietate, quàm ejus, pro quo agebat, cauſſa. ſed Virginius, *ſui potiùs ne miſererentur*, orabat, *filiaque: nec gentis Claudiæ, regnum in plebem ſortitæ, ſed neceſſariorum Virginiæ, & trium tribunorum preces audirent, qui, ad auxilium plebis creati, ipſi plebis fidem atque auxilium implorarent*. Juſtiores hæ lacrimæ videbantur. itaque, ſpe inciſa, priuſquam prodicta dies adeſſet, Appius ſibi mortem conſcivit. Subinde arreptus à P. Numitorio Sp. Oppius, invidiæ proximus, quòd in urbe fuerat, quum injuſtæ vindiciæ à collega dicerentur. Plus tamen facta injuria Oppio, quàm non prohibita, invidiæ fecit. teſtis productus, qui, ſeptem & viginti enumeratis ſtipendiis, octies extra ordinem donatus, donaque ea gerens in conſpectu populi, ſciſſa veſte tergum lacerſtum virgis oſtendit, nihilum deprecans, *quin, ſi quam ſuam noxam reus dicere poſſet, privatus in ſe iterum ſeviret*. Oppius quoque ductus in vincula eſt, & ante judicii diem finem ibi vitæ fecit. Bona Claudii Oppiique tribuni publicavere. collegæ eorum exſilii cauſſa ſolum verterunt: bona publicata ſunt. & M. Claudius aſſertor Virginiæ, die dicta damnatus, ipſo remittente Virginio ultimam pœnam, dimiſſus Tibur exſulatum abiit: maneſque Virginiæ, mortuæ quàm vivæ felicioris, per tot domos ad petendas pœnas vagati, nullo relicto ſonte tandem quieverunt.

LIX. Ingens metus inceſſerat Patres, vultuſque jam iidem tribunorum erant, qui decemvirorum fuerant, quum M. Duilius tribunus plebis, inhibito ſalubriter modo nimiæ poteſtatis, *Et libertatis*, inquit, *noſtræ & pœnarum ex inimicis ſatis eſt. itaque*

que hoc anno nec diem dici cuiquam, nec in vincula duci quemquam ſum paſſurus. Nam neque veterum peccata repeti, jam obliterata, placet; quum novis cupiata ſint decemvirorum ſupplicia: & nihil admiſſum iri, quod vim tribuniciam deſideret, ſpondeo perpetuo conſulum amborum in libertate veſtra tuenda cura. Ea primùm moderatio tribuni metum Patribus demſit, eademque auxit conſulum invidiam: quòd adeò toti plebis fuiſſent, ut Patrum ſalutis libertatiſque prior plebejo magiſtratui, quàm patricio, cura fuiſſet; & ante inimicos ſatietas poenarum ſuarum cepiſſet, quàm obviam ituros licentiæ eorum conſules appareret. Multique erant, qui mollìs conſultum dicerent, quòd legum ab iis latarum Patres auctores fuiſſent. neque erat dubium, quin, turbato reip. ſtatu, tempori ſuccubuiſſent.

LX. Conſules, rebus urbanis compoſitis, fundatoque plebis ſtatu, in provincias diverſi abiere: Valerius adverſus conjunctos jam in Algido exercitus Æquorum Volſcorumque ſuſtinuit conſilio bellum. Quòd ſi exemplo rem fortuna commiſiſſet, haud ſcio an (qui tum animi ab decemvirorum infelicibus auſpiciis Romanis hoſtibuſque erant) magno detrimento certamen ſtaturum fuerit. Caſtris mille paſſuum ab hoſte poſitis, copiæ continebat. hoſtes medium inter bina caſtra ſpatium acie inſtructa complebant: provocantibuſque ad prœlium, reſponſum Romanis nemo reddebat. Tandem fatigati ſtando, ac nequicquam exſpectando certamen, Æqui Volſcique, poſtquam conceſſum propemodum de victoria credebant; pars in Hernicos, pars in Latinos prædatum abeunt. relin-

linquitur magis castris præsidium, quàm satis virium ad certamen. quod ubi sensit consul, reddit illatum antea terrorem, instructaque acie ultro hostem incessit. Ubi illi, conscientia quid abesset virium, detractavere pugnam; crevit extemplo Romanis animus, & pro victis habebant paventes intra vallum. Quum per totum diem stetissent intenti ad certamen, nocte cessere: & Romani quidem, pleni spei, corpora curabant. Haudquaquam pari hostes animo, nuncios passim trepidi ad revocandos prædatores dimittunt, recurritur ex proximis locis: ulteriores non inventi. Ubi illuxit, egreditur castris Romanus, vallum invasurus, ni copia pugnæ fieret. & postquam multa jam dies erat, neque movebatur quicquam ab hoste, jubet signa inferri consul. motaque acie, indignatio Æquos & Volscos incessit, si victores exercitus vallum potiùs quàm virtus & arma contegerent. igitur & ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnæ accepere. Jamque pars egressa portis erat, deinceps que alii servabant ordinem, in suum quisque locum descendentes, quum consul Romanus prius, quàm totis viribus fulta constaret hostium acies, intulit signa: adortusque nec omnes dum eductos, nec, qui erant, satis explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumspectantiumque se ac suos, addito turbatis mentibus clamore atque impetu, invadit. Retulere primò pedem hostes. deinde, quum animos collegissent, & undique duces, victisne cessuri essent, increparent, restituitur pugna.

LXI. Consul ex altera parte *Romanos meminisse jubebat, illo die primùm liberos pro libera urbe Ro-*

mana pugnare. Sibimet ipſis victuros, non ut decemvirorum victores præmium eſſent. Non Appio duce rem geri, ſed conſule Valerio, à liberatoribus populi Romani orto, liberatore ipſo. Oſtenderent, prioribus præliis per duces, non per milites, ſtetiſſe, ne vincerent. Turpe eſſe, contra cives plus animi habuiſſe, quàm contra hoſtes: & domi, quàm foris, ſervitutem magis timuiſſe. Unam Vaginiam fuiſſe, cujus pudicitia in pace periculum eſſet: unum Appium civem periculoſæ libidinis. at ſi fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hoſtium periculum fore. Nolle ominari quæ nec Jupiter nec Mars pater paſſuri ſint iis auſpiciis condita urbi accidere. Aventini Sacrique montis admonebat, *ut, ubi libertas parta eſſet paucis ante menſibus, eò imperium illibatum referrent; oſtenderentque, eandem indolem militibus Romanis poſt exactos decemviros eſſe, quæ ante creatos fuerit. nec, æquatis legibus, imminutam virtutem populi Romani eſſe.* Hæc ubi inter ſigna peditum dicta dedit, advolat deinde ad equites: *Agite juvenes*, inquit, *præſtate virtute peditem, ut honore atque ordine præſtatis. Primo concurſu pedes movit hoſtem: pulſum vos, immiſſis equis, exigite à campo. Non ſuſtinebunt impetum: & nunc cunctantur magis, quàm reſiſtunt.* Concitant equos, permittuntque in hoſtem, pedeſtri jam turbatum pugna: &, perruptis ordinibus, elati ad noviſſimam aciem, pars libero ſpatio circumvecti, jam fugam undique capeſſentes, pleroſque à caſtris avertunt, præterequitanteſque abſterrent. Peditum acies, & conſul ipſe, viſque omnis belli fertur in caſtra: captiſque cum ingenti cæde, majore præda potitur. Hujus pugnæ fama

per-

perlata non in urbem modò, ſed in Sabinos ad alterum exercitum; in urbe lætitia modò celebrata eſt, in caſtris animos militum ad æmulandum decus accendit. Jam Horatius eos, excurſionibus ſufficiendo, prœliiſque levibus experiundo, affeceſecerat ſibi [illegible]tius fidere, quàm meminiſſe ignominiæ decemvirorum ductu acceptæ: parvaque certamina in ſummam totius profecerant ſpei. Nec ceſſabant Sabini, feroces ab re priore anno bene geſta, laceſſere atque inſtare; rogitantes, *Quid latrocinii modo procurſantes pauci, recurrenteſque terrent tempus, & in multa prœlia parvaque carperent ſummam unius belli? Quin illi congrederentur acie, inclinandamque ſemel fortuna rem darent?*

LXII. Ad id quod ſua ſponte ſatis collectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur: jam alterum exercitum victorem in urbem rediturum, ſibi ultro per contumelias hoſtem inſultare. quando autem ſe, ſi tum non ſint, pares hoſtibus fore? Ubi hæc fremere militem in caſtris conſul ſenſit; concione advocata, *Quemadmodum*, inquit, *in Algido res geſta ſit, arbitror vos milites audiſſe. qualem liberi populi exercitum decuit eſſe, talis fuit. conſultu collega, virtute militum victoria parta eſt. Quod ad me attinet, id conſilii animique habiturus ſum, quod vos milites mihi feceritis. & trahi bellum ſalubriter, & maturè perfici poteſt. Si trahendum eſt, ego, ut in dies ſpes virtuſque veſtra creſcat, eadem, qua inſtitui, diſciplina efficiam. Si jam ſatis animi eſt, deceriique placet, agitedum clamorem, qualem in aciem ſublaturi eſtis, tollite hic, indicem voluntatis virtu-*

tisque vestra. Postquam ingenti alacritate clamor est sublatus, *Quod bene vertat, gesturum se illis morem, posteroque die in aciem deducturum,* affirmat. Reliquum diei apparandis armis consumptum est. Postero die simul instrui Romanam aciem Sabini videre, & ipsi jam pridem tridi certaminis procedunt. Proelium fuit, quale inter fidentes sibimet ambos exercitus, veteris perpetuaeque alterum gloriae, alterum nuper nova victoria elatum. Consilio etiam Sabini vires adjuvere. nam quum aequassent aciem, duo extra ordinem millia, quae in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine impressionem facerent, tenuere: quae ubi, illatis ex transverso signis, degravabant prope circumventum cornu; equites duarum legionum sexcenti fere ex equis desiliunt; cedentibusque jam suis; provolant in primum: simulque & hosti se opponunt, &, aequato primum periculo, pudore deinde animos peditum accendunt. Verecundiae erat, equitem suo alienoque marte pugnare: peditem ne ad pedes quidem degresso equiti parem esse.

LXIII. Vadunt igitur in proelium, ab sua parte omissum; & locum, ex quo cesserant, repetunt: momentoque non restituta modò pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu. Eques, inter ordines peditum tectus, se ad equos recipit: transvolat inde in partem alteram, suis victoriae nuncius: simul & in hostes jam pavidos, quippe fuso suae partis validiore cornu, impetum facit. non aliorum eo proelio virtus magis enituit. Consul providere omnia, laudare fortes, increpare sicubi segnior pugna esset. Castigati, fortium statim virorum operam edebant: tantumque hos pudor, quantum

alios

allos laudes excitabant. Redintegrato clamore, undique omnes connixi hostem averterunt: nec deinde Romana vis sustineri potuit. Sabini, fusi passim per agros, castra hosti ad prædam relinquunt. Id non sociorum sicut in Algido res, sed suas Romanus populationibus agrorum amissas recipit. Gemina victoria duobus bifariam proeliis parta, magnè senatus in unum diem supplicationes consulum nomine decrevit. Populus injussu & altero die frequens it supplicatum. & hæc vaga populariſque supplicatio studiis prope celebratior fuit. Consules ex compositio eodem biduo ad urbem accessere, senatumque in Martium campum evocavere. ubi quum de rebus ab se gestis agerent, questi primores Patrum, senatum inter milites dedita opera terroris causa haberi. itaque inde consules, ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi nunc ædes Apollinis est (circum jam tum Apollinarem appellabant) avocavere senatum: ubi quum ingenti consensu Patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho consulum; multis diffuasum prodeuntibus, maximè C. Claudio vociferante, *De Patribus, non de hostibus consules triumphare velle: gratiamque pro privato merito in tribunum, non pro virtute honorem peti. nunquam ante de triumpho per populum actum, semper æstimationem arbitriumque ejus honoris penes senatum fuisse. ne reges quidem majestatem summi ordinis imminuisse. ne ita omnia tribuni potestatis sua implerent, ut nullum publicum consilium sinerent esse. Ita demum liberum civitatem fore, ita æquatas leges, si sua quisque jura ordo, suum majestatem teneat.* In eandem sententiam multa & à cete-

ceteris ſenioribus Patrum cum eſſent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. Tum primùm, ſine auctoritate ſenatus, populi juſſu triumphatum eſt.

LXIV. Hæc victoria tribunorum plebiſque prope in haud ſalubrem luxuriam vertit, conſpiratione inter tribunos facta, ut iidem tribuni reficerentur: &, quo ſua minùs cupiditas emineret, conſulibus quoque continuarent magiſtratum. Conſenſum Patrum cauſſabantur, quo per contumeliam conſulum jura plebis labefacta eſſent. *Quid futurum, nondum firmatis legibus, ſi novos tribunos per factiones ſuas conſules adorti eſſent? non enim ſemper Valerios Horatioſque conſules fore, qui libertati plebis ſuas opes poſtferrent.* Fortè quadam utili ad tempus, ut comitiis præeſſet, potiſſimùm M. Duilio ſorte evenit, viro prudenti, & ex continuatione magiſtratus invidiam imminentem cernenti. qui quum ex veteribus tribunis negaret ullius ſe rationem habiturum; pugnarentque collegæ, ut liberas tribus in ſuffragium mitteret, aut concederet ſortem comitiorum collegis, habituris è lege potiùs comitia, quàm ex voluntate Patrum: injecta contentione, Duilius, conſules ad ſubſellia accitos quum interrogâſſet, quid de comitiis conſularibus in animo haberent, reſpondiſſentque, ſe novos conſules creaturos, auctores popularis ſententiæ haud populares nactus, in concionem cum iis proceſſit. Ubi quum conſules producti ad populum, interrogatique, ſi eos populus Romanus, memor libertatis per illos receptæ domi, memor militiæ rerumque geſtarum, conſules iterum faceret, quidnam facturi eſſent, nihil ſententiæ ſuæ mutâſſent; collaudatis

eis conſulibus, quòd perſeverarent ad ultimum diſſimiles decemvirorum eſſe, comitia habuit: &, quinque tribunis plebis creatis, quum pro ſtudiis aperte petentium novem tribunorum alii candidati tribùs non explerent, concilium dimiſit, nec deinde comitiorum cauſſa habuit. Satisfactum legi ajebat, quæ, numero nuſquam præfinito tribunis, modò ut relinquerentur, ſanciret: & ab iis, qui creati eſſent, cooptari collegas juberet. Recitabatque rogationis carmen, in quo, *Si tribunos plebei decem rogabo, ſi quos minus hodie decem tribunos plebei fecerint: hi tum uti quos ſibi collegas coopt āſſint, ut illi legitimi eadem lege tribuni plebei ſint, ut illi quos hodie tribunos plebei feceritis.* Duilius, quum ad ultimum perſeverâſſet, negando quindecim tribunos plebis rempubl. habere poſſe, victa collegarum cupiditate, pariter Patribus plebique acceptus, magiſtratu abiit.

LXV. Novi tribuni plebis in cooptandis collegis Patrum voluntatem foverunt. duos etiam patricios conſulareſque, Sp. Tarpejum & A. Aterium, cooptavere. Conſules creati, Lar. Herminius, T. Virginius Cœlimontanus, nihil magnopere ad Patrum aut plebis cauſſam inclinati, otium domi ac foris habuere. L. Trebonius tribunus plebis, infeſtus Patribus, quòd ſe ab iis in cooptandis tribunis fraude captum, proditum à collegis, ajebat; rogationem tulit, *ut, qui plebem Romanam tribunos plebis rogaret, is uſque eo rogaret, dum decem tribunos plebis faceret.* infectandiſque Patribus, unde Aſpero etiam inditum eſt cognomen, tribunatum geſſit. Inde M. Geganius Macerinus & C. Ju-

Ante Chr. 445. V. C. 307.

Ante Chr. 444. U. C. 308. Julius consules facti, coitiones tribunorum, adversus nobilium juventutem ortas, sine insectatione potestatis ejus, conservata majestate Patrum, sedavere plebem, decreto ad bellum Volscorum & Æquorum delectu, sustinendo rem, ab seditionibus continuere; urbano quoque otio foris omnia tranquilla esse affirmantes, per discordias civiles externos tollere animos. cura pacis, concordiæ quoque intestinæ caussa fuit. Sed alter semper ordo gravis alterius modestiæ erat. quiescenti plebi ab junioribus Patrum injuriæ fieri cœptæ. ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis parum proderat: deinde ne ipsi quidem inviolati erant, utique postremis mensibus; quum & per coitiones potentiorum injuria fieret, & vis potestatis omnis aliquanto posteriore anni parte languidior ferme esset: jamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid spei; si similes Icilio tribunos haberet: nomina tantum se biennio habuisse. Seniores contra Patrum, ut nimis feroces suos credere juvenes esse; ita malle, si modus excedendus esset, suis quam adversariis superesse animos. adeò moderatio tuenda libertatis, dum æquari velle simulando ita se quisque extollit, ut deprimat alium, in difficili est; cavendoque ne metuant homines, metuendos ultro se efficiunt: & injuriam à nobis repulsam, tanquam aut facere aut pati necesse sit, injungimus aliis.

Ante Chr. 443. U. C. 309. LXVI. T. Quintius Capitolinus quartum & Agrippa Furius consules inde facti, nec seditionem domi, nec foris bellum acceperunt: sed imminebat utrum-

trumque. Jam non ultra discordia civium reprimi poterat, & tribunis & plebe incitata in Patres, quum dies alicui nobilium dicta novis semper certaminibus conciones turbaret. ad quarum primum strepitum, velut signo accepto, arma cepere Æqui ac Volsci: simul quòd persuaserant iis duces cupidi prædarum, biennio ante delectum indictum haberi non potuisse, abnuente jam plebe imperium. *eo adversus se non esse missos exercitus: dissolvi licentia militandi morem, nec pro communi jam patria Romam esse: quicquid irarum simultatumque cum externis fuerit, in ipsos verti, occæcatos lupos intestina rabie opprimendi occasionem esse.* Conjunctis exercitibus Latinum primùm agrum populati sunt: deinde, postquam ibi nemo vindex occurrebat, tum verò, exsultantibus belli auctoribus, ad mœnia ipsa Romæ populabundi regione portæ Esquilinæ accessere, vastationem agrorum urbi per contumeliam ostentantes. unde postquam inulti prædam præ se agentes retro ad Corbionem agmine iere, Quintius consul ad concionem populum vocavit. Ibi in hanc sententiam locutum accipio:

LXVII. *Etsi mihi nullius noxæ conscius, Quirites, sum, tamen cum pudore summo in concionem vestram processi. Hoc vos scire, hoc posteris memoriæ traditum iri, Æquos & Volscos vix Hernicis modo pares, T. Quintio quartùm consule, ad mœnia urbis Romæ impune armatos venisse. Hanc ego ignominiam (quanquam jam diu ita vivitur, is status rerum est, ut nihil boni divinet animus) si huic potissimùm imminere anno scissem, vel exsilio, vel morte, si alia fuga honoris non esset, vitassem. Ego, si viri arma illa habuissem, quæ in portis fuere*

noſtris, capi Roma me conſule potuit? ſatis honorum, ſatis ſuperque vitæ erat: mori conſulem tertium oportuit. Quam tandem ignaviſſimi hoſtium contempſere? nos conſules? an vos Quirites? Si culpa in nobis eſt, auferte imperium indignis: & ſi id parum eſt, inſuper pœnas expetite. Si in vobis, nemo Deorum nec hominum ſit, qui veſtra puniat peccata Quirites, voſmet tantum eorum pœnitebit. Non illi veſtrum ignavium contempſere, nec ſuæ virtuti confiſi ſunt; quippe toties fuſi fugatique, caſtris exuti, agro multati, ſub jugum miſſi, & ſe & vos novere. Diſcordia ordinum eſt vnicum urbis hujus; Patrum ac plebis certamina. dum nec nobis imperii, nec vobis libertatis eſt modus: dum tædet vos patriciorum, nos plebejorum magiſtratuum, ſuſtulere illi animos. Pro Deûm fidem, quid vobis vultis? Tribunos plebis concupîſtis, concordia cauſſa conceſſimus. Decemviros deſideraſtis. creari paſſi ſumus. Decemvirorum vos pertæſum eſt. coëgimus abire magiſtratu. Manente in eoſdem privatos ira veſtra, mori atque exſulare nobiliſſimos viros honoratiſſimoſque paſſi ſumus. Tribunos plebis creare iterum voluiſtis. creâſtis. Conſules facere veſtrarum partium, etſi Patribus videbamus iniquum; patricium quoque magiſtratum plebi donum fieri vidimus: auxilium tribunicium, provocationem ad populum, ſcita plebis injuncta patribus, ſub titulo æquandarum legum noſtra jura oppreſſa tulimus & ferimus. Qui finis erit diſcordiarum? Ecquando unam urbem habere, ecquando communem hanc eſſe patriam licebit? Victi nos æquiore animo quieſcimus, quàm vos victores. ſatiſne eſt, nobis vos metuendos eſſe? Adverſus nos Aventinum capitur, adverſus

nos

nos Sacer occupatur mons. Esquilias quidem ab hoſte prope captas, & ſcandentem in aggerem Volſcum hoſtem nemo ſummovit. in nos viri, in nos armati eſtis.

LXVIII. *Agitedum, ubi hic curiam circumſederitis, & forum infeſtum feceritis, & carcerem impleveritis principibus; iiſdem iſtis ferocibus animis egredimini extra portam Eſquilinam: aut, ſi ne hoc quidem audetis, ex muris viſite agros veſtros, ferro ignique vaſtatos, pradam abigi, fumare incenſa paſſim tecta. At enim communis res per hac loco eſt pejore: ager uritur, urbs obſidetur, belli gloria penes hoſtes eſt. Quid tandem? privata res veſtra quo ſtatu ſunt? Fam unicuique ex agris ſua damna nunciabuntur. quid eſt tandem domi, unde ea expleatis? Tribuni vobis amiſſa reddent ac reſtituent? vocis verborumque quantum volatis ingerent, & criminum in principes, & legum aliarum ſuper alias, & concionum. Sed ex illis concionibus nunquam veſtrum quiſquam re, fortuna, domum auctior rediit. Ecquis retulit aliquid ad conjugem & liberos, prater odia, offenſiones, ſimultates publicas privataſque? à quibus ſemper non veſtra virtute innocentiaque, ſed auxilio alieno tuti ſitis. At Hercules, quum ſtipendia, nobis conſulibus, non tribunis ducibus, & in caſtris, non in foro, faciebatis, & in acie veſtrum clamorem hoſtes, non in concione Patres Romani horrebant; prada parta, agro ex hoſte capto, pleni fortunarum, gloriaque, ſimul publica, ſimul privata, triumphantes domum ad penates rediebatis: nunc oneratum veſtris fortunis hoſtem abire ſinitis. Harete affixi concionibus, & in foro vivite:*

ſequitur

sequitur vos necessitas militandi, quam fugitis. Grave erat in Æquos & Volscos proficisci? ante portas est bellum. si inde non pellitur, jam intra mœnia erit, & arcem & Capitolium scandet, & in domos vestras vos persequetur. Biennio ante senatus delectum haberi, & educi exercitum in Algidum jussit: sedemus desides domi, mulierum ritu inter nos altercantes, præsenti pace læti, nec cernentes ex otio illo brevi multiplex bellum rediturum. His ego gratiora dictu alia esse scio: sed me vera pro gratis loqui, etsi meum ingenium non moneret, necessitas cogit. Vellem equidem vobis placere, Quirites: sed multo malo vos salvos esse, qualicunque erga me animo futuri estis. Natura hoc ita comparatum est, ut, qui apud multitudinem sua caussa loquitur, gratior eo sit, cujus mens nihil præter publicum commodum videt. nisi fortè assentatores publicos, plebicolas istos, qui vos nec in armis nec in otio esse sinunt, vestra vos caussa incitare & stimulare putatis. Concitati, aut honori aut quæstui illis estis: & quia in concordia ordinum nullos se usquam esse vident, mala rei se quàm nullius, turbarum ac seditionum, duces esse volunt. Quarum rerum si vos tædium tandem capere potest, & patrum vestrosque antiquos mores vultis pro his novis sumere: nulla supplicia recuso, nisi paucis diebus hos populatores agrorum nostrorum fusos fugatosque castris exuero, & à portis nostris mœnibusque ad illorum urbes hunc belli terrorem, quo nunc vos attoniti estis, transtulero.

LXIX. Rarò aliàs tribuni popularis oratio acceptior plebi, quàm tunc severissimi consulis fuit. Juventus quoque, quæ inter tales metus detrectationem

tionem militiæ, telum acerrimum adversus Patres, habere solita erat, bellum & arma spectabat: & agrestium fuga, spoliatique in agris & vulnerati, foediora iis, quæ subjiciebantur oculis, nunciantes, totam urbem ira implevere. In senatum ubi ventum est, ibi verò in Quintium omnes versi, ut unum vindicem majestatis Romanæ intueri: & primores Patrum *dignam* dicere *concionem imperio consulari, dignam tot consulatibus anteactis, dignam vita omni plena honorum sæpe gestorum, sæpius meritorum. Alios consules aut per proditionem dignitatis Patrum plebi adulatos, aut acerbè tuendo jura ordinis asperiorem domando multitudinem fecisse: T. Quintium orationem memorem majestatis Patrum, concordiæque ordinum, & temporum in primis habuisse. Orare eum collegamque, ut capesserent rempubl. orare tribunos, ut una animo cum consulibus bellum ab urbe ac mœnibus propulsari vellent, plebemque obedientem in re tam trepida Patribus præberent: appellare tribunos communem patriam, auxiliumque eorum implorare, vastatis agris, urbe prope oppugnata.* Consensu omnium defectus decernitur haberturque. Quum consules in concione pronunciassent, *Tempus non esse causas cognoscendi; omnes juniores postero die prima luce in campo Martio adesse; cognoscendis caussis eorum, qui nomina non dedissent, bello perfecto se daturos tempus; pro desertore futurum, cujus non probassent caussam:* omnis juventus affuit postero die. Cohortes sibi quæque centuriones legerunt: bini senatores singulis cohortibus præpositi. Hæc omnia adeò maturè perfecta accepimus, ut signa, eo ipso die à quæstoribus ex ærario prompta delataque in campum, quar-

quarta diei hora mota ex campo ſint: exercituſque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate ſequentibus, manſerit ad decimum lapidem. Inſequens dies hoſtem in conſpectum dedit: caſtraque ad Corbionem caſtris ſunt conjuncta. Tertio die, quum ira Romanos, illos, quum toties rebellâſſent, conſcientia culpæ ac deſperatio irritarent, mora dimicandi nulla eſt facta.

LXX. In exercitu Romano quum duo conſules eſſent poteſtate pari, quod ſaluberrimum in adminiſtratione magnarum rerum eſt; ſumma imperii, concedente Agrippa, penes collegam erat: & prælatus ille facilitati ſummittentis ſe comiter reſpondebat, communicando conſilia laudeſque, & æquando imparem ſibi. In acie Quintius dextrum cornu, Agrippa ſiniſtrum tenuit: Sp. Poſtumio Albo legato datur media acies tuenda: legatum alterum Ser. Sulpicium equitibus præficiunt. Pedites ab dextro cornu egregiè pugnavere, haud ſegniter reſiſtentibus Volſcis. Ser. Sulpicius per mediam hoſtium aciem cum equitatu perrupit. unde quum eadem reverti poſſet ad ſuos, priuſquam hoſtis turbatos ordines reficeret, terga impugnare hoſtium ſatius viſum eſt; momentoque temporis, in averſam incurſando aciem, ancipiti terrore diſſipâſſet hoſtes, ni ſuo proprio eum prœlio equites Volſcorum & Æquorum exceptum aliquamdiu tenuiſſent. Ibi vero Sulpicius, *Negare cunctandi tempus eſſe, circumventos intercluſoſque ab ſuis* vociferans, *ni equeſtre prœlium omnibus omni vi perficerent. Nec fugare equitem integrum ſatis eſſe: conficerent equos viroſque, ne quis reveheretur inde ad prœlium, aut integraret pugnam. non poſſe illos reſiſtere*

ſiſtere ſibi, quibus conferta peditum acies ceſſiſſet. Haud ſurdis auribus dicta. impreſſione una totum equitatum fudere, magnam vim ex equis præcipitavere, ipſos equoſque ſpiculis confodere. is finis pugnæ equeſtris fuit. Tunc adorti peditum aciem, nuncios ad conſules rei geſtæ mittunt, ubi jam inclinabatur hoſtium acies. nuncius deinde & vincentibus Romanis animos auxit, & referentes gradum perculit Æquos. In media primùm acie vinci cœpti, qua permiſſus equitatus turbaverat ordines. Sinistrum deinde cornu ab Quintio conſule pelli cœptum: in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa, ætate viribuſque ferox, quum omni parte pugnæ meliùs rem geri quàm apud ſe, videret, accepta ſigna ab ſignifaris ipſe inferre, quædam jacere etiam in confertos hoſtes cœpit. Cujus ignominiæ metu concitati milites invaſere hoſtem. ita æquata ex omni parte victoria eſt. Nuncius tum à Quintio venit, victorem jam ſe immineре hoſtium caſtris: nolle irrumpere, antequam ſciat debellatum & in ſiniſtro cornu eſſe. Si jam fudiſſet hoſtes, conferret ad ſe ſigna, ut ſimul omnis exercitus præda potiretur. Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad victorem collegam, caſtraque hoſtium venit. ibi paucis defendentibus, momentoque fuſis, ſine certamine in munitiones irrumpunt: prædaque ingenti compotem exercitum, ſuis etiam rebus recuperatis, quæ populatione agrorum amiſſæ erant, reducunt. Triumphum nec ipſos poſtulâſſe, nec delatum iis ab ſenatu, accipio: nec traditur cauſſa ſpreti, aut non ſperati honoris. Ego quantum in tanto intervallo temporum conjicio, quum Valerio atque Horatio conſulibus, qui

præter

præter Volscos & Æquos Sabini etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab senatu triumphus esset; verecundiæ fuit pro parte dimidia rerum consulibus petere triumphum: ne, etiam si impetrâssent, magis hominum ratio, quàm meritorum, habita videretur.

LXXI. Victoriam honestam, ex hostibus partam, turpe domi de finibus sociorum judicium populi deformavit. Aricini atque Ardeates de ambiguo agro quum sæpe bello certâssent, multis invicem cladibus fessi, judicem populum Romanum cepere. Quum ad caussam orandam venissent, concilio populi à magistratibus dato, magna contentione actum. jamque editis testibus, quum tribus vocari & populum iam suffragium oporteret, consurgit P. Scaptius de plebe, magno natu: &, *Si licet*, inquit, *consules, de republica dicere, unum ego populum in hac caussa non patior.* Quum, ut vanum, cum negarent consules audiendum esse; vociferantemque, prodi publicam caussam, summoveri jussissent; tribunos appellat. Tribuni, ut fere semper reguntur à multitudine magis quàm regunt, dedere cupidæ audiendi plebi, ut, quæ vellet, Scaptius diceret. Ibi infit, *Annum se tertium & octogesimum agere, & in eo agro, de quo agitur, militâsse non juvenem, vicesimo jam stipendia merentem, quum ad Coriolos sit bellatum. Eo se rem vetustate oblitteratam, ceterùm sua memoria inconcussam, afferre, agrum, de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuisse; captisque Coriolis, jure belli publicum populi Romani factum: mirari se, quonam more Ardeates Aricinique, cujus agri jus nunquam usurpaverint incolumi Coriolana re, eum se à populo Ro-*

Romano, quem pro domino judicem fecerint, intercessurus sperent. Sibi exiguum vitæ tempus superesse: non potuisse se tamen inducere in animum, quin, quem agrum miles pro virili parte manu cepisset, eum senex quoque voce, qua una posset, vindicaret. Magnopere se suadere populo, ne inutili pudore suam ipse causam damnaret.

LXXII. Consules, quum Scaptium non silentio modò, sed cum assensu etiam audiri, animadvertissent, Deos hominesque testantes flagitium ingens fieri, Patrum primores arcessunt. cum his circumire tribunos; orare, *Ne pessimum facinus pejore exemplo administrarent, judices in suam rem litem vertendo; quum præsertim, etiam si fas sit curam emolumenti sui judici esse, nequaquam tantum agro intercipiendo acquiratur, quantum amittatur alienandis injuriis sociorum animis. nam famæ quidem ac fidei damna majora esse, quàm quæ æstimari possint. Hoc legatos referre domum? hoc vulgari? hoc socios audire? hoc hostes? quo cum dolore hos? qua cum gaudio illos? Scapsione hoc, concionali seni, assignaturos putarent finitimos populos? Clarum hac fore imagine Scaptium nomen: populum Romanum quadruplatoris & interceptoris litis aliena personam laturum. quem enim hoc privatæ rei judicem fecisse, ut sibi controversiosam adjudicaret rem? Scaptium ipsum id quidem, etsi præmortui jam sit pudoris, non sustinuisse.* Hæc consules, hæc Patres vociferantur. sed plus cupiditas, & auctor cupiditatis Scaptius valet. Vocatæ tribus judicaverunt agrum publicum populi Romani esse. Nec abnuitur ita fuisse, si ad judices alios itum foret: nunc haud sanè quicquam bona causa elevatur dedecus judicii.

cii. idque non Aricinis Ardeatibusque, quàm Patribus Romanis, fœdius atque acerbius visum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus & ab externis mansit.

LIBER IV.

EPITOME.

I, &c. LEX *de connubio Patrum & plebis à tribunis plebis, contentione magna, Patribus repugnantibus, perlata est.* VI, VII. *Tribuni militares. Aliquot annis res populi Romani domi militiaque per hoc genus magistratus administrata.* VIII. *Item censores tunc primùm creati.* IX. *Seditione Ardeæ ortâ optimates Romanos, plebs Volscos accivere.* X. *Sub jugum Volsci mittuntur.* XI. *Ager Ardeatinus populi Romani judicio oblatus, missis in eum colonis, restitutus est.* XII, XIII, &c. *Quum fame populus Romanus laboraret, Sp. Mælius eques Romanus frumentum populo sua impensa largitus est: & ob id factum conciliata sibi plebe, regnum affectans, à C. Servilio Ahala magistro equitum, jussu Quintii Cincinnati dictatoris, occisus est.* XVI. *L. Minucius index bove aurata donatus est.* XVII, XVIII. *Legatis Romanis à Fidenatibus occisis, quoniam ob rempublicam occubuerunt, statuæ in Rostris positæ sunt.* XIX, XX. *Cornelius Cossus, tribunus militum, occiso Tolumnio rege Vejentium, opi-*

opima ſpolia ſecunda Feretrio retulit. XXI. *Prodigia. Bello à Fidenatibus ingruente A. Servilius Dictator dicitur.* XXII. *Qui Fidenas capit.* XXIII. *Omni Etruria Concilium indicitur.* XXIV. *Mamercus Æmilius dictator, cenſuræ honore, qui antea per quinquennium gerebatur, anni & ſex menſium ſpatio finito, ob eam rem à cenſoribus notatus eſt.* XXV. *Tribuni militares Conſulari poteſtate creantur.* XXVI. *A. Poſthumius Tubertus Dictator dicitur.* XXVII, &c. *Qui Hoſtes ſuperat.* XXX. *Siccitate laboratum peregrina piacula cernunt.* XXXI, &c. XXXIV. *Fidenæ in poteſtatem redactæ; eoque coloni miſſi ſunt. quibus occiſis Fidenates, quum defeciſſent à populo Romano, à Mamerco Æmilio dictatore victi ſunt, & Fidenæ captæ.* XXXV, XXXVI. *Quatuor Tribuni militares bis creantur. Seditiones.* XXXVII, &c. *Pugna cum Volſcis inclinata à Tempanio reſtituitur.* XXXVIII. *Caſtra utraque deſerta.* XL, XLI. *Sempronius Conſul à Julio Tribuno accuſatur, à Tempanio defenditur.* XLII. *Ei dies dicitur.* XLIII. *Interrex.* XLIV. *C. Sempronius damnatur.* XLV. *Conjuratio ſervorum oppreſſa.* XLVI. *Q. Servilius Priſcus Dictator.* XLVII. *Capit Lavicos.* XLVIII. *Actio de agro dividendo, intercedentibus Tribunis deponitur.* XLIX, L. *Poſtumius, tribunus militum, propter crudelitatem ab exercitu occiſus eſt.* LI. *Quæſtio ejus cædis ad plebem fertur.* LII. *Peſtilentia & Fames.* LIII. *Manius fruſtra delectum impedit reſiſtentibus Collegis.* LIV. *Tres Plebeii Quæſtores creantur.* LV. *Arx Carventana amittitur.* LVI. *Patrum diſſenſiones.* LVII. *P. Cornelius Dictator.* LVIII. *Vejens bellum motum.* LIX. *Auxur Capitur. Stipendium ex ærario tum*

primum militibus datum. LX, LXI. *Res praeterea geſtas adverſum Volſcos & Vejentes, Fidenates & Faliſcos, continet.*

HOS ſecuti M. Genucius & C. Curtius conſules. Fuit annus domi foriſque infeſtus. nam anni principio & de connubio Patrum & plebis C. Canulejus tribunus plebis rogationem promulgavit; qua contaminari ſanguinem ſuum Patres, confundique jura gentium rebantur: & mentio primò ſenſim illata à tribunis, ut alterum ex plebe conſulem liceret fieri, eò proceſſit deinde, ut rogationem novem tribuni promulgarent, *ut populo poteſtas eſſet, ſeu de plebe, ſeu de Patribus vellet, conſules faciendi.* Id verò ſi fieret, non vulgari modò cum infimis, ſed prorſus auferri à primoribus ad plebem, ſummum imperium credebant. Læti ergo audiere Patres, Ardeatium populum ob injuriam agri abjudicati deſciſſe, & Vejentes depopulatos extrema agri Romani, & Volſcos Æquoſque, ob communitam Verruginem, fremere. adeò vel infelix bellum ignominioſæ paci præferebant. His itaque in majus etiam acceptis, ut inter ſtrepitum tot bellorum conticeſcerent actiones tribuniciæ, delectus haberi, bellum armaque vi ſumma apparari jubent; ſi quo intentiùs poſſit, quàm T. Quintio conſule apparatum ſit. Tum C. Canulejus pauca in ſenatu vociferatus, nequicquam territando conſules, avertere plebem à cura novarum legum; nunquam eos ſi vivo delectum habituros, antequam ea, quæ

Anno Chr. 442. *V. C.* 312.

quæ promulgata ab ſe collegiſque eſſent, plebes ſciviſſet; confeſtim ad concionem advocavit.

II. Eodem tempore & conſules ſenatum in tribunum, & tribunus populum in conſules incitabat. Negabant conſules *jam ultra ferri poſſe furores tribunicios, ventum jam ad finem eſſe; domi plus belli concitari, quàm foris. Id adeò non plebis, quàm Patrum; neque tribunorum magis, quàm conſulum, culpa accidere. cujus rei pravitatem ſit in civitate, eam maximis ſemper auctibus creſcere: ſit pace bonos, ſit bello fieri. Maximum Romæ prædatum ſeditionum eſſe: id & ſingulis univerſiſque ſemper honori fuiſſe. Reminiſcerentur, quam majeſtatem ſenatus ipſe à patribus accepiſſet, quam liberis tradituri eſſent; ut, quemadmodum plebs gloriari poſſet, auctiorem amplioremque eſſe. finem ergo non fieri, nec futurum, donec, quàm felices ſeditiones, tam honorati ſeditionum auctores eſſent. Quas, quantaſque res C. Canuleium aggreſſum? colluvionem gentium, perturbationem auſpiciorum publicorum privatorumque afferre; ne quid ſanguis, ne quid incontaminati ſit: ut, diſcrimine omni ſublato, nec ſe quiſquam, nec ſuos noverit. Quam enim aliam vim connubia promiſcua habere, niſi ut ferarum prope ritu vulgetur concubitus plebis Patrumque? ut, qui natus ſit, ignoret cujus ſanguinis, quorum ſacrorum ſit; dimidius Patrum ſit, dimidius plebis, ne ſecum quidem ipſe concors. Parum id videri, quòd omnia divina humanaque turbentur. jam ad conſulatum vulgi turbatores accingi: & primò, ut alter conſul ex plebe fieret, id modò ſermonibus tentaſſe: nunc rogari, ut, ſeu ex patribus, ſeu ex plebe velit, populus conſules creet.: & creaturos haud dubiè ex plebe*

ſeditioſiſſimum quemque. Canulejos igitur Icilioſque conſules fore. ne id Jupiter optimus maximus ſineret, regia majeſtatis imperium eò recidere: & ſe millies morituros potius, quàm ut tantum dedecoris admitti patiantur. Certum habere, majores quoque, ſi divinâſſent, concedendo omnia, non mitiorem in ſe plebem, ſed aſperiorem, alia ex aliis iniquiora poſtulando, quum prima impetrâſſet, futuram: primò quamlibet dimicationem ſubituros fuiſſe potius, quàm eas leges ſibi imponi paterentur: quia tum conceſſum ſit de tribunis, iterum conceſſum eſſe. Finem non fieri poſſe. in eadem civitate tribunos plebis & Patres eſſe: aut hunc ordinem, aut illum magiſtratum tollendum eſſe; potiuſque ferò, quàm nunquam, obviam eundum audaciæ temeritatique. Illine ut impune primò diſcordias ſerentes, concitent finitima bella? deinde adverſus ea, quæ concitaverint, armati civitatem defendique prohibeant? & quum hoſtes tantùm non arceſſierint, exercitus conſcribi adverſus hoſtes non patiantur? Sed audeat Canulejus in ſenatu proloqui, ſe, niſi ſuas leges tanquam victoris Patres accipi ſinant, delectum haberi prohibiturum. quid eſſe aliud, quàm minari, ſe proditurum patriam? oppugnari atque capi paſſurum? quid eam vocem animorum, non plebi Romanæ, ſed Volſcis & Æquis & Vejentibus allaturam? Nonne, Canulejo duce, ſe ſperaturos Capitolium atque arcem ſcandere poſſe, ſi Patribus tribuni, cum jure ac majeſtate adempta, animos etiam eripuerint? Conſules paratos eſſe duces priùs adverſus ſcelus civium, quàm adverſus hoſtium arma.

III. Quum maximè hæc in ſenatu agerentur, Canulejus pro legibus ſuis & adverſus conſules ita diſſeruit:

differuit: *Quantopere vos, Quirites, contemnerent Patres, quàm indignos ducerent, qui una secum urbe intra eadem moenia viveretis, sæpe equidem & ante videor animadvertisse: nunc tamen maximè, quòd adeò atroces in has rogationes nostras coorti sunt: quibus quid aliud quàm admonemur, cives nos eorum esse, &, si non easdem opes habere, eandem tamen patriam incolere? Alterâ connubium petimus, quòd finitimis externisque dari solet. nos quidem civitatem, quæ plus quàm connubium est, hostibus etiam victis dedimus. Altera nihil novi ferimus, sed id, quod populi est, repetimus atque usurpamus: ut, quibus velit, populus Romanus honores mandet. Quid tandem est, cur cœlum ac terras misceant? cur in me impetus modò pene in senatu sit factus? negent se manibus temperaturos, violaturosque denuncient sacrosanctam potestatem? Si populo Romano liberum suffragium datur, ut, quibus velit, consulatum mandet, & non præciditur spes plebejo quoque, si dignus summo honore erit, adipiscendi summi honoris, stare urbs hac non poterit? de imperio actum est? & perinde hoc valet, plebejusne consul fiat, tanquam servum aut libertinum aliquis consulem futurum dicat? Ecquid sentitis in quanto contemptu vivatis? Lucis vobis hujus partem, si liceat, adimant. quòd spiratis, quòd vocem mittitis, quòd formas hominum habetis, indignantur. Quinetiam (si Diis placet) nefas ajunt esse, consulem plebejum fieri. Obsecro vos, si non ad fastos, non ad commentarios pontificum admittimur; ne ea quidem scimus, quæ omnes peregrini etiam sciunt, consules in locum regum successisse? nec aut juris aut majestatis quicquam habere,*

bere, quod non in regibus ante fuerit? En unquam creditis fando auditum esse, Numam Pompilium, non modò non patricium, sed ne civem quidem Romanum, ex Sabino agro accitum, populi jussu, Patribus auctoribus, Romæ regnâsse? L. deinde Tarquinium, non modò Romanæ, sed ne Italicæ quidem gentis, Damarati Corinthii filium, incolam ab Tarquiniis, vivis liberis Anci, regem factum? Servium Tullium post hunc, captivæ Corniculanæ natum, patre nullo, matre serva, ingenio, virtute regnum tenuisse? Quid enim de T. Tatio Sabino dicam, quem ipse Romulus, parens urbis, in societatem regni accepit? Ergo, dum nullum fastidium fuit generis, in quo eniteret virtus, crevit imperium Romanum. Pœniteat nunc vos plebeji consulis; quum majores nostri advenas reges non fastidierint, & ne regibus quidem exactis clausa urbs fuerit peregrinæ virtuti. Claudiam certè gentem, post reges exactos, ex Sabinis non in civitatem modò accepimus, sed etiam in patriciorum numerum. Ex peregrinone patricius, deinde consul fiat? civis Rom. si sit ex plebe, præcisa consulatus spes erit? Utrùm tandem non credimus fieri posse, ut vir forte ac strenuus, pace bellaque bonus, ex plebe, sit Numa, L. Tarquinius, Servius Tullius similis? An, ne si sit quidem, ad gubernacula reipubl. accedere eum patiemur? patresque decemviris, deterrimis mortalium, qui tum omnes ex Patribus erant, quàm optimis regum, novis hominibus similes consules sumus habituri?

IV. Atenim nemo post reges exactos de plebe consul fuit. Quid postea? Nullane res nova institui debet? &, quod nondum est factum (multa enim nondum sunt facta in novo populo) ea, ne si

utilia

auxilia quidem sint, fieri oportet? Pontifices, augures. Romulo regnante, nulli erant: ab Numa Pompilio creati sunt. census in civitate, & descriptio centuriarum classumque non erat: ab Servio Tullio est facta. Consules unquam fuerant: regibus exactis creati sunt. Dictatoris nec imperium, nec nomen fuerat: apud Patres esse coepit. Tribuni plebis, ædiles, quæstores, nulli erant: institutum est ut fierent. Decemviros legibus scribendis intra decem hos annos & creavimus, & è republ. sustulimus. Quis dubitat, quin, in æternum urbe condita, in immensum crescente, nova imperia, sacerdotia, jura gentium hominumque instituantur? Hoc ipsum, ne connubium patribus cum plebe esset, non decemviri tulerunt paucis his annis, passimo exemplo publico, cum summa injuria plebis? An esse ulla major aut insignior contumelia potest, quàm partem civitatis, velut contaminatam, indignam connubio haberi? Quid est aliud, quàm exsilium intra eadem mœnia, quàm relegationem pati? Ne affinitatibus, ne propinquitatibus immisceamur, cavent; ne scientur sanguis. Quid? hoc si pollui nobilitatem istam vestram, quam plerique oriundi ex Albanis & Sabinis, non genere nec sanguine, sed per cooptationem in Patres, habetis, nec ab regibus lecti, aut post reges exactos jussu populi; sinceram servare privatis consiliis non potuistis, nec ducendo ex plebe, neque vestras filias sororesque enubere sinendo è Patribus? Nemo plebejus patricia virgini vim afferret, patriciorum ista libido est. nemo invitum pactionem nuptialem quemquam facere cœgisset. Verùm enimvero lege id prohiberi, & connubium tolli Patrum ac plebis,

id demum contumelioſum plebi eſt. cur enim non confertis, ne ſit connubium divitibus ac pauperibus? Quod privatorum conſiliorum ubique ſemper fuit, ut, in quam cuique femina conveniſſet domum, nuberet; ex qua pactus eſſet vir domo, in matrimonium duceret; id vos ſub legis ſuperbiſſima vincula conjicitis, qua dirimatis ſocietatem civilem, duaſque ex una civitate faciatis. Cur non ſancitis, ne vicinus patricio ſit plebejus? ne eodem itinere eat? ne idem convivium ineat? ne in foro eodem conſiſtat? Quid enim in re eſt aliud, ſi plebejam patricius duxerit, ſi patriciam plebejus? quid juris tandem mutatur? nempe patrem ſequuntur liberi. nec, quod nos ex connubio veſtro petamus, quicquam eſt, praterquam ut hominum, ut civium numero ſimus. nec, vos (niſi in contumeliam ignominiamque noſtram certare juvat) quod contendatis, quicquam eſt.

V. *Denique, utrùm tandem populi Romani, an veſtrum ſummum imperium eſt? Regibus exactis, utrùm vobis dominatio, an omnibus aqua libertas parta eſt? Oportet licere populo Romano, ſi velit, jubere legem. an, ut quaque rogatio promulgata erit, vos delectum pro pœna decernetis? &, ſimul ego tribunus vocare tribus in ſuffragium cœpero, tu ſtatim conſul ſacramento juniores adiges, & in caſtra educes? & minaberis plebi, minaberis tribuno? Quid, ſi non, quantum iſtæ minæ adverſus plebis conſenſum valerent, bis jam experti eſſetis? ſcilicet, quia nobis conſultum volebatis, certamine abſtinuiſtis? an ideo non eſt dimicatum, quòd, quæ pars firmior, eadem modeſtior fuit? Nec nunc erit certamen,*

tamen, Quirites, animos vestros illi tentabunt semper, vires non experientur. Itaque ad bella ista, seu falsa seu vera sunt, consules, parata vobis plebes est, si, connubiis redditis, unam hanc civitatem tandem facitis, si coalescere, si jungi miscerique vobis privatis necessitudinibus possunt: si spes, si aditus ad honores viris strenuis & fortibus datur: si in consortio, si in societate reipubl. esse: si, quod aequa libertatis est, invicem annuis magistratibus parere atque imperitare licet. Si hac impediet aliquis, ferte sermonibus, & multiplicate fama bella, nemo est nomen daturus, nemo arma capturus: nemo dimicaturus pro superbis dominis, cum quibus nec in re publica honorum, nec in privata connubii societas est.

VI. Quum in concionem & consules processissent, & res à perpetuis orationibus in altercationem vertisset; interroganti tribuno, cur plebejum consulem fieri non oporteret? ut fortasse verè, sic parum utiliter in præsens certamen respondit; quòd nemo plebejus auspicia haberet. ideoque decemviros connubium diremisse, ne incerta prole auspicia turbarentur. Plebes ad id maximè indignatione exarsit; quòd auspicari, tanquam invisi Diis immortalibus, negarentur posse. nec ante finis contentionum fuit, (quum & tribunum acerrimum auctorem plebs nacta esset, & ipsa cum eo pertinacia certaret) quàm victi tandem Patres, ut de connubio ferretur, consensere: ita maximè rati contentionem de plebejis consulibus tribunos aut totam deposituros, aut post bellum dilaturos esse; contentamque interim connubio plebem paratam delectui fore. Quum Canulejus victoria de

bis & plebs, tribunorum militum ut habeantur, tendunt. Vicerunt Patres; quia & plebs, patriciis ſeu hunc ſeu illum delatura honorem, fruſtra certare ſuperſedit: & principes plebis ea comitia malebant, quibus non haberetur ratio ſui, quàm quibus ut indigni præterirentur. tribuni quoque plebis certamen ſine effectu in beneficio apud primores Patrum reliquere. T. Quintius Barbatus interrex conſules creat L. Papirium Mugilanum, L. Sempronium Atratinum. His conſulibus cum Ardeatibus fœdus renovatum eſt. idque monumenti eſt, conſules eos illo anno fuiſſe, qui neque in annalibus priſcis, neque in libris magiſtratuum inveniuntur. credo, quòd tribuni militum initio anni fuerunt, eo, perinde ac ſi totum annum in imperio fuerint, ſuffectis his conſulibus, prætermiſſa nomina conſulum horum. Licinius Macer auctor eſt, & in fœdere Ardeatino, & in linteis libris ad Monetæ inventa. Et foris, quum tot terrores à finitimis oſtentati eſſent, & domi otium fuit.

Ante Chr. 441. *V. C.* 311.

VIII. Hunc annum, (ſeu tribunos modò, ſeu tribunis ſuffectos conſules quoque habuit) ſequitur annus haud dubiis conſulibus, M. Geganio Macerino iterum, T. Quintio Capitolino quintùm conſulibus. Idem hic annus cenſuræ initium fuit; rei à parva origine ortæ, quæ deinde tanto incremento aucta eſt, ut morum diſciplinæque Romanæ penes eam regimen, ſenatus equitumque centuriæ, decoris dedecoriſque diſcrimen ſub ditione ejus magiſtratus, publicorum jus, privatorumque locorum, & vectigalia populi Romani, ſub nutu atque arbitrio eſſent.

Ante Chr. 440. *V. C.* 312.

essent. Ortum autem initium rei est, quòd in populo, per multos annos incensa, neque differri census poterat; neque consulibus, quum tot populorum bella imminerent, operæ erat id negotium agere. Mentio illata ab senatu est, *Rem operosam ac minimè consularem suo proprio magistratu egere: cui scribarum ministerium, custodiæque & tabularum cura, cui arbitrium formulæ censendi subjiceretur.* Et Patres, quanquam rem parvam, tamen, quo plures patricii magistratus in republica essent, læti accepere: id quod evenit, futurum credo etiam rati, ut mox opes eorum, qui præessent, ipsi honori jus majestatemque adjicerent. & tribuni (id quod tunc erat) magis necessariam, quàm speciosi ministerii procurationem intuentes, ne in parvis quoque rebus incommodè adversarentur, haud sanè tetendere. Quum à primoribus civitatis spretus honor esset, Papirium Semproniumque, quorum de consulatu dubitabatur, ut eo magistratu parum solidum consulatum explerent, censui agendo populus suffragiis præfecit. Censores ab re appellati sunt.

IX. Dum hæc Romæ geruntur, legati ab Ardea veniunt, pro veterrima societate, renovatoque fœdere recenti auxilium prope eversæ urbi implorantes. Frui namque pace, optimo consilio cum populo Romano servata, per intestina arma non licuit. quorum caussa atque initium traditur ex certamine factionum ortum, quæ fuere eruntque pluribus populis magis exitio, quàm bella externa, quàm fames morbive, quæque alia in Deûm iras, velut ultima publicorum malorum vertunt. Virginem plebeji generis, maximè forma notam, petiere

dare juvenes: alter virgini genere par, tutoribus fretus, qui & ipsi ejusdem corporis erant; nobilis alter, nulla re præterquam forma captus. adjuvabant eum optimatium studia, per quæ in domum quoque puellæ certamen partium penetravit. nobilis superior judicio matris esse, quæ quam splendidissimis nuptiis jungi puellam volebat. tutores, in ea quoque re partium memores, ad suam tendere. Quum res paragi intra parietes nequiret, ventum in jus est. postulato audito matris tutorumque, magistratus secundum parentis arbitrium dant jus nuptiarum. sed vis potentior fuit. namque tutores inter suæ partis homines, de injuria decreti palam in foro concionati, manu facta virginem ex domo matris rapiunt. adversus quos infestior coorta optimatium acies sequitur accensum injuriæ juvenem. fit prælium atrox. Pulsa plebs, nihil Romanæ plebi similis, armata ex urbe profecta, colle quodam capto, in agros optimatium cum ferro igneque excursiones facit. urbem quoque, omnis etiam expertem ante certaminis, multitudine opificum ad spem prædæ evocata, obsidere parat. nec ulla species cladesque belli abest; velut contacta civitate rabie duorum juvenum, funestas nuptias ex occasu patriæ petentium. Parum parti utrique domi armorum bellique est visum. optimates Romanos ad auxilium urbis obsessæ; plebs ad expugnandam secum Ardeam Volscos excivere. Priores Volsci duce Æquo Cluilio Ardeam venerunt, & mœnibus hostium vallum objecere. Quod ubi Romam est nuncia-tum, extemplo M. Geganius consul, cum exercitu profectus, tria millia passuum ab hoste locum castris

caſtris cepit, præcipitique jam die curare corpora milites jubet. quarta deinde vigilia ſigna probat: cœptumque opus adeò approperatum eſt, ut ſole orto Volſci firmiore ſe munimento ab Romanis circumvallatos, quàm à ſe urbem, viderent. & alia parte conſul muro Ardeæ brachium injunxerat; qua ex oppido ſui commeare poſſent.

X. Volſcus imperator, qui ad eam diem, non commeatu præparato, ſed ex populatione agrorum ſupra in diem frumento, aluiſſet militem; poſtquam ſeptus vallo repente inopem omnium rerum videt, ad colloquium conſule evocato, ſi ſolvendæ obſidionis cauſſa venerit Romanus, abducturum ſe inde Volſcos ait. Adverſus ea conſul, victis conditiones accipiendas eſſe, non ferendas, reſpondit; neque, ut venerint ad oppugnandos ſocios populi Romani ſuo arbitrio, ita abituros Volſcos eſſe. Dedi imperatorem, arma poni jubet, fatentes victos ſe eſſe, & imperio parere: aliter tam abeuntibus, quam manentibus ſe hoſtem infenſum, victoriam potius ex Volſcis, quàm pacem infidam Romam relaturum. Volſci exiguam ſpem in armis, alia undique abſciſſa, quum tentâſſent; præter cetera adverſa, loco quoque iniquo ad pugnam congreſſi, iniquiore ad fugam, quum ab omni parte cæderentur, ad preces à certamine verſi, dedito imperatore, traditiſque armis, ſub jugum miſſi, cum ſingulis veſtimentis ignominiæ cladiſque pleni dimittuntur. & quum haud procul urbe Tuſculo conſediſſent, veteres Tuſculanorum odio inermes oppreſſi dederunt pœnas, vix nunciis cædis relictis. Romanus conſul Ardeæ turbatas ſeditione res, principibus ejus motus ſecuri percuſſis, boniſ-

boniſque eorum in publicum Ardeatium redactis, compoſuit: demptamque injuriam judicii tanto beneficio populi Romani Ardeates credebant; ſenatui ſupereſſe aliquid ad delendum publicæ avaritiæ monumentum videbatur. Conſul triumphans in urbem rediit, Cluilio Volſcorum duce ante currum ducto, prælatiſque ſpoliis, quibus dearmatum exercitum hoſtium ſub jugum miſerat. Æquavit, quod haud facile eſt, Quintius conſul togatus armati gloriam collegæ: quia concordiæ paciſque domeſticam curam, jura infimis ſummiſque moderando, ita tenuit, ut eum & Patres ſeverum conſulem, & plebs ſatis comem crediderint: & adverſus tribunos auctoritate plura quàm certamine tenuit. quinque conſulatus eodem tenore geſti, vitaque omnis conſulariter acta, verendum pene ipſum magis, quàm honorem, faciebant. eo tribunorum militarium nulla mentio his conſulibus fuit.

Ante Chr. 439. *V. C.* 313. XI. Conſules creant M. Fabium Vibulanum, Poſtumum Æbutium Cornicinem. Fabius & Æbutius conſules, quo majori gloriæ rerum domi foriſque geſtarum ſuccedere ſe cernebant, (maximè autem memorabilem annum apud finitimos ſocios hoſteſque eſſe, quod Ardeatibus in re præcipiti tanta foret cura ſubventum) eo impenſiùs, ut delerent prorſus ex animis hominum infamiam judicii, ſenatuſconſultum fecerunt, ut, quoniam civitas Ardeatium inteſtino tumultu redacta ad paucos eſſet, coloni eo præſidii cauſſa adverſus Volſcos ſcriberentur. Hoc palam relatum in tabulas, ut plebem tribunoſque falleret judicii reſcindendi conſilium initum.

tum. Conſenſerant autem, ut, multo majore parte Rutulorum colonorum quàm Romanorum ſcripta, nec ager ullus divideretur, niſi is, qui interceptus judicio infami erat; nec ulli priùs Romano ibi, quàm omnibus Rutulis diviſus eſſet, gleba ulla agri aſſignaretur. ſic ager ad Ardeates rediit. Triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati, Agrippa Menenius, T. Cloelius Siculus, M. Æbutius Elua. qui, per minimè populare miniſterium agro aſſignando ſociis, quem populus Romanus ſuum judicâſſet, quum plebem offendiſſent, ne primoribus quidem Patrum ſatis accepti, quòd nihil gratiæ cujuſquam dederant: vexationes, ad populum jam die dicta ab tribunis, colonis adſcripti remanendo in colonia, quàm teſtem integritatis juſtitiæque habebant, vitavere.

XII. Pax domi foriſque fuit & hoc & inſequenti anno, C. Furio Pacilo & M. Papirio Craſſo conſulibus. Ludi ab decemviris, per ſeceſſionem plebis, à Patribus ex ſenatuſconſulto voti, eo anno facti ſunt. Cauſſa ſeditionum nequicquam à Petillio quæſita. qui tribunus plebis iterum ea ipſa denunciando factus, neque ut de agris dividendis plebi referrent conſules ad ſenatum pervincere potuit: &, quum magno certamine obtinuiſſet ut conſulerentur Patres, conſulum an tribunorum placeret comitia haberi, conſules creari juſſi ſunt. ludibrioque erant minæ tribuni, denunciantis ſe delectum impeditum; quum, quietis finitimis, neque bello, neque belli apparatu opus eſſet. Sequitur hanc tranquillitatem rerum annus, Proculo Geganio Macerino, L. Menenio Lanato conſulibus, multiplici clade

Ante Chr. 448. V. C. 314.

ac

Ante Chr. 437. *V. C.* 315. ac periculo insignis, seditionibus, fame, regno prope per largitionis dulcedinem in cervices accepto. Unum abfuit, bellum externum: quo si aggravatæ res essent, vix ope Deorum omnium sisti potuisset. Cœpere à fame mala, seu adversus annus frugibus fuit, seu, dulcedine concionum & urbis, deserto agrorum cultu. nam utrumque traditur. & Patres plebem desidem, & tribuni plebis nunc fraudem nunc negligentiam consulum accusabant. Postremò perpulere plebeji, haud adversante senatu, ut L. Minucius præfectus annonæ crearetur; felicior in eo magistratu ad custodiam libertatis futurus, quàm ad curationem ministerii sui: quanquam postremò annonæ quoque levatæ haud immeritam & gratiam & gloriam tulit. Qui quum, multis circa finitimos populos legationibus terra marique nequicquam missis, (nisi quòd ex Etruria haud ita multum frumenti advectum est) nullum momentum annonæ fecisset; & revolutus ad dispensationem inopiæ, profiteri cogendo frumentum, & vendere quod usui menstruo supereset, fraudandoque parte diurni cibi servitia, criminando inde & objiciendo iræ populi frumentarios, acerba inquisitione aperiret magis quàm levaret inopiam; multi ex plebe, spe amissa, potiùs quàm ut cruciarentur trahendo animam, capitibus obvolutis se in Tiberim præcipitaverunt.

XIII. Tum Sp. Mælius ex equestri ordine, ut illis temporibus, prædives, rem utilem, pessimo exemplo, pejore consilio est aggressus. frumento namque ex Etruria, privata pecunia, per hospitum clientiumque ministeria coëmpto, (quæ credo ipsa res

ut ad levandam publica cura annonam impedimento fuerat) largitiones frumenti facere instituit: plebemque hoc munere delenitam, quacunque incederet, conspectus elatusque supra modum hominis privati, secum trahere; haud dubium consulatum favore ac spe despondentem. Ipse, ut est humanus animus insatiabilis eo quod fortuna spondet, ad altiora & non concessa tendere. &, quoniam consulatus quoque eripiendus invitis Patribus esset, de regno agitare: id unum dignum tanto apparatu consiliorum & certamine, quod ingens exsudandum esset, præmium fore. Jam comitia consularia instabant. quæ res eum, nec dum compositis maturisve satis consiliis, oppressit. Consul sextùm creatus T. Quintius Capitolinus, minimè opportunus vir novanti res: collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen. & L. Minucius præfectus annonæ, seu refectus, seu, quoad res posceret, in incertum creatus. nihil enim constat, nisi in libros linteos utroque anno relatum inter magistratus præfecti nomen. Hic Minucius eandem publicè curationem agens, quam Mælius privatim agendam susceperat, quum in utraque domo genus idem hominum versaretur, rem compertam ad senatum defert. *Tela in domum Mælii conferri, eumque concionis domi habere: ac non dubia regni consilia esse, tempus agendæ rei nondum stare, cetera jam convenisse, & tribunos mercede emptos ad prodendam libertatem, & partita ducibus multitudinis ministeria esse. Seriùs se pene, quàm tutum fuerit, ne cujus incerti vanique auctor esset, ea deferre.* Quæ postquam sunt audita, & undique

Ante Chr. 436. V. C. 316.

que primores Patrum & prioris anni consules inde creparent, quòd eas largitiones, cœtusque plebis in privata domo passi essent fieri: & novos consules, quòd exspectâssent donec à præfecto annonæ tanta res ad senatum deferretur, quæ consulem non auctorem solùm desideraret, sed etiam vindicem: tum T. Quintius consules immeritò increpari ait, qui constricti legibus, de provocatione ad dissolvendum imperium latis, nequaquam tantum virium in magistratu ad eam rem pro atrocitate vindicandam, quantum animi, haberent: opus esse non forti solùm viro, sed etiam libero, exsolutoque legum vinculis. Itaque se dictatorem L. Quintium dicturum, ibi animum parem tantæ potestati esse. Approbantibus cunctis, primò Quintius abnuere: &, quid sibi vellent, rogitare, qui se ætate exacta tantæ dimicationi objicerent? Dein, quum undique plus in illo senili animo non consilii modò, sed etiam virtutis esse, quàm in omnibus aliis, dicerent, laudibusque haud immeritis onerarent, & consul nihil remitteret; precatus tandem Deos immortales Cincinnatus, ne senectus sua in tam trepidis rebus damno dedecorive reipubl. esset, dictator à consule dicitur. ipse deinde C. Servilium Ahalam magistrum equitum dicit.

XIV. Postero die, dispositis præsidiis, quum in forum descendisset, conversaque in eum plebs novitate rei ac miraculo esset, & Mæliani, atque ipse dux eorum, in se intentam vim tanti imperii cernerent; expertes consiliorum regni, qui tumultus, quod bellum repens aut dictatoriam majestatem, aut Quintium post octogesimum annum rectorem reipub. quæsisset, rogitarent: missus ab dicta-

dictatore Servilius magister equitum ad Mælium, *hoc te*, inquit, *dictator*. Quum pavidus ille, quid vellet, quæreret; Serviliusque causam diceni jussum esse proponeret, crimenque à Minucio delatum ad senatum diluendum: tunc Mælius recipere se in caterva suorum, & primùm circumspectans tergiversari: postremò, quum apparitor jussu magistri equitum duceret, ereptus à circumstantibus, fugiensque, fidem plebis Romanæ implorare: & opprimi se consensu Patrum dicere, quòd plebi benignè feciſſet: orare, ut opem ſibi ultimo in diſcrimine ferrent, neve ante oculos ſuos trucidari ſinerent. Hæc eum vociferantem aſſecutus Ahala Servilius obtruncat: reſperſuſque cruore obtruncati, ſtipatus caterva patriciorum juvenum, dictatori renunciat. Vocatum ad eum Mælium, repulſo apparitore concitantem multitudinem, pœnam meritam habere. Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *C. Servili, eſto, liberata republica.*

XV. Tumultuantem deinde multitudinem incerta exiſtimatione facti, ad concionem vocari juſſit; & *Mælium jure cæſum* pronunciavit, *etiam ſi regni crimine inſons fuerit; qui vocatus à magiſtro equitum ad dictatorem non veniſſet. Se ad cauſſam cognoſcendam conſediſſe; qua cognita, habiturum fuiſſe Mælium ſimilem cauſſæ fortunam: vim parantem, ne judicio ſe committeret, vi coërcitum eſſe. nec eum eo tanquam cum cive agendum fuiſſe; qui natus in libero populo, inter jura legeſque, ex qua urbe reges exactos ſciret, eodemque anno ſororis filios regis, & liberos conſulis liberatoris patriæ, propter pallionem indicatam recipiendorum in urbem regum, à patre ſecuri eſſe percuſſos; ex qua Collatinum*

tinum Tarquinium consulem nominis odio abdicare se magistratu atque exsulare jussum; in qua de Sp. Cassio post aliquot annos, propter consilia inita de regno, supplicium sumptum; in qua nuper decemviros bonis, exsilio, capite mulctatos ob superbiam regiam, in ea Sp. Mælius spem regni conceperit. Et quis homo? quanquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere viam: sed tamen Claudios, Cassios, consulatibus, decemviratibus, suis majoramque honoribus, splendore familiarum sustulisse animos, quo nefas fuerit: Sp. Mælium, cui tribunatus plebis magis optandus, quàm sperandus fuerit, frumentarium divitem, bilibris farris sperâsse libertatem se civium suorum emisse; ciboque objiciendo ratum victorem sanctissimorum omnium populum in servitutem perlici posse; ut, quem senatorem concoquere civitas vix posset, regem ferret, Romuli conditoris, ab Diis orti, recepti ad Deos, insignia atque imperium habentem; non pro scelere id magis, quàm pro monstro, habendum: nec satis esse sanguine ejus expiatum, nisi tecta parietesque, intra quæ tantum amentiæ conceptum esset, dissiparentur; bonaque, contactu pretiis regni mercandi, publicarentur. Jubere itaque quæstores vendere ea bona, atque in publicum redigere.

XVI. Domum deinde, ut monumento area esset oppressæ nefariæ spei, dirui extemplo jussit. id Æquimælium appellatum est. L. Minucius bove aurato extra portam Trigeminam est donatus, ne plebe quidem invita, quia frumentum Mælianum assibus in modios æstimatum plebi divisit. Hunc Minucium apud quosdam auctores transisse à Patribus ad plebem, undecimumque tribunum plebis coop-

suspectatum, seditionem, motam ex Mæliana cæde, fuisse invenio. Cererum vix credibile est, numerum tribunorum Patres augeri passos, idque potissimum exemplum à patricio homine introductum; nec deinde id plebem, concessum semel, obtinuisse, aut certè tentâsse. Sed ante omnia rescissa falsum imaginis titulum, paucis ante annis lege cautum, ne tribunis collegam cooptare liceret. Q. Cæcilius, Q. Junius, Sext. Titinius, soli ex collegio tribunorum neque tulerant de honoribus Minucii legem; & criminari nunc Minucium, nunc Servilium apud plebem, querique indignam necem Mælii non desiterant. Pervicerunt igitur, ut tribunorum militum, potius quàm consulum, comitia haberentur; haud dubiè, quin sex locis (tot enim jam creari licebat) & plebeji aliqui, professendo se ultores fore Mælianæ cædis, crearentur. Plebs quanquam agitata multis eo anno & variis motibus erat, nec plures quàm tres tribunos consulari potestate creavit, & in iis L. Quintium Cincinnati filium: ex cujus dictaturæ invidia tumultus quærebatur. Prælatus suffragiis Quintio Mamercus Æmilius, vir summæ dignitatis. L. Julium tertium creant. *Ante Chr. 439. U. C. 317.*

XVII. In horum magistratu Fidenæ, colonia Romana, ad Lartem Tolumnium, Vejentium regem, ac Vejentes defecere. Majus additum defectioni scelus. C. Fulcinium, Cloelium Tullum, Sp. Ancium, L. Roscium, legatos Romanos, caussam novi consilii quærentes, jussu Tolumnii interfecerunt. Levant quidam regis facinus. in tesserarum prospero jactu vocem ejus ambiguam, ut occidi

occidi jussisse videretur, à Fidenatibus exceptam, causam mortis legatis fuisse. rem incredibilem: interventu Fidenatium, novorum sociorum, consulentium de cæde ruptura jus gentium, non aversum ab intentione lusus animum: nec deinde in horrorem versum facinus. propius est fidem, obstringi Fidenatium populum, ne respicere spem ullam ab Romanis posset, conscientia tanti sceleris, voluisse. Legatorum, qui Fidenis cæsi erant, statuæ publicè in Rostris positæ sunt. Cum Vejentibus Fidenatibusque, præterquam finitimis populis, ab causa etiam tam nefanda bellum exorsis, atrox dimicatio instabat. Itaque ad curam summæ rerum quieta plebe, tribunisque ejus, nihil controversiæ fuit quin consules crearentur M. Geganius Macerinus tertium & L. Sergius Fidenas; à bello credo, quod deinde gessit, appellatus. Hic enim primus cis Anienem cum rege Vejentium secundo proelio conflixit, nec incruentam victoriam retulit. Major itaque ex civibus amissis dolor, quàm lætitia fusis hostibus, fuit. & senatus, ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mamercum Æmilium jussit: Is magistrum equitum ex collegio prioris anni, quo simul tribuni militum consulari potestate fuerant, L. Quintium Cincinnatum, dignum parente juvenem, dixit. Ad delectum ab consulibus habitum centuriones veteres belli periti adjecti: & numerus amissorum proxima pugna expletus. Legatos, Quintium Capitolinum & M. Fabium Vibulanum, sequi se dictator jussit. Cum potestas major, tum vir quoque potestati par, hostes ex agro Romano trans Anienem summovere; colles-

Ante Chr. 434. *U. C.* 318.

que

que inter Fidenas atque Anienem ceperunt, referentes castra: nec ante in campos degressi sunt, quàm legiones auxilio Falisciorum venerunt. Tum demum castra Etruscorum pro moenibus Fidenarum posita. & dictator Romanus haud procul inde ad confluentes consedit, in utriusque ripis amnis, qua sequi munimento poterat, vallo interposito. postero die in aciem eduxit. Inter hostes variae fuere sententiae.

XVIII. Falisscus, procul ab domo militiam aegre patiens, satisque fidens sibi, poscere pugnam: Vejenti Fidenatique plus spei in trahendo bello esse. Tolumnius, quanquam suorum magis placebant consilia, ne longinquam militiam non paterentur Falisci, postero die se pugnaturum edicit. Dictatori ac Romanis, quòd detrectasset pugnam hostis, animi accessere: posteroque die, jam militibus castra urbemque se oppugnaturos frementibus, ni copia pugnae fiat, utrimque acies inter bina castra in medium campi procedunt. Vejens multitudine abundans, qui inter dimicationem castra Romana aggrederentur, post montes circumisit. Trium populorum exercitus ita stetit instructus, ut dextrum cornu Vejentes, sinistrum Falisci tenerent, medii Fidenates essent. Dictator dextro cornu adversus Falscos, sinistro contra Vejentem Capitolinus Quintius intulit signa. ante mediam aciem cum equitatu magister equitum processit. Parumper silentium & quies fuit; nec Etruscis, nisi cogerentur, pugnam initurus; & dictatore arcem Romanam respectante, ut ab auguribus, simul aves rite admissent, ex composito tolleretur signum. Quod ubi conspexit, primos equites cla-

more sublato in hostem emisit. secuta peditum acies ingenti vi conflixit. Nulla parte legiones Etruscæ sustinuere impetum Romanorum. eques maximè resistebat, equitumque longè fortissimus ipse rex, ab omni parte effusè sequentibus obequitans Romanis, trahebat certamen.

XIX. Erat tum inter equites tribunus militum A. Cornelius Cossus, eximia pulchritudine corporis, animo ac viribus par, memorque generis, quod amplissimum acceptum majus auctiusque reliquit posteris. Is quum ad impetum Tolumnii, quacunque se intendisset, trepidantes Romanas videret turmas, insignemque eum regio habitu volitantem tota acie cognôsset, *Hincine est*, inquit, *raptor fœderis humani, violatorque gentium juris? jam ego hanc mactatam victimam (si modò sancti quicquam in terris esse Dii volunt) legatorum manibus dabo.* Calcaribus subditis, infesta cuspide in unum fertur hostem. quem quum ictum equo dejecisset, confestim & ipse hasta innixus se in pedes excipit. Assurgentem ibi regem umbone resupinat, repetitumque sæpius cuspide ad terram affixit. tum exsangui detracta spolia, caputque abscissum victor spiculo gerens, terrore cæsi regis hostes fundit. ita equitum quoque fusa acies, quæ una fecerat anceps certamen. Dictator fugatis legionibus instat, & ad castra compulsos cædit. Fidenatium plurimi locorum notitia effugere in montes. Cossus, Tiberim cum equitatu transvectus, ex agro Vejentano ingentem detulit prædam ad urbem. Inter prœlium, & ad castra Romana pugnatum est adversus partem copiarum ab Tolumnio, ut ante dictum est, ad castra missam.

Fabius

Fabius Vibulanus corona primum vallum defendit, intentos deinde hostes in vallum, egressus dextra principali cum triariis, repente invadit. quo pavore injecto, cædes minor, quia pauciores erant; fuga non minùs trepida, quàm in acie fuit.

XX. Omnibus locis re bene gesta, dictator senatusconsulto jussuque populi triumphans in urbem rediit. Longè maximum triumphi spectaculum fuit Cossus, spolia opima regis interfecti gerens. in eum milites carmina incondita, æquantes eum Romulo, canere. Spolia in æde Jovis Feretrii, prope Romuli spolia, quæ prima opima appellata sola ea tempestate erant, cum solenni dedicatione dono fixit, averteratque in se à curru dictatoris civium ora, & celebritatis ejus diei fructum prope solus tulerat. Dictator coronam auream libram pondo ex publica pecunia, populi jussu, in Capitolio Jovi donum posuit. Omnes ante me auctores secutus, A. Cornelium Cossum, tribunum militum, secunda spolia opima Jovis Feretrii templo intulisse, exposui. cæterùm, præterquam quòd ea rite opima spolia habentur, quæ dux duci detraxit; nec ducem novimus, nisi cujus auspicio bellum geritur; titulus ipse spoliis inscriptus, illos meque arguit, consulem ea Cossum cepisse. Hoc ego quum Augustum Cæsarem, templorum omnium conditorem aut restitutorem, ingressum ædem Feretrii Jovis, quam vetustate dilapsam refecit, se ipsum in thorace linteo scriptum legisse audissem; prope sacrilegium ratus fum, Cosso spoliorum suorum Cæsarem, ipsius templi auctorem, subtrahere testem. qui si ea in re sit error, quòd tam veteres annales, quodque magistratuum libri, quos

linteos in æde repoſitos Monetæ Macer Licinius citat identidem auctores, nono poſt demum anno cum T. Quintio Penno A. Cornelium Coſſum conſulem habeant; exiſtimatio communis omnibus eſt. nam etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri poſſet, quòd imbelle triennium ferme peſtilentia inopiaque frugum circa A. Cornelium conſulem fuit: adèo ut quidam annales, velut funeſti, nihil præter nomina conſulum ſuggerant. Tertius ab conſulatu Coſſi annus tribunum eum militum conſulari poteſtate habet: eodem anno magiſtrum equitum, quo in imperio alteram inſignem edidit pugnam equeſtrem, ea libera conjectura eſt. Sed (ut ego arbitror) vana verſare in omnes opiniones licet: quum auctor pugnæ, recentibus ſpoliis in ſacra ſede poſitis, Jovem prope ipſum, cui vota erant, Romulumque intuens, haud ſpernendos falſi tituli teſtes, ſeſe A. Cornelium Coſſum conſulem ſcripſerit.

Ante Chr. 433. *V. C.* 319.

XXI. M. Cornelio Maluginenſe, L. Papirio Craſſo conſulibus, exercitus in agrum Vejentem ac Faliſcum ducti: prædæ abactæ hominum pecorumque: hoſtis in agris nuſquam inventus, neque pugnandi copia facta. urbes tamen non oppugnatæ: quia peſtilentia populum invaſit. Et ſeditiones domi quæſitæ ſunt, nec motæ tamen, ab Sp. Mælio tribuno plebis; qui, favore nominis moturum ſe aliquid ratus, & Minucio diem dixerat, & rogationem de publicandis bonis Servilii Ahalæ tulerat: falſis criminibus à Minucio circumventum Mælium arguens, Servilio cædem civis indemnati objiciens, quæ vaniora ad populum ipſo auctore fuere.

Cete-

Ceterùm magis vis morbi ingravescens curæ erat, terroresque ac prodigia, maximè quòd crebris motibus terræ ruere in agris nunciabantur tecta. Obsecratio itaque à populo duumviris præeuntibus est facta. Pestilentior inde annus, C. Julio iterum & L. Virginio consulibus, tantum metum vastitatis in urbe agrisque fecit, ut non modò prædandi caussa quisquam ex agro Romano non exiret, bellive inferendi memoria Patribus aut plebi esset; sed ultro Fidenates, qui se primò aut oppido, aut montibus, aut muris tenuerant, populabundi descenderent in agrum Romanum. deinde, Vejentium exercitu accito, (nam Falisci perpelli ad instaurandum bellum, neque clade Romanorum, neque sociorum precibus potuere) duo populi transiere Anienem; atque haud procul Collina porta signa habuere. Trepidatum itaque non in agris magis quàm in urbe est. Julius consul in aggere murisque explicat copias. à Virginio senatus in æde Quirini consulitur. Dictatorem dici A. Servilium placet; cui Prisco alii, alii Structo fuisse cognomen tradunt. Virginius, dum collegam consuleret, moratus, permittente eo, nocte dictatorem dixit. is sibi magistrum equitum Postumum Æbutium Eluam dicit. *Ante Chr.* 432. *V. C.* 320.

XXII. Dictator omnes luce prima extra portam Collinam adesse jubet. quibuscunque vires suppetebant ad arma ferenda, præstò fuere: signa ex ærario prompta feruntur ad dictatorem. Quæ quum agerentur, hostes in loca altiora concessere. eò dictator agmine infesto subit: nec procul Nomento signis collatis fudit Etruscas legiones: compulit inde in urbem Fidenas, valloque circumdedit. sed neque scalis capi poterat urbs alta & munita; neque

in obſidione vis ulla erat: quia frumentum non neceſſitati modò ſatis, ſed copiæ quoque abunde ex ante convecto ſufficiebat. Ita, expugnandi pariter cogendique ad deditionem ſpe amiſſa, dictator in locis, propter propinquitatem notis, ab averſa parte urbis maximè neglecta, quia ſuapte natura tutiſſima erat, agere in arcem cuniculum inſtituit. ipſe diverſiſſimis locis ſubeundo ad mœnia, quadrifariam diviſo exercitu, qui alii aliis ſuccederent ad pugnam, continenti die ac nocte prœlio ab ſuæ operis hoſtes avertebat: donec, perfoſſo à caſtris monte, erecta in arcem via eſt. intentiſque Etruſcis ad vanas à certo periculo minas, clamor ſupra caput hoſtilis captam urbem oſtendit. Eo anno C. Furius Pacilus & M. Geganius Macerinus cenſores villam publicam in campo Martio probaverunt: ibique primùm cenſus populi eſt actus.

Anno Chr. 431. U. C. 321.

XXIII. Eoſdem conſules inſequenti anno refectos, Julium tertium, Virginium iterum, apud Maerum Licinium invenio. Valerius Antias & Q. Tubero Marcum Manlium & Q. Sulpicium conſules in eum annum edunt. ceterùm in tam diſcrepanti editione & Tubero & Macer libros lineos auctores profitentur: neuter tribunos militum eo anno fuiſſe, traditum à ſcriptoribus antiquis, diſſimulat. Licinio libros haud dubiè ſequi lineos placet: & Tubero incertus veri eſt. ſed inter cetera vetuſtate incomperta, hoc quoque in incerto poſitum. Trepidatum in Etruria eſt poſt Fidenas captas, non Vejentibus ſolùm exterritis metu ſimilis excidii, ſed etiam Faliſcis, memoria initi primò

cum

cum iis belli: quanquam rebellantibus non abſtinerant. Igitur quum duo civiles, legatis circa duodecim populos miſſis, impetraſſent, ut ad Voltumnae fanum indiceretur omni Etruriae concilium; velut magno inde tumultu imminente, ſenatus Mamercum Æmilium dictatorem iterum dici juſſit. Ab eo A. Poſtumius Tubertus magiſter equitum eſt dictus. bellumque tantò majore quàm proximo conatu apparatum eſt, quantò plus erat ab omni Etruria periculi, quàm ab duobus populis fuerat.

XXIV. Ea res aliquanto exſpectatione omnium tranquillior fuit. Itaque quum renunciatum à mercatoribus eſſet, negata Vejentibus auxilia, juſſoſque ſuo conſilio bellum inferre ſuis viribus exſequi; nec adverſarum rerum quaerere ſocios, cum quibus ſpem integram communicari non ſint: tum dictator, ne nequicquam creatus eſſet, materia quaerendae bello gloriae adempta, in pace aliquid operis edere, quod monumentum eſſet dictaturae, cupiens, cenſuram minuere parat; ſeu nimiam potestatem ratus, ſeu non tam magnitudine honoris, quàm diuturnitate offenſus. Concione itaque advocata, *rempubl. foris gerendam*, ait, *tutaque omnia praſtanda Deos immortales ſuſcepiſſe: ſe, quod intra muros agendum eſſet, libertati pop. Rom. conſuturum. maximam autem ejus cuſtodiam eſſe, ſi magna imperia diuturna non eſſent: & temperi modus imponeretur, quibus juris imponi non poſſet. Illos magiſtratus annuos eſſe, quinquennalem cenſuram: grave eſſe iiſdem per tot annos magna parte obnoxios vivere. ſe legem laturum, ne plus quàm annua ac ſemeſtris cenſura eſſet.* Conſenſu ingenti populi legem poſtero die pertulit. *Et ut re ipſa,*

inquit, *ſciatis Quirites, quàm mihi diuturna non placeant imperia, dictatura me abdico.* Depoſito ſuo magiſtratu, modo aliorum magiſtratui impoſito, fine alteri; cum gratulatione ac favore ingenti populi domum eſt reductus. Cenſores ægre paſſi, Mamercum, quòd magiſtratum populi Romani minuiſſet, tribu moverunt, octuplicatoque cenſu ærarium fecerunt. quam rem ipſum ingenti animo tuliſſe ferunt, cauſſam potius ignominiæ intuentem, quàm ignominiam: primores Patrum, quanquam diminutum cenſuræ jus noluiſſent, exemplo acerbitatis cenſoriæ offenſos. quippe quum ſe quiſque diutius ac ſæpius ſubjectum cenſoribus fore cerneret, quàm cenſuram geſturum. Populi certè tanta indignatio coorta dicitur, ut vis à cenſoribus nullius auctoritate, præterquam ipſius Mamerci, deterreri quiverit.

XXV. Tribuni plebis, aſſiduis concionibus prohibendo conſularia comitia, quum res prope ad interregnum perducta eſſet, evicere tandem, ut tribuni militum conſulari poteſtate crearentur. victoriæ præmium, quod petebatur, ut plebejus crearetur, nullum fuit. omnes patricii creati ſunt, M. Fabius Vibulanus, M. Foſſius, L. Sergius Fidenas. Peſtilentia eo anno aliarum rerum otium præbuit. ædes Apollini pro valetudine populi vota eſt. multa duumviri ex libris, placandæ Deûm iræ, avertendæque à populo peſtis cauſſa, fecere. magna tamen clades in urbe agriſque, promiſcuè hominum pecorumque pernicie, accepta. famem cultoribus agrorum timentes, in Etruriam Pomptinumque agrum, & Cumas, poſtremò in Siciliam quoque fru-

Ante Chr. 430. *V. C.* 322.

frumenti cauſſa miſere. Conſularium comitiorum nulla mentio habita eſt. Tribuni militum conſulari poteſtate omnes patricii creati ſunt, L. Pinarius Mamercus, L. Furius Medullinus, Sp. Poſtumius Albus. Eo anno vis morbi levata: neque à penuria frumenti, quia ante proviſum erat, periculum fuit. Conſilia ad movenda bella in Volſcorum Æquorumque conciliis, & in Etruria ad fanum Voltumnæ agitata. Ibi prolatæ in annum res: decretoque cautum, ne quod ante concilium fieret; nequicquam Vejente populo querente eandem, qua Fidenæ deletæ ſint, imminere Vejis fortunam. Interim Romæ principes plebis, jam diu nequicquam imminentes ſpei majoris honoris, dum foris otium eſſet, cœtus indicere in domos tribunorum plebis, ibi ſecreta conſilia agitare: queri, *ſe à plebe adeò ſpretos, ut, quum per tot annos tribuni militum conſulari poteſtate creentur, nulli unquam plebejo ad eum honorem aditus fuerit. multum providiſſe ſuos majores, qui caverint, ne cui patricio plebeji magiſtratus paterent; aut patricios habendos fuiſſe tribunos plebis. adeò ſe ſuis etiam ſordere, nec à plebe minùs, quàm à Patribus contemni.* Alii purgare plebem, culpam in Patres vertere: *eorum ambitione artibuſque fieri, ut obſeptum plebi ſit ad honorem iter. ſi plebi reſpirare ab eorum miſtis precibus miviſque liceat, memorem eam ſuorum inituram ſuffragia eſſe, & parto auxilio imperium quoque adſciturum.* Placet, tollendæ ambitionis cauſſa, tribunos legem promulgare, ne cui album in veſtimentum addere, petitionis cauſſa, liceret. Parva nunc res, & vix ſeriò agenda videri poſſit, quæ tunc in-

Ante Chr. 429. *V. C.* 323.

ingenti certamine Patres ac plebem accendit. Vicere tamen tribuni, ut legem perferrent: apparebatque irritatis animis plebem ad suos studia inclinaturam. quæ ne libera esset, senatusconsultum factum est, ut consularia comitia haberentur.

Ante Chr. 428. V. C. 324.

XXVI. Tumultus causa fuit, quem ab Æquis & Volscis Latini atque Hernici nunciârant. T. Quinctius Lucii filius Cincinnatus (eidem & Pennus cognomen additur) & C. Julius Mento consules facti: nec ultra terror belli est dilatus. Lege sacrata, quæ maxima apud eos vis cogendæ militiæ erat, delectu habito, utrinque validi exercitus profecti in Algidum convenere. Itaque sorsum Æqui, sorsum Volsci castra communivere; intenderuntque, quàm unquam ante, munienti exercendique militem cura ducibus erat. eo plus nocti terroris Romam attulere. Senatui dictatorem dici placuit: quia etsi sæpe victi populi, majore tamen contu quàm alias unquam rebellarant: & aliquantum Romanæ juventutis morbo absumptum erat. nec omnia pravitas consilium discordiaque inter ipsos, & certamina in consiliis omnibus terrebant. Sunt qui malè pugnatum ab his consulibus in Algido auctores sint, eamque causam dictatoris creandi fuisse. Illud satis constat, ad alia discordes, in uno adversus Patrum voluntatem consensisse, ne dicerent dictatorem: donec, quum alia aliis terribiliora afferrentur, nec in auctoritate senatus consules essent, Q. Servilius Fidenas, summis honoribus egregiè usus, *Vos*, inquit, *tribuni plebis, quoniam ad extrema ventum est, senatus appellat, ut in tanto discrimine relicto, dictatorem dicere consules pro potestate*

testate nostra cogatis. Qua voce audita, occasionem oblatam rati tribuni augendæ potestatis, secedunt; proque collegio pronunciant, *placere consules senatui dicto audientes esse: si adversus consensum amplissimi ordinis ultra tendant, in vincula se duci eos jussuros.* Consules ab tribunis, quàm ab senatu, vinci maluerunt: proditum à Patribus summi imperii jus, datumque sub jugum tribuniciæ potestati consulatum, memorantes, si quidem cogi aliquid pro potestate ab tribuno consules, & (quo quid ulterius privato timendum foret?) in vincula etiam duci possent. Sors, ut dictatorem diceret, (nam ne id quidem inter collegas convenerat) T. Quintio evenit. is A. Postumium Tubertum, socerum suum, severissimi imperii virum, dictatorem dixit. ab eo L. Julius magister equitum est dictus. simul edicitur & justitium: neque aliud tota urbe agi, quàm bellum apparari. cognitio vacantium militiæ munere post bellum differtur. ita dubii quoque inclinant ad nomina danda. & Hernicis Latinisque milites imperati. utrimque enixè obeditum dictatori est.

XXVII. Hæc omnia celeritate ingenti acta: relictoque C. Julio consule ad præsidium urbis, & L. Julio magistro equitum ad subita belli ministeria, ne qua res, qua egeissent in castris, moraretur; dictator, præeunte A. Cornelio pontifice maximo, ludos magnos tumultus caussa vovit: profectusque ab urbe, diviso cum Quintio consule exercitu, ad hostes pervenit. Sicut bina castra hostium parvo inter se spatio distantia viderant, ipsi quoque mille ferme passus ab hoste, dictator Tusculo, consul Lanuvio, propiorem locum castris ceperunt. Ita qua-

quatuor exercitus totidem munimenta, planitiam in medio non parvis modò excurſionibus ad prœlia, ſed vel ad explicandas utrimque acies ſatis patentem habebant. nec, ex quo caſtris caſtra collata ſunt, ceſſatum à levibus prœliis eſt; facilè patiente dictatore, conferendo vires, ſpem univerſæ victoriæ, tentato paullatim eventu certaminum, ſuos præcipere. Itaque hoſtes, nulla in prælio juſto relicta ſpe, noctu adorti caſtra conſulis, rem in caſum ancipitis eventus committunt. clamor ſubitò ortus, non conſulis modò vigiles, exercitum deinde omnem, ſed dictatorem quoque ex ſomno excivit. ubi præſenti ope res egebant, conſul nec animo deficit, nec conſilio. pars militum portarum ſtationes firmant: pars corona vallum cingunt. In alteris apud dictatorem caſtris, quo minus tumultus eſt, eo plus animadvertitur quid opus facto ſit. miſſo extemplo ad caſtra ſubſidio, cui Sp. Poſtumius Albus legatus præficitur, ipſe parte copiarum parvo circuitu locum maximè ſecretum ab tumultu petit, unde ex nec opinato averſum hoſtem invadat. Q. Sulpicium legatum præficit caſtris: M. Fabio legato affigunt equites. nec ante lucem movere jubet manum, inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. Omnia, quæ vel alius imperator prudens & impiger in tali re præciperet ageretque, præcipit ordine atque agit. illud eximium conſilii animique ſpecimen, & neutiquam vulgatæ laudis, quòd ultro ad oppugnanda caſtra hoſtium, unde majore agmine præfectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis miſit. qui poſtquam intentos homines in eventum periculi alieni, pro ſe incautos neglectis vigi-

vigiliis ſtationibuſque eſt adortus; priùs pene cepit caſtra, quàm oppugnari hoſtes ſatis ſcirent. inde ſignum, ut convenerat, datum ſignum ubi conſpectum ab dictatore eſt, exclamat, capta hoſtium caſtra; nunciarique paſſim jubet.

XXVIII. Et jam luceſcebat, omniaque ſub oculis erant: & Fabius cum equitatu impetum dederat, & conſul eruptionem è caſtris in trepidos jam hoſtes fecerat. Dictator autem parte altera, ſubſidia & ſecundam aciem adortus, circumagenti ſe ad diſſonos clamores ac ſubitos tumultus hoſti undique objecerat victorem peditem equitemque. Circumventi igitur jam in medio ad unum omnes poenas rebellionis dediſſent, ni Vectius Meſſius ex Volſcis, nobilior vir factis quàm genere, jam orbem volventes ſuos increpans clara voce, *Hic prabituri*, inquit, *vos telis hoſtium eſtis indefenſi, inulti? Quid igitur arma habetis? aut quid ultro bellum intuliſtis? in otio tumultuoſi, in bello ſegnes. Quid hic ſtantibus ſpei eſt? an Deum aliquem protecturum vos, rapturumque hinc putatis? ferro via facienda eſt. hac, qua me progreſſum videritis, agite, qui viſuri domos, parentes, conjuges, liberos eſtis, ite mecum. non murus, nec vallum, ſed armati armatis obſtant. virtute pares, neceſſitate, qua ultimum ac maximum telum eſt, ſuperiores eſtis.* Hæc locutum, exſequentemque dicta, redintegrato clamore ſecuti, dant impreſſionem, quâ Poſtumius Albus cohortes objecerat: & moverunt victorem; donec dictator pedem jam referentibus ſuis advenit: eòque omne prœlium verſum eſt. uni viro Meſſio fortuna hoſtium innititur. multa utrimque vulnera, multa paſſim cædes eſt. Jam ne duces qui-

quidem Romani incruenti pugnant. Unus Postumius ictus saxo, perfracto capite acie excessit, non dictatorem humerus vulneratus, non Fabium prope affixum equo femur, non brachium abscissum consulem ex tam ancipiti proelio summovit.

XXIX. Messium impetus per stratos caede hostes cum globo fortissimorum juvenum extulit ad castra Volscorum, quae nondum capta erant. eòdem omnis acies inclinatur. Consul, effusos usque ad vallum persecutus, ipsa castra vallumque aggreditur. eodem & dictator alia parte copias admovet. non segnior oppugnatio est, quàm pugna fuerat. Consulem signum quoque intra vallum injecisse ferunt, quo milites acriùs subirent; repetendoque signo primam impressionem factam. Et dictator, proruto vallo, jam in castra proelium intulerat. Tum abjici arma passim, ac dedi hostes empti, castrisque & his captis, hostes, praeter senatores, omnes venundati sunt. Praedae pars, sua cognoscentibus, Latinis atque Hernicis reddita; partem sub hasta dictator vendidit: praepositoque consule castris, ipse triumphans invectus urbem dictatura se abdicavit. Egregiae dictaturae tristem memoriam faciunt, qui filium ab A. Postumio, quòd, occasione bene pugnandi captus, injussu decesserit praesidio, victorem securi percussum tradunt. nec libet credere: & licet, in variis opinionibus: & argumento est, quòd imperia Manliana, non Postumiana, appellata sint; quum, qui prior auctor tam saevi exempli foret, occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit. Imperioso quoque Manlio cognomen inditum: Postumius nulla tristi nota est insignitus. C. Julius consul tedem Apollinis absente

sente collega sine sorte dedicavit. aegre id passus Quintius, quum dimisso exercitu in urbem redisset, nequicquam in senatu est conquestus. Insigni magnis rebus anno additur, nihil tum ad rem Romanam pertinere visum, quòd Carthaginienses, tanti hostes futuri, tum primùm per seditiones Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum trajecere.

XXX. Agitatum in urbe ab tribunis plebis, ut tribuni militum consulari potestate crearentur: nec obtineri potuit. Consules fiunt L. Papirius Crassus, L. Julius. Æquorum legati foedus ab senatu cum petissent, & pro foedere deditio ostentaretur, induciae annorum octo impetraverunt. Volscorum res, super acceptam in Algido cladem, pertinaci certamine inter pacis bellique auctores in jurgia & seditiones versa. Undique otium fuit Romanis. Legem de mulctarum aestimatione pergratam populo, quum ab tribunis patari consules unius ex collegio proditione excepissent, ipsi praeoccupaverunt ferre. Consules L. Sergius Fidenas iterum, Hostus Lucretius Tricipitinus. Nihil dignum dictu actum his consulibus. Secuti eos consules, A Cornelius Cossus, T. Quintius Pennus iterum. Vejentes in agrum Romanum excursiones fecerunt. Fama fuit, quosdam ex Fidenatium juventute participes ejus populationis fuisse: cognitioque ejus rei L. Sergio, & Q. Servilio, & Mamerco Æmilio permissa. Quidam Ostiam relegati; quòd, cur per eos dies à Fidenis abfuissent, parum constabat. colonorum additus numerus, agerque iis

Ante Chr. 427. V. C. 325.

V. C. 326.

V. C. 327.

bello

bello interemptorum assignatus. Siccitate eo anno plurimùm laboratum est: nec cœlestes modò defuerunt aquæ, sed terra quoque, ingenito humore egens, vix ad perennes suffecit amnes. defectus alibi aquarum circa torridos fontes rivosque, stragem siti pecorum morientium dedit: scabie alia absumpta: vulgatique contactu in homines morbi, & primò in agrestes ingruerant, servitiaque: urbs deinde impletur. nec corpora modò affecta tabo, sed animos quoque multiplex religio, & pleraque externa, invasit; novos ritus sacrificando, vaticinando inferentibus in domos, quibus quæstui sunt capti superstitione animi: donec publicus jam pudor ad primores civitates pervenit, cernentes in omnibus vicis sacellisque peregrina atque insolita piacula pacis Deum exposcendæ. Datum inde negotium ædilibus, ut animadverterent, ne qui, nisi Romani Dii, neu quo alio more quàm patrio, colerentur. Iræ adversus Vejentes in insequentem annum, C. Servilium Ahalam, L. Papirium Mugilanum consules, dilatæ sunt. Tunc quoque ne confestim bellum indiceretur, neve exercitus mitterentur, religio obstitit: feciales priùs mittendos ad res repetendas censuere. Cum Vejentibus nuper acie dimicatum ad Nomentum & Fidenas fuerat: induciæque inde non pax facta, quarum & dies exierat, & ante diem rebellaverant. Missi tamen feciales: nec eorum, quum more patrum jurati repeterent res, verba sunt audita. Controversia inde fuit, utrùm populi jussu indiceretur bellum, an satis esset senatusconsultum. Pervicere tribuni, denunciando impedituros se delectum, ut con-

Ante Chr. 424. *V. C.* 328.

consules de bello ad populum ferrent. omnes centuriæ jussere. In eo quoque plebs superior fuit, quòd tenuit, ne consules in proximum annum crearentur.

XXXI. Tribuni militum consulari potestate quatuor creati sunt, T. Quintius Pennus ex consulatu, C. Furius, M. Postumius, A. Cornelius Cossus. ex iis Cossus præfuit urbi. tres delectu habito profecti sunt Vejos: documentoque fuere, quàm plurium imperium bello inutile esset. Tendendo ad sua quisque consilia, quum aliud alii videretur, aperuerunt ad occasionem locum hosti. incertam namque aciem, signum aliis dari receptui, aliis cani jubentibus, invasere opportunè Vejentes: castra propinqua turbatos ac terga dantes accepere. plus itaque ignominiæ quàm cladis est acceptum. Mœsta civitas, vinci insueta, odisse tribunos, poscere dictatorem, in eo verti spes civitatis. & quum ibi quoque religio obstaret, ne non posset nisi ab consule dici dictator, augures consulti eam religionem exemere. A. Cornelius dictatorem Mamercum Æmilium dixit: & ipse ab eo magister equitum est dictus. Adeò simul fortuna civitatis virtute vera eguit, nihil censoria animadversio effecit, quo minùs regimen rerum ex notata indignè domo peteretur. Vejentes re secunda elati, missis circum Etruriæ populos legatis, jactando tres duces Romanos ab se uno prœlio fusos, quum tamen nullam publici consilii societatem movissent, voluntarios undique ad spem prædæ adsciverunt. Uni Fidenatium populo rebellare placuit: &, tanquam nisi ab scelere bellum ordiri nefas esset, sicut legatorum

Ante Chr. 423. V. C. 329.

This is something like Clay & Adams yet the Romans did not talk of "Bargain intrigue & coorruption"

torum antea, ita tum novorum colonorum cæde imbutis armis, Vejentibus sese conjungunt. Consultare inde principes duorum populorum, Vejos an Fidenas sedem belli caperent. Fidenæ visæ opportuniores. itaque, trajecto Tiberi, Vejentes Fidenas transtulerant bellum. Romæ terror ingens erat. accito exercitu ab Vejis, eoque ipso ab re malè gesta perculso, castra locantur ante portam Collinam, & in muris armati dispositi, & justitium in foro, tabernæque clausæ: simulque omnis castris quàm urbi similiora.

XXXII. Tum trepidam civitatem, præconibus per vicos dimissis, dictator ad concionem advocatam increpuit, *quòd animos ex tam levibus fortunæ momentis suspensos gererent, ut, parvum factum accepta, quæ ipsa non virtute hostium, nec ignavia Romani exercitus, sed discordia imperatorum accepta sit, Vejentem hostem sexies victum pertimescant: Fidenasque prope sæpius captas quàm oppugnatas: eosdem & Romanos & hostes esse, qui per tot sæcula fuerint: eosdem animos, easdem corporis vires, eadem arma gerere. se quoque eundem dictatorem Mamercum Æmilium esse, qui ante Vejentium Fidenatiumque adjunctis Falisciis ad Nomentum exercitus fuderit: & magistrum equitum A. Cornelium eundem in acie fore, qui prope bello tribunus militum, Larte Tolumnio rege Vejentium in conspectu duorum exercituum occiso, spolia opima Jovis Terestrii templo intulerit. Proin memores, secum triumphos, secum spolia, secum victoriam esse, cum hostibus sceleris legatorum contra jus gentium interfectorum, eadem in pace Fidenatium colonorum, inducias ruptas, septimam infelicem defectionem, arma caperent. Simul castra castris conjunxissent,*

scissent, satis considere, nec sceleratissimis hostibus diuturnum ex ignominia exercitus Romani gaudium fore; & populum Romanum intellecturum, quanto melius de republica meriti sint, qui se dictatorem tertium dixerint, quàm eos, qui, ob ereptum centesimo regnum, labem secundæ dictaturæ suæ imposuerint. Votis deinde nuncupatis profectus, mille & quingentos passus citra Fidenas castra locat: dextra montibus, læva Tiberi amne septus. T. Quintium Pennum legatum occupare montes jubet; occultumque id jugum capere, quod ab tergo hostibus foret. Ipse postero die, quum Etrusci pleni animorum ab pristini diei meliore occasione quàm pugna in aciem processissent, cunctatus parumper, dum speculatores referrent, Quintium evasisse in jugum propinquum arci Fidenarum, signa profert: peditumque aciem instructam pleno gradu in hostem inducit: magistro equitum præcipit, ne injussu pugnam incipiat: se, quum opus sit, equestri auxilio signum daturum; tum ut memor regiæ pugnæ, memor opimi doni, Romulique ac Jovis Feretrii, rem gereret. Legiones impetu ingenti consigunt. Romanus odio accensus, impium Fidenatem, prædonem Vejentem, ruptores induciarum, crucatos legatorum infanda cæde, respersos sanguine colonorum suorum, perfidos socios, imbelles hostes compellans, factis simul dictisque odium explet.

XXXIII. Concusserat primo statim congressu hostem: quum repente, patefactis Fidenarum portis, nova erumpit acies, inaudita ante id tempus, inusitataque. ignibus armata ingens multitudo, facibusque ardentibus tota collucens, velut fanatico instincta

inſtincta curſu in hoſtem ruit; formaque inſolitæ pugnæ Romanos parumper exterruit. Tum dictator magiſtro equitum, equitibuſque, tum ex montibus Quintio accito, prœlium ciens, ipſe in ſiniſtrum cornu, quod incendio ſimilius quàm prœlio territum ceſſerat flammis, accurrit: claraque voce, *Fumone victi*, inquit, *velut examen apum loco veſtro exacti, inermi cedetis hoſti? Non ferro extinguetis ignes? non faces has ipſas pro ſe quiſque, ſi igni, non telis pugnandum eſt, ereptas ultro inferetis? Agite, nominis Romani ac virtutis patrum veſtræque memores, vertite incendium hoc in hoſtium urbem; & ſuis flammis delete Fidenas; quas veſtris beneficiis placare non potuiſtis. Legatorum hoc vos veſtrorum colonorumque ſanguis, vaſtatique fines monent.* Ad imperium dictatoris mota cuncta acies: faces partim emiſſæ excipiuntur, partim vi eripiuntur. utraque acies armatur igni. Magiſter equitum & ipſe novat pugnam equeſtrem. frenos ut detrahant equis, imperat: & ipſe princeps, calcaribus ſubditis erectus, effreno equo in medios ignes infertur: & alii concitati equi libero curſu ferunt equitem in hoſtem. Pulvis, elatus miſtuſque fumo, lucem ex oculis virorum equorumque aufert. ea quæ militem terruerat ſpecies, nihil terruit equos. ruinæ igitur ſimilem ſtragem eques, quacunque pervaſerat, dedit. Clamor deinde accidit novus: qui quum utramque mirabundam in ſe aciem vertiſſet, dictator exclamat; Quintium legatum & ſuos ab tergo hoſtem adortos. ipſe redintegrato clamore infert acriùs ſigna. Quum duæ acies, duo diverſa prœlia, circumventos Etruſcos & à fronte & ab tergo urgerent; neque in caſtra retro, neque

in

in montes, unde ſe novus hoſtis objecerat, iter fugæ eſſet; & equitem paſſim liberi frenis diſpuliſſent equi; Vejentium maxima pars Tiberim effuſi petunt: Fidenatium qui ſuperſunt, ad urbem Fidenas tendunt. Infert pavidos fuga in mediam cædem: obtruncantur in ripis: alios in aquam compulſos gurgites ferunt: etiam peritos nandi laſſitudo & vulnera & pavor degravant: pauci ex multis tranant. Alterum agmen fertur per caſtra in urbem: eodem & Romanos ſequentes impetus rapit, Quintium maximè, & cum eo degreſſos modò de montibus, recentiſſimum ad laborem militem, quia ultimo prœlio advenerat.

XXXIV. Hi, poſtquam miſti hoſtibus portam intravere, in muros evadunt: ſuiſque captis oppidi ſignum ex muro tollunt. Quod ubi dictator conſpexit, (jam enim & ipſe in deſerta hoſtium caſtra penetraverat) capientem militem diſcurrere ad prædam, ſpe injecta majoris in urbe prædæ, ad portam ducit: receptuſque intra muros in arcem, quò ruere fugientium turbam videbat, pergit. Nec minor cædes in urbe, quàm in prœlio, fuit; donec, abjectis armis, nihil præter vitam petentes, dictatori deduntur. Urbs caſtraque diripiuntur. Poſtero die ſingulis captivis ab equite ad centurionem ſorte ductis; &, quorum eximia virtus fuerat, binis, aliis ſub corona venundatis, exercitum victorem, opulentumque præda, triumphans dictator Romam reduxit: juſſoque magiſtro equitum abdicare ſe magiſtratu, ipſe deinde abdicat die ſexto-decimo, reddito in pace imperio, quod in bello trepidiſque rebus acceperat. Claſſibus quoque ad Fidenas pugnatum cum Vejentibus, quidam annales

nales retulere: rem æquè difficilem atque incredibilem: nec nunc lato satis ad hoc amne; & tum aliquanto, ut à veteribus accepimus, arctiore: nisi in trajectu fortè flaminis prohibendo, aliquorum navium concursum in majus (ut fit) celebrantes, navalis victoriæ vanum titulum appetivere.

XXXV. Insequens annus tribunos militares consulari potestate habuit, A. Sempronium Atratinum, L. Quintium Cincinnatum, L. Furium Medullinum, L. Horatium Barbatum. Vejentibus annorum viginti
Ante Chr. 422. *U. C.* 330. inducias dare: & Æquis triennii, quum plurium annorum petissent. Et ab seditionibus urbanis otium fuit. Annum insequentem, neque bello foris neque domi seditione insignem, ludi bello voti celebrem & tribunorum militum apparatu & finitimorum concursu fecere. Tribuni consulari potestate erant, Ap. Claudius Crassus, Sp. Nautius Rutilus, L. Sergius
Ante Chr. 421. *U. C.* 331. Fidenas, Sextus Julius Iulus. Spectaculum comitate etiam hospitum, ad quod publico consensu venerant, adversis gratius fuit. Post ludos conciones seditiosæ tribunorum plebis fuerunt, objurgantium multitudinem, *quòd admiratione eorum, quos adissent, stupens, in æterno se ipsa teneret servitio: & non modò ad spem consulatus in partem revocandam adspirare non auderet, sed ne in tribunis quidem militum creandis (qua communia essent comitia Patrum ac plebis) aut sui aut generum meminisset. desineret ergo mirari, cur nemo de commodis plebis ageret: eo impendi laborem ac periculum, unde emolumentum atque honos speretur: nihil non aggressuros homines, si magna conatis magna*

ne

rum præmia proponuntur: ut quidem aliquis tribunus plebis ruat cæcus in certamina periculo ingenti, fructu nullo; ex quibus pro certo habeat, Patres, adversus quos tenderet, bello inexpiabili sè persecuturos; apud plebem, pro qua dimicaverit, nihilo se honoratiorem fore; neque sperandum neque postulandum esse, magnos animos magnis honoribus fieri. neminem se plebejum contempturum, ubi contemni desissent. Experiendam rem denique in uno aut altero esse, sitne aliquis plebejus ferendo magno honori; an portento simile miraculoque sit fortem ac strenuum virum aliquem exsistere ortum ex plebe. Suntenæ vi expugnatum esse, ut tribuni militum consulari potestate & ex plebe crearentur. Petisse viros domi militiæque spectatos: primis annis fugillatos, repulsos, risui Patribus fuisse: desisse postremò præbere ad contumeliam os. Nec se videre, cur non lex quoque abrogetur, qua id licuit, quod nunquam futurum sit. minorem quippe ruborem fore in juris iniquitate, quàm si per indignitatem ipsorum præteruntur.

XXXVI. Hujus generis orationes, cum assensu auditæ, incitavere quosdam ad petendam tribunatum militum: alium alia de commodis plebis laturum se in magistratu profitentem. Agri publici dividendi, coloniarumque deducendarum ostentatæ spes: & vectigali possessoribus agrorum imposito in stipendium militum erogandi æris. Captatum deinde tempus ab tribunis militum, quo per discessum hominum ab urbe, quum Patres clandestina denunciatione revocati ad diem certam essent, senatusconsultum fieret absentibus tribunis plebis; ut, quoniam Volscos in Hernicorum agros prædatum exisse fama esset, ad rem inspiciendam tribuni

ni militum proficiſcerentur, conſulariaque comitia haberentur. Profecti Appium Claudium, filium decemviri, præfectum urbis relinquunt; impigrum juvenem, & jam inde ab incunabulis imbutum odio tribunorum plebiſque. tribunis plebis, nec cum abſentibus iis, qui ſenatuſconſultum fecerant, nec cum Appio tranſacta re, quod contenderent, fuit.

Ante Chr. 420. *V. C.* 332. XXXVII. Creati conſules C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, ſed memoria digna traditur eo anno facta: Vulturnum, Etruſcorum urbem, quæ nunc Capua eſt, ab Samnitibus captam: Capuamque ab duce eorum Capye, vel (quod propius vero eſt) à campeſtri agro appellatam. Cepere autem priùs bello fatigatis Etruſcis, in ſocietatem urbis agrorumque accepti: deinde feſto die graves ſomno epuliſque incolas veteres novi coloni nocturna cæde adorti. His rebus actis, conſules ii, quos diximus, Idibus Decembribus magiſtratum occepere. Jam non ſolùm qui ad id miſſi erant, retulerant imminere Volſcum bellum: ſed legati quoque ab Latinis & Hernicis nunciabant; Non ante unquam Volſcos nec ducibus legendis, nec exercitui ſcribendo intentiores fuiſſe: vulgò fremere, aut in perpetuum arma bellumque oblivioni danda, jugumque accipiendum; aut iis, cum quibus de imperio certetur, nec virtute, nec patientia, nec diſciplina rei militaris cedendum eſſe. Haud vana attulere: ſed nec perinde Patres moti ſunt: & C. Sempronius, cui ea provincia ſorte evenit, tanquam conſtantiſſima re, fortuna fretus, quòd victoris populi exercitum

citum adverſus victos duxiſſet, omnia temere ac negligenter egit: adeò ut diſciplinæ Romanæ plus in Volſco exercitu, quàm in Romano eſſet. ergo fortuna, ut ſæpe aliàs, virtutem eſt ſecuta. Primo prœlio, quod ab Sempronio incautè inconſultéque commiſſum eſt, non ſubſidiis firmata acie, non equite aptè locato, concurſum eſt. clamor indicium primum fuit, quò res inclinatura eſſet, excitatior crebriorque ab hoſte ſublatus, ab Romanis diſſonus, impar, ſegnis, ſæpe iteratus, incerto clamore prodidit pavorem animorum. Eo ferocior illatus hoſtis, urgere ſcutis, micare gladiis: altera ex parte nutant circumſpectantibus galeæ, & incerti trepidant, applicantque ſe turbæ: ſigna nunc reſiſtentia deſeruntur ab anteſignanis, nunc inter ſuos manipulos recipiuntur. nondum fuga certa, nondum victoria erat. tegi magis Romanus, quàm pugnare. Volſcus inferre ſigna, urgere aciem; plus cædis hoſtium videre, quàm fugæ.

XXXVIII. Jam omnibus locis ceditur, nequicquam Sempronio conſule objurgante atque hortante. nihil nec imperium, nec majeſtas valebat: dataque mox terga hoſtibus forent, ni Sex. Tempanius, decurio equitum, labente jam re, præſenti animo ſubveniſſet. qui quum magna voce exclamaſſet, ut equites, qui ſalvam rempublicam vellent eſſe, ex equis deſilirent; omnium turmarum equitibus velut ad conſulis imperium motis, *Niſi hæc*, inquit, *armata cohors ſiſtat impetum hoſtium, actum de imperio eſt. ſequimini pro vexillo cuſpidem meam: oſtendite Romanis Volſciſque neque equitibus vobis ullos equites, nec peditibus eſſe pedites pares.* Quum clamore comprobata adhortatio eſſet, vadit alte

altè cuſpidem gerens. quacunque incedunt, vi viam faciunt: eò ſe inferunt objectis parmis, ubi ſuorum plurimum laborem vident. reſtituitur omnibus locis pugna, in quæ eos impetus tulit. nec dubium erat, quin, ſi tam pauci ſimul obire omnia poſſent, terga daturi hoſtes fuerint.

XXXIX. Et quum jam parte nulla ſuſtineretur, dat ſignum Volſcis imperator, ut parmatis, novæ cohorti hoſtium locus detur, donec impetu illati ab ſuis excludantur. quod ubi eſt factum, intercluſi equites, nec perrumpere eadem, qua tranſierant, poſſe, ibi maximè confertis hoſtibus, quà viam fecerant. & conſul, legioneſque Romanæ, quum, quod tegumen modò omnis exercitus fuerat, nuſquam viderent; ne tot fortiſſimos viros intercluſos opprimeret hoſtis, tendunt in quemcunque caſum. Diverſi Volſci, hinc conſulem ac legiones ſuſtinere, altera fronte inſtare Tempanio atque equitibus. qui quum ſæpe conati nequiſſent perrumpere ad ſuos, tumulo quodam occupato, in orbem ſe tutabantur, nequaquam imuli. nec pugnæ finis ante noctem fuit. conſul quoque, nuſquam remiſſo certamine, dum quicquam ſuperfuit lucis, hoſtem tenuit; nox incertos diremit: tantuſque ab imprudentia eventus utraque caſtra tenuit pavor, ut, relictis ſauciis & magna parte impedimentorum, ambo pro victis exercitus ſe in montes proximos reciperent. Tumulus tamen circumſeſſus ultra mediam noctem eſt: quum circumſedentibus nunciatum eſſet, caſtra deſerta eſſe, victos rati ſuos, & ipſi, qua quemque in tenebris pavor tulit, fugerunt. Tempanius, metu inſidiarum, ſuos ad lucem tenuit, digreſſus deinde ipſe cum paucis ſpecu-

ſpeculatum, quum, ab ſauciis hoſtibus ſciſcitando, comperiſſet caſtra Volſcorum deſerta eſſe, lætus ab cumulo ſuos devocat, & in caſtra Romana penetrat: ubi quum vaſta deſertaque omnia, atque eandem, quam apud hoſtes, fœditatem inveniſſet; priuſquam Volſcos cognitus error reduceret, quibus poterat ſauciis ductis ſecum, ignarus quam regionem conſul petiſſet, ad urbem proximis itineribus pergit.

XL. Jam eò fama pugnæ adverſæ caſtrorumque deſertorum perlata erat: & ante omnia deplorati erant equites, non privato magis quàm publico luctu: Fabiuſque conſul, terrore urbi quoque injecto, ſtationem ante portas agebat; quum equites procul viſi, non ſine terrore ab dubiis quinam eſſent, mox cogniti, tantam ex metu lætitiam fecere, ut clamor urbem pervaderet gratulantium ſalvos victoreſque rediiſſe equites: & ex mœſtis paullo ante domibus, quæ conclamaverant ſuos, procurreretur in vias; pavidæque matres ac conjuges, oblitæ præ gaudio decoris, obviam agmini occurrerent, in ſuos quæque ſimul corpore atque animo vix præ gaudio compotes effuſæ. Tribunis plebis, qui M. Poſtumio & T. Quintio diem dixerant, quòd ad Vejos eorum opera malè pugnatum eſſet, occaſio viſa eſt per recens odium Sempronii conſulis renovandæ in eos invidiæ. itaque, advocata concione, quum proditam Vejis rempublicam eſſe ab ducibus, proditum deinde, quia illis impune fuerit, in Volſcis ab conſule exercitum, traditos ad cædem fortiſſimos equites, deſerta fœdè caſtra, vociferati eſſent: C. Julius, unus ex Tribunis, Tempaniam equitem vocari juſſit: coramque eis, *Sexte*

Tempani, inquit, *quero de te, arbitrerisne C. Sempronium consulem aut in tempore pugnam iniisse, aut firmâsse subsidiis aciem, aut ullo boni consulis functum officio? & tume ipse, victis legionibus Romanis, tuo consilio equitem ad pedes deduxeris, restiteriſque pugnam? excluſo deinde ab acie noſtra tibi atque equitibus num aut consul ipse subvenerit, aut miſerit præſidium? poſtero denique die ecquid præſidii uſquam habueris? an tu cohorſque in caſtra veſtra virtute perruperitis? ecquem in caſtris conſulem, ecquem exercitum inveneritis? an deſerta caſtra, relictos ſaucios milites? hæc pro virtute tua fideque, qua una hoc bello reſpubl. ſtetit, dicenda tibi ſunt hodie. denique, ubi C. Sempronius, ubi legiones noſtræ ſint? deſertus ſis, an deſeruerit conſulem exercitumque? victi denique ſimus, an vicerimus?*

XLI. Adverſus hæc Tempanii oratio incompta fuiſſe dicitur, ceterùm militariter gravis, non ſuis vana laudibus, non crimine alieno læta. *Quantæ prudentiæ rei bellicæ in C. Sempronio eſſet, non militis de imperatore æſtimationem eſſe, ſed populi Romani fuiſſe, quum eum comitiis conſulem legerat. Itaque ne ab ſe imperatoria conſilia, neu conſulares artes exquirerent, quæ penſitanda quoque magnis animis atque ingeniis eſſent; ſed, quod viderit, referre poſſe: vidiſſe autem ſe prius, quàm ab acie interciuderetur, conſulem in prima acie pugnantem, adhortantem, inter ſigna Romana telaque hoſtium verſantem: poſtea ab conſpectu ſuorum ablatum, ex ſtrepitu tamen & clamore ſenſiſſe uſque ad noctem extractum certamen: nec ad tumultum, quem ipſe tenuerat, pra multitudine hoſtium credere perrumpi potuiſſe. Exercitus ubi eſſet, ſe neſcire: arbitrari, velut*

vobat ipſe in re trepida loci præſidio ſe ſuoſque ſit tutatus, ſic conſulem, ſervandi exercitus cauſſa, locа tutiora caſtris cepiſſe. Nec Volſcorum meliores res eſſe credere, quàm populi Romani fortunam, noctemque omnia erroris metui impleſſe. precantemque deinde, ne ſe, feſſum labore ac vulneribus tenerent, cum ingenti laude non virtutis magis, quàm moderationis, dimiſſam. Quum hæc agerentur, jam conſul via Lavicana ad fanum Quietis erat. eò miſſa plauſtra jumentaque alia ab urbe, exercitum, affectum prœlio ac via nocturna, excepere. Paullo poſt in urbem eſt ingreſſus conſul, non ab ſe magis enixè amovens culpam, quàm Tempanium meritis laudibus ferens. Mœſtæ civitati ab re malè geſta, & iratæ ducibus, M. Poſtumius reus objectus, qui tribunus militum pro conſule ad Vejos fuerat, decem millibus æris gravis damnatur. T. Quintium collegam ejus, quia & in Volſcis conſul auſpicio dictatoris Poſtumii Tuberti, & ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mameрci Æmilii res proſpere geſſerat, totam culpam ejus temporis in prædamnatum collegam transferentem, omnes tribus abſolverunt. profuiſſe ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabilis viri, & exactæ jam ætatis, Capitolinus Quintius, ſuppliciter orans, ne ſe brevi reliquo vitæ ſpatio tam triſtem nuncium ferre ad Cincinnatum paterentur.

XLII. Plebs tribunos plebis abſentes, Sex. Tempanium, A. Sellium, L. Antiſtium, Sex. Pompilium, fecit: quos & pro centurionibus ſibi præfecerant Tempanio auctore equites. Senatus, quum, odio Sempronii, conſulare nomen offenderet, tribunos militum conſulari poteſtate creari juſſit. creati

ati sunt L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Merenda, L. Papirius Mugillanus. Principio statim anni L. Hortensius tribunus plebis C. Sempronio consuli anni prioris diem dixit. quem quum quatuor collegæ inspectante populo Romano orarent, ne imperatorem suum innoxium, in quo nihil præter fortunam reprehendi posset, vexaret: ægre Hortensius pati, tentationem eam credens esse perseverantiæ suæ; nec precibus tribunorum, quæ in speciem modò jactentur, sed auxilio confidere reum. itaque modò ad eum conversus, *Ubi illi patricii spiritus, ubi subnixus & fidens innocentiæ animus esset*, quærebat. *sub tribunicia umbra confulgere virum delituisse*, modò ad collegas: *Vos autem, si reum perago, quid acturi estis? an eripturi jus populo, & eversuri tribuniciam potestatem?* Quum illi, & de Sempronio, & de omnibus summam populi Romani potestatem esse dicerent, nec se judicium populi tollere aut velle aut posse, sed si preces suæ pro imperatore, qui sibi parentis esset loco, non valuissent, se vestem cum eo mutaturos: tum Hortensius, *Non videbit*, inquit, *plebs Romana fordidatos tribunos suos. C. Sempronium nihil moror; quando hoc est in imperio consecutus, ut tam carus esset militibus.* Nec pietas quatuor tribunorum quam Hortensii tam placabile ad justas preces ingenium pariter plebi Patribusque gratior fuit. Non diutius fortuna Æquis indulsit, qui ambiguam victoriam Volscorum pro sua amplexi fuerant.

Ante Chr. 419. V. C. 333.

Ante Chr. 418. V. C. 334.

XLIII. Proximo anno Numerio Fabio Vibulano, T. Quintio Capitolini filio Capitolino consulibus, ductu Fabii, cui sorte

ea provincia evenerat, nihil dignum memoratu actum. quum trepidam tantum ostendissent aciem Æqui, turpi fuga funduntur, haud magno consulis decore. itaque triumphus negatus. Ceterùm, ob Sempronianæ cladis levatam ignominiam, ut ovans urbem intraret, concessum est. Quemadmodum bellum minore, quàm timuerant, dimicatione erat perfectum; sic in urbe ex tranquillo nec opinata moles discordiarum inter plebem ac Patres exorta est; cœpta ab duplicando quæstorum numero. quam rem, ut, præter duos urbanos quæstores, duo consulibus ad ministeria belli præstò essent, à consulibus relatam, quum & Patres summa ope approbassent; consulibus tribuni plebis certamen intulerunt, ut pars quæstorum (nam ad id tempus patricii creati erant) ex plebe fieret. Adversus quam actionem primò & consules & Patres summa ope adnixi sunt. concedendo deinde, ut, quemadmodum tribunis consulari potestate creandis usi sunt, adeoque in quæstoribus liberum esset arbitrium populi; quum parum proficerent, totam rem de augendo quæstorum numero omittunt. Excipiunt omissam tribuni, aliæque subinde, inter quas & agrariæ legis, seditiosæ actiones exsistunt: propter quos motus, quum senatus consules quàm tribunos creari mallet, neque posset per intercessiones tribunicias senatusconsultum fieri; respublica à consulibus ad interregnum, neque id ipsum (nam coire patricios tribuni prohibebant) sine certamine ingenti redit. Quum pars major insequentis anni per novos tribunos plebis & aliquot interreges certaminibus extracta esset: modò prohibentibus tribunis patricios coire ad prodendum interregem, modò in-

terregem interpellantibus, ne ſenatuſconſultum de comitiis conſularibus faceret: poſtremò L. Papirius Mugillanus proditus interrex, caſtigando nunc Patres, nunc tribunos plebis, *deſertam omiſſamque ab hominibus rempublicam, Deorum providentiâ curaque exceptam*, memorabat *Vejentibus induciis, & cunctatione Æquorum ſtare: unde ſi quid increpet terroris, ſine patricio magiſtratu placere rempublicam opprimi: non exercitum, non ducem ſcribendo exercitui eſſe. an bello inteſtino bellum externum propulſaturos? quæ ſi in unum conveniant, vix Deorum opibus, quin obruatur Romana res, reſiſti poſſe; quin illi, remittendo de ſummâ quiſque juris, mediis copulârent concordiam: Patres, patiendo tribunos militum pro conſulibus fieri; tribuni plebis, non intercedendo, quo minùs quatuor quæſtores promiſcuè de plebe ac Patribus libero ſuffragio populi fierent.*

Ante Chr. 417. *V. C.* 335. XLIV. Tribunicia primùm comitia ſunt habita. creati tribuni conſulari poteſtate omnes patricii, L. Quintius Cincinnatus tertium, L. Furius Medullinus iterum, M. Manlius, A. Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia quæſtorum habente, petentibuſque inter aliquot plebejos filio Antiſtii tribuni plebis & fratre alterius tribuni plebis Sex. Pompilii, nec poteſtas, nec ſuffragatio horum valuit, quin, quorum patres avoſque conſules viderant, eos nobilitate præferrent. Furere omnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius Antiſtiuſque, repulſa ſuorum accenſi, *Quidnam id rei eſſet? non ſuis beneficiis, non Patrum injuriis, non denique uſurpandi libidine, quum liceat quod antea non licuerit, ſi non tribunum militarem, ne quæſtorem quidem*

quem-

quemquam ex plebe factum: non valuisse patris pro filio, fratris pro fratre preces, tribunorum plebis, potestatis sacrosanctæ ad auxilium libertatis creatæ: fraudem profecto in re esse; & A. Sempronium comitiis plus artis adhibuisse, quàm fidei: ejus injuria queri suos honore dejectos. Itaque quum in ipsum & innocentia tutum, & magistratu in quo tunc erat, impetus fieri non posset, flexere iras in C. Sempronium patruelem Atratini: eique ob ignominiam Volsci belli, adjutore collega M. Canulejo, diem dixere. Subinde ab eisdem tribunis mentio in senatu de agris dividendis illata est, (cui actioni semper acerrimè C. Sempronius restiterat) ratis id quod erat, aut deposita caussa leviorem futurum apud Patres reum, aut perseverantem sub judicii tempus plebem offensurum. adversæ invidiæ objici maluit, & suæ nocere caussæ quàm publicæ deesse: stetitque in eadem sententia, *Ne qua largitio cessura in trium gratiam tribunorum fieret. nec tum agrum plebi, sed sibi invidiam quæri: se quoque subiturum eam tempestatem forti animo; nec senatui tanti se civem, aut quemquam alium debere esse, ut in parcendo uni malum publicum fiat.* Nihilo demissiore animo, quum dies venit, caussa ipse pro se dicta, nequicquam omnia expertis Patribus ut mitigarent plebem, quindecim millibus æris damnatur. Eodem anno Postumia, virgo Vestalis, de incestu caussam dixit, crimine innoxia: ob suspicionem propter cultum amœniorem, ingeniumque liberius quàm virginem decet, parum abhorrens famam. Ampliatam, deinde absolutam pro collegii sententia, pontifex maximus abstinere jocis, colique sanctè potiùs quàm scitè jussit. Eo-

dem anno à Campanis Cumæ, quam Græci tum urbem tenebant, capiuntur. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit Agrippam Menenium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, Sp. Nautium, C. Servilium.

Ante Chr. 416. V. C. 336.

XLV. Annus felicitate populi Romani periculo potiùs ingenti, quàm clade insignis. Servitia, urbem ut incenderent distantibus locis, conjurârunt; populoque ad opem passim ferendam tectis intento, ut arcem Capitoliumque armati occuparent, avertit nefanda consilia Jupiter: indicioque duorum comprehensi sontes, pœnas dederunt. indicibus dena millia gravis æris, quæ tum divitiæ habebantur, ex ærario numerata, & libertas præmium fuit. Bellum inde ab Æquis reparari cœptum: & novos hostes Lavicanos consilia cum veteribus jungere, haud incertis auctoribus Romam est allatum. Æquorum jam velut anniversariis armis assueverat civitas. Lavicos legati missi, quum responsa inde retulissent dubia, quibus nec dum bellum parari, nec diuturnam pacem fore appareret: Tusculanis negotium datum, *adverterent animos, ne quid novi tumultus Lavicis oriretur*. Ad insequentis anni tribunos militum consulari potestate, inito magistratu, legati ab Tusculo venerunt, L. Sergium Fidenatem, M. Papirium Mugillanum, C. Servilium Prisci filium: quo dictatore Fidenæ captæ fuerant. nunciabant legati Lavicanos arma cepisse, &, cum Æquorum exercitu depopulatos agrum Tusculanum, castra in Algido posuisse. Tum Lavicanis bellum indictum: factoque senatusconsulto, ut duo ex tribunis

Ante Chr. 415. V. C. 337.

bunis ad bellum proficiscerentur, unus res Romæ curaret, certamen subitò inter tribunos exortum. se quisque belli ducem potiorem ferre; curam urbis, ut ingratam ignobilemque, aspernari. Quum parum decorum inter collegas certamen mirabundi Patres conspicerent, Q. Servilius, *Quando nec ordinis hujus ulla*, inquit, *nec reip. est verecundia, patria majestas altercationem istam dirimat: filius meus extra sortem urbi præerit. bellum utinam, qui appetunt, consideratiùs concordiùsque quàm cupiunt, gerant.*

XLVI. Delectum haberi non ex toto passim populo placuit: decem tribus sorte ductæ sunt, ex his scriptos juniores duo tribuni ad bellum duxere. Cœpta inter eos in urbe certamina cupiditate eadem imperii multo impensiùs in castris accendi: nihil sentire idem, pro sententia pugnare: sua consilia velle, sua imperia sola rata esse: contemnere invicem, & contemni: donec, castigantibus legatis, tandem ita comparatum est, ut alternis diebus summam imperii haberent. Quæ quum allata Romam essent, dicitur Q. Servilius, ætate & usu doctus, precatus ab Diis immortalibus, ne discordia tribunorum damnosior Reipubl. esset, quàm ad Vejos fuisset; &, velut haud dubia clade imminente, instituisse filio, ut milites scriberet, & arma pararet. Nec falsus vates fuit. nam ductu L. Sergii, cujus dies imperii erat, loco iniquo sub hostium castris, quum, quia simulato metu receperat se hostis ad vallum, spes vana expugnandi castra eo traxisset, repentino impetu Æquorum per supinam vallem fusi sunt: multique in ruina majore quàm fuga oppressi obtruncatique, castraque eo die ægre retenta,

tenta. postero die, circumfusis jam magna ex parte hostibus, per aversam portam fuga turpi deseruntur. duces legatique, & quod circa signa roboris de exercitu fuit, Tusculum petiere. palati alii per agros passim multis itineribus, majoris, quàm accepta erat, cladis nuncii, Romam contenderunt. Minus trepidationis fuit, quòd eventus timori hominum congruens fuerat; & quòd subsidia, quæ respicerent in re trepida, præparata erant ab tribuno militum: jussuque ejusdem per minores magistratus, sedato in urbe tumultu, speculatores propere missi nunciavere, Tusculi duces exercitumque esse, hostem castra loco non movisse. &, quod plurimum animorum fecit, dictator ex senatusconsulto dictus Q. Servilius Priscus; vir, cujus providentiam in repub. cum multis aliis tempestatibus ante experta civitas erat, tum eventu ejus belli, quòd uni certamen tribunorum suspectum ante rem malè gestam fuerat; magistro equitum creato, à quo ipse tribuno militum dictator erat dictus, filio suo, ut tradidere quidam, (nam alii Ahalam Servilium magistrum equitum eo anno fuisse scribunt) novo exercitu profectus ad bellum, accitis qui Tusculi erant, duo millia passuum ab hoste locum castris cepit.

XLVII. Transierat ex re bene gesta superbia negligentiaque ad Æquos, quæ in Romanis ducibus fuerat. itaque primo statim prœlio, quum dictator equitatu immisso antesignanos hostium turbâsset, legionum inde signa inferri propere jussit: signiferumque ex suis unum cunctantem occidit. Tantus ardor ad dimicandum fuit, ut impetum Æqui non tulerint: victique acie, quum fuga effu-

sa

ſa petiſſent caſtra, brevior tempore & certamine minor caſtrorum oppugnatio fuit, quàm proelium fuerat. Captis direptiſque caſtris, quum prædam dictator militi conceſſiſſet, ſecutique fugientem ex caſtris hoſtem equites renunciaſſent omnes Lavicanos victos, magnam partem Æquorum Lavicos confugiſſe: poſtero die ad Lavicos ductus exercitus: oppidumque corona circumdatum, ſcalis captum ac direptum eſt. Dictator exercitu victore Romam reducto, die octavo quàm creatus erat, magiſtratu ſe abdicavit. & opportunè ſenatus, priùs quàm ab tribunis plebis agrariæ ſeditiones mentione illata de agro Lavicano dividendo fierent, cenſuit frequens, *coloniam Lavicos deducendam*. coloni ab urbe mille & quingenti miſſi bina jugera acceperunt. Captis Lavicis, ac deinde tribunis militum conſulari poteſtate, Agrippa Menenio Lanato, & L. Servilio Structo, & P. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, & Sp. Rutilio Craſſo: & inſequenti anno A. Sempronio Atratino tertiùm, & duobus iterum M. Papirio Mugillano & Sp. Nautio Rutilo, biennium tranquillæ externæ res, diſcordia domi ex agrariis legibus fuit. *Ante Chr.* 414. *V. C.* 338. *V. C.* 339.

XLVIII. Turbatores vulgi erant Sp. Mæcilius quartùm & Metilius tertiùm tribuni plebis ambo abſentes creati. & quum rogationem promulgâſſent, ut ager ex hoſtibus captus viritim dividerétur; magnæque partis nobilium eo plebiſcito publicarentur fortunæ: (nec enim ferme quicquam agri, ut in urbe alieno ſolo poſita, non armis partum erat: nec, quod veniſſet, aſſignatumve publice

garum, qui nullum plebiſcitum, niſi ex auctoritate ſenatus paſſuros ſe perferri oſtenderunt, diſcuſſum eſt. Volis inſequente anno receptis, Æqui coloniaque eò deducta novis viribus oppidum firmârunt, tribunis militum Romæ conſulari poteſtate Cn. Cornelio Coſſo, L. Valerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterum, M. Poſtumio Regillenſi. huic bellum adverſus Æquos permiſſum eſt, pravæ mentis homini; quam tamen victoria, magis quàm bellum, oſtendit. Nam exercitu impigre ſaripto, ductoque ad Volas, quum levibus proeliis Æquorum animos fregiſſet, poſtremò in oppidum irrupit: deinde ab hoſtibus in cives certamen vertit: & quum inter oppugnationem prædam militis fore ediziſſet, capto oppido fidem mutavit. eam magis adducor ut credam iræ cauſſam exercitui fuiſſe, quàm quòd in urbe nuper direpta, coloniaque nova, minus prædicatione tribuni prædæ fuerit. Auxit eam iram, poſtquam ab collegis arceſſitus propter ſeditiones tribunicias in urbem revertit, audita vox ejus in concione, ſtolida ac prope vecors, qua Sextio tribuno plebis legem agrariam ferenti, ſimul, Volas quoque ut mitterentur coloni, laturum ſe dicenti: dignos enim eſſe qui armis cepiſſent, eorum urbem agrumque Volanum eſſe: *Malum quidem militibus meis*, inquit, *niſi quieverint*. quod auditum, non concionem magis, quàm mox Patres offendit, & tribunus plebis, vir acer nec infacundus, nactus inter adverſarios ſuperbum ingenium immodicamque linguam, quam irritando agitandoque in eas impelleret voces, quæ invidiæ non ipſi tantùm, ſed cauſſæ atque univerſo ordini eſſent,

Ante Chr. 411. *V. C.* 341.

essent, neminem ex collegio tribunorum militum saepius quàm Posthumium in disceptationem trahebat. Tum verò, secundum tam saevum atque inhumanum dictum, *Auditis*, inquit, *Quirites, sicut servis malum minantem militibus? tamen hoc bellum dignior vobis tanto honore videbitur, quàm qui vos urbe agrisque donatos in colonias mittunt, qui sedem senectuti vestrae prospiciunt, qui pro vestris commodis adversus tam crudeles superbosque adversarios depugnant. Incipite deinde mirari, cur passi jam vestram suscipiant causam. quid ut à vobis speret? an honores, quos adversariis vestris potius quàm populi Romani propugnatoribus datis? Ingemuistis modò, voce hujus audita. quid id refert? jam si suffragium detur, hunc, qui malum vobis minatur, iis, qui agros sedesque ac fortunas stabilire volunt, praferetis.*

L. Perlata haec vox Posthumii ad milites multo in castris majorem indignationem movit. praedaene interceptorem fraudatoremque etiam malum minitari militibus? Itaque quum fremitus apertè esset; & quaestor P. Sestius eadem violentia coërceri putaret seditionem posse, qua mota erat: missо ad vociferantem quendam militem lictore, quum inde clamor & jurgium oriretur, saxo ictus turba excedit; insuper increpante qui vulneraverat, *habere quaestorem, quod imperator esset militibus minatus.* Ad hunc tumultum accitus Posthumius asperiora omnia fecit acerbis quaestionibus, crudelibus suppliciis. postremò quum modum irae nullum faceret; ad vociferationem eorum, quos necari sub crate jusserat, concursu facto, ipse ad interpellantes poenam vecors de tribunali decurrit. ibi quum summoventes passim lictores

res centurionesque vexarent turbam, eò indignatio erupit, ut tribunus militum ab exercitu suo lapidibus cooperiretur. quod tam atrox facinus postquam est Romam nunciatum, tribunis militum de morte collegæ per senatum quæstiones decernentibus, tribuni plebis intercedebant. sed ea contentio ex certamine alio pendebat; quòd cura incesserat Patres, ne metu quæstionum plebs irata tribunos militum ex plebe crearet: tendebantque summa ope, ut consules crearentur. Quum senatusconsultum fieri tribuni plebis non paterentur, iidem intercederent consularibus comitiis; res ad interregnum rediit. victoria deinde penes Patres fuit.

Ante Chr. 410. V. C. 342.

LI. Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente, consules creati sunt M. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus. His consulibus principio anni senatusconsultum factum est, ut de quæstione Postumianæ cædis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent; plebesque præficeret quæstioni quem vellet. à plebe consensu populi consulibus negotium mandatur. qui summa moderatione ac lenitate per paucorum supplicium, quos sibimet ipsos conscisse mortem satis creditum est, transacta re, nequivere tamen consequi, ut non ægerrimè id plebs ferret. jacere tamdiu irritas sanctiones, quæ de suis commodis ferrentur. quum interim de sanguine ac supplicio suo latam legem confestim exerceri, & tantam vim habere. Aptissimum tempus erat, vindicatis seditionibus, delenimentum animis Volani agri divisionem objici: quo facto nimuissent desiderium agrariæ legis, quæ possesso per injuriam agro publico Patres pellebat. Tum

hæc

haec ipſa indignitas angebat animos, non in retinendis modò publicis agris, quos vi teneret, pertinacem nobilitatem eſſe; ſed ne vacuum quidem agrum nuper ex hoſtibus captum plebi dividere, modò paucis, ut cetera, futurum prædæ. Eodem anno adverſus Volſcos, populantes Hernicorum fines, legiones ductæ à Furio conſule, quum hoſtem ibi non invenirent, Ferentinum, quo magna multitudo Volſcorum ſe contulerat, cepere. minus prædæ quàm ſperaverant, fuit: quòd Volſci, poſtquam ſpes tuendi exigua erat, ſublatis rebus nocte oppidum reliquerint. poſtero die prope deſertum capitur. Hernicis ipſe ager dono datus.

LII. Annum modeſtia tribunorum quietum excepit trib. pleb. L. Icilius, Q. Fabio Ambuſto, C. Furio Pacilo conſulibus. Is quum principio ſtatim anni, velut penſum nominis familiæque, ſeditiones agrariis legibus promulgandis cieret; peſtilentia coorta, minacior tamen quàm perniciosior, cogitationes hominum à foro certaminibuſque publicis ad domum curamque corporum nutriendorum avertit: minuſque eam damnoſam fuiſſe, quàm ſeditio futura fuerit, credunt. Defuncta civitate plurimorum morbis, perpaucis funeribus, peſtilentem annum, inopia frugum, neglecto cultu agrorum, (ut plerumque fit) excepit, M. Papirio Atratino, C. Nautio Rutilo conſulibus. Jam fames quàm peſtilentia triſtior erat: ni, diviſis circa omnes populos legatis, qui Etruſcum mare quique Tiberim accolunt, ad frumentum mercandum, annonæ foret ſubventum. ſuperbè ab Samnitibus, qui Capuam habe-

Ante Chr. 409. V. C. 343.

Ante Chr. 408. V. C. 344.

habebant Cumasque, legati prohibiti commercio sunt: contra ea benignè ab Siculorum tyrannis adjuti. maximos commeatus summo Etruriæ studio Tiberis devexit. Solitudinem in civitate ægra experti consules sunt: quum in legationes, non plus singulis senatoribus invenientes, coacti sunt binos equites adjicere. Præterquam ab morbo annonaque nihil eo biennio intestini externive incommodi fuit. at ubi hæ sollicitudines discessere, omnia quibus turbari solita erat civitas, domi discordia, foris bellum exortum.

Ante Chr. 407. V. C. 345. LIII. Mamerco Æmilio, C. Valerio Potito consulibus, bellum Æqui parabant: Volscis, quanquam non publico consilio, capessentibus arma, voluntariis mercede secutis militiam. Ad quorum famam hostium (jam enim in Latinum Hernicumque transcenderant agrum) delectum habentem Valerium consulem M. Mænius tribunus plebis, legis agrariæ lator, quum impediret, auxilioque tribuni nemo invitus sacramento diceret: repente nuncia-tur, arcem Carventanam ab hostibus occupatam esse. Ea ignominia accepta, cum apud Patres invidiæ Mænio fuit, tum ceteris tribunis, jam ante præparatis intercessoribus legis agrariæ, præbuit justiorem causam resistendi collegæ. itaque quum res diu ducta per altercationem esset; consulibus Deos hominesque testantibus, quicquid ab hostibus cladis ignominiæque aut jam acceptum esset aut immineret, culpam penes Mænium fore, qui delectum impediret; Mænio contra vociferante, si injusti domini possessione agri publici cederent, se suorum delectui non facere: decreto interposito

no-

novem tribuni ſuſtulerunt certamen; pronunciaverunt-que ex collegii ſententia, *C. Valerio conſuli ſe, damnum aliamque coërcitionem adverſus interceſſionem collegæ delectus cauſſa detrectantibus militiam inhibenti, auxilio futuros eſſe.* Hoc decreto conſul armatus, quum paucis, appellantibus tribunum, collum torſiſſet; metu ceteri ſacramento dixere. Ductus exercitus ad Carventanam aream, quanquam inviſus infeſtuſque conſuli erat, impigre primo ſtatim adventu, dejectis qui in præſidio erant, aream recepit. prædatores, ex præſidio per negligentiam dilapſi, occaſionem aperuere ad invadendum. Prædæ ex aſſiduis populationibus, quòd omnia in locum tutum congeſta erant, fuit aliquantum. venditum ſub haſta conſul in ærarium redigere quæſtores juſſit: tum prædicans participem prædæ fore exercitum, quum militiam non abnuiſſet. Auctæ inde plebis ac militum in conſulem iræ. itaque quum ex ſenatuſconſulto urbem ovans introiret, alternis inconditi verſus militari licentia jactati: quibus conſul increpitus, Mænii celebre nomen laudibus fuit, quum, ad omnem mentionem tribuni, favor circumſtantis populi plauſuque & aſſenſu cum vocibus militum certaret. pluſque ea res, quàm prope ſolennis militum laſcivia in conſulem, curæ Patribus injecit. & tanquam haud dubius inter tribunos militum honos Mænii, ſi peteret, conſularibus comitiis eſt excluſus.

LIV. Creati conſules ſunt Cn. Cornelius Coſſus, L. Furius Medullinus iterum. Non aliàs ægriùs plebs tulit, tribunicia ſibi comitia non commiſſa. eum dolorem quæſtoriis comitiis ſimul oſtendit, & *Ante Chr. 406. V. C. 346.*

& ultra est, tunc primùm plebejis quæstoribus creatis: ita ut, in quatuor creandis, uni patricio Cæsoni Fabio Ambusto relinqueretur locus; tres plebeji, Q. Sulius, P. Ælius, P. Pupius, clarissimarum familiarum juvenibus præferrentur. Auctores fuisse tam liberi populo suffragii Icilios accipio, ex familia infestissima patribus, tres in eum annum tribunos plebis creatos, multarumque magnarumque rerum molem avidissimo adeò populo ostentantes: quum affirmassent nihil se moturos, si ne quæstoriis quidem comitiis, quæ sola promiscua plebi Patribusque reliquisset senatus, satis animi populo esset ad id, quod tamdiu vellent, & per leges liceret. Pro ingenti itaque victoria id fuit plebi: quæsturamque eam non honoris ipsius fine æstimabant; sed patefactus ad consulatum ac triumphos locus novis hominibus videbatur. Patres contra, non pro communicatis, sed pro amissis honoribus, fremere: negare, Si ea ita sint, liberos tollendos esse: qui pulsi majorum loco, cernentesque alios in possessione dignitatis suæ, Salii Flamenesque nusquam aliò, quàm ad sacrificandum pro populo sine imperiis ac potestatibus relinquantur. Irritatis utriusque partis animis, quum & spiritus plebes sumpsisset, & tres ad populatem cauſſam celeberrimi nominis haberet duces: Patres omnia quæstoriis comitiis, ubi utrumque plebi liceret, similia fore cernentes, tendere ad consulum comitia, quæ nondum promiscua essent. Icilii contra tribunos militum creandos dicere, & tandem aliquando impertiendos plebi honores.

LV. Sed nulla erat consularis actio, quam impedicndo id quod petebant exprimerent: quum mi-

ra

ra opportunitate Volſcos & Æquos prælatum extra fines eſſe in agrum Latinum Hernicumque, affertur. ad quod bellum ubi ex ſenatuſconſulto conſules delectum habere occipiunt; obſtare tunc clanè tribuni, ſibi plebique eam fortunam oblatam enumerantes. Tres erant, & omnes acerrimi viri, generoſique etiam, ut inter plebejos. duo ſinguli ſingulos ſibi conſules aſſervandos aſſidua opera deſumunt: uni concionibus data nunc detinenda, nunc concienda plebs. Nec delectum conſules, nec comitia, quæ petebant, tribuni expediebant. inclinante deinde fortuna ad cauſſam plebis, nuncii veniunt, arcem Carventanam, dilapſis ad prædam militibus qui in præſidio erant, Æquos interfectis paucis cuſtodibus arcisq; invaſiſſe: alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris cæſos. ea adverſa civitati res vires tribunitiæ actioni adjecit. nequicquam enim tentati, ut tum denique deſiſterent impediendo bello, poſtquam non ceſſere nec publicæ tempeſtati, nec ſuæ invidiæ, pervincunt, ut ſenatuſconſultum fiat de tribunis militum creandis: certo tamen pacto, ne cujus ratio haberetur, qui eo anno tribunus plebis eſſet: neve quis feriaretur in annum tribunus plebis: haud dubiè Icilios denotante ſenatu, quos mercedem ſeditioſi tribunatus petere conſulatum infimulabant. Tum delectus haberi, bellumque omnium ordinum conſenſu apparari cœptum. Conſules ambo profecti ſunt ad arcem Carventanam, an alter ad comitia habenda ſubſiteret, incertum diverſi auctores faciunt. illa pro certo habenda, in quibus non diſſentiunt, ab arce Carventana, quam diu nequicquam oppugnata eſſet, receſſum: Verruginem in Volſcis eodem

eodem exercitu receptam; populationesque & prædas & in Æquis & in Volſco agro ingentes factas.

LVI. Romæ ſicut plebis victoria fuit in eo, ut quæ mallent comitia haberent: ita eventu comitiorum Patres vicere. namque tribuni militum conſulari poteſtate contra ſpem omnium tres patricii creati ſunt, C. Julius Iulus, P. Cornelius Coſſus, C. Servilius Ahala. Artem adhibitam ferunt à patriciis, (cujus eos Icilii tum quoque inſimulabant) quòd turbam indignorum candidatorum intermiſcendo dignis, tædio ſordium in quibuſdam inſignium, populum à plebejis avertiſſent. Volſcos deinde & Æquos, ſeu Carventana arx retenta in ſpem, ſeu Verrugine amiſſum præſidium, ad iram compuliſſe, fama affertur, ſumma vi ad bellum coortos: caput rerum Antiates eſſe. eorum legatos utriuſque gentis populos circumiſſe, caſtigantes ignaviam. Quòd abditi intra muros, populabundos in agris vagari Romanos priore anno, & opprimi Verrugînis præſidium, paſſi eſſent. jam non exercitus modò armatos, ſed colonias etiam in ſuos fines mitti: nec ipſos modò Romanos ſua diviſa habere, ſed Ferentinum etiam de ſe captum Hernicis donaſſe. Ad hæc quum inflammarentur animi; ut ad quoſque ventum erat, numerus juniorum conſcribebatur. ita omnium populorum juventus Antium contracta, ibi caſtris poſitis hoſtem opperiebantur. quæ ubi tumultu majore etiam quàm res erat nunciantur Romam, ſenatus extemplo (quod in rebus trepidis ultimùm conſilium erat) dictatorem dici juſſit. quam rem ægre paſſos Julium Corneliumque

Ante Chr. 405. *V. C.* 347.

qüe ferunt: magnoque certamine animorum rem actam: quum primores Patrum, nequicquam conquesti non esse in auctoritate senatus tribunos militum, postremò etiam tribunos plebis appellarent, & consulibus quoque ab ea potestate vim super tali re inhibitam referrent; tribuni plebis, læti discordia Patrum, nihil esse in his auxilii dicerent, qui non civium, non denique hominum numero essent: si quando promiscui honores, communicata respubl. esset; tum se animadversuros, ne qua superbia magistratuum irrita senatusconsulta essent: interim patricii, soluti legum magistratuumque verecundia, per se quoque tribuniciam potestatem agerent.

LVII. Hæc contentio minimè idoneo tempore, quum tantum belli in manibus esset, occupaverat cogitationes hominum: donec, ubi diu alternis Julius Corneliusque, quum ad id bellum ipsi satis idonei duces essent, non esse æquum, mandatum sibi à populo eripi honorem, differuere; tum Ahala Servilius tribunus militum, *Tacuisse se tamdiu*, ait, *non quia incertus sententiæ fuerit; (quem enim bonum civem secernere sua à publicis consilia?) sed quia maluerit collegas sua sponte cedere auctoritati senatus, quàm tribuniciam potestatem adversus se implorari paterentur. tum quoque, si res sineret, libenter se daturum tempus iis fuisse ad receptum nimis pertinacis sententiæ: sed quum belli necessitates non exspectent humana consilia, potiorem sibi collegarum gratia rempubl. fore: &, si maneat in sententia senatus, dictatorem nocte proxima dicturum: ac, si quis intercedat senatusconsulto, auctoritate se fore contentum.* Quo facto, quum

haud immeritam laudem gratiamque apud omnes tulisset; dictatore P. Cornelio dicto, ipse ab eo magister equitum creatus exemplo fuit collegas eumque intuentibus, quàm gratia atque honos opportuniora interdum non cupientibus essent. Bellum haud memorabile fuit. uno atque eo facile prœlio cæsi ad Antium hostes. victor exercitus depopulatus Volscum agrum. castellum ad lacum Fucinum vi expugnatum: atque in eo tria millia hominum capta, ceteris Volscis intra mœnia compulsis, nec defendentibus agros. Dictator, bello ita gesto, ut tantùm non defuisse fortunæ videretur, felicitate quàm gloria major in urbem rediit: magistratuque se abdicavit. Tribuni militum, mentione nulla comitiorum consularium habita, (creato ob iram dictatoris creati) tribunorum militum comitia edixerunt. Tum vero gravior cura Patribus incessit; quippe quum prodi cauſſam ab ſuis cernerent. itaque ſicut priore anno per indignissimos ex plebejis candidatos omnium etiam dignorum tædium fecerant; ſic tum, primoribus Patrum ſplendore gratisque ad petendum præparatis, omnia loca obtinuere, ne cui plebejo aditus esset. quatuor creati sunt, omnes jam functi eo honore, L. Furius Medullinus, C. Valerius Potitus, Numerius Fabius Vibulanus, C. Servilius Ahala. hic refectus continuato honore, cum ob alias virtutes, tum ob recentem favorem unica moderatione partum.

Ante Chr. 404. U. C. 348.

LVIII. Eo anno, quia tempus induciarum cum Vejenti populo exierat, per legatos fecialesque res repeti cœptæ. quibus venientibus ad finem legatio Vejentium obviam fuit. petere, ne priùs, quàm

ipſi

ipſi ſenatum Romanum adiſſent, Vejos iretur. ab ſenatu impetratum, quia diſcordia inteſtina laborarent Vejentes, ne res ab iis repeterentur. tantum abfuit ut ex incommodo alieno ſua occaſio peteretur. Et in Volſcis accepta clades, amiſſo Verrugine præſidio. ubi tantum in tempore fuit momenti, ut quum precantibus opem militibus, qui ibi à Volſcis obſidebantur, ſuccurri, ſi maturatum eſſet, potuiſſet; ad id venerit exercitus ſubſidio miſſus, ut ab recenti cæde palati ad prædandum hoſtes opprimerentur. Tarditatis cauſſa in ſenatu magis fuit quàm in tribunis: qui, quia ſumma vi reſtare nunciabantur, parum cogitaverunt, nulla virtute ſuperari humanarum virium modum. fortiſſimi milites, non tamen nec vivi, nec poſt mortem inulti fuere. Inſequenti anno, P. & Cn. Corneliis Coſſis, Numerio Fabio Ambuſto, L. Valerio Potito, tribunis militum conſulari poteſtate, Vejens bellum motum ob ſuperbum reſponſum Vejentis ſenatus; qui, legatis repetentibus res, ni faceſſerent propere urbe finibuſque, daturos quod Lars Tolumnius dediſſet, reſponderi juſſit. id Patres ægre paſſi, decrevere, ut tribuni militum de bello indicendo Vejentibus primo quoque die ad populum ferrent. quod ubi primò promulgatum eſt, fremere juventus, *Nondum debellatum cum Volſcis eſſe: modò duo præſidia occidione occiſa, & cum periculo retineri: nullum unum eſſe, quo non acie dimicetur: &, tanquam pœniteat laboris, novum bellum cum finitimo populo & potentiſſimo parari, qui ommem Etruriam ſit concitaturus.* Hæc ſua ſponte agitata inſuper tribuni plebis accendunt. *Maximum bellum patribus*

Ante Chr. 403. V. C. 349.

cum plebe esse dictitant: *eam de industria vexandam militia, trucidandamque hostibus objici: eam procul urbe haberi atque ablegari; ne domi per otium memor libertatis coloniarumque, aut agri publici aut suffragii libere ferendi consilia agitet.* prensantesque veteranos, stipendia cujusque & vulnera ac cicatrices numerabant: quid jam integri esse in corpore loci ad nova vulnera accipienda? quid superesse sanguinis qui dari pro republica posset? rogitantes. Hæc quum in sermonibus concionibusque interdum agitantes, avertissent plebem ab suscipiendo bello, profertur tempus ferendæ legis: quam, si subjecta invidiæ esset, antiquari apparebat.

LIX. Interim tribunos militum in Volscum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romæ relictus. Tres tribuni, postquam nullo loco castra Volscorum esse, nec commissuros se prœlio apparuit, tripartitò ad devastandos fines discessere: Valerius Antium petit, Cornelius Ecetras, quacumque incessere, latè populati sunt tecta agrosque, ut distinerent Volscos. Fabius, quod maximè petebatur, ad Anxur oppugnandum sine ulla populatione accessit. Anxur fuit, quæ nunc Tarracinæ sunt; urbs prona in paludes. ab ea parte Fabius oppugnationem ostendit. Circummissæ quatuor cohortes cum C. Servilio Ahala, quum imminentem urbi collem cepissent; ex loco altiore, qua nullum erat præsidium, ingenti clamore ac tumultu mœnia invasere. ad quem tumultum obstupefacti, qui adversus Fabium urbem infimam tuebantur, locum dedere scalas admovendi. plenaque hostium cuncta erant: & in muris diu cædes pariter fugientium ac resistentium armatorum atque iner-

inermium fuit. cogebantur itaque victi, quia cedentibus ſpei nihil erat, pugnam inire: quum pronunciatum repente, ne quis præter armatos violaretur, reliquam omnem multitudinem voluntariam exuit armis: quorum ad duo millia & quingenti vivi capiuntur. à cetera præda Fabius militem abſtinuit, donec collegæ venirent: ab illis quoque exercitibus captum Anxur dictitans eſſe, qui ceteros Volſcos à præſidio ejus loci avertiſſent. qui ubi venerunt, oppidum vetere fortuna opulentum tres exercitus diripuere. eaque primum benignitas imperatorum plebem Patribus conciliavit. additum deinde omnium maximè tempeſtivo principum in multitudinem munere, ut ante mentionem ullam plebis tribunorumve decerneret ſenatus, ut ſtipendium miles de publico acciperet, quum ante id tempus de ſuo quiſque functus eo munere eſſet.

LX. Nihil acceptum unquam à plebe tanto gaudio traditur. concurſum itaque ad curiam eſſe, prenſatasque exeuntium manus, & Patres verè appellatos: effectum eſſe fatentibus, ut nemo pro tam munifica patria, donec quicquam virium ſupereſſet, corpori aut ſanguini ſuo parceret. Quum commoditas juvaret rem familiarem, ſaltem acquieſcere eo tempore, quo corpus addictum atque operatum reipubl. eſſet: tum quod ultro ſibi oblatum eſſet, non à tribunis plebis unquam agitatum non ſuis ſermonibus efflagitatum: id efficiebat multiplex gaudium, cumulatioremque gratiam reitribuni plebis, communis ordinum lætitiæ concordiæque ſoli expertes, negare, *Tum id latum Patribus univerſis, nec proſperum fore, quàm ipſi crederent.*

rent. consilium specie primâ melius fuisse, quàm rei apparituram: unde enim eam pecuniam conflci posse, nisi tributo populo dicto? ex alieno igitur aliis largitos. neque id etiam si ceteri ferant, passuros eos, quibus jam emeritis stipendia essent, meliore conditione alios militare quàm ipsi militâssent: & eosdem in sua stipendia impensas fecisse, & in aliorum facere. His vocibus moverunt partem plebis. postremò indicto jam tributo, edixerunt etiam tribuni, auxilio se futuros, si quis in militare stipendium tributum non contulisset. Patres bene coeptam rem perseveranter tueri: conferre ipsi primi: & quia nondum argentum signatum erat, æs grave plaustris quidam ad ærarium convehentes, speciosam etiam collationem faciebant. Quum senatus summa fide ex censu contulisset, primores plebis, nobilium amici, ex composito conferre incipiunt. quos quum & à Patribus collaudari, & à militari ætate tanquam bonos cives conspici vulgus hominum vidit: repente, spreto tribunicio auxilio, certamen conferendi est ortum; &, lege perlata de indicendo Vejentibus bello, exercitum, magna ex parte voluntarium, novi tribuni militum consulari potestate Vejos duxere.

Ante Chr. 402. *V. C.* 350. LXI. Fuere autem tribuni T. Quintius Capitolinus, P. Quintius Cincinnatus, C. Julius Iulus iterum, A. Manlius, L. Furius Medullinus iterum, Manius Æmilius Mamercinus. Ab his primùm circumsessi Veji sunt. sub cujus initium obsidionis, quum Etruscorum concilium ad fanum Voltumnæ frequenter habitum esset, parum constitit, bellone publico gentis universæ tuendi Vejentes essent. Ea op-

oppugnatio ſegnior inſequenti anno fuit, parte tribunorum exercituſque ad Volſcum avocata bellum. Tribunos militum conſulari poteſtate is annus habuit C. Valerium Potitum tertium, Manium Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginenſem, Cn. Cornelium Coſſum, Cæſonem Fabium Ambuſtum, Sp. Nautium Ruſilum iterum. Cum Volſcis inter Ferentinum atque Ecetram ſignis collatis dimicatum. Romanis ſecunda fortuna pugnæ fuit. Artena inde Volſcorum oppidum ab tribunis obſideri cœpta. inde inter eruptionem tentatam compulſo in urbem hoſte, occaſio data eſt Romanis irrumpendi, præterque arcem cetera capta. in arcem munitam natura globus armatorum conceſſit. infra arcem cæſi captique multi mortales. arx deinde obſidebatur; nec aut vi capi poterat, quia pro ſpatio loci ſatis præſidii habebat; aut ſpem dabat deditionis, omni publico frumento, priuſquam urbs caperetur, in arcem convecto, tædioque receſſum inde foret, ni ſervus arcem Romanis prodidiſſet. ab eo milites per locum arduum accepti, cepere. à quibus quum cuſtodes trucidarentur, cetera multitudo repentino pavore oppreſſa in deditionem venit. Diruta & arce & urbe Artena, reductæ legiones ex Volſcis, omniſque vis Romana Vejos converſa eſt. proditori, præter libertatem, duarum familiarum bona in præmium data. Servius Romanus vocitatus. Sunt qui Artenam Vejentium, non Volſcorum fuiſſe credant. præbet errorem, quod ejuſdem nominis urbs inter Cære atque Vejos fuit. ſed eam reges Romani delevere.

Ante Chr. 401. *V. C.* 351.

re. Cæretumque non Vejentium fuerat. altera hæc nomine eodem in Volſco agro fuit, cujus excidium eſt dictum.

LIBER V.

EPITOME.

I. *Omnì octo Tribunos militum, Vejentes Regem creunt.* II, &c. *In obſidione Vejorum hibernacula militibus facta ſunt. ea res, quum eſſet nova, indignationem tribunorum plebis movit, querentium non dari plebi nec per hiemem militiæ requiem. Vicit tamen Trib. Appius.* VII. *Equites tum pr imùm equisſuis merere cœperunt.* VIII, IX. *Capenates & Faliſci ad Vejos acceſſere.* X, XI, XII. *De tributis & delectu pugnatur. Sergius & Virginius condemnantur ob res malè geſtas in obſidione Vejorum.* XIII. *Æſtas peſtilens. Sibyllini Libri conſuluntur. Lectiſternium primùm in urbe factum. Quinque Tribuni Mil. Plebeii.* XIV. *Patricii omnes eliguntur.* XV. *Quum inundatio ex lacu Albano facta eſſet, vates, qui eam rem interpretaretur, de hoſtibus captus eſt.* XVI, &c. *Tarquinienſes prædatores opprimuntur.* XVIII. *Genutius incautè pugnans a Faliſcis occiditur.* XIX, XX, XXI. *Furius Camillus dictator decem annos obſeſſos Vejos cepit.* XXII. *Simulachrum Junonis Romam tranſtulit.* XXIII. *De-*

XXIII. *Decimam partem prædæ Delphos Apollini misit.* XXIV. *Plebs Vejos migrare contendit.* XXV. *Honor habitus Matronis ut carpentis uterentur, quòd ornamenta in ærarium detulissent.* XXVI, XXVII. *Camillus tribunus militum, quum Faliscos obsideret, proditos hostium filios parentibus remisit: statimque deditione facta, Faliscorum victoriam justitia consecutus est.* XXVIII. *Æquorum exercitus a Postumio deletur.* XXIX. *Virginius & Pomponius innoxii, condemnati quòd rogationi intercessissent.* XXX. *Ager Vejentanus dividitur.* XXXI. *Quum alter ex censoribus C. Julius decessisset, in locum ejus M. Cornelius suffectus est. nec id postea factum est: quoniam eo lustro à Gallis Roma capta est.* XXXII. *Furius Camillus, quum ei dies à L. Appulejo tribuno plebis dicta esset, in exsilium abiit.* XXXIII, &c. *Quum Senones Galli Clusium obsiderent; & legati, à senatu missi ad componendam inter eos & Clusinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie Clusinorum stetissent: hoc facto eorum concitati Senones urbem infesto exercitu petierunt.* XXXVIII, XXXIX, &c. *Fusisque ad Alliam flumen Romanis, cepere urbem, præter Capitolium, in quod se juventus contulerat.* XLI. *Majores natu cum insignibus honorum, quos quisque gesserat, in vestibulis adium sedentes occiderunt.* XLIII, &c. *Camillus Etruscos suscitat.* XLVII. *Quum per aversam partem Capitolii jam in summum Galli evasissent, proditi clangore anserum, M. Manlii præcipue opera dejecti sunt.* XLVIII. *Coactis deinde propter famem Romanis descendere, ut mille pondo auri darent, & hoc pretio finem obsidionis emerunt.* XLIX. *Furius Camillus dictator absens creatus, in-*

ter pendendum aurum cum exercitu venit, & Gallos post sextum mensem urbe expulit, ceciditque. L. *Ædes Ajo Locutio facta: quo loco ante urbem captam vox audita erat, adventare Gallos. Dictum est ad Vejos migrandum esse, propter incensam & dirutam urbem.* LI, &c. *Quod consilium Camillo auctore discussum est.* LV. *Movit populum vocis quoque omen ex centurione audita: qui, quum in forum venisset, manipularibus suis dixerat;* Sta miles: hoc optimè manebimus.

I. PACE alibi parta, Romani Vejique in armis erant, tanta ira odioque, ut victis finem adesse appareret. comitia utriusque populi longè diversa ratione facta sunt. Romani auxere tribunorum militum consulari potestate numerum. octo, quot nunquam antea, creati; Manius Æmilius Mamercinus iterum, L. Valerius Potitus tertium, Ap. Claudius Crassus, M. Quintilius Varus, L. Julius Iulus, M. Postumius, M. Furius Camillus, M. Postumius Albinus. Vejentes contra, tædio annuæ ambitionis, quæ interdum discordiarum causa erat, regem creavere. offendit ea res populorum Etruriæ animos, non majore odio regni quàm ipsius regis. gravis jam is antea genti fuerat opibus superbiaque: quia solennis ludorum, quos instituisse nefas est, violenter dimisisset; quum ob iram repulsæ, quòd suffragio duodecim populorum alius sacerdos ei prælatus esset, artifices, quorum magna pars ipsius servi erant, ex medio ludicro repente ab-

Ante Chr. 400. *U. C.* 352.

abduxit. gens itaque ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quòd excelleret arte colendi eas, auxilium Vejentibus negandum, donec ſub rege eſſent, decrevit. cujus decreti ſuppreſſa fama Vejis propter metum regis, qui, à quo tale quid dictum referretur, pro ſeditionis cum principe, non vani ſermonis auctorem, habebat. Romanis etſi quietæ res ex Etruria nunciabantur, tamen, quia omnibus conciliis eam rem agitari afferebatur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta eſſent. alia in urbem & contra oppidanorum eruptiones verſa: aliis frons in Etruriam ſpectans auxiliis, ſi qua fortè inde venirent, obſtruebatur.

II. Quum ſpes major imperatoribus Romanis in obſidione quàm in oppugnatione eſſet; hibernacula etiam, res nova militi Romano, ædificari cœpta: conciliumque erat hiemando continuare bellum. quod poſtquam tribunis plebis, jamdiu nullam novandi res cauſſam invenientibus, Romam eſt allatum, in concionem proſiliunt, ſollicitant plebis animos, *Hoc illud eſſe* dictitantes, *quòd ara militibus ſint conſtituta: nec ſe fefelliſſe, id donum inimicorum veneno illitum fore: veniſſe libertatem plebi: remotam in perpetuum & ablegatam ab urbe & ab republ. juventutem: jam ne hiemi quidem aut tempori anni cedere, ac domos & res invifere ſuas. Quam putarent continuatæ militiæ cauſſam eſſe? nullam profecto aliam inventuros, quàm ne quid per frequentiam juventutis eorum, in quibus vires omnes plebis eſſent, agi de commodis eorum poſſet: vexari præterea & ſubigi multo acrius, quàm Vejentes. quippe illos hiemem ſub tectis ſuis agere, egregiis muris ſituque naturali urbem tutan-*

tes;

tos; militem Romanum in opere ac labore, viribus pruinisque obrutum, sub pellibus durare, ne hiemis quidem spatio, qua omnium bellorum terra mariique sit quies, arma deponentem: hoc neque reges, neque ante tribuniciam potestatem creatam superbos illos consules, neque triste dictatoris imperium, neque importunos decemviros injunxisse servitutis, ut perennem militiam facerent, quòd tribuni militum in plebe Romana regnum exercerent. Quidnam ille consules dictatoresve facturi essent, qui proconsularem imaginem tam savam ac trucem fecerint? sed id accidere haud immeritò: non fuisse ne in otio quidem tribunis militum locum ulli plebejo: antea trina loca cum contentione summa patricios explere solitos; nunc jam otiojuges ad imperia obtinenda ire; & ne in turba quidem haxere plebejum quemquam: qui, si nihil aliud, admoneat collegas; liberos, & cives eorum, non servos, militare, quos hieme saltem in domos ac tecta reduci oporteat, & aliquo tempore anni parentes liberosque ac conjuges invisere, & usurpare libertatem, & creare magistratus. Hæc, taliaque vociferantes, adversarium haud imparem nacti sunt, Ap. Claudium, relictum à collegis ad tribunicias seditiones comprimendas, virum imbutum jam ab juventa certaminibus plebejis: quem auctorem aliquot annis ante fuisse memoratum est, per collegarum intercessionem, tribuniciæ potestatis dissolvendæ.

III. Is tum jam non promptus ingenio tantùm, sed usu etiam exercitatus, talem orationem habuit: *Si unquam dubitatum est, Quirites, utrùm tribuni plebis vestra an sua caussa seditionum semper auctores fuerint, id ego hoc anno desisse dubitari cer-*

certum habeo. & cum lætor, tandem longi erroris vobis finem factum esse, tum quòd secundis patissimùm vestris rebus hic error est sublatus, & vobis, & propter vos reipublicæ gratulor. An est quisquam qui dubitet, nullis injuriis vestris, si quæ fortè aliquando fuerunt, unquam aquè quàm munere Patrum in plebem, quum ea militantibus constituta sunt, tribunos plebis offensos ac concitatos esse? quid illos aliud aut tum timuisse creditis, aut hodie turbare velle, nisi concordiam ordinum? quam dissolvendæ maximè tribunicia potestatis rentur esse. Sic, hercule, tanquam artifices improbi, opus quærunt: qui & semper ægri aliquid esse in republ. volunt, ut sit ad cujus curationem à vobis adhibeantur. Utrùm enim defenditis, an impugnatis plebem? utrùm militantium adversarii estis, an causam agitis? nisi fortè hoc dicitis, Quicquid patres faciunt, displicet; *sive illud pro plebe, sive contra plebem est. & quemadmodum servis suis vetant domini quicquam rei cum alienis hominibus esse, pariterque in iis beneficio ac maleficio abstineri æquum censent: sic vos interdicitis Patribus commercio plebis; ne nos comitate ac munificentia nostra provocemus plebem, nec plebs nobis dicto audiens atque obediens sit. quanto tandem, si quicquam in vobis non dico civilis, sed humani esset, fovere vos magis, & quantum in vobis esset, indulgere potius consueti Patrum atque obsequio plebis oportuit? quæ si perpetua concordia sit, quis non spondere ausit, maximum hoc imperium inter finitimos brevi futurum esse?*

IV. *Atque ego, quàm hoc consilium collegarum meorum, quo abducere infecta re à Vejis exercitum nolue-*

voluerunt, non utile solùm, sed etiam necessarium fuerit, postea edisseram. nunc de ipsa conditione militantium dicere libet. quam orationem non apud vos solùm, sed etiam in castris si habeatur, ipso exercitu disceptante, aequam arbitror videri posse. in qua si mihi ipsi nihil, quod dicerem, in mentem venire posset, adversariorum certe orationibus contentus essem. Negabant nuper dauda esse aera militibus, quia nunquam data essent. quonam modo igitur nunc indignari possunt, quibus aliquid novi adjectum commodi sit, eis laborem etiam novum pro portione injungi? nusquam nec opera sine emolumento, nec emolumentum ferme sine impensa opera est. Labor voluptasque, dissimillima natura, societate quadam inter se naturali sunt juncta. Molestè antea ferebat miles se suo sumptu operam reipubl. praebere: gaudebat idem partem anni se agrum suum colere, quaerere unde domi militiaque se ac suos tueri posset. Gaudet nunc fructui sibi rempublicam esse, & laetus stipendium accipit. aequo igitur animo patiatur se ab domo, ab re familiari, cui gravis impensa non est, paullo diutius abesse. An, si ad calculos eum respubl. vocet, non meritò dicat, annua aera habes, annuam operam ede? an tu aequum censes militia semestri solidum te stipendium annuum accipere? Invitus in hac parte orationis, Quirites, moror. sic enim agere debent, qui mercenario milite utuntur. At nos tanquam cum civibus agere volumus: agique tanquam cum patria nobiscum, aequum censemus. aut non suscipi bellum oportuit; aut geri pro dignitate populi Romani & perfici quàm primùm oportet. perficietur autem, si urgemus obsessos: si non ante abscedimus, quàm spei nostrae finem ca-

ptis

pois Vosis imposuerimus. si, hercule, nulla alia caussa, ipsa indignitas perseverantiam imponere debuit. Decem quondam annos urbs oppugnata est ob unam mulierem ab universa Græcia quàm procul ab domo? quot terras, quot maria distam? nos intra vicesimum lapidem, in conspectu prope urbis nostræ, annuam oppugnationem perferre piget: scilicet quia levis caussa belli est: nec satis quicquam justi doloris est, quod nos ad perseverandum stimulet. Septies rebellârunt, in pace nunquam fidi fuerunt: agros nostros millies depopulati sunt: Fidenates deficere à nobis coëgerunt: colones nostros ibi interfecerunt: auctores fuere contra jus gentium cædis impiæ legatorum nostrorum: Etruriam omnem adversus nos concitare voluerunt, hodieque id moliuntur: res repetentes legatos nostros haud procul abfuit quin violarent.

V. *Cum his molliter & per dilationes bellum geri oportet? si nos tam justum odium nihil movet, ne illa quidem, oro vos, movent? operibus ingentibus septa urbs est, quibus intra muros coërcetur hostis. agrum non coluit, & culta evastata sunt bello. Si reducimus exercitum, quis est qui dubitet illos, non à cupiditate solùm ulciscendi, sed etiam necessitate imposita ex alieno prædandi, quum sua amiserint, agrum nostrum invasuros? non differimus igitur bellum isto consilio, sed intra fines nostros accipimus. Quid? illud, quod propriè ad milites pertinet, quibus boni tribuni plebis quum stipendium extorquere voluerint, nunc consultum repente volunt, quale est? vallum fossamque, ingentis utramque rem operis, per tantum spatii duxerunt: castella primò*

pau-

pauca, poſtea exercitu aucto creberrima fecerunt: incurſiones non in urbem modò, ſed in Etruriam etiam ſpectantes, ſi qua inde auxilia venirent, oppoſuere. Quid turres, quid vineas teſtudineſque, & alium oppugnandarum urbium apparatum, loquar? quum tantum laboris exhauſtum ſit, & ad finem jam operis tandem perventum: relinquendane hæc cenſetis, ut ad æſtatem rurſus novus de integro his inſtituendis exſudetur labor? quanto eſt minus opera tueri facta, & inſtare, & perſeverare, defungique cura? brevis enim profectò res eſt, ſi uno tenore peragitur: nec ipſi per intermiſſiones has intervallaque lentiorem ſpem noſtram facimus. loquor de opere, & de temporis jactura. Quid? periculi, quod differendo bello adimus, num oblivifci nos hæc tam crebra Etruriæ concilia de mittendis Vejos auxiliis patiuntur? ut nunc res ſe habet, irati ſunt, oderunt, negant miſſuros: quantum in illis eſt, capere Vejos licet. quis eſt, qui ſpondeat, eundem, ſi differtur bellum, animum poſtea fore? quum, ſi laxamentum dederis, major frequentiorque legatio itura ſit: quum, id quod nunc offendit Etruſcos, rex creatus Vejis, ſpatio mutari interpoſito poſſit: vel conſenſu civitatis, ut eo reconcilient Etruriæ animos, vel ipſius voluntate regis, qui obſtare regnum ſuum ſaluti civium nolit. Videte quot res, quàm inutiles, ſequantur illam viam conſilii: jactura operum tanto labore facturorum, vaſtatio imminens finium noſtrorum, Etruſcum bellum pro Vejente concitatum. Hæc ſunt, tribuni, conſilia veſtra, non, hercule, diſſimilia, ac ſi quis ægro, qui, curari ſe fortiter paſſus, extemplo convaleſcere poſſit, cibi gratia præſentis aut

po-

potionis, longinquum & forsitan insanabilem morbum efficiat.

VI. *Si me-Dius-Fidius ad hoc bellum mihi pertineret, ad disciplinam certè militiæ plurimum interesse rati, insuescere militem nostrum non solùm parta victoria frui; sed, si res etiam lentior sit, pati tædium, & quamvis sera spei exitum exspectare; & si non sit æstate perfectum bellum, hiemem opperiri; nec, sicut æstivas aves, statim autumno tecta ac recessum circumspicere. Obsecro vos, venandi studium ac voluptas homines per nives ac pruinas in montes silvasque rapit: belli necessitatibus eam patientiam non adhibebimus, quam vel lusus ac voluptas elicere solet? Adeóne effœminata corpora militum nostrorum esse putamus, adeò molles animos, ut hiemem unam durare in castris, abesse ab domo non possint? ut tanquam navale bellum, tempestatibus captandis & observando tempore anni, gerant? non æstus, non frigora pati possint? Erubescant profectò, si quis eis hæc objiciat: contendantque, & animis & corporibus suis virilem patientiam inesse; & se juxta hieme atque æstate bella gerere posse; nec se patrocinium mollitiæ inertiæque mandâsse tribunis; & meminisse hanc ipsam potestatem non in umbra nec in tectis majores suos creâsse. Hac virtute militum vestrorum, hac Romano nomine sunt digna, non Vejos tantum, nec hoc bellum instaurari, quod instat; sed famam & ad alia bella & ad exteros populos in posterum quærere. An mediocre discrimen opinionis secuturum ex hac re putatis? utrùm tandem finitimi populum Romanum eum esse putent, cujus si quæ urbs primum illum brevissimi temporis*

fusti-

sustinuerit impetum, nihil deinde timeat? an hic sit terror nominis nostri, ut exercitum Romanum non tædium longinquæ oppugnationis, non vis hiemis ab urbe circumsessa semel amovere possit? nec finem ullum alium belli quàm victoriam noverit? nec impetu potiùs bella quàm perseverantia gerat? quæ in omni quidem genere militiæ, maximè tamen in obsidendis urbibus necessaria est: quarum plerasque, munitionibus ac naturali situ inexpugnabiles, fame sitique tempus ipsum vincit atque expugnat; sicut Vejos expugnabit: nisi auxilio hostibus tribuni plebis fuerint, & Romæ invenerint præsidia Vejentes, quæ nequicquam in Etruria quærunt. An est quicquam, quod Vejentibus optatum æquè contingere possit, quàm ut seditionibus primùm urbs Romana, deinde velut ex contagione castra impleantur? At, hercule, apud hostes tanta modestia est, ut non obsidionis tædio, non denique regni, quicquam apud eos novatum sit; non negata auxilia ab Etruscis irritaverint animos. morietur enim extemplo, quicunque erit seditionis auctor: nec cuiquam dicere ea licebit, quæ apud vos impune dicuntur. fustuarium moretur, qui signa relinquit, aut præsidio decedit. auctores signa relinquendi, & deserendi castra, non uni aut alteri militi, sed universis exercitibus, palam in concione audiuntur. adeò quicquid tribunus plebis loquitur, etsi prodendæ patriæ, dissolvendæque reipublicæ est, assuêstis æqui audire: & dulcedine potestatis ejus capti, quælibet sub ea scelera latere sinitis. Reliquum est, ut, quæ hic vociferantur, eadem in castris & apud milites agant, & exercitus corrumpant, ducibusque parere non patiantur; quoniam

ea

ea domum Roma libertas eſt, non ſenatus, non magiſtratus, non leges, non mores majorum, non inſtituta Patrum, non diſciplinam vereri militia.

VII. Par jam etiam in concionibus erat Appius tribunis plebis; quum ſubitò, unde minimè quis crederet, accepta calamitas apud Vejos; & ſuperiorem Appium in cauſſa, & concordiam ordinum majorem, ardoremque ad obſidendos pertinaciùs Vejos fecit. nam quum agger promotus ad urbem, vineæque tantùm non jam injunctæ mœnibus eſſent, dum opera interdiu fiunt intentiùs quàm nocte cuſtodiuntur, patefacta repente porta, ingens multitudo, facibus maximè armata, ignes conjecit: horaque momento ſimul aggerem ac vineas, tam longi temporis opus, incendium hauſit: multique ibi mortales, nequicquam opem ferentes, ferro ignique abſumpti ſunt. quod ubi Romam eſt nunciatum, mœſtitiam omnibus, ſenatui curam metumque injecit, ne tum verò ſuſtineri nec in urbe ſeditio, nec in caſtris poſſet, & tribuni plebis velut ab ſe victæ reip. inſultarent: quum repente, quibus cenſus equeſter erat, equi publici non erant aſſignati, conſilio prius inter ſeſe habito, ſenatum adeunt, factaque dicendi poteſtate, *equis ſe ſuis ſtipendia facturos* promittunt. quibus quum ampliſſimis verbis gratiæ ab ſenatu actæ eſſent, famaque ea forum atque urbem pervaſiſſet: ſubitò ad curiam concurſus fit plebis. *pedeſtris ordinis ſe* ajunt *nunc eſſe, operamque reipublicæ extra ordinem polliceri, ſeu Vejos, ſeu quò alio ducere velint. ſi Vejos dulci ſint, negant, ſe inde prius, quàm capta urbe hoſtium, redituros eſſe.* Tum verò jam ſuperfundenti ſe lætitiæ vix temperatum eſt. non enim,

nim, ſicut equites, dato magiſtratibus negotio, laudari juſſi: neque aut in curiam vocati, quibus reſponſum daretur; aut limine curiæ continebatur ſenatus: ſed pro ſe quiſque ex ſuperiore loco ad multitudinem in comitio ſtantem voce manibuſque ſignificare publicam lætitiam: beatam urbem Romanam, & invictam, & æternam illa concordia dicere: laudare equites, laudare plebem: diem ipſum laudibus ferre: victam eſſe fateri comitatem benignitatemque ſenatus. certatim Patribus plebique manare gaudio lacrimæ, donec, revocatis in curiam Patribus, ſenatuſconſultum factum eſt, *Ut tribuni militares, concione advocata, peditibus equitibuſque gratias agerent: memorem pietatis eorum erga patriam dicerent ſenatum fore: placere autem omnibus his voluntariam extra ordinem profeſſis militiam ea procedere:* & equiti certus numerus æris eſt aſſignatus. tum primùm equis merere equites cœperunt. Voluntarius ductus exercitus Vejos, non amiſſa modò reſtituit opera, ſed nova etiam inſtituit. ab urbe commeatus intentiore quàm antea ſubvehi cura; ne quid tam bene merito exercitui ad uſum deeſſet.

Ante Chr. 399. *V. C.* 353. VIII. Inſequens annus tribunos militum conſulari poteſtate habuit, C. Servilium Ahalam tertium, Qu. Servilium, L. Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterum, Manium Sergium iterum. His tribunis dum cura omnium in Vejens bellum intenta eſt, neglectum Anxuri præſidium vacationibus militum, & Volſcos mercatores vulgo receptando, proditis repente portarum cuſtodibus oppreſſum eſt. minus militum periit, quia præter ægros lixarum

in

in modum omnes per agros vicinaſque urbes negotiabantur. Nec Vejis melius geſta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat. nam & duces Romani plus inter ſe irarum, quàm adverſus hoſtes animi, habuerunt: & auctum eſt bellum adventu repentino Capenatium atque Faliſcorum. Hi duo Etruriæ populi, quia proximi regione erant, devictis Vejis, bello quoque Romano ſe proximos fore credentes: Faliſci propria etiam cauſſa infeſti, quòd Fidenati bello ſe jam antea immiſcuerant, per legatos ultro citroque miſſos jurejurando inter ſe obligati, cum exercitibus nec opinatò ad Vejos acceſſere. Fortè ea regione, qua Manius Sergius tribunus militum præerat, caſtra adorti ſunt, ingentemque terrorem intulere; quia Etruriam omnem excitam ſedibus magna mole adeſſe Romani crediderant. eadem opinio Vejentes in urbe concitavit. Ita ancipiti prœlio caſtra oppugnabantur: concurſantesque, quum huc atque illuc ſigna transferrent, nec Vejentem ſatis cohibere intra munitiones, nec ſuis munimentis arcere jam vim, ac tueri ſe ab exteriore poterant hoſte. una ſpes erat, ſi ex majoribus caſtris ſubveniretur, ut diverſæ legiones, aliæ adverſus Capenatem ac Faliſcum, aliæ contra eruptionem oppidanorum pugnarent. Sed caſtris præerat Virginius, privatim Sergio inviſus infeſtuſque. is, quum pleraque caſtella oppugnata, ſuperatas munitiones, utrimque invehi hoſtem nunciaretur, in armis milites tenuit; ſi opus foret auxilio, collegam dictitans ad ſe miſſurum. Hujus arrogantiam pertinacia alterius æquabat; qui, ne quam opem ab inimico videretur petiſſe, vinci ab hoſte, quàm vincere per civem, maluit. Diu in medio cæſi milites: poſtremò, deſertis munitionibus,

bus, perpauci in majora caſtra, pars maxima atque ipſe Sergius Romam pertenderunt. ubi quum omnem culpam in collegam inclinaret, acciri Virginium ex caſtris; interea præeſſe legatos placuit. Acta deinde in ſenatu res eſt, certatumque inter collegas maledictis. pauci reipublicæ, huic atque illi, ut quoſque ſtudium privatim aut gratia occupaverunt, adſunt.

IX. Primores Patrum, ſive culpa ſive infelicitate imperatorum tam ignominioſa clades accepta eſſet, cenſuere, non exſpectandum juſtum tempus comitiorum, ſed extemplo novos tribunos militum creandos eſſe, qui Kalendis Octobribus magiſtratum occiperent. In quam ſententiam quum pedibus iretur, ceteri tribuni militum nihil contradicere. at enimvero Sergius Virginiuſque, propter quos pœnitere magiſtratuum ejus anni ſenatum apparebat; primò deprecari ignominiam, deinde intercedere ſenatuſconſulto: negare, ſe ante Idus Decembres, ſolennem ineundis magiſtratibus diem, honore abituros eſſe. Inter hæc tribuni plebis, quum in concordia hominum ſecundiſque rebus civitatis inviti ſilentium tenuiſſent, feroces repente, minari tribunis militum, niſi in auctoritate ſenatus eſſent, ſe in vincula eos duci juſſuros eſſe. Tum C. Servilius Ahala tribunus militum: *Quod ad vos attinet, tribuni plebis, minaſque veſtras, ne ego libenter experirer, quàm non plus in his juris quàm in vobis animi eſſet. ſed nefas eſt tendere adverſus auctoritatem ſenatus. proinde & vos definite inter noſtra certamina locum injuriæ quærere: & collega aut facient, quod cenſet ſenatus; aut, ſi pertinacia tendent, dictatorem extemplo dicam, qui eos abire*

magiſtratu cogat. Quum omnium aſſenſu comprobata oratio eſſet, gauderentque Patres, ſine tribuniciæ poteſtatis terriculis inventam eſſe aliam vim majorem ad coërcendos magiſtratus; victi conſenſu omnium comitia tribunorum militum habuere, qui Kalendis Octobribus magiſtratum occiperent: ſeque eam ante diem magiſtratu abdicavere.

X. L. Valerio Potito quàrtùm, M. Furio Camillo, Manio Æmilio Mamercino tertiùm, Cn. Cornelio Coſſo iterum, Cæſone Fabio Ambuſto, L. Julio Iulo, tribunis militum conſulari poteſtate, multa domi militiæque geſta. nam & bellum multiplex fuit eodem tempore, & ad Vejos, & ad Capenam, & ad Falerios, & in Volſcis, ut Anxur ab hoſtibus recuperaretur: & Romæ ſimul delectu, ſimul tributo conferendo, laboratum eſt: & de tribunis plebis cooptandis contentio fuit: & haud parvum motum duo judicia eorum, qui paullo ante conſulari poteſtate fuerant, excivere. Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi: nec juniores modò conſcripti, ſed ſeniores etiam coacti nomina dare, ut urbis cuſtodiam agerent. quantum autem augebatur militum numerus, tanto majore pecunia in ſtipendium opus erat: eaque tributo conferebatur, invitis conferentibus qui domi remanebant; quia tuentibus urbem opera quoque militari laborandum ſerviendumque reipublicæ erat. Hæc per ſe gravia, indigniora ut viderentur, tribuni plebis ſeditioſis concionibus faciebant; ideo æra militibus conſtituta eſſe arguendo, ut plebis partem militia, partem tributo conficerent.

Ante Chr. 398. *V. C.* 354.

Unum

Unum bellum annum jam tertium trahi, & cunctando malè geri, ut diutius gerant: in quatuor deinde bella uno delectu exercitus ſcriptos, & pueros quoque ac ſenes extractos: jam non æſtatis nec hiemis diſcrimen eſſe, ne ulla quies unquam miſera plebi ſit; qua nunc etiam vectigalis ad ultimum facta ſit, ut, quum confecta labore, vulneribus, poſtremò ætate corpora retulerint, inculta quæque omnia diutino dominorum deſiderio domi invenerint, tributum ex affecta re familiari pendant; æraque militaria, velut fœnore accepta, multiplicia reipubl. reddant. Inter delectum tributumque, & occupatos animos majorum rerum curis, comitiis tribunorum plebis numerus expleri nequivit. pugnatum inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur. poſtquam obtineri non poterat, tamen labefactandæ legis Trebonïæ cauſſa effectum eſt, ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius & M. Acutius, haud dubiè patriciorum opibus.

XI. Fors ita tulit ut eo anno trib. pleb. C. Trebonius eſſet, qui nomini ac familiæ debitum præſtare videretur Trebonïæ legis patrocinium. is, quod perſtiſſent Patres quidam primo incepto repulſi, tamen tribunos militum expugnâſſe vociferans, *legem Treboniam ſublatam, & cooptatos tribunos plebis non ſuffragiis populi, ſed imperio patriciorum; & eo devolvi rem, ut aut patricii, aut patriciorum aſſecla habendi tribuni plebis ſint. eripi ſacratas leges, extorqueri tribuniciam poteſtatem: id fraude patriciorum, ſcelere ac proditione collegarum factum arguere.* Quum arderent invidia non Patres modò, ſed etiam tribuni plebis, cooptati pariter & qui cooptaverant: tum ex collegio tres, P. Cunctius,

tius, M. Metilius, & M. Minucius, trepidi rerum ſuarum, in Sergium Virginiumque, prioris anni tribunos militares, incurrunt: in eos ab ſe iram plebis invidiamque die dicta avertunt. quibus delectus, quibus tributum, quibus diutina militia, longinquitaſque belli ſit gravis, qui clade accepta ad Vejos doleant, qui amiſſis liberis, fratribus, propinquis, affinibus, lugubres domos habeant; iis publici privatique doloris exſequendi jus poteſtatemque ex duobus noxiis capitibus datam ab ſe memorant: *omnium namque malorum in Sergio Virginioque cauſſas eſſe, nec id accuſatorem magis arguere, quàm fateri reos: qui noxii ambo, alter in alterum cauſſam conferant; fugam Sergii Virginius, Sergius proditionem increpans Virginii: quorum adeò incredibilem amentiam fuiſſe, ut multo veriſimilius ſit, compacto eam rem & communi fraude patriciorum actam: ab his & priùs datum locum Vejentibus ad incendenda opera, belli trahendi cauſſa: & nunc proditum exercitum, tradita Faliſcis Romana caſtra: omnia fieri, ut conſeneſcat ad Vejos juventus; nec de agris, nec de aliis commodis plebis ferre ad populum tribuni, frequentiaque urbana celebrare actiones, & reſiſtere conſpirationi patriciorum poſſint. Præjudicium jam de reis & ab ſenatu, & à populo Romano, & ab ipſorum collegis factum eſſe: nam & ſenatuſconſulto eos ab republ. remotos eſſe; & recuſantes abdicare ſe magiſtratu, dictatoris metu ab collegis coërcitos eſſe: & populum Romanum tribunos creâſſe, qui non Idibus Decembribus die ſolemni, ſed extemplo Kalend. Octobribus magiſtratum occiperent, quia ſtare diutiùs reſpubl. his manentibus in magiſtratu non poſſet:*

& tamen eos tot judiciis confossos prædammatosque venire ad populi judicium; & existimare defunctos se esse, satisque pœnarum dedisse, quòd duobus mensibus citiùs privati facti sint; neque intelligere, nocendi sibi diutiùs tum potestatem ereptam esse, non pœnam irrogatam: quippe & collegis abrogatum imperium, qui certè nihil deliquissent. Illos reperent animos Quirites, quos recenti clade acceptæ habuissent; quum fugæ trepidum, plenum vulnerum ac pavore incidentem portis exercitum viderint, non fortunam, aut quemquam Deorum, sed hos duces accusantem. Pro certo se habere, neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum, fortunasque L. Virginii ac M. Sergii sit exsecratus detestatusque. minimè convenire, quibus iratos quisque Deos precatus sit, in iis suâ potestate, quum liceat & oporteat, non uti. nunquam Deos ipsos admovere nocentibus manus: satis esse, si occasione ulciscendi læsos armet.

XII. His orationibus incitata plebs denis millibus æris gravis reos condemnat; nequicquam Sergio Martem communem belli fortunamque accusante: Virginio deprecante, ne infeliciori domi, quàm militiæ esset. In hos versa ira populi, cooptationis tribunorum, fraudisque contra legem Trebonianæ factæ memoriam obscuram fecit. Victores tribuni, ut præsentem mercedem judicii plebes haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent: quum tot exercitibus stipendio opus esset, resque militiæ ita prospere gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum spei. namque Vejis castra, quæ amissa erant, recuperata castellis præsidiisque firmantur. Præerant tribuni militum

militum M. Æmilius & Caſo Fabius. à M. Furio in Faliſcis, & Cn. Cornelio in Capenate agro hoſtes nulli extra mœnia inventi: prædæ actæ: incendiſque villarum ac frugum vaſtati fines: oppida nec oppugnata, nec obſeſſa ſunt. At in Volſcis depopulato agro Anxur nequicquam oppugnatum, loco alto ſitum: & poſtquam vis irrita erat, vallo foſſaque obſideri cœptum. Valerio Potito Volſci provincia evenerat. Hoc ſtatu militarium rerum, ſeditio inteſtina majore motu coorta, quàm bella tractabantur. & quum tributum conferri per tribunos non poſſet, nec ſtipendium imperatoribus mitteretur, ſeraque militaria ſtagnarent mille; haud procul erat, quin caſtra quoque urbanæ ſeditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in Patres, quum tribuni plebis nunc illud tempus eſſe dicerent ſtabiliendæ libertatis, & ab Sergiis Virginiiſque ad plebejos viros fortes ac ſtrenuos transferendi ſummi honoris; non tantum ultra proceſſum eſt, quàm ut unus ex plebe, uſurpandi juris cauſſa, P. Licinius Calvus tribunus militum conſulari poteſtate crearetur: ceteri patricii creati P. Manlius, L. Titinius, P. Maelius, L. Furius Medullinus, L. Publilius Volſcus. Ipſa plebes mirabatur ſe tantam rem obtinuiſſe, non is modò qui creatus erat; vir nullis ante honoribus uſus, vetus tantùm ſenator, & ætate jam gravis. Nec ſatis conſtat, cur primus ac potiſſimus ad novum delibandum honorem ſit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui tribunus militum priore anno fuerat, triplexque ſtipendium equitibus dederat, gratia extractum ad tantum honorem credunt; *Ante Chr. 397. V. C. 355.*

alii orationem ipſum tempeſtivam de concordia ordinum Patribus plebique gratam habuiſſe. Hac victoria comitiorum exſultantes tribuni plebis, quod maximè rempubl. impediebat, de tributo remiſerunt. collatum obedienter miſſumque ad exercitum eſt.

XIII. Anxur in Volſcis brevi receptum eſt, neglectis die feſto cuſtodiis urbis. Inſignis annus hieme gelida ac nivoſa fuit: adeò ut viæ clauſis, Tiberis innavigabilis fuerit. annona ex ante convecta copia nihil mutavit. Et quia P. Licinius, ut ceperat haud tumultuoſè magiſtratum, majore gaudio plebis, quàm indignatione Patrum, ita etiam geſſit: dulcedo invaſit proximis comitiis tribunorum militum plebejos creandi. unus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit: plebejos alios tribunos militum conſulari poteſtate omnes fere centuriæ dixere, M. Pomponium, C. Duilium, Voleronem Publilium, Cn. Genucium, L. Atilium. Triſtem hiemem, ſive ex intemperie cœli raptim mutatione in contrarium facta, ſive alia qua de cauſſa, gravis peſtilenſque omnibus animalibus æſtas excepit. cujus inſanabili pernicie quando nec cauſſa nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex ſenatuſconſulto aditi ſunt. duumviri ſacris faciundis, lectiſternio tunc primùm in urbe Romana facto, per dies octo Apollinem, Latonamque & Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum tribus, quàm ampliſſimè tum apparari poterat, ſtratis lectis placavere. privatim quoque id ſacrum celebratum eſt. tota urbe patentibus januis, promiſcuoque uſu rerum omnium in propatulo poſito, notos

Ante Chr. 396. *V. C.* 356.

motos ignotosque passim advenas in hospitium ductos ferunt: & cum inimicis quoque benignè ac comiter sermones habitos, jurgiis ac litibus temperatum: vinctis quoque dempta in eos dies vincula: religioni deinde fuisse, quibus eam opem Dii tulissent, vinciri. Interim ad Vejos terror multiplex fuit, tribus in unum bellis collatis. namque eodem quo antea modo circa munimenta, quum repente Capenates Falisque subsidio venissent, adversus tres exercitus ancipiti proelio pugnatum est, ante omnia adjuvit memoria damnationis Sergii & Virginii, itaque majoribus castris, unde antea cessatum fuerat, brevi spatio circumductæ copiæ Capenates in vallum Romanum versos ab tergo aggrediuntur. inde pugna coepta & Falisci intulit terrorem, trepidantesque eruptio ex castris opportunè facta avertit: repulsos deinde insecuti victores ingentem ediderunt cædem. Nec ita multo post jam palantes, veluti fortè oblati, populatores Capenatis agri reliquias pugnæ absumpsere: & Vejentium refugientes in urbem multi ante portas cæsi, dum, præ metu, ne simul Romanus irrumperet, objectis foribus extremos suorum excludere.

XIV. Hæc eo anno acta. Et jam comitia tribunorum militum aderant; quorum prope major Patribus quàm belli cura erat: quippe non communicatum modò cum plebe, sed prope amissum cernentibus summum imperium. itaque clarissimis viris ex composito præparatis ad petendum, quos prætereundi verecundiam crederent fore; nihilominus ipsi, perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes, non homines modò, sed Deos

etiam excipiebant, in religionem vertentes comitia biennio habita: priore anno intolerandam hiemem prodigiisque divinis similem coortam: proximo non prodigia, sed jam exortus, pestilentiam agris urbique illatam haud dubia ira Deum, quos pestis ejus arcendæ causa placandos esse, in libris fatalibus inventum sit. comitiis, auspicato quæ fierent, indignum Diis visum honores vulgari, discriminaque gentium confundi. Præterquam majestate potentium, religione etiam attoniti homines, patricios omnes, partem magnam honoratissimorum quosque, tribunos militum consulari potestate creavere, L. Valerium Potitum quintum, M. Valerium Maximum, M. Furium Camillum iterum, L. Furium Medullinum tertium, Q. Servilium Fidenatem iterum, Q. Sulpicium Camerinum iterum. His tribunis ad Vejos nihil admodum memorabile actum est: tota vis in populationibus fuit. duo summi imperatores, Potitus à Faleriis, Camillus à Capena prædas ingentes egere, nulla incolumi relicta re, cui ferro aut igni nocari posset.

Ante Chr. 395. *U. C.* 357.

XV. Prodigia interim multa nunciari: quorum pleraque, & quia singuli auctores erant, parum credita spretaque; & quia hostibus Etruscis, per quos ea procurarent, aruspices non erant. In unum omnium curæ versæ sunt, quòd lacus in Albano monte sine ullis cœlestibus aquis, caussave qua alia, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitam crevit. quidnam ea Dii portenderent prodigio, missi scisitatum oratores ad Delphicum oraculum: sed propior interpres fatis oblatus senior quidam Vejens, qui, inter cavillantes

in

in stationibus ac custodiis milites Romanos Etruscosque, vaticinantis in modum cecinit, *Priusquam ex lacu Albano aqua emissa foret, nunquam potiturum Vejis Romanum.* quod primò velut temere jactum sperni, agitari deinde sermonibus coeptum est; donec unus ex statione Romana percunctatus proximum oppidanorum, (jam per longinquitatem belli commercio sermonum facto) quisnam is esset, qui per ambages de lacu Albano jaceret; postquam audivit aruspicem esse, vir haud intacti religione animi, caussatus de privati portenti procuratione, si operae illi esset, consulere velle, ad colloquium vatem elicuit. quumque progressi ambo à suis longiùs essent inermes, sine ullo metu, praevalens juvenis Romanus senem infirmum in conspectu omnium raptum, nequicquam tumultuantibus Etruscis, ad suos transtulit. qui quum perductus ad imperatorem, inde Romam ad senatum missus esset: sciscitantibus quidnam id esset, quod de lacu Albano docuisset, respondit, *Profectò iratos Deos Vejenti populo illo fuisse die, quo sibi eam mentem objecissent, ut excidium patriae fatale proderet, itaque qua tum cecinerit divino spiritu instinctus, ea se nec, ut indicta sint, revocare posse; & tacendo forsitan quae Dii immortales vulgari volunt, haud minùs, quàm celando effando, nefas contrahi: sic igitur libris fatalibus, sic disciplina Etrusca traditum esse, ut, quando aqua Albana abundâsset, tum, si eam Romanus rite emisisset, victoriam de Vejentibus dari: antequam id fiat, Deos moenia Vejentium desertures non esse.* Exsequebatur inde quae solennis derivatio esset. Sed auctorem levem,

nec satis fidum super tanta re Patres rati, decrevêre legatos sorteſque oraculi Pythici expectandas.

XVI. Priusquam à Delphis oratores redirent, Albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum consulari potestate, L. Julius Iulus, L. Furius Medullinus quartùm, L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis, A. Manlius, magistratum inierunt. Eo anno Tarquinienses, novi hostes exorti: quia multis simul bellis, Volscorum ad Anxur, ubi præsidium obsidebatur; Æquorum ad Lavicos, qui Romanam ibi coloniam oppugnabant; ad hoc Vejenti quoque & Falisco & Capenati bello occupatos videbant Romanos, nec intra muros quietiora negotia esse certaminibus Patrum ac plebis: inter hæc locum injuriæ rati esse, prædatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt. aut enim passuros inultam eam injuriam Romanos, ne novo bello se onerarent; aut exiguo, eoque parum valido, exercitu persecuturos. Romanis indignitas major quàm cura populationis Tarquiniensium fuit. eo nec magno conatu susceptа, nec in longum dilata res est. A. Postumius & L. Julius non justo delectu, (etenim ab tribunis plebis impediebantur) sed prope voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coacta manu, per agrum Cæretem obliquis tramitibus egressi, redeuntes à populationibus gravesque præda Tarquinienses oppressere. multos mortales obtruncant, omnes exuunt impedimentis; &, receptis agrorum suorum spoliis, Romam revertuntur. Biduum ad recognoscendas

Ante Chr. 394. *V. C.* 358.

gnoſcendas res datum dominis: tertio incognita (erant autem ea pleraque hoſtium ipſorum) ſub haſta veniere: quodque inde redactum, militibus eſt diviſum. Cetera bella, maximeque Vejens, incerti exitus erant. jamque Romani, deſperata ope humana, fata & Deos ſpectabant; quum legati ab Delphis venerunt, ſortem oraculi afferentes congruentem reſponſo captivi vatis. *Romane, aquam Albanam cave lacu contineri, cave in mare manare ſuo flumine ſinas. emiſſam per agros rigabis, diſſipatamque rivis exſtingues. tum tu inſiſte audax hoſtium muris, memor, quam per tot annos obſides urbem, ex ea tibi his, quæ nunc panduntur, fatis victoriam datam. bello perfecto donum amplum victor ad mea templa portato: ſacraque patria, quorum omiſſa cura eſt, inſtaurata, ut aſſolet, faceto.*

XVII. Ingens inde haberi captivus vates cœptus, eumque adhibere tribuni militum Cornelius Poſtumiuſque ad prodigii Albani procurationem ac Deos rite placandos cœpere. inventumque tandem eſt, ubi neglectas cærimonias, intermiſſumve ſolenne Dii arguerent, nihil profectò aliud eſſe, quàm magiſtratus, vitio creatos, Latinas, ſacrumque in Albano monte non rite concepiſſe: unam expiationem eorum eſſe, ut tribuni militum abdicarent ſe magiſtratu, auſpicia de integro repeterentur, & interregnum iniretur. Ea ita facta ſunt ex ſenatuſconſulto. Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Servilius Fidenas, M. Furius Camillus. nunquam deſitum interim turbari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec conveniſſet priùs, *ut major pars tribunorum militum ex plebe crearetur.*

tur. Quæ dum aguntur, concilia Etruriæ ad fanum Voltumnæ habita, postulantibusque Capenatibus ac Faliscis, ut Vejos communi animo consilioque omnes Etruriæ populi ex obsidione eriperent, responsum est, *antea se id Vejentibus negâsse; qui, unde consilium non petîssent super tanta re, auxilium petere non deberent: nunc jam pro se fortunam suam illis negare. maximè in ea parte Etruriæ gentem inusitatam, novos accolas Gallos esse, cum quibus nec pax satis fida, nec bellum pro certo sit. sanguini tamen nominique, & præsentibus periculis consanguineorum id dari, ut, si qui juventutis suæ voluntate ad id bellum eant, non impediant.* Eum magnum advenisse hostium numerum, fama Romæ erat. eoque mitescere discordiæ intestinæ metu communi, ut fit, cœptæ.

XVIII. Haud invitis Patribus P. Licinium Calvum prærogativa tribunum militum non petentem creant, moderationis expertæ in priore magistratu virum, ceterùm jam tum exactæ ætatis. omnesque deinceps ex collegio ejusdem anni refici apparebat, L. Titinium, P. Mænium, P. Mælium, Cn. Genucium, L. Atilium: qui priusquam renunciarentur, jure vocatis tribubus, permissu interregis P. Licinius Calvus ita verba fecit: *Omnes concordiæ, Quirites, rei maximè in hoc tempus utili, memoria nostri magistratus vos his comitiis petere in insequentem annum video, si collegas eosdem reficitis, etiam usu meliores factos. me jam non eundem, sed umbram nomenque P. Licinii relictum videtis. vires corporis affectæ, sensus oculorum atque aurium hebetes, memoria labat, vigor animi obtusus. En vobis,*

Ante Chr. 393. *V. C.* 359.

dit, inquit, juvenem, filium tenens, effigiem atque imaginem ejus; quem vos autem tribunum militum ex plebe primum fecistis. hunc ego institutum disciplinam meam, victimam pro me Reipubl. do dicoque: hosque quaeso, Quirites, delatum mihi ultro honorem, huic petenti, meisque pro eo adjectis precibus mandetis. Datum id petenti patri; filiusque ejus P. Licinius tribunus militum consulari potestate cum iis, quos supra scripsimus, declaratus. Titinius Genucioque tribuni militum, profecti adversus Falisços Capenatesque, dum bellum majore animo gerunt quàm consilio, præcipitavere in insidias. Genucius, morte honesta temeritatem luens, ante signa inter primores cecidit. Titinius, in editum tumulum ex multa trepidatione militibus collectis, aciem restituit: nec se tamen æquo loco hosti commisit. Plus ignominiæ erat quàm cladis acceptum: quæ prope in cladem ingentem vertit: tantum inde terroris non Romæ modò, quò multiplex fama perveherat, sed in castris quoque fuit ad Vejos. ægre ibi miles retentus à fuga est, quum pervasisset castra rumor, ducibus exercituque cæso victorem Capenatem ac Falisçum, Etruriæque omnem juventutem haud procul indè abesse. his tumultuosiora Romæ. jam castra ad Vejos oppugnari, jam partem hostium tendere ad urbem agmine infesto crediderant: concursumque in muros est, & matronarum, quas ex domo conciverat publicus pavor, obsecrationes in templis factæ: precibusque ab Diis petitum, ut exitium ab urbis tectis templisque ac Romanis mœnibus arcerent, Vejosque eum averterent terrorem, si sacra renovata rite, si procurata prodigia essent.

XIX. Jam

XIX. Jam ludi Latinique inſtaurati erant: jam ex lacu Albano aqua emiſſa in agros: Vejoſque fata appetebant. Igitur fatalia duo ad excidium illius urbis, ſervandasque patriæ, M. Furius Camillus dictator dictus, magiſtrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repente mutaverat imperator mutatus. alia ſpes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis videri. Omnium primum in eos, qui à Vejis in illo parore fugerant, more militari animadvertit, effecitque ne hoſtis maximè timendus militi eſſet. deinde indicto delectu in diem certam, ipſe interim Vejos ad confirmandos militum animos intercurrit. inde Romam ad ſcribendum novum exercitum redit, nullo detrectante militiam. peregrina etiam juventus, Latini Hernicique, operam ſuam pollicentes, ad id bellum venere. quibus quum gratias in ſenatu egiſſet dictator, ſatis jam omnibus ad id bellum paratis, ludos Magnos ex ſenatuſconſulto vovit Vejis captis ſe facturum; ædemque Matutæ matris refectam dedicaturum, jam ante ab rege Servio Tullio dedicatam. Profectus cum exercitu ab urbe exſpectatione hominum majore quàm ſpe, in agro primùm Nepeſino cum Faliſcis & Capenatibus ſigna confert. omnia ibi ſumma ratione conſilioque acta, fortuna etiam, ut ſit, ſecuta eſt. non prœlio tantùm fudit hoſtes, ſed caſtris quoque exuit, ingentique præda eſt potitus; cujus pars maxima ad quæſtorem redacta eſt: haud ita multum militi datum. Inde ad Vejos exercitus ductus, denſioraque caſtella facta; & à procurſationibus, quæ multæ temere inter murum ac vallum fiebant, edicto ne quis injuſſu pugnaret, ad opus

milites

militēs traducti. Operum fuit omnium longè maximum ac laboriosissimum, cuniculus in arcem hostium agi cœptus. quod ne intermitteretur opus, neu sub terrā continuus labor eosdem conficeret, in partes sex munitorum numerum divisit. senæ horæ in orbem operi attributæ sunt. nocte ac die nunquam ante omissum, quàm in arcem viam fecerunt.

XX. Dictator, quum jam in manibus videret victoriam esse, urbem opulentissimam capi, tantumque prædæ fore, quantum non omnibus in unum collatis ante bellis fuisset; ne quam inde aut militum iram ex malignitate prædæ partitæ, aut invidiam apud Patres ex prodiga largitione caperet, literas ad senatum misit: *Deûm immortalium benignitate, suis consiliis, & patientia militum, Vejos jam fere in potestate populi Romani. quid de præda faciendum censeret?* Duæ senatum distinebant sententiæ: senis P. Licinii, quem primum dixisse à filio interrogatum ferunt, edici palam placere populo, ut, qui particeps esse prædæ vellet, in castra Vejos iret: altera Ap. Claudii, qui largitionem novam, prodigam, inæqualem, inconsultam arguens, si semel nefas ducerent captam ex hostibus in ærario exhausto bellis pecuniam esse, auctor erat stipendii ex ea pecunia militi numerandi: ut eo minus tributi plebes conferret. ejus enim doni societatem sensuras æqualiter omnium domos; non avidas in direptiones manus otiosorum urbanorum præreptūras fortium bellatorum præmia esse: quum ita ferme eveniat, ut segnior sit prædator, ut quisque laboris periculique præcipuam petere partem soleat. Licinius contra suspectam

ſpectam & inviſam ſemper eam pecuniam fore ajebat; cauſſàſque criminum ad plebem, ſeditionumque inde, ac legum novarum præbituram. *Satius igitur eſſe, reconciliari eo dono plebis animos: exhauſtis atque exinanitis tributo tot annorum ſucturri: & ſentire prædæ fructum ex eo bello, in quo prope conſenuerint; gratius id foro, Latioſque, quod quiſque ſua manu ex hoſte captum domum retulerit, quàm ſi multiplex älterius arbitrio accipiat: ipſum dictatorem fugere invidiam ex eo crimineque, eò delegâſſe ad ſenatum: ſenatum quoque debere rejectam rem ad ſe permittere plebi, ut pati habere quod cuique ſors belli dederit.* Hæc tutior viſa ſententia eſt, quæ popularem ſenatum faceret. edictum itaque eſt, ad prædam Vejentem, quibus videretur, in caſtra ad dictatorem proficiſcerentur. Ingens profecta multitudo replevit caſtra.

XXI. Tum dictator auſpicatò egreſſus, quum edixiſſet ut arma milites caperent, *Tua ductu*, inquit, *Pythice Apollo, tuoque numine inſtinctus pergo ad delendam urbem Vejos: tibique hinc decimam partem prædæ voveo. te ſimul, Juno Regina, quæ nunc Vejos colis, precor, ut nos victores in noſtram tuamque mox futuram urbem ſequare; ubi te dignum amplitudine tua templum accipiat.* Hæc precatus, ſuperante multitudine, ab omnibus locis urbem aggreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi ſenſus eſſet. Vejentes, ignari ſe jam ab ſuis vatibus, jam ab externis oraculis proditos, jam in partem prædæ ſuæ vocatos Deos, alios votis ex urbe ſua evocatos hoſtium templa novaſque ſedes ſpectare, ſeque ultimum illum diem agere, nihil minùs timentes, quàm ſubrutis cunicu-

lo

lo meanibus arcem jam plenam hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt, mirantes quidnam id esset, quòd, quum tot per dies nemo se ab stationibus Romanis movisset, tum velut repentino icti furore improvidi currerent ad muros. Inseritur huic loco fabula, immolante rege Vejentium, vocem aruspicis dicentis, qui ejus hostiæ exta prosecuisset, ei victoriam dari, exauditam in cuniculo, movisse Romanos milites, ut adaperto cuniculo exta raperent, & ad dictatorem ferrent. Sed in rebus tam antiquis, si, quæ similia veri sint, pro veris accipiantur, satis habeam. Hæc, ad ostentationem scenæ gaudentis miraculis aptiora quàm ad fidem, neque affirmare, neque refellere operæ pretium est. Cuniculus delectis militibus eo tempore plenus, in æde Junonis, quæ in Vejentana arce erat, armatos repente edidit. & pars aversos in muris invadunt hostes: pars claustra portarum revellunt: pars, quum ex tectis saxa tegulæque à mulieribus ac servitiis jacerentur, inferunt ignes. clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus, misto mulierum ac puerorum ploratu, complet. momento temporis dejectis ex muro undique armatis, patefactisque portis, quum alii agmine irruerent, alii desertos scanderent muros, urbs hostibus impletur: omnibus locis pugnatur. deinde, multa jam edita cæde, senescit pugna: & dictator præcones edicere jubet, ut ab inermi abstineatur. is finis sanguinis fuit. dedi inde inermes cœpti. & ad prædam miles permissu dictatoris discurrit. quæ quum ante oculos ejus aliquantum spe atque opinione major, majorisque pretii rerum ferretur, dicitur manus ad cœlum

tollens

tollens precatus esse, *ut, si cui deorum hominumque nimia sua fortuna populique Romani videretur, ut eam invidiam leniret suo privato incommodo, quàm minimo publico populi Romani liceret.* convertentem se inter hanc venerationem, traditur memoria, prolapsum cecidisse: idque omen pertinuisse postea eventu rem conjectantibus visum ad damnationem ipsius Camilli, captæ deinde urbis Romanæ, quod post paucos accidit annos, cladem. Atque ille dies cæde hostium ac direptione urbis opulentissimæ est consumptus.

XXII. Postero die libera corpora dictator sub corona vendidit. ea sola pecunia in publicum redigitur, haud sine ira plebis. & quod retulere secum prædæ, nec duci, qui ad senatum, malignitatis auctores quærendo, rem arbitrii sui rejecisset; nec senatui, sed Liciniæ familiæ, ex qua filius ad senatum retulisset, pater tam popularis sententiæ auctor fuisset, acceptum referebant. Quum jam humanæ opes egestæ à Vejis essent, amoliri tum Deûm dona ipsosque Deos, sed colentium magis quàm rapientium modo, cœpere. namque delecti ex omni exercitu juvenes, purè lotis corporibus, candida veste, quibus deportanda Romam Regina Juno assignata erat, venerabundi templum iniere, primò religiosè admoventes manus: quòd id signum more Etrusco nisi certæ gentis sacerdos attrectare non esset solitus. deinde quum quidam, seu spiritu divino tactus, seu juvenili joco, *Visne Romam ire Juno?* dixisset: annuisse ceteri Deam conclamaverunt. inde fabulæ adjectum est, vocem quoque dicentis, *Velle*, auditam. motam certè sede sua parvi molimenti adminiculis, sequentis modò, accepimus le-

vem

rem ac facilem translatu fuisse; integramque in Aventinum æternam sedem suam, quo vota Romani dictatoris vocaverant, perlatam: ubi templum ei postea idem, qui voverat, Camillus dedicavit. Hic Vejorum occasus fuit, urbis opulentissimæ Etruscî nominis, magnitudinem suam vel ultima clade indicantis; quòd decem æstates hiemesque continuas circumsessa, quum plus aliquanto cladium intulisset quàm accepisset, postremò jam, fato tum denique urgente, operibus tamen, non vi, expugnata est.

XXIII. Romam ut nunciatum est, Vejos captos, quanquam & prodigia procurata fuerant, & vatum responsa, & Pythicæ sortes notæ; &, quantum humanis adjuvari consiliis potuerat res, ducem M. Furium maximum imperatorum omnium legerant: tamen, quia tot annis variè ibi bellatum erat, multæque clades acceptæ, velut ex insperato immensum gaudium fuit. & priusquam senatus decerneret, plena omnia templa Romanarum matrum grates Diis agentium erant. senatus in quatriduum, quot dierum nullo ante bello, supplicationes decernit. Adventus quoque dictatoris, omnibus ordinibus obviam effusis, celebratior, quàm ullius unquam antea fuit: triumphusque omnem consuetum honorandi illius diei modum aliquantum excessit. maximè conspectus ipse est, curru equis albis juncto urbem invectus: parumque id non civile modò, sed humanum etiam visum. Jovis Solisque equis æquiparari dictatorem in religionem etiam trahebant: triumphusque ob eam unam maximè rem clarior quàm gratior fuit. Tum Junoni reginæ templum in Aventino locavit, dedicavitque

virque Matutæ matri. atque, his divinis humanisque rebus gestis, dictatura se abdicavit. Agi deinde de Apollinis dono cœptum. cui se decimam vovisse prædæ partem quum diceret Camillus, pontifices solvendum religione populum censerent: haud facilè inibatur ratio jubendi referre prædam populum, ut ex ea pars debita in sacrum secerneretur. tandem eo, quod levissimum videbatur, decursum est, ut qui se domumque religione exsolvere vellet, quum sibimet ipse prædam æstimásset suam, decimæ pretium partis in publicum deferret: ut ex eo donum aureum, dignum amplitudine templi ac numine Dei, ex dignitate populi Romani fieret. ea quoque collatio plebis animos à Camillo alienavit. Inter hæc pacificatum legati à Volscis & Æquis venerunt. impetrataque pax, magis ut fessa tam diutino bello acquiesceret civitas, quàm quòd digni peterent.

Ante Chr. 392. *V. C.* 360.

XXIV. Vejis captis, sex tribunos militum consulari potestate insequens annus habuit, duos Publios Cornelios, Cossum & Scipionem, M. Valerium Maximum iterum, Cæsonem Fabium Ambustum tertiùm, L. Furium Medullinum quintùm, Q. Servilium tertiùm. Corneliis Falisci bellum, Valerio ac Servilio Capenas sorte evenit. ab iis non urbes vi aut operibus tentatæ, sed ager est depopulatus: prædæque rerum agrestium actæ: nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum. ea clades Capenatem populum subegit. pax petentibus data. In Falisci bellum restabat. Romæ interim multiplex seditio erat: cujus leniendæ causâ coloniam in Volscos, quò tria millia civium Romanorum

rum

rum scriberentur, deducendam censuerant: triumviriique ad id creati terna jugera & septunces viritim diviserant. ea largitio spemi coepta: quia spei majoris avertendæ solatium objectum censebant. cur enim relegari plebem in Volscos, quum pulcherrima urbs Veji agerque Vejentanus in conspectu sit, uberior ampliosque Romano agro? urbem quoque urbi Romæ, vel situ, vel magnificentia publicorum privatorumque tectorum ac locorum, præponebant. quin illa quoque actio movebatur, quæ post captam utique Romam à Gallis celebratior fuit, transmigrandi Vejos. ceterùm partim plebi, partim senatui destinabant habitandos Vejos; duasque urbes communis reipublicæ incoli à Romano populo posse. Adversus quæ quum optimates ita tenderent, ut morituros se citiùs dicerent in conspectu populi Romani, quàm quicquam earum rerum rogaretur: *quippe nunc in una urbe tantum dissensionum esse, quid in duabus fore? victumne uti quisquam victrici patriæ præferret? sineretque majorem fortunam captis esse Vejis, quàm incolumibus fuerit? postremò, se relinqui à civibus in patrim posse: ut relinquant patriam atque cives, nullum usu unquam subacturam: &* T. Sicinium (is enim ex tribunis plebis rogationis ejus lator erat;) *conditorem Vejos sequuntur, relicto Deo Romulo, Dei filio, parente &* auctore urbis *Roma.*

XXV. Hæc quum fœdis certaminibus agerentur, (nam partem tribunorum plebis Patres in suam sententiam traxerant) nulla res alia manibus temperare plebem cogebat, quàm quòd, ubi rixæ committendæ caussa clamor ortus esset, principes senatus primi turbæ offerentes se, peti, feriri, atque occidi

occidi jubebant. ab horum ætatibus dignitatibusque & honoribus violandis dum abstinebatur, & ad reliquos similes conatus verecundia iræ obstabat. Camillus identidem omnibus locis concionabatur: *Haud mirum id quidem esse, furere civitatem, quæ, damnata voti, omnium rerum priorem curam, quàm religione se exsolvendi, habeat: nihil de collatione dicere stipis verius, quàm decimæ: quando ea se quisque privatim obligaverit, liberatus sit populus. enimvero illud se tacere, suam conscientiam non pati, quòd ex ea tantùm præda, quæ rerum mortalium sit, decima designetur: urbis, atque agri capti, quæ & ipsa voto contineatur, mentionem nullam fieri.* Quum ea disceptatio, anceps senatui visa, delegata ad pontifices esset: adhibito Camillo, visum collegio, quod ejus ante conceptum votum Vejentium fuisset, & post votum in potestatem populi Romani venisset, ejus partem decimam Apollini sacram esse. ita in æstimationem urbs agerque venit; pecunia ex ærario prompta, & tribunis militum consularibus, ut aurum ex ea coëmerent, negotium datum. cujus quum copia non esset, matronæ, coëtibus ad eam rem consultandam habitis, & communi decreto pollicitæ tribunis militum, aurum & omnia ornamenta sua in ærarium detulerunt. Grata ea res ut quæ maximè senatui unquam fuit: honoremque ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, ut pilento ad sacra ludosque, carpentis festo profestoque uterentur. Pondere ab singulis auri accepto, æstimatoque ut pecuniæ solverentur, crateram auream fieri placuit, quæ donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remiserunt, integrant seditionem

xiena tribuni plebis: incitatur multitudo in omnes principes, ante alios in Camillum. eum prædam Vejentanam publicando sacrandoque ad nihilum redegisse. absentes ferociter increpant: præsentium, quum se ultro iratis offerrent, verecundiam habent. simul extrahi rem eo anno viderunt; tribunos plebis latores legis in annum eosdem reficiunt. & Patres hoc idem de intercessoribus legis annisi. ita tribuni plebis magna ex parte iidem refecti.

XXVI. Comitiis tribunorum militum Patres summa ope evicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur. propter bella simulabant parari ducem, sed largitioni tribuniciæ adversarius quærebatur. cum Camillo creati tribuni militum consulari potestate, L. Furius Medullinus sextùm, C. Æmilius, L. Valerius Poplicola, Sp. Postumius, P. Cornelius iterum. Principio anni tribuni plebis nihil moverunt: donec M. Furius Camillus in Falisços, cui id bellum mandatum erat, proficisceretur. differendo deinde elanguit res: & Camillo, quem adversarium maximè metuerant, gloria in Falisçis crevit. nam quum primò mœnibus se hostes tenerent, tutissimum id rati, populatione agrorum atque incendiis villarum coëgit eos egredi urbe; sed timor longiùs progredi prohibuit. mille fere passuum ab oppido castra locant; nulla re alia fidentes ea satis tuta esse, quàm difficultate aditus, asperis confragosisque circa, & partim arctis, partim arduis viis. cetertùm Camillus captivum indicem ex agris secutus ducem, castris multa nocte motis, prima luce aliquanto superioribus locis se ostendit. trifariam Romani muniebant. alius exercitus prœlio intentus stabat. ibi im-

Ante Chr. 391. V. C. 361.

impedire opus conatos hostes fundit fugatque. tantumque inde pavoris Falisci injectum est, ut effusi fuga castra sua, quæ propiora erant, præterii, urbem peterent. multi cæsi vulneratique, priusquam pavente portis incideren. castra capta: præda ad quæstores redacta, cum magna militum ira. sed severitate imperii victi, eandem virtutem & oderant & mirabantur. Obsidio inde urbis, & munitiones, & interdum per occasionem impetus oppidanorum in Romanas stationes, prœliaque parva fieri: & teri tempus, neutro inclinata spe; quum frumentum, copiæque aliæ ex ante convecto largiùs obsessis quàm obsidentibus suppeterent. videbaturque æquè diuturnus futurus labor, ac Vejis fuisset; ni fortuna imperatori Romano simul & cognitæ rebus bellicis virtutis specimen & maturam victoriam dedisset.

XXVII. Mos erat Falisci eodem magistro liberorum & comite uti: simulque plures pueri, quod hodie quoque in Græcia manet, unius curæ demandabantur. principum liberos, sicut fere fit, qui scientia videbatur præcellere, erudiebat. is quum in pace instituisset pueros ante urbem lusus exercendique causa producere; nihil eo more per belli tempus intermisso, tum modò brevioribus, modò longioribus spatiis trahendo eos à porta, lusu sermonibusque variatis, longiùs solito, ubi res dedit, progressus inter stationes eos hostium, castraque inde Romana in prætorium ad Camillum perduxit. ibi scelesto facinori scelestiorem sermonem addidit, Falerios se in manus Romanis tradidisse: quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum sint, in potestatem dediderit. Quæ ubi Camillus audivit,

vic; *Non ad similem,* inquit, *cui nec populum, nec imperatorem, scelestus ipse cum scelesto munere venisti. nobis cum Falisciis, quæ facto sit humano, societas non est: quam ingeneravit natura, utriusque est, eritque. sunt & belli, sicut pacis, jura: justèque ea, non minùs quàm fortiter, didicimus gerere. armis habemus non adversum eam ætatem, cui etiam captis urbibus parcitur; sed adversus armatos, & ipsos, qui nec læsi, nec lacessiti à nobis, castra Romana ad Veios oppugnarunt. eos tu, quantum in te fuit, novo scelere vicisti: ego Romanis artibus, virtute, operè, armis, sicut Veios, vincam.* Denudatum deinde eum, manibus post tergum illigatis, reducendum Falerios pueris tradidit: virgasque eis, quibus proditorem agerent in urbem verberantes, dedit. Ad quod spectaculum concursu populi primùm facto, deinde à magistratibus de re nova vocato senatu, tanta mutatio animis est injecta, ut, qui modò efferati odio iraque Vejentium exitum pene, quàm Capenatium pacem, mallent, apud eos pacem universa posceret civitas. fides Romana, justitia imperatoris, in foro & curia celebrantur: consensuque omnium legati ad Camillum in castra, atque inde per manus Camilli Romam ad senatum, qui dederent Falerios, proficiscuntur. introducti ad senatum ita locuti traduntur: *Patres conscripti, victoria, cui nec Deus nec homo quisquam invidens, vicit à vobis & imperatore vestro, dedimus nos vobis; ruri, quo nihil victori pulchrius est, melius nos sub imperio vestro, quàm legibus nostris victuros. Eventu hujus belli duo salutaria exempla prodita humano generi sunt: vos fidem in bello, quàm præsentem victoriæ multiplicis: nos fide provocati,*

vocati, victoriam ultro detulimus: sub dicione vestra sumus. mittite qui arma, qui obsides, qui urbem patentibus portis accipiant: nec vos fidei nostræ, nec nos imperii vestri pœnitebit. Camillo & ab hostibus & à civibus gratiæ actæ. Falisci in stipendium militum ejus anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace data, exercitus Romam reductus.

XXVIII. Camillus meliore multo laude, quàm quum triumphantem albi per urbem vexerant equi, insignis justitia fideque, hostibus victis, quum in urbem rediisset, tacitè ejus verecundiam non tulit senatus, quin sine mora voti liberaretur: crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius, missi longa una nave, haud procul freto Siculo à piratis Liparensium excepti devehuntur Liparas. mos erat civitatis, velut publico latrocinio partam prædam dividere. Fortè eo anno in summo magistratu erat Timasitheus quidam, Romanis vir similior quàm suis; qui legatorum nomen donumque, & Deum, cui mitteretur, & doni causſam veritus ipse, multitudinem quoque, quæ semper ferme regenti est similis, religionis justæ implevit: adductosque in publicum hospitium legatos, cum præsidio etiam navium Delphos prosecutus, Romam inde sospites restituit. hospitium cum eo senatusconsulto est factum: donaque publicè data. Eodem anno in Æquis variè bellatum: adeò ut in incerto fuerit & apud ipsos exercitus & Romæ, vicissent victine essent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. Æmilius, Spurius Posthumius, primò rem communiter gesserunt: fusis inde

de acie hostibus, Æmilium præsidio Verruginem obtinere placuit, Postumium fines vastare. ibi eum in composito agmine negligentiùs ab re bene gesta euntem adorti Æqui, terrore injecto, in proximos compulere tumulos: pavorque inde Verruginem etiam ad præsidium alterum est perlatus. Postumius, suis in tutum receptis, quum concione advocata terrorem increparet ac fugam: fusos esse ab ignaviſſimo & fugaciſſimo hoste: conclamat universus exercitus, meritò se ea audire, & fateri admissum flagitium: sed eosdem correcturos esse, neque diuturnum id gaudium hostibus fore: poscentes ut confestim inde ad castra hostium duceret, (in conspectu erant posita in plano) nihil poenæ recusabant, ni ea ante noctem expugnâssent. Collaudatos, corpora curare paratosque esse quarta vigilia jubet. & hostes, nocturnam fugam ex tumulo Romanorum ut ab ea via, quæ ferebat Verruginem, excluderent, fuere obvii: prœliumque ante lucem (sed luna pernox erat) commissum est: & haud incertius diurno prœlium fuit. Sed clamor Verruginem perlatus, quum castra Romana crederent oppugnari, tantum injecit pavoris, ut nequicquam retinente atque obsecrante Æmilio, Tusculum palati fugerent. Inde fama Romam perlata est, Postumium exercitumque occisum. Qui, ubi prima lux metum insidiarum effusè sequentibus sustulit, quum perequitâsset aciem promissa repetens, tantum injecit ardoris, ut non ultra sustinuerint impetum Æqui. cædes inde fugientium, qualis ubi ira magis quàm virtute res geritur, ad perniciem hostium facta est. tristemque ab Tusculo nuncium, nequicquam exterrita civitate, literæ à Postumio laureatæ sequuntur: victoriam

storiam populi Romani esse: Æquorum exercitus deletum.

XXIX. Tribunorum plebis actiones quia nondum invenerant finem, & plebs continuare laboribus legis tribunatum, & Patres reficere intercessores legis amissi sunt. sed plus suis comitiis plebs valuit. quem dolorem ulti Patres sunt, senatusconsulto facto, ut consules, invisus plebi magistratus, crearentur. Annum post quintum decimum creati consules L. Lucretius Flavus, Servius Sulpicius Camerinus. Principio hujus anni ferociter, quia nemo ex collegio intercessurus erat, edictis ad perferendam legem tribunis plebis; nec segniùs ob id ipsum consulibus resistentibus, omnique civitate in unam eam curam conversa, Vitelliam coloniam Romanam in suo agro Æqui expugnant. colonorum pars maxima incolumis, quia nocte proditione oppidum captum, liberam per aversæ urbis fugam dederat, Romam perfugere. L. Lucretio consuli ea provincia evenit. is, cum exercitu profectus, acie hostes vicit: victorque Romam ad majus aliquanto certamen rediit. dies dicta erat tribunis plebis biennii superioris A. Virginio & Q. Pomponio: quos defendi Patrum consensus ad fidem senatus pertinebat. neque enim eos aut vitæ ullo crimine alio aut gesti magistratus quisquam arguebat, præterquam quòd gratificantes Patribus rogationi tribunitiæ intercessissent. vicit tamen gratiam senatus plebis ira: & pessimo exemplo innoxii denis millibus gravis æris condemnati sunt. id ægre passi Patres. Camillus palam ferebat plebem arguere: quæ, jam in suos versa, non intelligeret se pravo judicio de tribunis inter-

Ante Chr. 390. V. C. 362.

intercessionem sustuliſſe: intercessione sublata, tribuniciam potestatem evertiſſe. Nam, quòd illi speraverant effrenatam licentiam ejus magistratus Patres lasturos, falli eos, si tribunicia vis tribunicio auxilio repelli nequeat, aliud telum Patres inventuros esse. consulesque increpabat, quòd fide publica decipi tribunos eos taciti tuliſſent, qui senatus auctoritatem secuti essent.

XXX. Hæc propalam concionabundus indies magis augebat iras hominum. senatum verò incitare adversus legem haud desistebat: *ne aliter descenderent in forum, quam dies ferendæ legis venisset, quàm ut qui meminissent sibi pro aris, focisque, & Deûm templis, ac solo in quo nati essent; dimicandum fore. nam quòd ad se privatim attineat: si sua gloria sibi inter dimicationem patriæ meminisse sit fas, sibi amplum quoque esse; urbem ab se captam frequentari, quotidie se frui monimento gloriæ suæ, & ante oculos habere urbem latam in triumpho suo; insistere omnes vestigiis laudum suarum. sed nefas ducere, desertam ac relictam ab Diis immortalibus incoli urbem; & in captivo solo habitare populum Romanum, & victrice patria victum mutari.* His adhortationibus principis concitati Patres senes juvenesque, quum ferretur lex, agmine facto in forum venerunt; dissipatique per tribus, fines quisque tribulea prensantes orare cum lacrimis cœpere, *Ne eam patriam, pro qua fortissimè felicissimèque ipsi, ac patres eorum dimicâssent, deferrent; Capitolium, ædem Vestæ, cetera circa templa Deorum ostentantes, ne exsulem, exterrem populum Romanum ab sola patria, ac diis penatibus, in hostium urbem agerent; neque rem adducerent, ut melius*

fuerit non capi Vejos, ne Roma desereretur. Quia non vi agebant, ſed precibus, & inter preces multa Deorum mentio erat, religioſum parti maximæ fuit: & legem una plures tribus antiquâruntˌ quàm juſſerunt. adeòque ea victoria læta Patribus fuit, ut poſtero die referentibus conſulibus ſenatuſconſultum fieret, ut agri Vejentani ſeptena jugera plebi dividerentur; nec patribus familiæ tantùm, ſed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur; vellentque in eam ſpem liberos tollere.

XXXI. Eo munere delenita plebe, nihil certatum eſt, quo minùs conſularia comitia haberentur. creati conſules L. Valerius Potitus, M. Manlius, cui Capitolino poſtea etiam fuit cognomen. Hi conſules magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator voverat Vejenti bello. Eodem anno ædes Junonis Reginæ ab eodem dictatore eodemque bello vota dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarum ſtudio tradunt. Bellum haud memorabile in Algido cum Æquis geſtum eſt, fuſis hoſtibus priùs penè quàm manus conſererentur. Valerio, quòd perſeverantior cædendis in fuga fuit, triumphus; Manlio, ut ovans ingrederetur urbem, decretum eſt. Eodem anno novum bellum cum Volſinienſibus exortum: quo propter famem, peſtilentiamque in agro Romano, ex ſiccitate caloribuſque nimiis ortam, exercitus duci nequivit. ob quæ Volſinienſes, Salpinatibus adjunctis, ſuperbia elati, ultro agros Romanos incurſávere. bellum inde duobus populis indictum. C. Julius cenſor deceſſit: in ejus locum M. Cornelius ſuffectus. quæ res poſtea religioni fuit; quia eo luſtro Roma eſt capta:

Ante Chr. 389. *V. C.* 363.

capta: nec deinde unquam in demortui locum cenſor ſufficitur. conſulibuſque morbo implicitis placuit per interregnum renovari auſpicia. Itaque, quum ex ſenatuſconſulto conſules magiſtratu ſe abdicâſſent, interrex creatur M. Furius Camillus; qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit. ab eo creati ſex tribuni militum conſulari poteſtate: ut, etiam ſi cui eorum incommoda valetudo fuiſſet, copia magiſtratuum reipubl. eſſet.

XXXII. Kalendis Quintilibus magiſtratum occepere L. Lucretius, Servius Sulpicius, M. Æmilius, L. Furius Medullinus ſeptimùm, Agrippa Furius, C. Æmilius iterum. Ex his L. Lucretio & C. Æmilio Volſinienſes provincia evenit: Salpinates Agrippæ Furio, & Servio Sulpicio. Priùs cum Volſinienſibus pugnatum eſt. bellum numero hoſtium ingens; certamine haud ſanè aſperum fuit. fuſa concurſu primo acies in fugam, millia octo armatorum ab equitibus intercluſa, poſitis armis, in deditionem venerunt. Ejus belli fama effecit, ne ſe pugnæ committerent Salpinates: mœnibus armati ſe tutabantur. Romani prædas paſſim & ex Salpinati agro, & ex Volſinienſi, nullo eam vim arcente, egerunt: donec Volſinienſibus feſſis bello, ea conditione, ut res populo Romano redderent, ſtipendiumque ejus anni exercitui præſtarent, in viginti annos induciæ datæ. Eodem anno M. Cædicius de plebe nunciavit tribunis, ſe in nova via, ubi nunc ſacellum eſt, ſupra ædem Veſtæ, vocem, noctis ſilentio audiſſe clariorem humana, quæ magiſtratibus dici juberet, Gallos adventare. Id, ut

Ante Chr. 388. *V. C.* 364.

fit, propter auctoris humilitatem ſpretum; & quòd longinqua, eoque ignotior, gens erat. Neque Deorum modò monita ingruente fato ſpreta: ſed humanam quoque opem, quæ una erat, M. Furium ab urbe amovere. qui, die dicta ab L. Appulejo tribuno plebis, propter prædam Vejentanam, filio quòque adoleſcente per idem tempus orbatus, quum accitis domum tribulibus, & clientibus, quæ magna pars plebis erat, percunctatus animos eorum, reſponſum tuliſſet, *ſe collaturos quanti damnatus eſſet, abſolvere eum non poſſe*; in exſilium abiit, precatus ab Diis immortalibus, *ſi innoxio ſibi ea injuria fieret, primo quoque tempore deſiderium ſui civitati ingratæ facerent*. abſens quindecim millibus gravis æris damnatur.

XXXIII. Expulſo cive, quo manente, ſi quicquam humanorum certi eſt, capi Roma non poterat; adventante fatali urbi clade, legati ab Cluſinis veniunt, auxilium adverſus Gallos petentes. Eam gentem traditur fama, dulcedine frugum, maximèque vini nova tum voluptate captam, Alpes tranſiſſe, agroſque ab Etruſcis ante cultos poſſediſſe: & invexiſſe in Galliam vinum, illiciendæ gentis cauſſa, Aruntem Cluſinum, ira corruptæ uxoris ab Lucumone, qui tutor is fuerat ipſe, prætente juvene, & à quo expeti pœnæ, niſi externa vis quæſita eſſet, nequirent. hunc tranſeuntibus Alpes ducem, auctoremque Cluſium oppugnandi fuiſſe. Equidem haud abnuerim, Cluſium Gallos ab Arunte, ſeu quo alio Cluſino, adductos: ſed eos, qui oppugnaverint Cluſium, non fuiſſe qui primi Alpes tranſierint, ſatis conſtat: ducentis quippe annis ante, quàm Cluſium oppugnarent, urbemque

hemque Romam caperent, in Italiam Galli transcenderunt: nec cum his primum Etruscorum, sed multo ante cum iis, qui inter Apenninum Alpesque incolebant, sæpe exercitus Gallici pugnavere. Tuscorum ante Romanum imperium latè terra marique opes patuere. mari supero inferoque, quibus Italia insulæ modo cingitur, quantum potuerint, nomina sunt argumento, quòd alterum, Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Adriaticum mare, ab Atria Tuscorum colonia, vocavere Italicæ gentes. Græci eadem Tyrrhenum atque Adriaticum vocant. Ii in utrumque mare vergentes incoluere urbibus duodenis terras, priùs cis Apenninum, ad inferum mare; postea trans Apenninum item totidem, quot capita originis erant, coloniis missis: quæ trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubiè origo est, maximè Rhetis: quos loca ipsa efferârunt, ne quid ex antiquo, præter sonum linguæ, nec eum incorruptum, retinerent.

XXXIV. De transitu in Italiam Gallorum hæc accepimus: Brisco Tarquinio Romæ regnante, Celtarum, quæ pars Galliæ tertia est, penes Bituriges summa imperii fuit. ii regem Celticò dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunaque cum sua tum publica præpollens: quòd imperio ejus Gallia adeò frugum hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo vix regi videretur posse. Hic magno natu ipse jam, exonerare prægravante turba regnum cupiens, Bellovesum ac Sigovesum, sorore sua satos, impigros juvenes, missurum se esse in

quas Dii dediſſent auguriis ſedes, oſtendit. quantum ipſi vellent numerum hominum excirent, ne qua gens arcere advenientes poſſet. Tum Sigoveſo ſortibus dati Hercinii ſaltus: Belloveſo haud paullo lætiorem in Italiam viam Dii dabant. Is, quòd eis ex populis abundabat, Bituriges, Avernos, Senones, Æduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos excivit. profectus ingentibus peditum equitumque copiis, in Tricaſtinos venit. Alpes inde oppoſitæ erant, quas inexſuperabiles viſas haud equidem miror, nulla dum via (quod quidem continens memoria ſit, niſi de Hercule fabulis credere libet) ſuperatas. Ibi quum velut ſeptos montium altitudo teneret Gallos, circumſpectarentque quanam per juncta cœlo juga in alium orbem terrarum tranſirent, religio etiam tenuit; quòd allatum eſt, advenas quærentes agrum ab Salyum gente oppugnari. Maſſilienſes erant hi, navibus à Phocæa profecti. Id Galli fortunæ ſuæ omen rati adjuvere, ut, quem primum in terram egreſſi occupaverant locum, patentibus ſilvis communirent. ipſi Taurino ſaltu invias Alpes tranſcenderunt: fuſiſque acie Tuſcis, haud procul Ticino flumine, quum, in quo conſederant, agrum Inſubrium appellari audiſſent, cognomine Inſubribus pago Heduorum: ibi, omen ſequentes loci, condidere urbem; Mediolanum appellârunt.

XXXV. Alia ſubinde manus Cænomanorum, Elitovio duce veſtigia priorum ſecuta, eodem ſaltu, favente Belloveſo, quum tranſcendiſſet Alpes, ubi nunc Brixia ac Verona urbes ſunt, (locos tenuere Libui) conſidunt. poſt hos Salluvii, prope antiquam gentem Lævos, Ligures, incolentes circa

Tici-

Ticinum amnem. Pœnino deinde Boji, Lingoneſque tranſgreſſi, quum jam inter Padum atque Alpes omnia tenerentur, Pado ratibus trajecto, non Etruſcos modò, ſed etiam Umbros agro pellunt: intra Apenninum tamen ſeſe tenuere. Tum Senones, recentiſſimi advenarum, ab Utente flumine uſque ad Æſim fines habuere. Hanc gentem Cluſium, Romamque inde veniſſe comperio: id parum certum eſt, ſolamne, an ab omnibus Ciſalpinorum Gallorum populis adjutam, Cluſini novo bello exterriti, quum multitudinem, quum formas hominum inuſitatas cernerent, & genus armorum, audirentque ſæpe ab iis cis Padum, ultraque, legiones Etruſcorum fuſas, quanquam adverſus Romanos nullum eis jus ſocietatis amicitiæve erat, niſi quod Vejentes conſanguineos adverſus populum Romanum non defendiſſent, legatos Romam, qui auxilium ab ſenatu peterent, miſere. De auxilio nihil impetratum. legati tres M. Fabii Ambuſti filii miſſi, qui ſenatus populique Romani nomine agerent cum Gallis, ne, à quibus nullam injuriam accepiſſent, ſocios populi Romani atque amicos oppugnarent. Romanis eos bello quoque, ſi res cogat, timidos eſſe: ſed melius viſum, bellum ipſum amoveri, ſi poſſet; & Gallos, novam gentem, pace potiùs cognoſci, quàm armis.

XXXVI. Mitis legatio, ni præferoces legatos, Galliſque magis quàm Romanis ſimiles, habuiſſet, quibus, poſtquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur reſponſum: *Eſſe novum nomen audiant Romanorum, tamen credere viros fortes eſſe, quorum auxilium à Cluſinis in re trepida ſit implo-ratum. &, quoniam legatione adverſus ſe malue-*

rint quàm armis tuti ſocios, ne ſe quidem pacem, quam illi afferant, aſpernari, ſi Gallis egentibus agro, quem latiùs poſſideant quàm colant Clauſini, partem finium concedant: aliter pacem impetrari non poſſe. Et reſponſum coram Romanis ſe accipere velle: &, ſi negetur ager, coram iiſdem Romanis dimicaturos, ut nunciare domum poſſint, quantum Galli virtute ceteros mortales præſtarent. Quodnam id jus eſſet, agrum à poſſeſſoribus petere, aut minari arma, Romanis quærentibus, & *quid in Etruria rei Gallis eſſet?* quum illi, *ſe in armis jus ferre, & omnia fortium virorum eſſe,* ferociter dicerent: accenſis utrimque animis ad arma diſcurritur, & prœlium conſeritur. Ibi, jam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra jus gentium arma capiunt. nec id clam eſſe potuit, quum ante ſigna Etruſcorum tres nobiliſſimi fortiſſimique Romanæ juventutis pugnarent. tantum eminebat peregrina virtus. Quinetiam Qu. Fabius evectus extra aciem equo, ducem Gallorum, ferociter in ipſa ſigna Etruſcorum incurſantem, per latus tranſfixum, haſta occidit. ſpoliaque ejus legentem Galli agnovere: perque totam aciem, Romanum legatum eſſe, ſignum datum eſt. Omiſſa inde in Clufinos ira, receptui canunt, minantes Romanis. Erant qui extemplo Romam eundum cenſerent. vicere ſeniores, ut legati prius mitterentur queſtum injurias, poſtulatumque, ut pro jure gentium violato Fabii dederentur. Legati Gallorum quum ea, ſicut erant mandata, expoſuiſſent; ſenatui nec factum placebat Fabiorum, & jus poſtulare barbari videbantur. ſed ne id, quod placebat, decerneret in tantæ nobilitatis viris ambitio obſtabat. Itaque,

ne penes ipsos culpa esset cladis fortè Gallico bello acceptæ, cognitionem de postulatis Gallorum ad populum rejiciunt. ubi tanto plus gratia atque opes valuere, ut, quorum de pœna agebatur, tribuni militum consulari potestate in insequentem annum crearentur. Quo facto, haud secus quàm dignum erat, infensi Galli, bellum propalam minantes, ad suos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabiis creati Q. Sulpicius Longus, Q. Servilius quartùm, Ser. Cornelius Maluginensis.

XXXVII. Quum tanta moles mali instaret, (adeò occæcat animos fortuna, ubi vim suam ingruentem refringi non vult) civitas, quæ adversus Fidenatem & Vejentem hostem, aliosque finitimos populos ultima experiens auxilia, dictatorem multis tempestatibus dixisset; ea tunc, inusitato atque inaudito hoste ab oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarii imperii aut auxilii quæsivit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, summæ rerum præerant: delectumque nihilo accuratiorem, quàm ad media bella haberi solitus erat, (extenuantes etiam famam belli) habebant. Interim Galli, postquam accepere, ultro honorem habitum violatoribus juris humani, elusamque suam legationem esse, flagrantes ira, cujus impotens est gens, confestim signis convulsis, citato agmine iter ingrediuntur. ad quorum pronuntium raptim tumultum quum exercitæ urbes ad arma concurrerent, fugaque agrestium fieret, Romam se ire magno clamore significabant; quacunque ibant, equis virisque longè ac latè fuso agmine immensum obtinentes locum. Sed antece-

Ante Chr. 387. U. C. 365.

dente

dente fama, nunciisque Clusinorum, deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romam celeritas hostium tulit: quippe quibus, velut tumultuario exercitu raptim ducto, ægre ad undecimum lapidem occursum est, qua flumen Allia, Crustuminis montibus præalto defluens alveo, haud multum infra viam Tiberino amni miscetur. Jam omnia contra circaque hostium plena erant, & nata in vanos tumultus genus, truci cantu, clamoribusque variis, horrendo cuncta compleverant sono.

XXXVIII. Ibi tribuni militum, non loco castris ante capto, non præmunito vallo, quo receptus esset, non Deorum saltem, si non hominum, memores, nec auspicato, nec litato, instruunt aciem diductam in cornua, ne circumveniri multitudine hostium possent. nec tamen æquari frontes poterant, quum extenuando infirmam & vix cohærentem mediam aciem haberent. Paullum erat ab dextra editi loci, quem subsidiariis repleri placuit; eaque res, ut initium pavoris ac fugæ, sic una salus fugientibus fuit. nam Brennus, regulus Gallorum, in paucitate hostium artem maximè timens, ratus ad id captum superiorem locum, ut, ubi Galli cum acie legionum recta fronte concurrissent, subsidia in aversos transversosque impetum darent, ad subsidiarios signa convertit; si eos loco depulisset, haud dubius facilem in æquo campi tantum superanti multitudine victoriam fore. adeò non fortuna modò, sed ratio etiam cum barbaris stabat. In altera acie nihil simile Romanis, non apud duces, non apud milites erat. pavor fugaque occupaverat animos, & tanta hominum oblivio, ut mul-

multo major pars Vejos in hostium urbem, quum Tiberis arceret, quàm recto itinere Romam ad conjuges ac liberos fugerent. Parumper subsidiarios tutatus est locus. In reliqua acie simul est clamor proximis ab latere, ultimis ab tergo auditus, ignotum hostem, priùs penè quàm viderent, non modò non tentato certamine, sed ne clamore quidem reddito, integri intactique fugerunt: nec ulla cædes pugnantium fuit. Terga cæsa suomet ipsorum certamine in turba impedientium fugam. circa ripam Tiberis, quo armis abjectis totum sinistrum cornu defugit, magna strages facta est: multosque imperitos nandi, aut invalidos, graves loricis aliisque tegminibus hausere gurgites. maxima tamen pars incolumis Vejos perfugit: unde non modo præsidii quicquam, sed ne nuncius quidem cladis Romam est missus. Ab dextro cornu, quod procul à flumine, & magis sub monte steterat, Romam omnes petiere, & ne clausis quidem portis urbis in arcem confugerunt.

XXXIX. Gallos quoque, velut obstupefactos, miraculum victoriæ tam repentinæ tenuit. & ipsi pavore defixi primùm steterunt, velut ignari quid accidisset: deinde insidias veteri: postremò cæsorum spolia legere, armorumque cumulos, ut mos eis est, coacervare. Tum demum, postquam nihil usquam hostile cernebatur, viam ingressi, haud multo ante solis occasum ad urbem Romam pervenium. ubi quum prægressi equites, non portas clausas, non stationem pro portis excubare, non armatos esse in muris retulissent; aliud priori simile miraculum eos sustinuit: noctemque veriti, & ignotæ situm urbis, inter Romam atque Anie-

nem

nem confedere, exploratoribus missis circa mœnia aliasque portas, quænam hostibus in perdita re consilia essent. Romani, quum pars major ex acie Vejos petiisset, nemo superesse quemquam, præter eos, qui Romam refugerant, crederet, complorati omnes pariter vivi mortuique, totam prope urbem lamentis impleverunt. Privatos deinde lectus stupefecit publicus pavor, postquam hostes adesse nunciatum est. mox ululatus cantusque dissonos, vagantibus circa mœnia turmatim barbaris, audiebant. omne inde tempus suspensos ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut identidem jam in urbem futurus videretur impetus primo adventu, quo accesserant ad urbem. mansuros enim ad Alliam fuisse, nisi hoc consilii foret. Deinde sub occasum solis, quia haud multum diei supererat, ante noctem rati se invasuros: tum in noctem dilatum consilium esse, quo plus pavoris inferrent. Postremò lux appropinquans exanimare: timoreque perpetuo ipsum malum continens fuit, quum signa infesta portis sunt illata. Nequaquam tamen ea nocte, neque insequenti die similis illi, quæ ad Alliam tam pavidè fugerat, civitas fuit. nam quum defendi urbem posse tam parva relicta manu spes nulla esset, placuit, cum conjugibus ac liberis juventutem militarem, senatusque robur, in arcem Capitoliumque conscendere. armisque & frumento collatis, ex loco inde munito Deos hominesque & Romanum nomen defendere; flaminem, sacerdotesque Vestales, sacra publica à cæde, ab incendiis procul auferre, nec ante deseri cultum eorum, quàm non superessent qui colerent: si arx, Capitoliumque sedes Deorum, si senatus caput publici con-

consilii, si militaris juventus superfuerit imminenti ruinæ urbis, facilem jacturam esse senioruin, relictæ in urbe utique perituræ turbæ. &c, quo id æquiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales consulareſque simul se cum illis palam dicere obituros, nec his corporibus, quibus non arma ferre, non tueri patriam possent, oneraturos inopiam armatorum.

XL. Hæc inter seniores morti destinatos jactata solatia. Versæ inde adhortationes ad agmen juvenum, quos in Capitolium atque in arcem prosequebantur, *commendantes virtuti eorum juventaque urbis, per trecentos sexagintа annos omnibus bellis victricis, quæcunque reliqua esset, fortunam.* Digredientibus, qui spem omnem atque opem secum ferebant, ab iis, qui captæ urbis non superesse statuerant exitio; cum ipsa res speciesque miserabilis erat, tum muliebris fletus & concursatio incerta nunc hos nunc illos sequentium, rogitantiumque viros natosque, cui se fato darent, nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant. magna pars tamen eorum in arcem suos prosecutæ sunt, nec prohibente ullo, nec vocante: quia, quod ultro obsessis ad minuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia maximè plebis turba, quam nec capere tam exiguus collis, nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effusa velut agmine jam uno petiit Janiculum. inde pars per agros dilapsi, pars urbes petunt finitimas, sine ullo duce, aut consensu, suam quisque spem, sua consilia, communibus deploratis, exsequentes. Flamen interim Quirinalis, virginesque Vestales, omissis rerum suarum curis, quæ sacrorum secum ferendo,

quæ

quæ (quia vires ad omnia ferenda deerant) relinquenda essent, consultantes, quisve ea locus fideli asservaturus custodia esset, optimum ducunt, condita in doliolis sacello proximo ædibus fluminis Quirinalis, ubi nunc despui religio est, defodere, cetera inter se onere partito ferunt via, quæ sublicio ponte ducit ad Janiculum. In eo clivo eas quum L. Albinius, de plebe Romana homo, conspexisset, plaustro conjugem ac liberos vehens inter ceteram turbam, quæ inutilis bello urbe excedebat, salvo etiam tum discrimine divinarum humanarumque rerum, irreligiosum ratus sacerdotes publicos sacraque populi Romani pedibus ire, ferrique, se ac suos in vehiculo conspici, descendere uxorem ac pueros jussit, virgines sacraque in plaustrum imposuit, & Cære, quo iter sacerdotibus erat, pervexit.

XLI. Romæ interim satis jam omnibus, ut in tali re, ad tuendam arcem compositis, turba seniorum, domos regressa, adventum hostium obstinato ad mortem animo exspectabat. qui eorum curules gesserant magistratus, ut in fortunæ pristinæ honorumque aut virtutis insignibus morerentur, quæ augustissima vestis est thensas ducentibus triumphantibusve, ea vestiti medio ædium eburneis sellis sedere. Sunt qui, M. Fabio pontifice maximo præfante carmen, devovisse eos se pro patria Quiritibusque Romanis tradant. Galli, & quia, interposita nocte, à contentione pugnæ remiserant animos, & quòd nec in acie ancipiti usquam certaverant prœlio, nec tum impetu aut vi capiebant urbem, sine ira, sine ardore animorum ingressi postero die urbem, patente Collina porta in forum perve-

perveniunt, circumferentes oculos ad templa Deum, arcemque ſolam belli ſpeciem tenentem. Inde, modico relicto præſidio, (ne quis in diſſipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret) dilapſi ad prædam vacuis occurſu hominum viis, pars in proxima quæque tectorum agmine ruunt; pars, ultima, velut ea demum intacta & referta præda, petunt. inde rurſus ipſa ſolitudine abſterriti, ne qua fraus hoſtilis vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant: ubi eos, plebis ædificiis obſeratis, patentibus atriis principum, major prope cunctatio tenebat aperta quàm clauſa invadendi. adeò haud ſecus quàm venerabundi intuebantur in ædium veſtibulis ſedentes viros, præter ornatum habitumque humano auguſtiorem, majeſtate etiam, quam vultus gravitaſque oris præ ſe ferebat, ſimillimos Diis. Ad eos veluti ſimulachra verſi quum ſtarent, M. Papirius unus ex his dicitur Gallo barbam ſuam, ut tum omnibus promiſſa erat, permulcenti, ſcipione eburneo in caput incuſſo iram moviſſe; atque ab eo initium cædis ortum, ceteros in ſedibus ſuis trucidatos. Poſt principum cædem, nulli deinde mortalium parci, diripi tecta, exhauſtis injici ignes.

XLII. Ceterùm, ſeu non omnibus delendæ urbis libido erat, ſeu ita placuerat principibus Gallorum, & oſtentari quædam incendia, terroris cauſſa, ſi compelli ad deditionem caritate ſedium ſuarum obſeſſi poſſent, & non omnia concremari tecta, ut, quodcunque ſupereſſet urbis, id pignus ad flectendos hoſtium animos haberent; nequaquam perinde atque in capta urbe prima die aut paſſim aut latè vagatus eſt ignis. Romani ex arce

arce plenam hostium urbem cernentes, vagosque per vias omnes cursus, quum alia atque alia parte nova aliqua clades oriretur, non mentibus solum concipere, sed ne auribus quidem atque oculis satis constare poterant. Quocunque clamor hostium mulierum puerorumque ploratus, sonitus flammæ & fragor ruentium tectorum averrisset, parentes ad omnia, animos oraque & oculos flectebant, velut ad spectaculum à fortuna positi occidentis patriæ, nec ullius rerum suarum relicti, præterquam corporum, vindices, tantò ante alios miserandi magis, qui unquam obsessi sunt, quòd intercluſi à patria obsidebantur; omnia sua cernentes in hostium potestate. Nec tranquillior nox diem tam fœdè actum excepit. lux deinde nostem inquietam insecuta est, nec ullum erat tempus, quod à novæ semper cladis alicujus spectaculo cessaret. Nihil tamen tot onerati atque obruti malis flexerunt animos, quin, etsi omnia flammis ac ruinis æquata vidissent, quamvis inopem parvumque, quem tenebant, collem, libertati relictum, virtute defenderent: & jam, quum eadem quotidie acciderent, velut assueti malis, abalienaverant ab sensu rerum suarum animos, arma tantùm ferrumque in dextris, velut solas reliquias spei suæ, intuentes.

XLIII. Galli quoque, per aliquot dies in tecta modò urbis nequicquam bello gesto, quum interim incendia ac ruinas captæ urbis nihil superesse præter armatos hostes viderent, nec quicquam tot cladibus territos, nec flexuros ad deditionem animos, ni vis adhiberetur: experiri ultima & impetum facere in arcem statuunt. Prima luce signo dato multitudo omnis in foro instruitur: inde clamore sub-

ſublato; ac teſtudine facta, ſubeunt. adverſus quos Romani nihil temere nec trepidè, ad omnes aditus ſtationibus firmatis, qua ſigna ferri videbant, ea robore virorum oppoſito ſcandere hoſtem ſinunt: quo ſucceſſerit magis in arduum, eo pelli poſſe per proclive facilius rati. Mediò fere clivo teſtitere: atque inde ex loco ſuperiore, qui prope ſua ſponte in hoſtem inferebat, impetu facto, ſtrage ac ruina fudere Gallos: ut nunquam poſtea nec pars nec univerſi tentaverint tale pugnæ genus. Omiſſa itaque ſpe per vim atque arma ſubeundi, obſidionem parant: cujus ad id tempus immemores, & quod in urbe fuerat frumentum incendiis urbis abſumpſerant, & ex agris per ipſos dies raptum omne Vejos erat. Igitur exercitu diviſo, partim per finitimos populos prædari placuit, partim obſideri arcem; ut obſidentibus frumentum populatores agrorum præberent.

XLIV. Proficiſcentes Gallos ab urbe ad Romanam experiendam virtutem, fortuna ipſa Ardeam, ubi Camillus exſulabat, duxit: qui mœſtior ibi fortuna publica quàm ſua, quum Diis hominibuſque accuſandis ſeneſceret, indignando mirandoque ubi illi viri eſſent, qui ſecum Vejos Falerioſque ceperiſſent, qui alia bella fortiùs ſemper quàm feliciùs geſſiſſent; repente audit Gallorum exercitum adventare, atque de eo pavidos Ardeates conſultare. nec ſecus quàm divino ſpiritu tactus, quum ſe in mediam concionem intuliſſet, abſtinere ſuetus ante talibus conciliis, *Ardeates*, inquit, *veteres amici, novi etiam cives mei, quando & veſtrum beneficium ita tulit, & fortuna hoc egit mea, nemo veſtrem conditionis meæ obſtitum me huc proceſſiſſe putet: ſed*

ſed res, ac periculum commune cogit, quod quiſque poſſit in re trepida præſidii, in medium conferre. Et quando ego vobis pro tantis veſtris in me meritis gratiam referam, ſi nunc ceſſavero? aut ubi uſus erit mei vobis, ſi in bello non fuerit? Hac arte in patria fleti; & invictus bello, in pace ab ingratis civibus pulſus ſum. Vobis autem, Ardeates, fortuna oblata eſt, & pro tantis priſtinis populi Romani beneficiis, quanta ipſi meminiſtis, (nec enim exprobranda apud memores ſunt) gratia referenda, & huic urbi decus ingens belli ex hoſte communi pariendi. Qua effuſo agmine adventat, gens eſt cui natura corpora animoſque magna magis quàm firma dederit. eo in certamen omne plus terroris quàm virium ferunt. Argumento ſit clades Romana. patentem cepere urbem: ex arce Capitolioque his exigua reſiſtitur manu. Jam obſidionis tædio victi abſcedunt, vagique per agros palantur; cibo vinoque raptim hauſto repleti. Ubi nox appetit, prope rivos aquarum, ſine munimento, ſine ſtationibus ac cuſtodiis paſſim ferarum ritu ſternuntur, nunc ab ſecundis rebus magis etiam ſolito incauti. Si vobis in animo eſt tueri mœnia veſtra, nec pati hæc omnia Gallium fieri, prima vigilia capite arma frequentes: me ſequimini ad eædem, non ad pugnam. niſi victos ſomno, velut pecudes, trucidandos tradidero, non recuſo eundem Ardeæ rerum mearum exitum, quem Romæ habui.

XLV. Æquis iniquiſque perſuaſum erat, tantum bello virum neminem uſquam ea tempeſtate eſſe. Concione dimiſſâ corpora curant, intenti quàm mox ſignum daretur. quo dato, primæ noctis ſilentio ad portas cum Camillo præſtò fuere. Egreſſi,

Egreſſi, haud procul urbe, ſicut prædictum erat, caſtra Gallorum intuta neglectaque ab omni parte nacti, clamore invadunt. Nuſquam prœlium, omnibus locis cædes eſt: nuda corpora, & ſoluta ſomno trucidantur. extremos tamen pavor cubilibus ſuis excitos, quæ aut unde vis eſſet ignaros in fugam, & quoſdam in hoſtem ipſum improvidos tulit. magna pars in agrum Antiatem delati, incurſione ab oppidanis in palatos facta, circumveniuntur. Similis in agro Vejenti Tuſcorum facta ſtrages: qui urbis jam prope quadringenteſimum annum vicinæ, oppreſſæ ab hoſte inuſitato inauditoque, adeò nihil miſerti ſunt, ut in agrum Romanum eo tempore incurſiones facerent, plenique prædæ Vejos etiam, præſidiumque & ſpem ultimam Romani nominis, in animo habuerint oppugnare. Viderant eos milites Romani vagantes per agros, & congregatos agmine prædam præ ſe agentes, & caſtra cernebant haud procul Vejis poſita. inde primùm miſeratio ſui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos cepit, *Etruſciſne etiam, à quibus bellum Gallicum in ſe avertiſſent, ludibrio eſſe clades ſuas?* Vix temperavere animis, quin extemplo impetum facerent: compreſſique à Cædicio centurione, quem ſibimet ipſi præfecerant, rem in noctem ſuſtinuere. tantùm par Camillo defuit auctor: cetera eodem ordine eodemque fortunæ eventu geſta. quin etiam ducibus captivis, qui cædi nocturnæ ſuperfuerant, ad aliam manum Tuſcorum ad Salinas profecti, nocte inſequenti ex improviſo majorem cædem edidere, duplicique victoria ovantes Vejos redeunt.

XLVI. Ro-

XLVI. Romæ interim plerumque obſidio ſegnis, & utrimque ſilentium eſſe, ad id tantùm intentis Gallis, ne quis hoſtium evadere inter ſtationes poſſet: quum repente juvenis Romanus admiratione in ſe cives hoſteſque convertit. Sacrificium erat ſtatum in Quirinali colle genti Fabiæ. ad id faciendum C. Fabius Dorſo, Gabino cinctu, ſacra manibus gerens, quum de Capitolio deſcendiſſet, per medias hoſtium ſtationes egreſſus, nihil ad vocem cujuſquam terroremve motus, in Quirinalem collem pervenit. ibique, omnibus ſolenniter peractis, eadem revertens ſimiliter conſtanti vultu graduque, ſatis ſperans propitios eſſe Deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deſeruiſſet, in Capitolium ad ſuos rediit, ſeu attonitis Gallis miraculo audaciæ, ſeu religione etiam motis, cujus haudquaquam negligens eſt gens. Vejis interim non animi tantùm indies, ſed etiam vires creſcebant: nec Romanis ſolùm eo convenientibus ex agris, qui aut proelio adverſo aut clade captæ urbis palati fuerant, ſed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte prædæ eſſent. Maturum jam videbatur, repeti patriam, eripique ex hoſtium manibus: ſed corpori valido caput deerat. Locus ipſe admonebat Camilli: & magna pars militum erat, qui ductu auſpicioque ejus res proſpere geſſerant. & Cædicius negare ſe commiſturum, cur ſibi aut Deorum aut hominum quiſquam imperium finiret potius, quàm ipſe memor ordinis ſui poſceret imperatorem. Conſenſu omnium placuit, ab Ardea Camillum acciri, ſed ante conſulto ſenatu, qui Romæ eſſet. adeò negabat omnia pudor, diſcriminaque rerum prope perditis

rebus

rebus ſervabant. Ingenti periculo tranſeundum per hoſtium cuſtodias erat. ad eam rem Pontius Cominius, impiger juvenis, operam pollicitus, incubans cortici, ſecundo Tiberi ad urbem defertur: inde qua proximum fuit à ripa, per præruptum eoque neglectum hoſtium cuſtodiæ ſaxum, in Capitolium evadit: &, ad magiſtratus ductus, mandata exercitus edit. accepto inde ſenatus decreto, ut & comitiis curiatis revocatus de exſilio, juſſu populi, Camillus dictator extemplo diceretur, militeſque haberent imperatorem quem vellent, eadem degreſſus nuncius Vejos contendit: miſſique Ardeam legati ad Camillum, Vejos eum perduxere: (ſeu, quod magis credere libet, non priùs profectum ab Ardea, quàm comperit legem latam; quòd nec injuſſu populi mutari finibus poſſet, nec, niſi dictator dictus, auſpicia in exercitu habere;) lex curiata lata eſt, dictatorque abſens dictus.

XLVII. Dum hæc Vejis agebantur, interim arx Romæ Capitoliumque in ingenti periculo fuit. namque Galli, ſeu veſtigio notato humano, qua nuncius à Vejis pervenerat, ſeu ſua ſponte animadverſo ad Carmentis ſaxum aſcenſu æquo, nocte ſubluſtri, quam primò inermem, qui tentaret viam, præmiſiſſent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui eſſet, alterni innixi, ſublevanteſque invicem & trahentes alii alios, prout poſtularet locus, tanto ſilentio in ſummum evaſere, ut non cuſtodes ſolum fallerent, ſed ne canes quidem, ſollicitum animal ad nocturnos ſtrepitus, excitarent. anſeres non fefellere; quibus ſacris Junoni in ſumma inopia cibi tamen abſtinebatur. quæ res ſaluti fuit.

namque

namque clangore eorum, alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui triennio ante conſul fuerat, vir bello egregius, armis arreptis ſimul ad arma ceteros ciens vadit; &, dum ceteri trepidant, Gallum, qui jam in ſummo conſtiterat, umbone ictum deturbat. cujus caſus prolapſi quum proximos ſterneret, trepidantes alios, armiſque omiſſis, ſaxa, quibus adhærebant, manibus amplexos trucidat. jamque & alii congregati telis miſſilibuſque ſaxis proturbare hoſtes, ruinaque tota prolapſa acies in præceps deferri. ſedato deinde tumultu, reliquum noctis (quantum in turbatis mentibus poterat, quum præteritum quoque periculum ſollicitaret) quieti datum eſt. Luce orta, vocatis claſſico ad concilium militibus ad tribunos, quum & rectè & perperam facto pretium deberetur; Manlius primùm ob virtutem laudatus donatuſque, non ab tribunis ſolùm militum, ſed conſenſu etiam militari: cui univerſi ſelibras farris, & quartarios vini, ad ædes ejus, quæ in arce erant, contulerunt; rem dictu parvam, ceterùm inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis: quum ſe quiſque victu ſuo fraudans, detractum corpori atque uſibus neceſſariis ad honorem unius viri conferret. Tum vigiles ejus loci, qua fefellerat aſcendens hoſtis, citati: & quum in omnes more militari ſe animadverſurum Q. Sulpicius tribunus militum pronunciaſſet, conſentiente clamore militum, in unum vigilem conjicientium culpam, deterritus, à ceteris abſtinuit: reum haud dubium ejus noxæ, approbantibus cunctis, de ſaxo dejecit. Inde intentiores utrimque cuſtodiæ eſſe; & apud Gallos, quia vulgatum

gatum est, inter Vejos Romamque nuncios commeare; & apud Romanos, ab nocturni periculi memoria.

XLVIII. Sed ante omnia obsidionis bellique mala, fames utrimque exercitum urgebat: Gallos pestilentia etiam, cum loco jacente inter tumulos castra habentes, tum ab incendiis torrido & vaporis pleno, cineremque non pulverem modò fetente, quum quid venti motum esset. quorum intolerantissima gens, humorique ac frigori assueta; quum æstu & angore vexati, vulgatis velut in pecua morbis, morerentur; jam pigritia singulos sepeliendi promiscuè acervatos cumulos hominum urebant: bustorumque inde Gallicorum nomine insignem locum fecere. Inducie deinde cum Romanis factæ, & colloquia permissu imperatorum habita: in quibus quum identidem Galli famem objicerent, eaque necessitate ad deditionem vocarent, dicitur avertendæ ejus opinionis caussa multis locis panis de Capitolio jactatus esse in hostium stationes. Sed jam neque dissimulari, neque ferri ultra fames poterat. Itaque dum dictator delectum per se Ardeæ habet, magistrum equitum L. Valerium à Vejis abducere exercitum jubet; parat instruitque quibus haud impar adoriatur hostes: interim Capitolinus exercitus stationibus vigiliisque fessus, superatis tamen humanis omnibus malis, quum famem unam natura vinci non sineret, diem de die prospectans, ecquod auxilium ab dictatore appareret, postremò spe quoque jam, non solùm cibo deficiente, & quum stationes procederent, prope obruentibus infirmum corpus armis, vel dedi, vel redimi se, quacumque pactione possent,

ſent, juſſit; jactantibus non obſcurè Gallis, haud magna mercede ſe adduci poſſe ut obſidionem relinquant. Tum ſenatus habitus, tribuniſque militum negotium datum ut paciſcerentur. Inde inter Q. Sulpicium tribunum militum, & Brennum regulum Gallorum colloquio tranſacta res eſt, & mille pondo auri pretium populi gentibus mox imperaturi factum. Rei fœdiſſimæ per ſe adjecta indignitas eſt. pondera ab Gallis allata iniqua, &, tribuno recuſante, additus ab inſolente Gallo ponderi gladius: auditaque intoleranda Romanis vox, *Væ victis eſſe.*

XLIX. Sed Diique & homines prohibuere redemptos vivere Romanos. nam forte quadam, prius quàm infanda merces perficeretur, per altercationem nondum omni auro appenſo, dictator intervenit: auferrique aurum de medio, & Gallos ſummoveri jubet. Quum illi renitentes pactos dicerent ſeſe, negat eam pactionem ratam eſſe, quæ, poſtquam ipſe dictator creatus eſſet, injuſſu ſuo ab inferioris juris magiſtratu facta eſſet: denunciatque Gallis, ut ſe ad prœlium expediant: ſuos in acervum conjicere ſarcinas, & arma aptare, ferroque non auro recuperare patriam jubet, in conſpectu habentes fana Deum, & conjuges, & liberos, & ſolum patriæ deforme belli malis, & omnia quæ defendi repetique & ulciſci fas ſit. Inſtruit deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in ſemirutæ ſolo urbis, & natura inæquali; & omnia, quæ arte belli ſecunda ſuis eligi præpararive poterant, providit. Galli nova re trepidi arma capiunt, iraque magis quàm conſilio in Romanos incurrunt. Jam verterat fortuna: jam Deorum opes humanaque conſilia rem Romanam adjuva-

adjuvabant. igitur primo concurſu haud majore momento fuſi Galli ſunt, quàm ad Alliam vicerant. Juſtiore altero deinde prœlio ad octavum lapidem Gabina via, quo ſe ex fuga contulerant, ejuſdem ductu auſpicioque Camilli vincuntur. Ibi cædes omnia obtinuit. caſtra capiuntur, & ne nuncius quidem cladis relictus. Dictator, recuperata ex hoſtibus patria, triumphans in urbem redit: interque jocos militares, quos inconditos jaciunt, Romulus, ac parens patriæ, conditorque alter urbis, haud vanis laudibus, appellatur. Servatam deinde bello patriam iterum in pace haud dubiè ſervavit, quùm prohibuit migrari Vejos, & tribunis rem intentius agentibus poſt incenſam urbem, & per ſe inclinata magis plebe ad id conſilium, eaque cauſſa fuit non abdicandæ poſt triumphum dictaturæ, ſenatu obſecrante, ne rempublicam in incerto relinqueret ſtatu.

L. Omnium primum, ut erat diligentiſſimus religionum cultor, quæ ad Deos immortales pertinebant, retulit: & ſenatuſconſultum facit, *Fana omnia, quòd ea hoſtes poſſediſſent, reſtituerentur, terminarentur, expiarenturque, expiatioque eorum in libris per duumviros quæreretur: cum Caretibus publicè hoſpitium fieret, quòd ſacra populi Romani ac ſacerdotes recepiſſent, beneficioque ejus, populi non intermiſſus bonos Deum immortalium eſſet: ludi Capitolini fierent, quòd Jupiter optimus maximus ſuam ſedem atque arcem populi Romani in re trepida tutatus eſſet: collegiumque ad eam rem M. Furius dictator conſtitueret, ex iis qui in Capitolio atque arce habitarent.* Expiandæ etiam vocis nocturnæ, quæ nuncia cladis ante bellum Gallicum audita ne-

glectaque esset, mentio illata, jussumque templum in Nova via Ajo Locutio fieri. Aurum, quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis inter trepidationem in Jovis cellam collatum, quum, in quæ referri oporteret, confusa memoria esset, sacrum omne judicatum, & sub Jovis sella poni jussum. Jam ante in eo religio civitatis apparuerat, quòd, quum in publico deesset aurum, ex quo summa pactæ mercedis Gallis confieret, à matronis collatum acceperant, ut sacro auro abstineretur. Matronis gratiæ actæ, honosque additus, ut earum, sicut virorum, post mortem solennis laudatio esset. Iis peractis, quæ ad Deos pertinebant, quæque per senatum agi poterant; tum demum, agitantibus tribunis plebem assiduis concionibus, ut, relictis ruinis, in urbem paratam Vejos transmigrarent; in concionem, universo senatu prosequente, ascendit, atque ita verba fecit:

LI. *Adeò mihi acerba sunt, Quirites, contentiones cum tribunis plebis, ut nec tristissimi exsilii solatium aliud habuerim, quoad Ardea vixi, quàm quòd procul ab his certaminibus eram; & ob eadem hæc, non, nisi me senatusconsulto populique jussu revocaretis, rediturus unquam fuerim. Nec nunc me, ut redirem, mea voluntas mutata, sed vestra fortuna perpulit. quippe ut in sua sede maneret patria, id agebatur; non ut ego utique in patria essem. & nunc quiescerem & tacerem libenter, nisi hæc quoque pro patria dimicatio esset: cui deesse quoad vita suppetat, aliis turpe, Camillo etiam nefas est. Quid enim repetiimus? quid obsessum ex hostium manibus eripuimus, si recuperatam ipsi deserimus? & quum victoribus Gallis, capta tota urbe,*

urbe, Capitolium tamen atque arcem Diique & hominis Romani tenuerint, habitaverint; victoribus Romanis recuperata urbe, arx quoque & Capitolium deseritur: & plus vestigatis huic urbi secunda nostra fortuna faciet, quàm adversa fecit. Equidem, si nobis cum urbe simul posita traditaque per manus religiones nulla essent, tamen tam evidens numen hac tempestate rebus affuit Romanis, ut omnem negligentiam divini cultus exemptam hominibus putem. Invenietis enim horum deinceps annorum vel secundas res vel adversas: invenietis omnia prospere evenisse sequentibus Deos, adversa spernentibus. Jam omnium primum Vejens bellum (per quot annos, quanto labore gestum!) non ante cepit finem, quàm, monitu Deorum, aqua ex lacu Albano emissa est. Quid hac tandem urbis nostræ clades nova? num ante exorta est, quàm spreta vox cœlo emissa de adventu Gallorum? quàm gentium jus ab legatis nostris violatum? quàm à nobis, quum vindicari deberet, eadem negligentia Deorum pretermissum? Igitur victi captique ac redempti tantum pœnarum Diis hominibusque dedimus, ut terrarum orbi documento essemus. Adversa deinde res admonuerunt religionum. Confugimus in Capitolium ad Deos, ad sedem Jovis optimi maximi: sacra in ruina rerum nostrarum alia terra celavimus, alia avecta in finitimas urbes amovimus ab hostium oculis: Deorum cultum, deserti ab Diis hominibusque, tamen non intermisimus. Reddidere igitur patriam, & victoriam, & antiquum belli decus amissum; & in hostes, qui cæci cupiditate in pondere auri fœdus ac fidem fefellerunt, verterunt terrorem, fugamque & cædem.

LII. *Hæc culti neglectique numinis tanta monimenta in rebus humanis cernentes, eequid sentitis Quirites quantum vindum ex naufragiis prioris culpæ cladisque emergentes paramus nefas? Urbem auspicatò inauguratòque conditam habemus: nullus locus in ea non religionum Deorumque est plenus; sacrificiis solemnibus non dies magis stati quàm loca sunt, in quibus fiant. Hos omnes Deos, publicos privatosque, Quirites, desertari estis? Quàm par vestrum factum est, quod in obsidione nuper in egregio adolescente C. Fabio, non minore hostium admiratione quàm vestra, conspectum est; quum inter Gallica tela degressus ex arce solemne Fabiæ gentis in colle Quirinali obiit? An gentilitia sacra ne in bello quidem intermitti, publica sacra & Romanos Deos etiam in pace deseri placet? & pontifices flaminesque negligentiores publicarum religionum esse, quàm privatus in solenni gentis fuerit? Forsitan aliquis dicat, aut Vejis ea nos facturos, aut hac inde missuros sacerdotes nostros, qui faciant, quorum neutrum fieri salvis cærimoniis potest: & ne omnia generatim sacra, omnesque percenseam Deos; in Jovis epulo, num alibi, quàm in Capitolio pulvinar suscipi potest? Quid de æternis Vestæ ignibus, signoque, quod imperii pignus custodia ejus templi tenetur, loquar? quid de ancilibus vestris, Mars Gradive, tuque Quirine pater? hæc omnia in profano deseri placet sacra, æqualia urbi, quædam vetustiora origine urbis? Et videte, quid inter nos ac majores intersit: illi sacra quædam in monte Albano Lavinioque nobis facienda tradiderant. An ex hostium urbibus Romam ad nos transferri sacra religiosum fuit; hinc sine piaculo in hostium urbem*

Vejos

Vejos transferemus? Recordamini agitedum, quoties sacra instaurentur, quia aliquid ex patrio ritu negligentia casuve prætermissum est. Modò quæ res, post prodigium Albani lacus, nisi instauratio sacrorum auspiciorumque renovatio, affectæ Vejenti bello reipublicæ remedio fuit? At etiam, tanquam veterum religionum memores, & peregrinos Deos transtulimus Romam, & instituimus novos. Juno Regina transvecta à Vejis nuper in Aventino, quàm insigni ob excellens matronarum studium, celebrique dedicata est die? Ajo Locutio templum propter cœlestem vocem exauditam in Nova via jussimus fieri: Capitolinos ludos solennibus aliis addidimus; collegiumque ad id novum, auctore senatu, condidimus. Quid horum opus fuit suscipi, si una cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus? si non voluntate mansimus in Capitolio per tot menses obsidionis? si ab hostibus metu retenti sumus? De sacris loquimur, & de templis: quid tandem de sacerdotibus? Nonne in mentem venit, quantum piaculi committatur? Vestalibus nempe una illa sedes est, ex qua eas nihil unquam præterquam urbs capta movit. Flamini diali noctem unam manere extra urbem nefas est: hos Vejentes pro Romanis facturi estis sacerdotes, & Vestales tuæ te deferent Vesta? & flamen peregre habitando, in singulas noctes tantum sibi reique publicæ piaculi contrahet? Quid alia, quæ auspicatò agimus omnia fere intra pomœrium, cui oblivioni, aut cui negligentiæ damus? Comitia curiata, quæ rem militarem continent; comitia centuriata, quibus consules tribunosque militares creatis; ubi auspicatò, nisi ubi adsolent,

lent, fieri poſſunt? Vejoſne hæc tranſferemus? ut comitiorum cauſſa populus tanto incommodo in deſertam hanc ab Diis hominibuſque urbem conveniet?

LIII. *Sed res ipſa cogit vaſtam incendiis ruinisque relinquere urbem, & ad integra omnia Vejos migrare, nec hic ædificando inopem plebem vexare. Hanc autem jactari magis cauſſam, quàm verum eſſe, ut ego non dicam, apparere vobis, Quirites, puto: qui meminiſtis ante Gallorum adventum ſalvis tectis publicis privatiſque, ſtante incolumi urbe, hanc eandem rem actam eſſe, ut Vejos tranſmigraremus. Et videte, quantum inter meam ſententiam veſtramque interſit, tribuni. Vos, etiam ſi tunc faciendum non fuerit, nunc utique faciendum putatis: ego contra, (nec id mirati ſitis priuſquam, quale ſit, audieritis) etiam ſi tunc migrandum fuiſſet incolumi tota urbe, nunc has ruinas relinquendas non cenſerem: quippe tum cauſſa nobis in urbem captam migrandi victoria eſſet, glorioſa nobis ac poſteris noſtris: nunc hæc migratio nobis miſera ac turpis, Gallis glorioſa eſt. non enim reliquiſſe victores, ſed amiſiſſe victi patriam videbimur. hoc ad Alliam fuga, hoc capta urbs, hoc circumſeſſum Capitolium neceſſitatis impoſuiſſe, ut deſereremus penates noſtros, exſiliumque ac fugam nobis ex eo loco conſciſceremus, quem tueri non poſſemus. & Galli evertere potuerunt Romam, quam Romani reſtituere non videbuntur potuiſſe? Quid reſtat, niſi ut jam novis copiis veniant, (conſtat enim vix credibilem multitudinem eſſe) & habitare in capta ab ſe, deſerta à vobis, hac urbe velint, ſinatis? Quid, ſi non*

Galli

Galli hoc, sed veteres hostes vestri, Æqui Volscive faciant, ut commigrent Romam? velitisne illos Romanos, vos Vejentes esse? an malitis hanc solitudinem vestram, quàm urbem hostium esse? non equidem video quid magis nefas sit. Hæc scelera, quin piget reædificare, hæc dedecora pati parati estis? si tota urbe nullum melius ampliusve tectum fieri possit, quàm casa illa conditoris est nostri: non in casis, ritu pastorum agrestiumque, habitare est satius inter sacra penatesque vestros, quàm exsulatum publicè ire? Majores nostri, convenæ pastoresque, quum in his locis nihil præter silvas paludesque esset, novam urbem tam brevi ædificaverunt: nos, Capitolio, arce incolumi, stantibus templis Deorum, ædificare incensam piget? & quod singuli facturi fuimus, si ædes nostræ deflagrâssent, hoc in publico incendio universi recusamus facere?

LIV. *Quid tandem, si fraude, si casu Vejis incendium ortum sit, ventoque (ut fieri potest) diffusa flamma magnam partem urbis absumat; Ridenas inde, aut Gabios, aliamve quam urbem quæsituri simus, quo transmigremus? Adeò nihil tenet solum patriæ, nec hæc terra, quam matrem appellamus, sed in superficie tignisque caritas nobis patriæ pendet? Equidem fatebor vobis, (etsi minus injuriæ vestræ quàm meæ calamitatis meminisse juvat) quum abessem, quotiescunque patria in mentem veniret, hæc omnia occurrebant, colles, campique, & Tiberis, & assueta oculis regio, & hoc cœlum, sub quo natus educatusque essem. quæ vos, Quirites, nunc moveant potiùs caritate sua, ut maneatis in sede vestra, quàm postea, quum reliqueritis ea, macerent desiderio. Non sine caussa*

Dii hominesque hunc urbi condendæ locum elegerunt, salubérrimos colles, flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges devehantur, quo maritimi commeatus accipiantur; mare vicinum ad commoditates, nec expositum nimia propinquitate ad pericula classium externarum: regionum Italiæ medium ad incrementum urbis natum unicè locum. argumento est ipsa magnitudo tam novæ urbis. trecentesimus sexagesimus quintus annus urbis, Quirites, agitur, inter tot veterrimos populos tandiu bella geritis; quum interea ne singulas loquar urbes, non conjuncti cum Æquis Volsci, tot tam valida oppida, non universa Etruria, tantum terra marique pollens, atque inter duo maria latitudinem obtinens Italia, bello vobis par est. Quod quum ita sit, quæ (malum) ratio est expertis alia experiri, quum jam, ut virtus vestra transire aliò possit, fortuna certè loci hujus transferri hinc non possit? Hic Capitolium est, ubi quondam capite humano invento responsum est, eo loco caput rerum summamque imperii fore. hic, quum auguratò liberaretur Capitolium, Juventas Terminusque maximo gaudio patrum nostrorum moveri se non passi. hic Vestæ ignes, hic ancilia cœlo demissa, hic omnes propitii manentibus vobis Dii.

LV. Movisse eos Camillus tum alia oratione, tum ea, quæ ad religiones pertinebat, maximè dicitur. sed rem dubiam decrevit opportunè vox emissa, quòd, quum senatus post paullo de his rebus in curia Hostilia haberetur, cohortesque ex præsidiis revertentes fortè agmine forum transirent, centurio in comitio exclamavit: *Signifer, statue signum: hic manebimus optimè.* qua voce audita, & senatus, *accipere se omen*, ex curia egressus, con-

conclamavit, & plebes circumfusa approbavit. Antiquata deinde lege, promiscuè urbs ædificari cœpta. Tegula publicè præbita est : saxi materiæque cædendæ, unde quisque vellet, jus factum, prædibus acceptis eo anno ædificia perfecturos. Festinatio curam exemit vicos dirigendi, dum, omisso sibi alienique discrimine, in vacuo ædificant. Ea est caussa, ut veteres cloacæ, primò per publicum ductæ, nunc privata passim subeant tecta ; formaque urbis sit occupatæ magis, quàm divisæ, similis.

FINIS VOLUMINIS PRIMI.